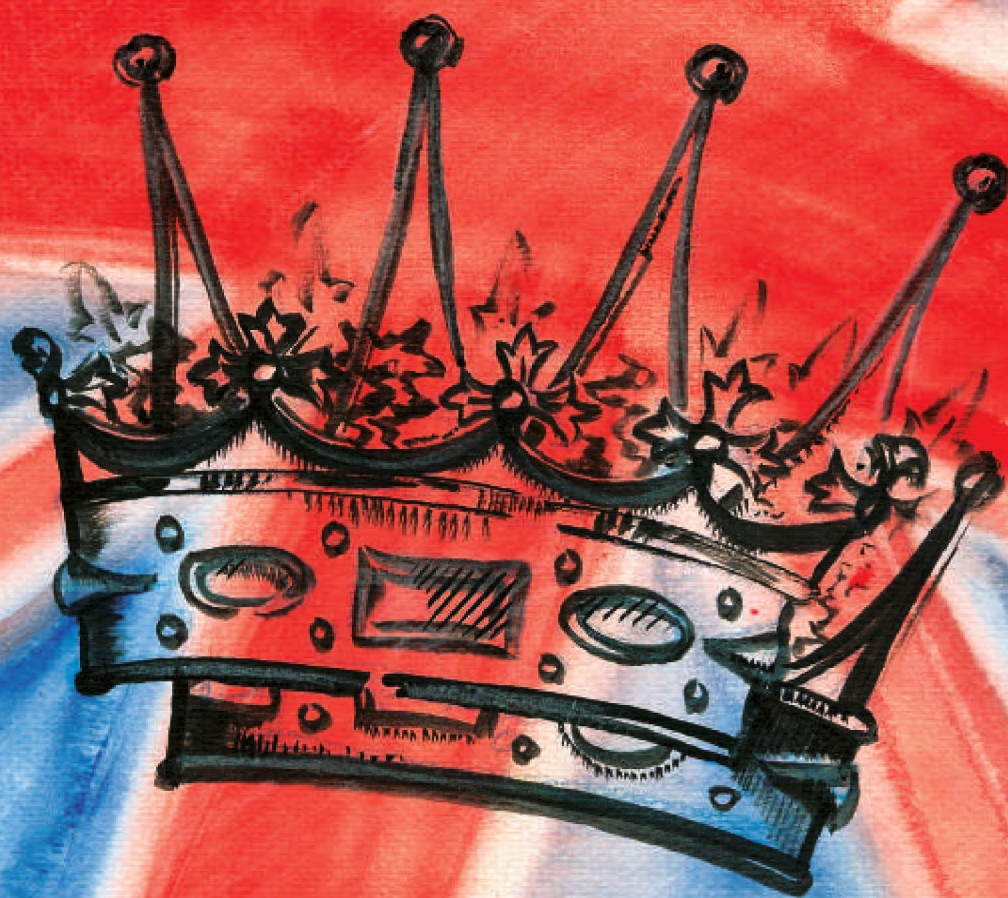

ARYSTOKRACI

W RZĄDACH XIX-WIECZNEJ WIELKIEJ BRYTANII

Izabela Dąbrowska

Biała Podlaska 2011

PAŃSTWOWA SZKOŁA WYŻSZA
im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej
INSTYTUT NEOFILOLOGII

IZABELA DĄBROWSKA

**ARYSTOKRACI W RZĄDACH
XIX-WIECZNEJ
WIELKIEJ BRYTANII**

Biała Podlaska 2011

**Wydawnictwo PSW im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej
Biała Podlaska 2011**

Wydawca:
**Państwowa Szkoła Wyższa
im. Papieża Jana Pawła II
w Białej Podlaskiej**

Recenzent: prof. dr hab. Izabella Rusinowa

© Copyright by Państwowa Szkoła Wyższa
im. Papieża Jana Pawła II
w Białej Podlaskiej

ISBN: 978-83-61044-73-4

Wydawnictwo PSW JP II
ul. Sidorska 95/97, p. 231R
21-500 Biała Podlaska
www.pswbp.pl

Projekt okładki: **Print Terminal/ Ewa Borowska**
Korekta: **Teresa Żukowska**
Skład i druk: **PrintPap**

Spis treści

WSTĘP	5
ROZDZIAŁ I	
Arystokracja brytyjska a dostęp do władzy wykonawczej	13
1.1 Arystokracja brytyjska: pojęcia i problemy	13
1.2 Prawa i przywileje arystokratów	32
1.3 Zalety arystokratycznej władzy	41
ROZDZIAŁ II	
Stan państwowości XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii	53
2.1 Władza a struktury państwa	53
2.2 Formy patronatu elit władzy	69
2.3 Normy postępowania władzy	90
ROZDZIAŁ III	
Atrybuty arystokratów w utrzymaniu władzy	111
3.1 Pochodzenie społeczne i stan majątkowy	111
3.2 Tradycja rodowego mariażu	128
3.3 Wykształcenie	144
ZAKOŃCZENIE	159
ANEKSY	167
SUMMARY	262
BIBLIOGRAFIA	266

WSTĘP

*„Not only does every country have the aristocracy it deserves,
but so does every era, including the democratic era”*
Peregrine Worsthorne (2004, 1)

Każdy kraj szczyci się swoją arystokracją; elitą władzy, prestiżu czy więzów krwi, stawiającą ją ponad innymi. Dla jednych historyków jej istnienie to przeżytek minionych czasów, wynik feudalnych czy rycerskich tradycji, które wyniosły pojedyncze rody do szczytów i funkcji politycznych, dla innych - niepotrzebna zaszłość. Obecne rodziny panujące Holandii, Belgii, Hiszpanii czy Monako wciąż cieszą się namiastkami dawnej władzy, choć jej zakres i pozycja ich dworów nie oddają dawnego splendoru. Jeszcze inni utożsamiają arystokrację z elitami władzy, patrycjuszami, którzy swoją długoletnią pracą, autorytetem czy wykształceniem, a niekoniecznie pochodzeniem, doszli do wpływów niedostępnych większości. Tu przykładem służyć mogą amerykańscy potomkowie anglosaskich protestantów, czy wywodzące się z nizin społecznych rody Kennedy'ich i Rockefellerów, które zbudowały Amerykę wielkich korporacji, firm prawniczych i *Ivy League* z reprezentującym je Białym Domem.

Aby dokonać analizy zjawiska arystokracji brytyjskiej, warto na wstępie wspomnieć o istocie podjętych tu rozważań. Istnienie jakiegokolwiek elity władzy w danym społeczeństwie powinno się traktować raczej w sferze hipotez, a nie jako aksjomat, dopóki samo pojęcie podejmowanego sporu nie zostanie dokładnie określone. Zdefiniowanie pojęcia „elity władzy” prowadzi z kolei do konieczności zrozumienia zasad kultury politycznej, tj. idei i przekonań, dominujących w danej grupie społecznej, w danym miejscu i czasie, które przyzwoliły na zaistniałą sytuację. Obecność arystokracji w jakimkolwiek państwie wiąże się bowiem najczęściej z konfliktem interesów, podejmowaniem decyzji faworyzujących tę grupę społeczną kosztem innych.

W przypadku królestwa Wielkiej Brytanii, gdzie arystokracja była i jest częścią istniejącego porządku społeczno-politycznego poprzez istnienie zrę-

bów feudalnych instytucji państwowych: dworu królewskiego, Tajnej Rady, Izby Lordów czy urzędów namiestnikowskich, wydaje się, że takie usankcjonowanie prawne istniało i wciąż istnieje, a udział arystokratów we władzy wykonawczej i ustawodawczej oraz w życiu publicznym nie jest dziełem przypadku. Zapisy historyczne z wyborów parlamentarnych XVI wieku wykazują te same nazwiska, które znajdują się w rejestrach wyborczych trzy wieki później. Członkowie Tajnej Rady Elżbiety I: rody Cecilów, Herbertów, Russellów, Stanleyów czy Talbotów, wciąż odgrywają aktywną rolę w polityce brytyjskiej i życiu społeczno-towarzyskim elit. Stąd też określenie tychże warunków w wiekach ubiegłych, a w szczególności w wieku XIX, stanowi odpowiedź na pytanie o istotę siły tej grupy społecznej w kręgach władzy wykonawczej i ustawodawczej. Wskazują one ponadto na dzisiejszy stan prawny królestwa, dający arystokracji brytyjskiej więcej przywilejów w obszarach życia publicznego niż w innych krajach europejskich.

Tak ujęty temat badań nastęrcza kolejne trudności. Zakres funkcjonowania arystokracji w ubiegłych wiekach dotyczyć może mnogości związanych z jej pozycją funkcji. Zarówno bowiem sfera społeczna, polityczna czy towarzyska musiały wpłynąć na status społeczny tej elity i możliwości jej dominacji w społeczeństwie. Poruszenie zatem wszystkich kwestii związanych ze sprawowaniem władzy przez arystokratów, tj. udziału w procesie władzy legislacyjnej, wykonawczej i sądowniczej, wydaje się tematem zbyt obszernym. Stąd podstawowym celem tej monografii jest próba ujęcia aktywności arystokratów w sferze władzy wykonawczej Wielkiej Brytanii XIX wieku.

Omówieniu tej tematyki służyć ma przedstawienie istniejącego prawodawstwa zwyczajowego i statutowego, które określało pozycję prawnopolityczną arystokracji i przesądzało o miejscu i roli tej grupy społecznej w systemie politycznym. Dostęp elit do struktur władzy i jego zakres musiał wywołać mniej lub bardziej widoczne konsekwencje konstytucyjne w warunkach demokratyzującego się państwa. Analizując problem najważniejszej brytyjskiej instytucji władzy wykonawczej, tj. gabinetu, poprzez pryzmat działania jego polityków, można, jak sądzę, pokazać determinanty, sposoby i formy działania tej władzy, ale też jej relacje z dworem królewskim oraz przedstawicielami nowych grup społecznych, dążących do zdobycia podobnej pozycji politycznej. Nie można tego dokonać bez choćby ogólnego zarysu stanu państwowości królestwa Wielkiej Brytanii, form patronatu elit i norm ich postępowania. Kolejnym celem pracy jest zatem próba odpowiedzi na pytanie w jakim stopniu arystokraci brytyjscy zawdzięczali swą wyjątkową pozycję polityczną specyfice ustrojowej królestwa, opartej na konwenansach, tradycji i niepisanej konstytucji, a w jakim procesowi modernizacji królestwa i jego metod.

Samo sformułowanie tematu pracy: *Arystokraci w rządach XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii* wymaga dodatkowych uściśleń. W różnych krajach europejskich odmiennie traktuje się rozumienie słowa „arystokracja”; najczęściej jako zbiorowość całych rodów hrabiów, markizów czy książąt. Warto nadmienić, że rozważania i wnioski zawarte w tej pracy odnoszą się do tzw. arystokracji tytularnej, tj. dziedziców i posiadaczy dziedzicznych tytułów lordowskich oraz arystokracji niższego szczebla: baronetów i rycerzy. Oba stany wywodzą się z czasów średniowiecza lecz w wyniku rozwoju królestwa, połączenia się Anglii ze Szkocją w Unię Wielkiej Brytanii w 1707 r., a następnie Wielkiej Brytanii i Irlandii w Unię Zjednoczonego Królestwa w 1801 r., uległy dalszym podziałom. Stąd też inne funkcjonowanie poszczególnych grup arystokratów, problem stosowania tytułów grzecznościowych oraz zasad ich dziedziczenia.

Wiele czynników przemawia za wartością i aktualnością omawianej tu tematyki. Przede wszystkim zasadności i odmienności struktury władzy Wielkiej Brytanii, która wydaje się sankcjonować dużo więcej anomalii konstytucyjnych niż wynikałoby to ze statusu tego kraju w XXI wieku: członka demokratycznych organizacji i stowarzyszeń, tj. NATO czy Unii Europejskiej. Sam udział arystokratów w pracach administracji rządowej, choć ograniczony, stanowi ewenement na skalę europejską i światową. Także tocząca się obecnie na wyspach brytyjskich debata o zasadach funkcjonowania państwa i konieczności zmian wzajemnych relacji najważniejszych instytucji państwowych sprawia, że temat ten wydaje się atrakcyjny. Wszechobecna tematyka dotycząca lordów w związku z najnowszymi reformami konstytucyjnymi królestwa, wydarzenia natury towarzyskiej z udziałem członków dworu królewskiego i elit społecznych sprawiają, że trudno jest zrozumieć obecny stan państwowości Wielkiej Brytanii bez omówienia kim tak naprawdę byli i są arystokraci brytyjscy.

Pomimo bogatej historiografii angielskiej dotyczącej życia parów i stworzonej przez nich jednej z najważniejszych instytucji brytyjskiego parlamentaryzmu, tj. Izby Lordów, nie istnieje ani jedna praca dotycząca wpływu arystokracji brytyjskiej i jej udziału w rządach XIX wieku. Liczne monografie i opracowania koncentrują się zazwyczaj na relacjach lordów z dworem królewskim, zdobywanych przez nich przywilejach, czy wreszcie ciągłym procesie kształtowania się instytucji i zwyczajów konstytucyjnych państwa brytyjskiego. Ta praca, wykorzystując źródła drukowane, monografie i internet, dotyczy przede wszystkim zakresu wpływów parów w gabinetach królestwa w XIX wieku. Porusza jednakże wiele innych ważnych aspektów związanych z życiem i działalnością publiczną arystokratów, które umożliwiły tej grupie społecznej udział w gremiach decyzyjnych królestwa Wielkiej Brytanii.

Aby osiągnąć założone cele pracy, tj. określić i przedstawić zakres władzy wykonawczej pozostającej w rękach arystokratów w gabinetach XIX wieku, sposoby i formy działania stanowiące o istocie siły tej grupy społecznej oraz stosowane zasady i praktyki, które ułatwiały parom dominację w kręgach elit, konstrukcja pracy oparta została na dwóch głównych częściach, uzupełnionych wstępem, zakończeniem i bibliografią.

W części pierwszej składającej się z trzech rozdziałów, przedstawiono najważniejsze kwestie związane z problematyką arystokracji i jej związków z władzą wykonawczą. Kluczem do zrozumienia tej tematyki jest szczegółowe omówienie terminologiczne pojęcia „arystokracja” i problemów w stosowaniu przez badaczy jednolitej metodologii analizy tej grupy społecznej. Zawiera je rozdział pierwszy, który definiuje stan arystokratyczny w kontekście brytyjskim, przedstawia poszczególne kategorie parostwa tytułarnego i wynikające z tego stutki prawne: prawa i obowiązki omawianej grupy społecznej. Ponadto wskazuje na związki arystokratów z szeroko pojętą sferą władzy, przede wszystkim wykonawczej, w królestwie Wielkiej Brytanii oraz ograniczenia w dostępie do instytucji brytyjskich narzucone parom szkockim i irlandzkim oraz niższym grupom społecznym. Rozdział kończą rozważania dotyczące zalet arystokratycznej władzy, idei i wartości postulowanych przez środowiska konserwatywne i te, którym bliski był tradycyjny porządek społeczny, oparty na hierarchii i akceptacji wartości kulturowych narzuconych przez elity królestwa.

Rozdział drugi poświęcony jest zagadnieniom ustrojowym Wielkiej Brytanii w XIX wieku. Wskazuje na ewolucyjny charakter kształtowania się instytucji brytyjskich i funkcjonowania władzy wykonawczej w tym kraju. Przedstawia główne składniki systemu patronatu elit władzy nad procesem decyzyjnym królestwa oraz normy postępowania w życiu politycznym przedstawicieli dworu królewskiego i obu izb parlamentu. Podkreśla rolę kształtującej się państwowości w utrzymaniu przez arystokrację wysokich wpływów w sferach rządowych.

Wśród analizowanych zagadnień są też kwestie, które można postrzegać jako atrybuty arystokratycznego stanu. Najważniejsze dotyczą pochodzenia, relacji rodowych i wykształcenia członków elit. Wpływały one na status społeczny arystokracji brytyjskiej, ale też przesądzały o jej pozycji politycznej. Sama arystokracja nie pozostawała bierna na wyzwania XIX wieku w okresie nasilenia się procesów demokratycznych i modernizacyjnych królestwa. Stanowiąc prawo statutowe kształtowała stosunki społeczne. Sprawiała, iż jej najmocniejsze strony, tj. ziemiańskie pochodzenie społeczne, tradycja mariażu w gronie własnego stanu oraz elitarnie wykształcenie ważyły na dostępie do instytucji królestwa, na zdobywaniu władzy i jej zakresie. Wszystkie trzy roz-

działy i ich podrozdziały ujęte zostały w porządku rzeczowo-chronologicznym.

Część druga pracy to analiza osobowa składów gabinetów XIX wieku. Cezurą początkową jest rok 1793, kiedy William Pitt Młodszy dokonał rekonstrukcji swego rządu. To ten gabinet i jego ministrowie wprowadzili Wielką Brytanię w XIX wiek. Końcowa cezura badań to rok 1902 i ustąpienie ostatniego XIX-wiecznego premiera - markiza Salisbury. Analiza osobowa ministrów gabinetów tego okresu nie ogranicza się wyłącznie do wskazania liczby osób piastujących funkcje ministerialne i ich dystynkcji arystokratycznych. Przedstawiono dane dotyczące pochodzenia społecznego, wykształcenia i związków rodzinnych polityków, gdyż w przypadku elit czynniki te, jak się wydaje, miały zasadnicze znaczenie w zdobywaniu przez polityków urzędów władzy wykonawczej. Zebrane dane, w całości zamieszczone w aneksach I-V, mają za zadanie ukazać obraz arystokracji brytyjskiej i jej udział w rządach omawianego okresu.

Aneks pierwszy to alfabetyczny spis nazwisk i tytułów arystokratycznych ministrów występujących w historiografii tego okresu. Ułatwia on sprawdzanie danych polityka w związku z zasadami panującymi wśród arystokracji brytyjskiej, wedle których przyszli spadkobiercy tytułów arystokratycznych najczęściej nie używają własnych nazwisk, lecz przyjmują tytuły grzecznościowe. Aneks drugi ukazuje środowiska, z których wywodzili się XIX-wieczni ministrowie. Wskazuje on jednocześnie na olbrzymie dysproporcje w dostępie do władzy wykonawczej poszczególnych grup społecznych. Kolejny, trzeci, zawiera zestawienia osobowe poszczególnych składów gabinetów oraz analizę osobową pochodzenia społecznego ministrów. Podkreśla atrakcyjność statusu para w kręgach elit politycznych nawet pod koniec XIX wieku, gdy wiele posad ministerialnych obejmowali przedstawiciele klas średnich, którzy w trakcie trwania kariery politycznej lub po jej zakończeniu przyjmowali tytuł arystokratyczny. Aneks czwarty to zestawienie powiązań rodzinnych członków gabinetów. Wykazane dane to zaledwie część rzeczywistych związków rodzinnych wpływowych rodów brytyjskich. Genealogie i liczne monografie wskazują bowiem na dużo szerszą skalę tego zjawiska. Przedstawiona analiza powiązań rodzinnych ogranicza się prawie wyłącznie do najbliższej rodziny, pomijając małżeństwa wnuków, kuzynów i dalszych krewnych. Aneks ostatni to spis danych dotyczących wykształcenia parów, piastowanych przez nich posad gabinetowych i majątku pozostawionego w chwili śmierci.

Podstawę źródłową przeprowadzonych badań stanowią genealogie rodów angielskich, szkockich, irlandzkich i brytyjskich: *Burke's Genealogical and Heraldic History of the Peerage, Baronetage and Knightage, Privy Order and Order of Precedence*, edn 96, P. Townend (ed.), London, Shaw Publishing 1938; *Burke's Ge-*

nealogical and Heraldic History of the Peerage, Baronetage and Knightage, Privy Council and Order of Precedence, edn 105, London, B. Burke 1970 oraz dwie kolejne, tj. edycje 106 i 107 tej samej genealogii z 1999 i 2003 r., dostępne również w wersji elektronicznej. Są to najbardziej cenione w środowisku brytyjskich znawców genealogii opracowania historii rodów arystokratycznych Wielkiej Brytanii. Poza informacjami dotyczącymi danych osobowych osobistości arystokratycznego stanu, tytułów i dystynkcji parów, baronetów i rycerzy, załączają one omówienia poszczególnych aspektów parostwa przygotowane przez wydawców tych genealogii i znawców heraldyki brytyjskiej. Stanowią one niezwykle cenną grupę materiałów źródłowych, gdyż poruszają kompleksowo te kwestie stanu lordowskiego, które w innych źródłach i opracowaniach podawane są w formie definicji.

Podstawę analizy składów gabinetowych, zajmowanych stanowisk ministerialnych i wykształcenia polityków stanowią źródła drukowane wydane i dostępne w British Library oraz bibliotekach polskich. Do pierwszych i najważniejszych należy publikacja J. Hayden'a i H. Ockerby'ego *The Book of Dignities*, London 1894. Zamieszczone w niej dane oparte zostały na informacjach zebranych przez autorów w archiwach i tych z *London Gazette* (1665-1890), oficjalnego dziennika, w którym w przeszłości publikowano ustawy i zarządzenia władz brytyjskich. Źródła drukowane dostępne w Polsce to przede wszystkim C. Cook, B. Keith, *British Historical Facts, 1830-1900*, New York 1975; C. Cook, J. Stevenson, *British Historical Facts 1760-1830*, London 1980, C. Cook, J. Stevenson *British Historical Facts, 1688-1760*, London 1988, a także roczniki *Annual Register or a View of the History, Politics and Literature*, London (1800-1902). Ze względu jednak na okres wydania, pozycje te nie zawsze zawierają pełne i wiarygodne informacje.

Niezmiernie pomocnym w ostatecznym uzupełnieniu zebranych danych osobowych w kwestiach dotyczących sprawowanych przez ministrów urzędów, ich powiązań rodzinnych, wykształcenia czy pozostawionych przez nich majątków okazało się najnowsze wydanie brytyjskiego słownika biografii narodowej *The Oxford Dictionary of National Biography* z 2004 r., dostępne także w formie elektronicznej. Załącza ono bowiem także życiorysy mniej znanych polityków a także informuje o koligacjach rodzinnych ministrów, sprawowanych przez nich urzędach i sytuacji majątkowej. Jego główną wartością jest wykorzystanie archiwaliów rodzinnych, informacji Centralnego Rejestru Danych (PRO) oraz licznych lokalnych archiwów brytyjskich.

Analiza osobowa składów gabinetów omawianego okresu nie ogranicza się zatem wyłącznie do liczby osób zasiadających w każdej ekipie rządowej i ich dystynkcji arystokratycznych. Przedstawia także dane dotyczące pochodzenia społecznego ministrów, ich wykształcenia i związków rodzinnych, gdyż w przypadku elit arystokratycznych wydają się one mieć zasadnicze

znaczenie w utrzymaniu władzy. Zebrane dane, w całości zamieszczone w aneksach, mogą przybliżyć czytelnikowi obraz arystokracji brytyjskiej XIX wieku. Mogą ponadto wskazać na czynniki warunkujące istnienie pozostałości *ancien régime'u* w Wielkiej Brytanii w przeszłości i w czasach obecnych.

ROZDZIAŁ I

Arystokracja brytyjska a dostęp do władzy wykonawczej

1.1. Arystokracja brytyjska: pojęcia i problemy

Wydawałoby się, że definicja pojęcia „arystokracja” (ἀριστοκρατία) nie powinno przysparzać kłopotów. Samo słowo wywodzi się z greki i jest połączeniem dwóch znaczeń ἀριστο, czyli najlepszy, i κρατία, tj. władza. Razem zatem oznaczają rządy sprawowane przez najlepszych. Takie Arystotelesowskie ujęcie wiąże się jednak z wieloma problemami. Teoretyczne czy wręcz idealistyczne definiowanie pewnej grupy społecznej, w tym przypadku elity władzy, określanie typów i podtypów grup społecznych, jest domeną traktatów oraz rozważań filozofów i teoretyków państwa. Często prowadzi jednak do pochopnych generalizacji. Są tacy, którym bliskie jest szersze definiowanie stanu arystokratów w odniesieniu do trójstanowej struktury społecznej; rządzących, wojowników i pracujących¹. Inni, w tym Weber, wolą dzielić elity na arystokrację dworską, arystokrację wywodzącą się z elit hrabstw (*county gentry*), protoplastów parów pretendujących do najwyższych zaszczytów władzy w królestwie, oraz elity gminne (*parish gentry*), stanowiące zaplecze i podporę władzy arystokratów w terenie. W obu przypadkach czynnikiem, który łączy badaczy jest nawiązanie do tradycji średniowiecza, gdy pretendowanie do danej rangi najczęściej wyznaczało nie tylko zakres władzy mianowanej jednostki, ale i obowiązków administracyjnych w królestwie².

Monografie i opracowania dotyczące elit arystokracji Zjednoczonego Królestwa XIX wieku często zawierają sprzeczne informacje dotyczące tej grupy społecznej. Wynika to z trudności interpretacyjnych samej struktury arystokracji, przyjęcia różnorodnych kryteriów konstytutywnych stanu czy wreszcie konsekwencji stosowania wybranej terminologii. Z powodu złożoności tematu

¹ M. L. Bush, *The English Aristocracy. A Comparative Synthesis*, Manchester, Manchester University Press 1984, s. 2.

² M. Weber, *The Vocation Lectures*, D. Owen, T.B. Strong (eds.) Indianapolis, Hackett 2004, s. 50-2.

rzadko też stosowana jest ta sama metodologia. W grę wchodzi bowiem tak wymierne atrybuty arystokratycznego statusu jak tytuły i godności, ale i te uwarunkowane ekonomicznie i kulturowo. W pierwszym przypadku za podstawę przyjmuje się przynależność do grona parów (*peerage*), tj. książąt, markizów, hrabiów, wicehrabiów i baronów. W wielu opracowaniach termin „arystokracja” obejmuje ponadto także niższe warstwy uprzywilejowanych stanów: baronetów, rycerzy i szlachtę (*gentry*), tzw. arystokrację niższego szczebla, z których to grup tylko ostatniej nie przyznaje się tytułów. Drugie ważne kryterium definiowania stanu arystokratów stanowi status ekonomiczny rodu i związane z tym odpowiedni styl życia, tj. akceptacja środowiska elit, wykształcenie, wpływy polityczne i rodowe czy sprawowany mecenat w świecie kultury³.

Zarówno jeden jak i drugi sposób określania stanu arystokratów w kontekście społeczeństwa brytyjskiego nie jest jednak zadawalający. Autorzy monografii rzadko podejmują próbę definiowania terminów: arystokracja, szlachta, dżentelmen, klasa rządząca elita społeczna czy klasa wyższa. Najczęściej są one używane wymiennie. Można by też automatycznie utożsamiać arystokratów z członkostwem izby wyższej brytyjskiego parlamentu i ma to niewątpliwie swoje zalety⁴. Prawdą jest, iż począwszy od XIV wieku, kiedy zinstytucjonalizowała się Izba Lordów, parowie stanowili łatwo rozpoznawalną grupę społeczną. Przyjęcie do elit arystokracji wyznaczało zajęcie przez dziedziców parów miejsca w Izbie Lordów po zmarłym przodku. Od 1387 r. do tradycyjnie wzywanych na obrady parlamentu lenników (*peerage by writ*) dołączyli nominaci z doboru politycznego (*peerage by letter patent*), po otrzymaniu przez nich patentu nowego nadania tytułu arystokratycznego z rąk monarchy⁵. W wieku XIX to, wydawałoby się najbardziej niekwestionowane kryterium, podobnie jak wiele innych, stało się problematyczne. Wraz z rozwojem politycznej struktury państwa brytyjskiego, począwszy od podpisania Unii parlamentarnej ze Szkocją w 1707 r., a następnie Unii Wielkiej Brytanii z Królestwem Irlandii w 1801 r., posiadanie tytułu arystokratycznego nie gwarantowało już dziedzicom tytułu czy nowym nominatom automatycznego dostępu do izby wyższej parlamentu brytyjskiego i władzy wykonawczej.

³ Por. J.V. Beckett, *Aristocracy in England, 1660-1914*, Oxford, Basil Blackwell 1989, s. 16-42; F.M.L. Thompson, *English Landed Society in the Nineteenth Century*, London, Routledge & Kegan Paul 1963, rozd. I; J. Cannon, *Aristocratic Century: The Peerage of Eighteenth-Century England*, Cambridge, Cambridge University Press 1984, rozd. I; D. Cannadine, *The Decline and Fall of the British Aristocracy*, New Haven, Yale University Press 1990, s. 8-25; M.L. Bush, *The English Aristocracy...*, s. 2-8; D. Lieven, *Aristocracy in Europe 1815-1914*, London, Macmillan 1992, rozd. I; L. Stone, J.C.F. Stone, *An Open Elite? England 1540-1880*, Oxford, Oxford University Press 1986, s. 6-9.

⁴ L. Stone, J.C.F. Stone, *An Open Elite?...*, s. 30.

⁵ *Burke's Genealogical and Heraldic History of the Peerage, Baronetage and Knightage, Privy Order and Order of Precedence*, 96 edn, P. Townend (ed.), London, Shaw Publishing 1938, s. 2.

Status arystokraty w królestwie Albionu ma jednakże jednoznaczne konotacje ze sprawowaniem władzy. Odzwierciedla bowiem wielowiekową tradycję łączenia wysokiego urzędu z posiadaną godnością czy tytułem. Baronowie to tradycyjnie lennicy dzierżawiący ziemie królewskie i wypełniający z racji tej funkcji powinności wojskowe. Wicehrabiowie, najczęściej szeryfowie, to zastępcy hrabiów, włodarzy hrabstw. Z kolei, markizowie, lordowie pogranicza, to zarządcy odległych od dworu terytoriów, którzy, w zamian za obronę granic królestwa, cieszyli się niekiedy władzą na poły królewską (*jura regalia*)⁶. Ten, wydawałoby się, automatyczny związek posiadania godności arystokratycznej i zakresu piastowanej władzy, zanika już pod koniec średniowiecza z chwilą mianowania pierwszego księcia w 1337 r. Pierwsi książęta to krewni królów, późniejsi - to administratorzy części królestwa, ale też inni możnowładcy, wyróżniający się bogactwem czy służbą publiczną. Wśród nich zwycięzcy bitew czy poplecznicy władców Anglii. Nawet bycie potomkiem z nieprawego łoża, jak w przypadku synów Karola II, protoplastów potężnych rodów książęcych, nie stanowiło przeszkody w zdobyciu najwyższych tytułów i godnej pozycji społecznej⁷.

Skupienie się wyłącznie na arystokracji wyższej, na parach, i pominięcie innych, blisko powiązanych z nią stanów, tj. baronetów, rycerstwa czy ziemiaństwa, także nastrocza problemy w opisie arystokratycznych elit Wielkiej Brytanii. Baroneci, rycerze i szlachta w wielu monografiach traktowani są jako odrębna kategoria arystokracji, tzw. arystokracja niższego szczebla. Odseparowanie niższych stanów od parów automatycznie skutkowałoby trudnością definiowania tych kategorii społecznych⁸. Ponadto wszystkie wykazują pewne atrybuty i związki, w tym sprawowane funkcje, które, tak jak w przypadków arystokratów rodowych, łączą je ze sferą władzy, byciem „lepszym”.

Baroneci, podobnie jak lordowie, dziedziczą tytuły, które przechodzą na najstarszych synów. Rangą plasują się poniżej godności baronów, lecz osoby posiadające tę dystynkcję nigdy nie uzyskały prawa zasiadania w Izbie Lordów. Sam tytuł ustanowiony został przez Jakuba I w roku 1611, aby wspomóc królewski skarb w utrzymaniu oddziałów wojska w Irlandii. W późniejszych wiekach zyskał aprobatę społeczną, a w następstwie zjednoczenia Anglii ze Szkocją, a następnie Irlandią, ustanowiono tytuły baronetów Wielkiej Brytanii oraz Zjednoczonego Królestwa. Zachowane zwoje baronetów (*Roll of Baronets*) wskazują na znamienity status osób starających się o tę dystynkcję. Podstawą do kwalifikacji stał się bowiem nie tylko znaczny stan majątkowy ale i właści-

⁶ Burke's *Genealogical and Heraldic History...*, 96 edn, s. 2-3; M. Bence-Jones, H. Montgomery, *The British Aristocracy*, London, Constable 1979, s. 24-7.

⁷ E. S. Turner, *Amazing Grace. The Great Days of Dukes*, Stroud, Stutton Publishing 2003, s. 17.

⁸ M. L. Bush. *English Aristocracy*, s. 2.

we pochodzenie⁹. Królowa Wiktoria i jej następcy chętnie przyznawali tytuł baroneta tym, którzy parali się handlem. Wyróżniając ich w ten sposób, trzymali nowo mianowanych z dala od Izby Lordów. Tytułami baronów wyróżniano ponadto przedstawicieli znaczących rodzin mieszczańskich oraz osoby sprawujące ważne urzędy, jak na przykład merostwo. Dla zwykłych śmiertelników samo już wyróżnienie tytułem stawało się niezmiernie cenne, tym bardziej, że często był to pierwszy krok do otrzymania właściwego tytułu arystokratycznego, szczególnie dla dziedziców wyróżnionych tą rangą¹⁰.

Z kolei związek rycerstwa z arystokracją i władzą wynika z tradycyjnego rozumienia miejsca jednostki w społeczeństwie. Sam tytuł, jeden z najstarszych, choć najmniej znaczący, historią swą sięga czasów przednormańskich. Feudałowie anglosascy korzystali z usług młodych, najczęściej drobnych właścicieli ziemskich, zwanych *cnihtas*, którzy służyli lordom, zazwyczaj hrabiom i biskupom. Już wówczas pasowanie na rycerza wiązało się z ceremonialnym użyciem miecza, wręczeniem pierścienia i nałożeniem połączonych ostróg¹¹. Pierwotnie rycerz nie wchodził do żadnego zakonu rycerskiego, gdyż takie nie istniały. Z czasem stan rycerski zyskiwał jednak prestiż społeczny, gdyż włączał synów feudałów, a także młodszych synów dziedziców czy wreszcie zamożnych wasali. Wraz ze zmianą systemu feudalnego w państwo nowożytne, życie rycerzy zdominowało polowanie, dogłądanie pracujących wieśniaków czy udzielanie się w lokalnym administrowaniu hrabstwem. W późniejszym okresie rycerstwo powiększyło klasę ziemiaństwa¹².

Konsekwencją tych trendów społecznych stała się chęć wyróżniania się rycerzy wśród innych poddanych Korony. Tradycja turniejów rycerskich, ceremoniału dworu królewskiego i siedzib magnackich stworzyła wzorce zachowań i kodeksy honorowe. Pasowanie na rycerza stanowiło wyróżnienie dostępne nielicznym. To przyczyniło się do powstania zakonów rycerskich, które w późniejszych wiekach nie miały dużo wspólnego z posługą militarną ani umiejętnościami sztuki walki. Godność rycerską zaczęto także przyznawać w nagrodę za służbę publiczną i osobiste dokonania, w tym sprawowanie urzędów politycznych¹³.

Wśród kilkunastu zakonów rycerskich najważniejszym jest Zakon Podwiązki z 1348 r., (*Order of the Garter*). W dalszej kolejności powołano Zakon Ostu (*Order of the Thistle*) w 1687 r. oraz Łażni (*Order of the Bath*) w 1725 r. Kolejne wieki są świadkiem wprowadzania następnych dystynkcji i odznaczeń. Najbardziej znane z nich w XIX wieku to Order Świętego Michała i Jerzego

⁹ Burke's *Genealogical and Heraldic History...*, 96 edn, s. 2-3.

¹⁰ M. Bence-Jones, H. Montgomery-Massingberd, *The British Aristocracy*, s. 31; N. Gash, *Aristocracy and People. Britain 1815-1865*, London, Arnold 1979, s. 19.

¹¹ *The Manual of Rank and Nobility or Key to the Peerage*, London, Saunders & Otley 1828, s. 176.

¹² G. M. Trevelyan, *The History of England*, London, Longman 1973, s. 171.

¹³ *The Manual of the Rank...*, s. 150.

(*Order of St Michael and St George*) z 1818 r., Order Gwiazdy Indii (*Star of India*) z 1861 r., czy Order za Zasługi dla Imperium (*Indian Empire Order*) z 1878 r. W tabelach pierwszeństwa elit królestwa znaleźć jeszcze można nazwy kilku innych zakonów rycerskich oraz dystynkcję rycerza kawalera (*knight bachelor*), najstarszą, ale najniższą w hierarchii rycerskiej¹⁴.

Na uwagę zasługuje pierwsza dystynkcja, której przyznanie zawsze pozostawało w gestii monarchy. Pierwotnie poza członkami rodziny królewskiej, monarchą i księciem Walii, liczba wyróżnionych nigdy nie przekraczała dwudziestu czterech mężczyzn. Za panowania Jerzego III w 1786 r. wszyscy synowie króla uzyskali prawo członkostwa w zakonie członków orderu, które to prawo rozszerzono o potomków Jerzego II w 1805 r. i Jerzego I w 1831 r. Rycerz Podwiązki, w odróżnieniu od przedstawicieli innych odznaczeń rycerskich, ma też pierwszeństwo nad baronetem w hierarchii elit arystokratycznych. Od wielu pokoleń odznaczenie to nadawano członkom wielkich rodów arystokratycznych, które często noszą miano rodzin Podwiązki. Należeli do nich książęta i markizowie rodzin Beaufordów, Marlborough, Nothumberland czy Salisbury¹⁵. Także przyznanie dwóch innych najstarszych dystynkcji Ostu czy Św. Patryka, pozostało w gestii monarchy. W przypadku orderów i odznaczeń zachowały się też pewne podziały związane z piastowanym urzędem czy statusem rodu. Odznaczenia klasyfikowane jako reprezentujące wielkie zakony, tj. Order Podwiązki, Order Rodziny Królewskiej (*Royal Family Order*) czy Królewski Order Wiktoriański (*Royal Victorian Order*), zarezerwowano dla członków rodziny królewskiej i najwyższych rangą dostojników Królestwa¹⁶.

Wszystkie zakony rycerskie posiadały swoje motto, odznakę i wytyczne określające ilość dostępnych mianowań w odrębnych kategoriach. Ten, ukształtowany przez wieki system odznaczeń i wyróżnień, stanowił bogaty arsenał około dwustu pięćdziesięciu dystynkcji dostępnych monarchom oraz premierom czasów wiktoriańskich. Wykorzystywano go w podtrzymywaniu aktywności brytyjskiej arystokracji, wyróżnianiu polityków i biurokratów, czy wreszcie utrzymywaniu systemu klasowego Zjednoczonego Królestwa. Ordery i medale służyły nagradzaniu tych, którzy swoją pracą wsparli Koronę. Nowe dystynkcje, wprowadzone na początku XX wieku, w tym jeden z najbardziej popularnych Order za Zasługi (*Order of Merit*) z 1902 r., zgodnie

¹⁴ Charles Mesley, 'Precedence', *Burke's Genealogical and Heraldic History of the Peerage, Baronetage and Knightage, Privy Order and Order of Precedence*, 106 edn, <http://www.burkes-peerage.net/sites/peerage/sitepages/page62-4.asp>

¹⁵ S. Friar, *Heraldry*, Stroud, Stutton Publishing 1992, s. 29, 67; *The Manual of Rank* ..., s. 330-3.

¹⁶ P. Duckers, *British Orders and Decorations*, Princes Risborough, Shire Publications 2004, s. 6; J.V. Becket, *Aristocracy in England...*, s. 27.

z tradycją przyznawano wielu poddanym JKMości w zamian za osiągnięcia, służbę polityczną czy cywilną¹⁷.

Trzecią klasą wyróżniającą niższą grupę arystokracji jest ziemiaństwo, zwane też arystokracją bez tytułów¹⁸. Większość tego stanu to ziemianie, którzy, dorównując statusem materialnym rycerzom, z wielu przyczyn nie zdobyli godności rycerskiej. Tak jak w przypadku omówionych powyżej stanów, ta grupa społeczna włączała młodszych synów baronów i feudałów ziemskich oraz tych, których nie stać było na hołdowanie rycerskiemu stylowi życia. Świadomość odrębności i różnego statusu tych dwóch grup, tj. rycerzy i ziemiaństwa, stała się widoczna na początku XIV wieku. Kilka wieków później w 1883 r. w corocznym spisie arystokracji i ziemiaństwa Burke'a zostało zarejestrowanych 4.250 rodzin ziemiańskich. W przeciwieństwie do parów i baronetów, ziemianie nie posiadali ani dziedzicznych tytułów, ani przywilejów prawnych. Stali się natomiast sprzymierzeńcami wyższych rangą grup w zachowaniu porządku prawnego i społecznego opartego na własności ziemskiej. Pomagając parom rozszerzyć strefy wpływów w odległych zakątkach hrabstw, zyskiwali posady i wpływy w lokalnej strukturze władzy. Pozycją swoją dorównywali szlachcie europejskiej, a reguły dziedziczenia majątku, swobodny tryb życia, herby i maniery zbliżały ich bardziej do klasy arystokratów niż bogatych miejskich klas średnich¹⁹.

Pominięcie baronetów, rycerzy i ziemiaństwa w szeroko rozumianej strukturze arystokracji brytyjskiej, zdaniem Busha, przysporzyłoby wielu kłopotów w opisie społeczeństwa brytyjskiego. Te naturalnie ukształtowane stany i grupy społeczne razem dobrze charakteryzują strukturę tego społeczeństwa. Można zatem śmiało traktować je jako arystokrację niższego stopnia i tym samym włączyć do elit królestwa²⁰. Można także zaakceptować potoczne rozumienie słowa „arystokracja”, które wraz z rozwojem społeczeństw zaczęto odnosić do uprzywilejowanych statusem społecznym i majątkowym elit, przejmujących władzę nad resztą społeczeństwa²¹.

Z kolei Weberowski podział stanu arystokratycznego na arystokrację dworską, źródło charyzmy i autorytetu publicznego; arystokrację hrabstw, zarządzającą administracją lokalną oraz elity gmin, sprawujące funkcje w terenie, nie wytrzymał próby czasu. Podział na idealistyczne stany, i związany z nim przywilej piastowania określonych urzędów, przyjmowania przywilejów czy rang, nie odpowiadał skomplikowanej strukturze systemów politycz-

¹⁷ J. Paxman, *Friends in High Places. Who Runs Britain?*, London, Penguin Books 1999, s. 67-68; P. Duckers, *British Orders...*, s. 6; J. V. Becket, *The Aristocracy...*, s. 27.

¹⁸ G. M. Trevelyan, *History of England...*, s. 173-4.

¹⁹ D. Cannadine, *The Decline and Fall ...*, s. 12.

²⁰ M. L. Bush, *The English Aristocracy...*, s. 2.

²¹ M. Bence-Jones; H. Montgomery-Massingberd, *The British Aristocracy*, s. 1.

nych nie tylko w Wielkiej Brytanii ale i w wielu innych krajach europejskich²². Tam, gdzie, jak na przykład we Francji, absolutystyczne działania królów doprowadziły do wytworzenia elit dworskich *noblesse de race* i korporacyjnych grup urzędniczych *noblesse de robe*, czy, jak w Rosji, tytuł odpowiadał zdobytej randze dworskiej, cywilnej czy wojskowej, rozwój społeczny został niejako skrzepowany. W wielu krajach doprowadził też do znacznie gorszych niż w Wielkiej Brytanii wynaturzeń w postaci korupcji czy podziałów społecznych.

W przeciwieństwie do wielu europejskich hermetycznie ukształtowanych elit, arystokracja brytyjska, w pewnym sensie, zawsze pozostała otwartą choć skala tego zjawiska jest kwestią dyskusyjną. Tytuł para w czasach nowożytnych, oprócz potomków lenników, zdobywali dworzanie, politycy, reprezentanci finansjery czy biznesu. Niektórzy badacze, jak Perkin czy Wasson, wskazują na czynniki, które pomagały dołączać do ekskluzywnego grona parostwa. Sukces w handlu, kariera prawna, sprawne wykorzystanie systemu patronatu dworu, czy zdanie się na szczęśliwy ożenek ułatwiały awans społeczny. Inni, w tym Stone czy Bence-Jones, mnożą trudności, które należało pokonać, aby uzyskać godność arystokraty. Wskazują na ziemski charakter brytyjskiej arystokracji rodowej, praktyki zapisów majątkowych, które utrudniały uwolnienie majątków i przyczyniały się do koncentracji bogactwa w rękach nielicznych²³. Wszyscy przyznają jednak, iż istniały dziedziny życia publicznego, które zazwyczaj gwarantowały wejście do arystokratycznych kręgów. Piastowanie godnego urzędu administracyjnego, dobra znajomość prawa, zdobyty majątek umożliwiały osiągnięcie statusu dżentelmena.

Zdecydowanie trudniejsze wydaje się definiowanie arystokracji ze względu na jej atrybuty kulturowe. Takie wyznaczniki pozycji rodu, jak przynależność do wspólnoty elit, o której względy, według Thompsona, należało ubiegać się co najmniej przez trzy pokolenia²⁴, jego wpływy polityczne, skoligacenie oraz sprawowany mecenat przedstawicieli arystokracji w świecie sztuki, to bardzo często zmienne czynniki. Dynamiczny rozwój królestwa Wielkiej Brytanii w XIX wieku, przemiany społeczne oraz demokratyzacja nowych grup społecznych sprawiały, że wykształcenie, atrybut magnaterii i ziemiaństwa, stało się udziałem wielu niższych grup społecznych. Sam zakres zdobytych umiejętności z kolei jest niemożliwy do oszacowania. Także mecenat sprawo-

²² A. J. Mayer, *The Persistence of the Old Regime. Europe to the Great War*, New York, Pantheon Books 1981, s. 132-3.

²³ Por. H. Perkin, *The Origins of Modern English Society, 1770-1880*, London, Routledge 2002, s. 56-62; E. Wasson, *Born to Rule. British Political Elites*, Stroud, Sutton Publishing 2002, rozdz. III; M. Bence-Jones, H. Montgomery, *The British Aristocracy*, s. 156-7; N. Gash, *Aristocracy and People...*, s. 19; L. Stone, J. C. F. Stone, *An Open Elite...*, s. 190, 204-8; M. Bence-Jones, 'Origins of the English Peerage', w: *Burke's Genealogical and Heraldic History of the Peerage, Baronetage and Knightage, Privy Council and Order of Precedence*, 105 edn., Sir E. Burke (ed.) London, Burke's Peerage 1970, s. xxiv.

²⁴ F. M. L. Thompson, *English Landed Society ...*, s. 20-1.

wany w świecie nauki i sztuki mógł ulegać fazom progresywnym czy regresywnym. Choć wymienione powyżej atrybuty plasują arystokratów w gronie najlepszych, wyróżniając tę grupę społeczną i czyniąc z niej naturalną elitę władzy, to jednak niewymierność poszczególnych kryteriów nie ułatwia wydawania klarownych kulturowych osądów.

Innym, równie mylącym, szczególnie dla polskiego czytelnika, wyrażeniem używanym w historiografii brytyjskiej jest „szlachetnie urodzony” (*noble*) i pochodząca od niego forma mnoga *nobility*. Odnoszą się do szeroko rozumianej elity spokrewnionej z parostwem, także młodszych synów, baronetów, ziemian i dżentelmenów. Świadczy o tym wyrafinowana hierarchia pierwszeństwa, systemu gwarantującego harmonię i współistnienie wszystkich grup, który ponadto zaspakaja próżność członków elit. Tworzy go wiele konstytutywnych czynników, w tym ranga poszczególnych tytułów, czas ich nadania, kraj pochodzenia, a także zapisy genealogiczne, uwzględniające odrębną pozycję mężczyzn i kobiet. Razem sprawiają, że uszeregowanie parostwa, stanów baronetów, rycerzy i ziemian oraz ich potomstwa jest kompletne. Zapisy te precyzyjnie wskazują na miejsce młodszych synów czy córek w strukturze pierwszeństwa²⁵. Tam, gdzie pierwszeństwo nie jest ustalone, rozstrzygnięcie problemu pozostaje w gestii monarchy²⁶.

Szersze zrozumienie terminu *nobility* przedstawia Moore. Nawiązując do średniowiecznej powinności lordów zarządzania ziemią w imieniu króla, do grona stanu szlacheckiego zalicza wszystkich posiadaczy niegdyś królewskiej ziemi, tj. wszystkie uprzywilejowane grupy, w tym rycerzy i ziemian (*squirearchy*), którzy wypełniając podobne obowiązki nadzoru i administrowania lokalną społecznością, stanowili elitę kraju. Z ich grupy wyłoniła się w późniejszym okresie arystokracja tytułarna, skupiona w Izbie Lordów oraz rycerze ludu (*knights of shire*), późniejsi członkowie Izby Gmin²⁷.

Ten historycznie ukształtowany system grup i kategorii społecznych odróżniał elity brytyjskie od szlachty polskiej, która przez wieki hołdowała zasadzie jedności stanu, równości, choćby nominalnej. Wyrażała się ona prawem przynależności do rodu niekiedy całej wielopokoleniowej rodziny, złączonej więzią krwi i posiadającej jedno godło - herb opatrzony imieniem własnym rodziny. Nawet polska magnateria, zgodnie z panującą doktryną jedności szlacheckiej, choć wyraźnie wyróżniająca się statusem majątkowym i społecz-

²⁵ C. Mosley, 'Precedence', *Burkes's Peerage and Baronetage*, C. Mosley (ed.) 106 edn, Vol. 2, Burke's Peerage, Crans, Switzerland 1999, <http://www.burkes-peerage.net/Sites/Peerage?SitePages?page62-4.asp>; *The Peerage of the British Empire, as at Present Existing, Arranged and Printed from the Personal Communications of the Nobility by Edmund Lodge*, A. E. & M. Innes (eds.), London, Saunders & Otley, London 1843, s. lxiii-lxvi.

²⁶ T. H. S. Escott, *England: Its People, Polity and Pursuits*, London, Chapman & Hall 1885, s. 320.

²⁷ J. S. Moore, *The House of Lords. A Thousand Years of British Tradition*, London, Smith's Peerage 1994, s. 2-3.

nym od liczebnej braci szlacheckiej, stanowiła integralną jej część²⁸. To odróżniało ją od krewnych brytyjskich arystokratów i ich dziedziców, którzy sami, najczęściej przy wsparciu rodziny, musieli znaleźć swoje miejsce w strukturach administracji rządowej czy lokalnej, w siłach zbrojnych i marynarce wojennej lub Kościele anglikańskim²⁹. Młodszy synowie brytyjskich arystokratów byli częścią elity społecznej, lecz bez praw do herbu i tytułu. Podłożem tych różnic była charakterystyczna dla rodów brytyjskich zasada pierworództwa. Zgodnie z nią tylko najstarszy syn otrzymywał tytuł rodowy oraz herb i to on zgodnie z tradycją zostawał członkiem arystokracji tytularnej. Jego rodzeństwo, choć nieuprzywilejowane godnością, wyróżniano jednak w hierarchii społecznej pozycją powyżej arystokracji niższego szczebla³⁰.

Wielość atrybutów i różnorodność interpretacji terminu „arystokracja” przez historyków brytyjskich nie ułatwia zatem precyzyjnego określenia tego stanu. Dość swobodne posługiwanie się tym terminem ma jednak pewne zalety. Wzajemne przenikanie się wielu konstytuujących stan elit czynników oraz brak klarownych definicji, paradoksalnie ułatwia omówienie różnorodnej tematyki związanej z elitami władzy XIX wieku. Ponadto względna otwartość arystokratycznego stanu, nadawanie godności para, baroneta czy rycerza potomkom arystokracji dziedzicznej, technokratom czy merytokratom, zaspokoili ambicje wielu rosnących w siłę grup społecznych. Pozwoliło elitom brytyjskim na ewolucyjny rozwój królestwa i uniknięcie tych wstrząsów, których doznały Francja w okresie Rewolucji Francuskiej, a następnie Prusy czy Austro-Węgry w XIX wieku w burzliwych czasach zrywów narodowych Wiosny Ludów³¹. Nie zapobiegło jednak niesnaskom, pretensjom czy coraz bardziej problematycznym próbom zdefiniowania stanu arystokracji wraz z pojawieniem się bogatych klas średnich, z których wielu przedstawicieli pretendowało do godności lordowskiej, szczególnie pod koniec wieku.

Najwięcej problemów sprawia badaczom oszacowanie wielkości poszczególnych grup arystokracji i ich statusu majątkowego. O zamożności rodu lorda, baroneta czy rycerza świadczył jego majątek, w zdecydowanej mierze majątek ziemski, ale też okazałość siedziby rodu, tzw. gniazda, zgromadzony majątek ruchomy w postaci dzieł sztuki, księgozbiorów czy liczebność służby. Wielką wagę przywiązywano do tradycji wykazywania korzeni rodu i zdobytych zaszczytów, rang i majątków. Dla niektórych to właśnie długowieczna genealogia rodu jest najważniejszym miernikiem przynależności do stanu arystokratów. Kwestia dziedziczenia tytułów i związana z tym historia genealo-

²⁸ A. Zajączkowski, *Szlachta polska*, Warszawa, Semper 1993, s. 18-9.

²⁹ J. V. Beckett, *The English Aristocracy*, s. 22.

³⁰ N. Mitford, *Noblesse Oblige*, Oxford, Oxford University Press 2002, s. 31-3.

³¹ M. L. Bush, *The English Aristocracy...*, s. 5.

giczna rodu niejednokrotnie przesądzały o treści dokumentów i monografii, opisujących elity królestwa ubiegłych stuleci.

Ukształtowanie się systemu arystokracji tytularnej w XIV wieku, ustanowienie Sądu Marszałka Anglii (*Court of the Constable and Marshal*) z jurysdykcją nad wszystkimi sprawami heraldycznymi królestwa oraz Kolegium Heraldyki (*College of Arms*) w 1483 r. dały pierwsze podstawy klasyfikacji elit królestwa³². Ponadto podstawę badań nad przekrojem społecznym poszczególnych okresów dziejów Anglii i genealogii rodów stanowią dziś rejestry parów przybyłych na obrady poszczególnych parlamentów, zapisy obrad królewskiej Rady Tajnej czy rejestry heroldów Kolegium Heraldyki. Nigdy nie wyeliminowano jednak wszystkich problemów i możliwości interpretacyjnych. W przeszłości nie prowadzono rejestrów społecznych, a nieliczne zachowane dokumenty ubiegłych wieków, takie jak *Doomsday* z XI wieku czy spis Gregory'ego Kinga z 1688r., choć nieprecyzyjne, wskazują na potrzebę określania pozycji społecznej stanów.

Badania Patricka Colquhoun z 1803 r. ustaliły liczbę rodzin szeroko rozumianej arystokracji na 27.204, co w porównaniu z liczebnym stanem społeczności Anglii i Walii w 1801 r., wynoszącym prawie dziewięć milionów (8.893.000) dało wynik 1.4%. Obliczenia te nie odbiegają znacząco od wyliczeń Gregory'ego Kinga z 1688 r., który wyodrębniając 26 warstw społecznych, w tym 16.586 rodzin elit, przy szacunkowej liczbie ludności około 5 milionów, do grona elit zaliczył 1.2% ogółu populacji³³. Dopiero w połowie XIX wieku, w wyniku gwałtownego przyrostu ludności, która w 1871 r. osiągnęła ponad dwadzieścia dwa miliony osób (22.712.000), stosunek liczbowy populacji elit arystokratycznych do ogółu populacji wyraźnie spadł i szacuje się, że w 1873 r. wyniósł zaledwie 0.3% ogółu³⁴.

Gdy przedmiotem badań staną się wyłącznie parowie okazuje się, że ich grupa społeczna, bez uwzględniania najbliższych krewnych, stanowi zaledwie ułamek procenta populacji Anglii, a następnie Wielkiej Brytanii. W okresie średniowiecza parostwo, prawie niezmiennie, reprezentowało zaledwie kilkadziesiąt osób. W 1700 r. społeczność lordów, dzięki hojności Stuartów, liczyła już 173 osoby. Biorąc pod uwagę populację tego okresu, około 9.4 miliona osób (1701 r.), daje to zaledwie 0.0000184% ogółu ludności. Podobnie wiek później, gdy liczba wszystkich parów Anglii, Irlandii i Szkocji wyniosła 504 osoby,

³² S. Friar, *Heraldry*, s. 16-7.

³³ Cyt. za H. Perkin, *The Origins of Modern Society*, s. 21; G.M. Trevelyan, *Historia Społeczna Anglii. Od Chaucera do Wiktorii*, przekł. A. Klimowicz, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy 1961, s. 272-3.

³⁴ Obliczenia Patricka Colquhouna dotyczą wyłącznie elit Anglii i Walii. Dane liczbowe dotyczące populacji tego okresu uwzględniające Irlandię i Szkocję są wyższe i wynoszą około 31.484.000 osób. J. S. Moore, *The House of Lords...*, s. 4; R. Woods, *The Population of Britain in the Nineteenth Century*, Cambridge, Cambridge University Press 1995, s. 10.

a ludność wysp zwiększyła się do około 10.5 miliona, lordowie stanowili niewielki, bo 0.000048% jej ułamek. Zauważalny niewielki wzrost procentowy wynikał z połączenia się parostwa Anglii i Szkocji z liczniejszym, ale uboższym parostwem Irlandii, które w 1800 r. stanowiło 169-osobową grupę³⁵.

W wieku XIX, gdy nastąpił gwałtowny wzrost populacji wysp Albionu z około 10.5 miliona w 1801 r. do ponad czterdziestu milionów obywateli (41.459 tysięcy) w 1901 r.³⁶, proporcje parostwa do ogółu społeczeństwa jeszcze bardziej uwidoczniły przepaść pomiędzy tą elitarną grupą królestwa a pozostałymi klasami społecznymi. W 1900 r. w Anglii żyło 524 parów, w Szkocji - 38, a w Irlandii - 91³⁷. Razem stanowili już większą, bo 653-osobową społeczność, ale ich udział procentowy wśród całej populacji Zjednoczonego Królestwa wynosił zaledwie 0.00001157%. Koniec XIX wieku i tendencja przyjmowania do grona elit królestwa przedstawicieli innych grup społecznych: prawników, bankowców czy przemysłowców sprawiła, że podobne trendy wystąpiły wśród arystokracji niższego szczebla, baronetów i rycerzy, gdzie rosły szeregi wyróżnionych. W 1900 r. liczba baronetów wyniosła 954, członków zakonów rycerskich, tj. Zakonu Łaźni, Zakonu Świętego Michała i Jerzego, Gwiazdy Indii, Imperium Brytyjskiego, Królewskiego Zakonu Wiktorianckiego i kilku innych, - 2.827, zaś rycerzy kawalerów - 699³⁸.

W porównaniu z elitami innych krajów to liczby niskie. Arystokracje europejskie włączały w swoje grona tysiące wyróżnionych. W XVII wieku w Rosji żyło ponad pół miliona wysoko urodzonych, w Hiszpanii 722.000, w Polsce 700.000-850.000, zaś we Francji 350.000.³⁹ Konflikty zbrojne, rewolucje, zabory oraz zmiany systemów politycznych wyniszczyły, czy wręcz doprowadziły do upadku, arystokratyczne stany Europy. Utrzymanie się hierarchii społecznej w Wielkiej Brytanii wskazuje na fenomen współistnienia feudalnych, rodowych elit i nowych grup społecznych, dążących do zdobycia pozycji odpowiadającej ich ambicjom i statusowi społecznemu. Podkreślają ponadto wyjątkowość tego zjawiska w kraju o najbardziej zaawansowanej strukturze industrialnej oraz wskazują na konserwatyzm i pragmatyzm anglosaskich elit.

Dodatkowa trudność przysparzająca kłopotów to praktyka przyspieszania nadania parostwa (*writ of acceleration*). Ten istniejący już w okresie panowania Edwarda IV (1461-83) zwyczaj wystosowywania wezwań na obrady izby wyższej, zezwalał na powoływanie na para syna wciąż żyjącego ojca, lecz nie poprzez nadanie mu nowego tytułu, lecz wykorzystanie już innego, niższego

³⁵ Cyt. za J. Cannon, *Aristocratic Century...*, s. 32-3.

³⁶ R. Woods, *The Population of Britain...*, s. 10.

³⁷ Cyt. za J. V. Beckett, *The English Aristocracy...*, s. 33, 41.

³⁸ Tamże, s. 33.

³⁹ J. V. Beckett, *The English Aristocracy...*, s. 40.

rangą, przysługującego ojcu⁴⁰. Wśród różnorodnych przyczyn, które sprawiały, że lordowie prosili innych parów o przywilej dla swoich potomków, były i te polityczne. Lord Stanley, czując się marginalizowany przez premiera Peela jako minister rządu, mając za przeciwników ambitnych *protégés* frakcji Peelites, tj. Gladstone'a i sir Grahama, zdecydował się zasiąść w izbie wyższej w 1844 r., przyjmując baronię ojca lorda Stanley'a z Bickerstaffe, siedem lat przed odziedziczeniem tytułu rodowego Derby. Takie posunięcie dało konserwatystom polityki rządowej nowego przywódcę w Izbie Lordów. Uwolniło tym samym ówczesnego lidera torysów, podeszłego wiekiem księcia Wellingtona, przywódcę konserwatystów, i innych schorowanych lub nieaktywnych polityków: lordów Lyndhursta, Ripona, Wharnccliffe'a, od uciążliwych obowiązków reprezentowania polityki rządu w izbie wyższej. Lordowi Stanley'owi z kolei znacznie ułatwiło dostęp do urzędów gabinetowych oraz wzmocniło jego pozycję polityczną⁴¹.

Fakt względnej stabilności elit brytyjskich nie eliminuje wszystkich problemów z określeniem tego stanu, szczególnie w drugiej połowie XIX wieku. Tym razem większość nieporozumień przysporzą spory związane z akceptacją nowo mianowanych parów przez tradycyjnie rozumianą arystokrację, tj. środowiska ziemiańsko-arystokratyczne. Zwiększenie liczby przyznawanych przez władcę tytułów i godności doprowadziło do rozbieżności w sądach i opiniach dotyczących wyróżnianych przedstawicieli klas średnich. Dotyczy to szczególnie późnego okresu wiktoriańskiego, choć sprawy dziedziczenia, ingerencji Izby Lordów w rozstrzygnięcia praw rodów do dziedziczenia tytułów, czy niespójne prawo *abeyance*, tj. przywracania rodzinie prawa do używania tytułu w sytuacji, gdy zmarły par nie pozostawił po sobie syna⁴², niejednokrotnie przysporzyły badaczom dodatkowych kłopotów.

Ponadto na wielu aspektach prawnych i organizacyjnych arystokratycznego stanu zaważyła wspomniana już złożoność struktury politycznej Wielkiej Brytanii (od 1707 r.) Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii z Królestwem Irlandii (od 1801 r.). Od 1707 r. legitymowanie się tytułem arystokratycznym nie gwarantowało już ich posiadaczom czy nowym nominatom automatycznego dostępu do izby wyższej parlamentu brytyjskiego. Utrudniało, choć nie uniemożliwiało, dostęp do kręgu władz wykonawczych. Zmodyfikowało, a w pewnym sensie uzupełniono, kształtującą się od wieków zasadę pierwszeństwa parów i arystokratów niższego szczebla. Ważyła ona na relacjach arystokratów różnych rang a także lordów poszczególnych krajów królestwa.

⁴⁰ W. Cruise, *A Treatise on the Origin and Nature of Dignities or Titles of Honor*, London, Butterworth 1823, s. 237.

⁴¹ A. Hawkins, *The Forgotten Prime Minister. The 14th Earl of Derby*, Vol. I, Oxford, Oxford University Press 2007, s. 288-9; R.W. Davis, 'Leaders in the Lords', *Parliamentary History*, 2003, Vol 22, issue 1, s. 1-2.

⁴² Lord Dunboyne 'Abeyance', w: *Burke's Genealogical and Heraldic History...*, 105 edn, s. xvii.

Zasada ta przesądzała o pozycji arystokraty, baroneta i rycerza w skomplikowanym systemie hierarchii dworsko-arystokratycznej. Unie parlamentarne pomiędzy Anglią, Szkocją i Irlandią zaważyły zatem nie tylko na stosunkach ustrojowych wymienionych krajów, ale i statusie politycznym ich elit. Ich podpisanie zlikwidowało regionalne instytucje: parlamenty w Edynburgu i Dublinie. Gdy całą władzę scentralizowano w Westminster, odrębne klauzule, według których nastąpiło połączenie odrębnych dotąd członów królestwa, od samego początku podważyły zasadę równowagi i koegzystencji wszystkich elit we wspólnocie. Z drugiej strony te same ograniczenia przyczyniły się, poprzez intensyfikację powiązań rodowych i ekonomicznych, do powstania nowej elity, tj. arystokracji brytyjskiej.

Do 1707 r. istniały trzy niezależne grupy parostwa: Anglii, Szkocji i Irlandii. Unia Anglii i Szkocji ustanowiła kategorię parów brytyjskich, zaś Unia pomiędzy Wielką Brytanią i Irlandią z 1801 r. parostwo Zjednoczonego Królestwa. Od tego czasu całe parostwo Zjednoczonego Królestwa składa się z pięciu odrębnych podsystemów, które także stanowią własne hierarchiczne struktury, gdzie zasady znajomości pierwszeństwa stały się nieodłącznym elementem każdej ceremonii dworskiej z udziałem czołowych polityków, parów i członków rodziny królewskiej⁴³.

Dominująca pozycja Anglii w tak zorganizowanej strukturze państwa oznaczała przyjęcie przez parów szkockich i irlandzkich niższego miejsca. Zostało to też usankcjonowane prawnie. Klauzula numer 23 Aktu Unii ze Szkocją, potwierdzona statutem królowej Anny, przyznała parom Szkocji istniejącym przed 1707 r. miejsce tuż po parach Anglii. Razem lordowie tych dwóch krajów poprzedzali parów Wielkiej Brytanii, którzy z kolei mieli pierwszeństwo nad parami Irlandii do roku 1801. W wyniku zawarcia Unii z Irlandią, parowie Wielkiej Brytanii objęli pierwszeństwo nad parami Zjednoczonego Królestwa mianowanymi po roku 1801, zaś parowie Zjednoczonego Królestwa musieli ustąpić parom Irlandii po roku 1801⁴⁴. Potomkowie księcia Wellington, zasłużonego wodza i przywódcy królestwa, nigdy nie mogli pogodzić się z dalszym miejscem w paradnym szyku na ceremoniach dworskich, gdy ustępowali krewnym księcia Abercorn, który, choć aktywny w służbie publicznej, niczym szczególnym się nie wyróżniał. Tytuł księcia Wellingtona, ustanowiony już w 1815 r. w parostwie Zjednoczonego Królestwa, automatycznie stawiał go niżej w hierarchii tytułów lordowskich niż ranga księcia Abercorn w parostwie Irlandii nadana dopiero w 1868 r.⁴⁵.

⁴³ B. Masters, *The Dukes. The Origins, Ennoblement and History of Twenty-six Families*, London, Pimlico 2001, s. 6-7.

⁴⁴ T. H. S. Escott, *England...*, s. 326.

⁴⁵ B. Masters, *The Dukes...*, s. 8.

Gdy podpisano unie parlamentarne w 1707 r. i 1801 r., parowie wszystkich kategorii uzyskali te same prawa, z wyjątkiem automatycznego dostępu do Izby Lordów. Po zakończeniu działalności parlamentu w Edynburgu zamknięto parostwo szkockie, co pozbawiło elity tego kraju prawa do nadawania nowych tytułów, choć same rody szkockie uważano ze względu na ich pozycję i status majątkowy. Ograniczenie praw politycznych miało jednak swoje konsekwencje. Szkoci uzyskali w izbie wyższej brytyjskiego parlamentu jedynie szesnaście miejsc, o które lordowie tego kraju rywalizowali wraz z inauguracją każdej nowej kadencji parlamentu. Inaczej rzecz się miała z parostwem Irlandii. Irlandzcy lordowie, którym przypadło dwadzieścia osiem miejsc, cieszyli się tym przywilejem dożywotnio. Pozostali, jeżeli wykazywali aktywność polityczną, musieli zadowolić się jedynie prawem do udziału w wyborach do Izby Gmin. Parlament Zjednoczonego Królestwa przyzwolił aż 100 reprezentantom irlandzkim na zajęcie miejsca w izbie niższej, z czego skrzętnie korzystali irlandzcy parowie⁴⁶.

Tak odmienne traktowanie arystokratów obydwu krajów nie wynikało tylko z uprzedzeń opartych na innym statusie materialnym obu parostw czy bogactwie genealogicznym ich rodów. Podczas gdy Szkocja pretendowała do równorzędnych stosunków z podrzędnym, południowym sąsiadem, a ich Unię często określa się mianem „małżeństwa z rozsądku”, Irlandia, w mniemaniu Anglików, pozostała podrzędnym i podporządkowanym terytorium. Elita irlandzka, politycznie uzależniona od ustawodawstwa parlamentu w Londynie, składająca się w większości z oligarchicznych przekupnych rodów, w tym potomków protestanckich angielskich i szkockich kolonizatorów oraz wspierających ich protestanckich popleczników w irlandzkiej izbie niższej, traktowała królestwo Irlandii jako swoje dominium⁴⁷. Nieprzypadkowo warunki zjednoczenia Wielkiej Brytanii z Irlandią w 1801 r. były tak odmienne od tych z 1707 r. Arystokracja Irlandii została poniekąd przekupiona tytułami, dodatkowymi mianowaniami oraz odszkodowaniami za utracone wpływy prywatnych okręgach wyborczych⁴⁸.

W obu przypadkach parowie irlandzcy i szkoccy tworzyli reprezentację swoich krajów, co zmieniło ich pozycję prawną. Stanowili grupę parów przedstawicieli (*representative peers*), a nie lordów dziedzicznych (*hereditary peers*), w parostwie świeckim (*temporal peers*) izby wyższej. Anomalią procesu zjednoczeniowego z Irlandią było jednak pozostawienie parostwa irlandzkiego otwartym, choć prerogatywa nowych mianowań stała się domeną monarchy

⁴⁶ P. Levie, *The British Empire: Sunrise to Sunset*, Harlow, Logman Pearson 2007, s. 2, 88.

⁴⁷ A. I. Macinnes, *Union and Empire. The Making of the United Kingdom in 1707*, Cambridge, Cambridge University Press 2007, s. 120-3.

⁴⁸ Lord Castlereagh wyliczył koszty 'zjednoczenia' obu parlamentów na sumę półtora miliona funtów. W rzeczywistości wyniosła ona £1.260.000. T. Erskine May, *The Constitutional History of England since the Accession of George Third 1760-1860*, Vol. II, Boston, Crosby & Nichols, 1863, s. 502-6.

Zjednoczonego Królestwa. Celem takiego rozwiązania miało być ograniczenie liczebne parostwa irlandzkiego. Przyjęto zatem zasadę, że każde nowe mianowanie mogło nastąpić dopiero po wymarciu trzech innych rodów⁴⁹.

Takie zapisy aktów zjednoczeniowych Anglii ze Szkocją, a następnie z Irlandią, wynikały zarówno z uprzedzeń Anglików wobec elit innych narodów i przekonania o własnej wyższości, jak i też niższej pozycji społecznej nowo przyjętych do Unii parlamentarnej lordów Szkocji i Irlandii. Ponadto zarówno parostwo Szkocji jak i Irlandii nie stanowiły równie elitarnych grup społecznych jak parowie Anglii, gdyż dotyczyły stosunkowo dużej liczby osób zamieszkujących te kraje. Pierwotna lista lordów Szkocji w chwili zjednoczenia 1707 r. liczyła 154 nazwisk, zaś parostwo Irlandii tuż po podpisaniu Aktu Unii w 1815 r. - aż 220. Szczególnie złą reputację mieli parowie Irlandii, którzy niejednokrotnie wywodzili się z ubogich rodzin. Do ich grona dołączali też aspirujący do dystynkcji arystokratycznych Anglicy, których premierzy Wielkiej Brytanii nie postrzegali jako wystarczająco godnych objęcia tytułów brytyjskich. Byli to najczęściej politycy honorowani za zasługi w służbie królestwu⁵⁰.

Wyznaczając parom Szkocji i Irlandii gorsze warunki dostępu do Izby Lordów, premierzy XVIII i XIX-wiecznej Anglii zdobyli w ten sposób narzędzie manipulowania elitami tych krajów, obiecując na przykład niektórym z nich lub ich krewnym, nowe tytuły i przywileje. Tłumaczy to też dlaczego synowie najbogatszych rodów książęcych Szkocji chętnie przyjmowali najniższe tytuły parostwa Wielkiej Brytanii lub Zjednoczonego Królestwa. Unikali tym samym reakcji niechętnych im lordów angielskich. Zapisy zjednoczeniowe Anglii i Szkocji nie zabraniały bowiem parom Wielkiej Brytanii czy Zjednoczonego Królestwa zajęcia miejsca w izbie wyższej brytyjskiego parlamentu. Początkowo dziedzic księcia Argyll zasiadał w Izbie Lordów jako baron Sundridge⁵¹. Inny książę, Atholl, o miejsce dla swojego syna prosił samego premiera Pitta Młodszego. Takie relacje podrzędności szkockich lordów wykorzystywał Henry Dundas, lord adwokat ds. Szkocji, który zarządzał sprawami tego kraju. Służąc premierom, potrafił stworzyć system zależności rodów szkockich od elit rządzących w Westminster oparty na posłuszeństwie i patronacie⁵².

Niższe tytuły dla lordów szkockich i irlandzkich oraz nadzór Anglików nad przyznawanymi zaszczytami i posadami Zjednoczonego Królestwa uczyniły z nowo przyjętych parów petentów. To może wyjaśniać zauważalne zja-

⁴⁹ T. Erskine May, *The Constitutional History of England since the Accession of George Third 1760-1860*, Vol. I, Boston, Crosby & Nichols, 1862 s. 228-9.

⁵⁰ E. A. Smith, *The House of Lords in British Politics and Society, 1815-1911*, London, Longman 1992, s. 72-9.

⁵¹ J. Cannon, *Aristocratic Century...*, s. 27.

⁵² D. J. Brown, 'The Government of Scotland under Henry Dundas and William Pitt', *History*, Apr. 1998, Vol. 83, Issue 270, s. 265-279; A. I. Macinnes, *Union and Empire...*, s. 28-9.

wisko absentyzmu dawnych elit celtyckich w Szkocji i Irlandii, które zjeżdżały do Londynu, pozostawiając sprawy zarządzania majątkami w gestii agentów. Z pobytem w Londynie reprezentanci arystokracji szkockiej i irlandzkiej wiązali nadzieje na szybszą karierę czy podniesienie statusu politycznego rodów⁵³.

W wyniku długotrwałych procesów integracyjnych Anglii, Szkocji i Irlandii nastąpiło z czasem wzmocnienie pozycji wykluczonych przez ustawodawstwo parów szkockich i irlandzkich. W 1782 r. częściowo zniesiono ograniczenia dla arystokratów szkockich, gdy uznano skargę wniesioną przez księcia Hamiltona na restrykcje dotyczące arystokratów dziedzicznych wprowadzoną przez izbę wyższą w 1711 r. Od 1782 r. w Izbie Lordów, obok parów reprezentantów Szkocji, oraz wszystkich tych, którym sukcesywnie nadawano tytuły Wielkiej Brytanii i Zjednoczonego Królestwa, prawo do uczestniczenia w procesie legislacyjnym izby wyższej uzyskali dziedzice szkockich parów. W roku 1880, obok politycznie mianowanej reprezentacji parostwa Szkocji, już czterdziestu siedmiu Szkotów posiadało przywilej zasiadania w parlamencie brytyjskim. Podobny proces dało się zauważyć w przypadku parów irlandzkich. W tym samym roku liczba Irlandczyków, którzy zdobyli przywilej zasiadania w Izbie Lordów, sięgała siedemdziesięciu jeden⁵⁴. Obok stuosobowej reprezentacji w Izbie Gmin, Irlandczycy stanowili zatem pokaźną reprezentację dawnego Królestwa Irlandii w Westminster.

Pomimo ustanowienia parostwa brytyjskiego już w 1707 r., dopiero na przełomie wieków XVIII i XIX, po utworzeniu parostwa Zjednoczonego Królestwa w 1801 r., zaczęto traktować arystokrację wszystkich zjednoczonych krajów jako unitarną grupę parów, tj. parów brytyjskich. Genealogie J. Debretta z 1802 r., J. Stockdale'a z 1808 r., A. Collinsa z 1812 r. czy Burke'a z 1826 r. nie dzielą arystokratów wedle kryterium kraju ich pochodzenia i zdobytego tam parostwa, lecz alfabetycznie⁵⁵. Sukcesywnie nadawane tytuły brytyjskie parom szkockim i irlandzkim, nowe mianowania tytułami para Wielkiej Brytanii (od 1707 r.) i Zjednoczonego Królestwa (od 1801 r.), dodatkowe tytuły przyznawane parom angielskim oraz liczne związki małżeńskie pomiędzy przedstawicielami elit sprawiły, że utrzymywanie sztucznych barier pomiędzy poszczególnymi grupami lordów nie było już możliwe. Co ciekawe, angielscy arystokraci chętniej żenili się z córkami szkockich i irlandzkich parów niż wchodzili w kontynentalne alianse⁵⁶. Do czynników scalających tę jednonarodową elitę Zjednoczonego Królestwa zaliczyć można też wspólne wykształce-

⁵³ D. Cannadine, *Class in England*, London, Penguin Books 2000, s. 41.

⁵⁴ E. A. Smith, *The House of Lords...*, s. 75-8; T. Erskine May, *The Constitutional History of England...*, Vol. I, s. 228-35; J. Cannon, *Aristocratic Century...*, s. 27-8.

⁵⁵ D. Cannadine, *Aspects of Aristocracy. Grandeur and Decline in Modern Britain*, London, Penguin Books 1994, s. 32.

⁵⁶ J. Cannon, *Aristocratic Century...*, s. 87.

nie, inwestycje majątkowe czy formy spędzania czasu. To wyjaśnia używanie nowych terminów w dyskursie politycznym, m. in. „arystokracja brytyjska”, „super-narodowa elita”, „terytorialna klasa posiadaczy ziemskich” czy „nowa elita”⁵⁷. Cały system arystokracji brytyjskiej, obwarowany prawnymi wymogami, scalony więzami rodowymi i ekonomicznymi, pozwolił królestwu do końca XIX wieku skoncentrować władzę w rękach niewielkiej grupy elit⁵⁸.

Uznaje się też, że najbardziej formatywnym okresem tej nowej brytyjskiej elity są lata 1780-1820⁵⁹. Wiąże się to z licznymi promocjami arystokratycznymi przez premiera Pitta Młodszego, który, za zgodą Jerzego III (1760-1820), w ten sposób zjednał sobie wielu sprzymierzeńców w świecie polityki. Premier Pitt nadał łącznie 130 tytułów, z czego wiele to mianowania do wyższej rangi⁶⁰. Kolejni monarchowie także dość szczerze obdarowywali poddanych godnościami lordowskimi. Jerzy IV (1820-30) nadał łącznie 42 parostwa, zaś Wilhelm IV (1830-7) - aż 117⁶¹. Także królowa Wiktoria, w ciągu swojego długiego panowania (1837-1901) sprawiła, że stan arystokratyczny XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii zwiększył swoją liczebność, choć nie tak gwałtownie jak w poprzednim wieku. Sukcesywne nadawanie nowych tytułów lub nominacji do wyższej rangi parostwa całkowicie zmieniło charakter elity arystokratycznej Zjednoczonego Królestwa lub, jak postrzegają to niektórzy genealodzy tego okresu, parostwa Brytyjskiego Imperium. W XIX wieku arystokraci, którzy legitymowali się jedynie tytułem lub tytułami jednego parostwa, tj. angielskiego, szkockiego czy irlandzkiego stanowili już wyjątek.

Osoba, która jest przykładem tej skomplikowanej unitarnej struktury parów, to wspomniany już sir James Hamilton, 1st Duke of Abercorn (1811-1885), mąż przyrodniej siostry lorda Russella, dwukrotnego premiera Wielkiej Brytanii. Tytuł księcia Abercorn sir James otrzymał dopiero w 1868 r. w parostwie Irlandii, ale stał się jedynym arystokratą, który połączył parostwa Irlandii, Szkocji i Wielkiej Brytanii⁶². Wcześniej w 1818 r. odziedziczył bowiem po ojcu dwa tytuły parostw Wielkiej Brytanii, w tym markiza Abercorn (od 1790 r.), i po trzy tytuły irlandzkie i szkockie różnej rangi, m.in. wicehrabiego Strabane w parostwie Irlandii (od 1707 r.), czy hrabiego Abercorn w parostwie Szkocji

⁵⁷ L. Colley, *Britons: Forging the Nation, 1707-1832*, New Haven, Yale University Press 1992, s. 155-93; D. Cannadine, *Aspects of Aristocracy...*, 2, 9-36; D. Cannadine, *Decline and Fall ...*, s. 5-9; E. Wasson, *Born to Rule...*, s. 145-7; M.W. McCahill, 'Peerage creations and the changing character of the British Nobility, 1750-1830, *EHR*, 1981, s. 259-84.

⁵⁸ A. Badeau, *Aristocracy in England*, New York, Harper 1886, s. 243-4.

⁵⁹ B. Masters, *The Dukes...*, s. 6-7; D. Cannadine, *The Aspects of Aristocracy...*, s. 31-3; M. W. McCahill, 'Peerage creations ...', s. 263-6; L. Colley, *Britons...*, s. 161; J.C. Sainty, *Peerage Creations 1649-1800. A Chronological List of Creations in the Peerage of England and Great Britain*, London, The Parliamentary History Trust 1998; J. Cannon, *Aristocratic Century...*, s. 27.

⁶⁰ G. C. Richards, 'The creation of peers recommended by the Younger Pitt, *EHR*, 1975, s. 49.

⁶¹ T. Erskine May, *The Constitutional History of England ...*, Vol. I, s. 228.

⁶² *Burke's Peerage, Baronetage & Knightage*, 107 edn., Charles Mosley (ed.), Wilmington, Delaware, U.S.A., Burke's Peerage Genealogical Books, 2003, Vol. I, s. 661.

(od 1606 r.), aby wymienić tylko te najwyższe. Jak wielu innych arystokratów, spełniał liczne funkcje w kręgach dworskich i z nominacji politycznej, m.in. lorda namiestnika Irlandii w latach 1874-6⁶³.

Zasada pierwszeństwa wśród tak złożonej struktury parów, odmienny prestiż arystokratów krajów członkowskich nowej struktury politycznej królestwa sprawiły, że animozje pomiędzy parami poszczególnych grup nigdy nie wygasły. Nie można jednak twierdzić, że pozycja polityczna arystokratów poszczególnych grup, choć niegwarantująca równie łatwego startu w świecie polityki, uniemożliwiła parom szkockim czy irlandzkim sięgnięcie po najwyższe urzędy w kraju. Premierami XIX-wiecznego królestwa obok Anglików zostali też Szkoci: hrabia Aberdeen (1852-5), hrabia Rosebery (1894-5), oraz Irlandczycy: książę Wellington (1828-30; 1834), wicehrabia Melbourne (1834; 1835-41) czy wicehrabia Palmerston (1855-8; 1859-65).

Po najwyższe urzędy w gabinetach, poza urzędem kanclerskim i kilkoma innymi dworskimi wciąż niedostępnymi dla Brytyjczyków wyznania katolickiego, nawet po wprowadzeniu Aktu emancypacji katolików w 1829 r., sięgali przedstawiciele wszystkich krajów Zjednoczonego Królestwa. Wicehrabia Castleraagh, hrabia Elgin, książę Argyll, markiz Lothian czy książę Buccleuch to nazwiska, które w świecie polityki XIX wieku znaczą wiele. Szczególnie w drugiej połowie XIX wieku liczna reprezentacja Szkotów i Irlandczyków, piastujących urzędy administracyjne, w tym w gabinecie, pomogła zmagać się elitom rządowym z opanowaniem coraz trudniejszych problemów społeczno-politycznych zjednoczonego kraju, gdzie aspiracje nowych elit połączonych niegdyś królestw podążały w odmiennym kierunku.

Ta skomplikowana wewnętrzna struktura parostwa brytyjskiego, ograniczenia dostępu do Izby Lordów dla arystokratów szkockich i irlandzkich w XVIII i XIX wieku, pozwalają wyjaśnić liczne pomyłki popełniane przez komentatorów wydarzeń politycznych tego okresu. Nie należy także mylić narodowości z przynależnością do poszczególnych typów parostw. Stwierdzenia typu „ten irlandzki” czy „szkocki par” nie zawsze wyznaczają narodowość osób noszących te godności. Melville’owie to Szkoci, lecz z racji daty przyznania tytułów - arystokraci brytyjscy. Nawet potomkowie tak starych zasłużonych rodów angielskich jak Cecilowie, przyjmując tytuł markiza w 1789 r., zostali arystokratami brytyjskimi. Z kolei Peter Isaac Thellusson, potomek francuskiego rodu osiadłego w Yorkshire, ziemianin czerpiący swe dochody z biznesu, w 1806 r. zdobył tytuł irlandzkiego para, barona Rendlesham. To skutecznie uniemożliwiło mu zajęcie miejsca w Izbie Lordów⁶⁴.

⁶³ *The Peerage of the British Empire, as at Present Existing, Arranged and Printed from the Personal communications of the Nobility by Edmund Lodge, A.E. & M., Innes (eds.) London, Saunders & Otley 1843, s. 277; B. Masters, The Dukes, s. 273-6.*

⁶⁴ *Burke's Peerage, Baronetage & Knightage, ..., 107 edn, Vol. II, s. 1780.*

Monografie poświęcone tematyce brytyjskiego parlamentu, administracjom rządowym czy kręgom dworskim automatycznie przypisują członkostwo Izby Lordów wszystkim tym, przed nazwiskami których pojawia się tytuł arystokratyczny. Ponadto nie rozróżniają pomiędzy tytułami rzeczywistymi, odziedziczonymi po zmarłym ojcu, a tymi grzecznościowymi, będącymi w posiadaniu rodu a przyjmowanymi przez dziedziców po śmierci dziadka. Przykładowo Charles Grey, piastujący urząd pierwszego lorda admiralicji w administracji lorda Grenville'a (1806-7), kilka miesięcy później, obejmując posadę ministra spraw zagranicznych, figuruje już jako wicehrabia Howick, zaś w 1830 r., gdy zostaje premierem rządu, jako hrabia Grey. Pierwszy tytuł wicehrabiego Howick jest dystynkcją grzecznościową, tytuł hrabiowski – rzeczywistą (zob. aneks 1). Aby zobrazować skalę problemu, warto przeanalizować biogramy trzech znanych polityków XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii: wicehrabiego Castlereagh, wicehrabiego Melbourne oraz wicehrabiego Palmerston. Ich pozycja polityczna jest jeszcze bardziej skomplikowana. Będąc Irlandczykami, prezentowali inny status ze względu na wyżej omówione zasady.

Wicehrabia Castlereagh większość swojej aktywnej działalności politycznej prowadził nie jako arystokrata, ale dziedzic tytułu rodowego markiza Londonderry, który odziedziczył na kilka miesięcy przed śmiercią w 1821 r. Tytuł wicehrabiego Castlereagh był jego tytułem grzecznościowym, najwyższym z trzech innych rodowych tytułów, które zdobył jego ojciec Robert Steward, od 1816 r. markiz Londonderry w parostwie irlandzkim. Ojciec wicehrabiego Castlereagh nigdy nie otrzymał tytułu brytyjskiego, choć w latach 1801-21 zasiadał w Izbie Lordów jako jeden z 28 dożywotnich parów irlandzkich. Dziedzicząc rodowy tytuł markiza Londonderry, wicehrabia Castlereagh nadal pozostał w Izbie Gmin, będąc do końca swojego życia i kariery politycznej jej przewodniczącym⁶⁵.

Odmienne rysuje się sytuacja Williama Lamba, wicehrabiego Melbourne, premiera Wielkiej Brytanii w latach 1835-41. Ojciec wicehrabiego, Peniston Lamb, zdobył tytuł brytyjski barona Melbourne w 1815 r. i z tej racji zasiadał w Izbie Lordów brytyjskiego parlamentu. Jego syn nie musiał zatem ubiegać się o ten zaszczyt. Najczęściej tytułowano go mianem „irlandzkiego para”, gdyż to irlandzki tytuł dawał mu wyższą rangę w społeczności arystokracji według zasady pierwszeństwa, zaś tytuł barona uprzywilejował go w świecie polityki⁶⁶.

Z kolei Henry John Temple, wicehrabia Palmerston, tytuł wicehrabiego w parostwie irlandzkim odziedziczył po ojcu w 1802 r., jeszcze przed objęciem pierwszego urzędu ministerialnego. Nie będąc jednak reprezentantem uprzy-

⁶⁵ *The Peerage of the British Empire, ...*, s. 349.

⁶⁶ Tamże, s. lvi.

wilejowanej grupy lordów irlandzkich uprawnionych do zasiadania w izbie wyższej parlamentu, swoją prawie sześćdziesięcioletnią karierę polityka spędził w Izbie Gmin. Tam nieprzerwanie zajmował najwyższe urzędy państwowe od 1807 r. do chwili śmierci w 1865 r. Te trzy życiorysy polityków brytyjskich, Irlandczyków, pokazują, jaką wagę należało przywiązywać do zasad i reguł panujących w świecie arystokratów. Ważyły one zarówno na statusie społecznym parów podległych elit Szkocji i Irlandii jak i przywilejach politycznych ich reprezentantów.

Wyżej wymienione trudności w zdefiniowaniu arystokracji oraz złożoność wewnętrznej struktury jej stanu wskazują na te czynniki, które mogą wyjaśnić rozbieżności w opisie elit w strukturze władzy wykonawczej. Monografie i opracowania na temat XIX wieku często zawierają sprzeczne informacje dotyczące składu osobowego instytucji brytyjskich, w tym gabinetów. Wynika to zapewne z odmiennych metod badawczych i przyjętych kryteriów. Niektórzy autorzy do kategorii arystokratów zaliczają tylko tradycyjne elity ziemiańskie, będące w posiadaniu tytułów od wielu pokoleń. Cannadine, analizując składy gabinetowe końca XIX wieku, wyróżnia trzy kategorie ministrów: posiadaczy ziemskich, arystokratów i parów⁶⁷. Z kolei Guttsman do grona arystokratów zalicza nie tylko synów arystokratów, ale też ich wnuków, gdy matka polityka była córką para⁶⁸. Chcąc uniknąć tego typu problemów, w niniejszej pracy termin „arystokrata” ogranicza się do posiadacza tytułu arystokratycznego. Analiza danych osobowych ministrów brytyjskich, zamieszczona w aneksach, uwzględnia pochodzenie społeczne poszczególnych ministrów i datę zdobycia przez nich dystynkcji arystokratycznych. Ponadto wykazane dane ukazują stopień skoligacenia rodów, zdobytego przez ich przedstawicieli wykształcenia i majątku. Pozwolą one przybliżyć czytelnikowi, kim naprawdę byli arystokraci Wielkiej Brytanii w XIX wieku. Wydaje się, że greckie rozumienie słowa *ἀριστοκρατία*, czyli władza najlepszych, znalazło potwierdzenie w realiach brytyjskich.

1.2. Prawa i przywileje arystokratów

Arystokratów wyższego i niższego szczebla, od wszystkich innych obywateli królestwa XIX wieku, zwykły wyróżniać nie tylko ich tytuły, lecz także dziedziczne prawa i przywileje. Gwarantowały one ochronę uprzywilejowanej pozycji społecznej elit, oraz łatwiejszy dostęp do kręgów władzy wykonawczej, ustawodawczej i sądowniczej. Urzędy wysokiego szczebla, w tym kanc-

⁶⁷ D. Cannadine, *The Decline and Fall ...*, s. 711.

⁶⁸ W. L. Guttsman, 'The British Political Elite and the Class Structure', w: P. Stanworth, A. Giddens (eds.), *Elites and Power in British Society*, Cambridge, Cambridge University Press 1974, s. 36.

lerski, sekretarzy stanu czy ministrów niższej rangi, stanowiły wymierny wyznacznik tychże ambicji. Ich piastowanie ułatwiało wypełnianie wielu innych funkcji publicznych, niekoniecznie przeznaczonych dla parów. Infiltracja najwyższych kręgów władzy dawała jednakże taki przywilej. Prawo Wielkiej Brytanii, wzmocnione prestiżem i koneksją rodu pozostawało w pewnym sensie prawem dla wybranych⁶⁹.

Podobnie jak system rang i godności arystokratycznych, prawa i przywileje, którymi cieszyli się arystokraci w XIX wieku, mają swą długowiekową tradycję. Wielopłaszczyznowe kontakty lenników z dworem monarszym umożliwiały arystokratom wpływanie na proces zarządzania królestwem w różnych obszarach władzy. Potrafili wykorzystać płynące z tej działalności korzyści, w tym materialne. To pozwoliło im zachować i wzmocnić wysoki status społeczny. Prawa i przywileje, będące wynikiem kształtujących się zwyczajów oraz przemiany prawa precedensowego i powszechnego, a następnie statutowego, ułatwiały elitom uzyskanie i zachowanie szczególnej pozycji w sferach władzy. Wiele z nich dotyczyło jednakże arystokratów wyższego szczebla, tj. parów⁷⁰.

Ogólnie, wszystkie można podzielić na te związane ze sferą polityczną, fiskalną, sądowniczą, honorową oraz wynikające z posiadania majątku ziemskiego. Taki podział wydaje się jednakże sztuczny, gdyż niejedyn przywilej stanowił pochodną innego lub pozwalał wprowadzać kolejne. Najważniejsze z nich, tj. prawa polityczne, wynikały z prerogatyw królewskich zarządzania królestwem. Pierwsze powołane w tym celu przez monarchów instytucje władzy, tj. *Curia Regis*, Rada Królewska (*King's Council*), Ława Królewska (*King's Bench*) czy Tajna Rada (*Privy Council*) czyniły magnatów i lordów naturalnymi kandydatami na doradców, ławników czy administratorów. Taki dobór grona doradczego i elit dworskich podkreślał estymę dworu⁷¹. Z czasem magnaci i skoligaceni z nimi przedstawiciele rodów zdominowali cały system polityczny Wielkiej Brytanii. Stanowili izbę wyższą parlamentu królestwa, wprowadzali też synów i kuzynów do Izby Gmin, stanowili prawo.

Przynależność do grona parów w Izbie Lordów stała się zewnętrznym i widocznym wyznacznikiem w hierarchii królestwa, gwarantowana *de jure* prawem zwyczajowym. O szczególnej randze arystokratów świadczył już sam sposób, w jaki zwracał się do parów monarcha. Używał tradycyjnie ukształtowanych form grzecznościowych wyrażających respekt. Zwroty poszczególnych formuł, z wyjątkiem tego skierowanego do baronów, zawierały dodat-

⁶⁹ M. L. Bush, *Noble Privilege*, Manchester, Manchester University Press 1983, s. 22-4.

⁷⁰ J. V. Beckett, *The English Aristocracy...*, s. 24.

⁷¹ M. L. Bush, *Noble Privilege*, s. 80-90.

kowo słowo „kuzynie”. Samo też słowo „par”, wywodzące się z łacińskiego *parus*, oznacza równy⁷².

O tej równości arystokracji tytularnej z monarchą zaświadcza ponadto prawo do prywatnej audiencji. W wieku XIX przywilej tej stał się tematem sporów, szczególnie w okresie walki o prawa katolików i wprowadzenia pierwszej reformy parlamentarnej. Lord Eldon, ówczesny lord kanclerz, chciał ograniczyć to zwyczajowe prawo służenia monarsze radą. Nie zgodził się na to król Wilhelm IV, osobiście zaangażowany w uprawianie polityki. Nie tylko udzielił audiencji księciu Newcastle, lecz przyjął też petycje spisane w imieniu innych arystokratów. Wyraził wolę udzielenia audiencji któremukolwiek ze swych wielkich poddanych⁷³. W momencie objęcia tronu przez królową Wiktorię w 1837 r. powrócono do tradycyjnie utartej formuły kontaktów z monarchą. Jak pouczał młodą władczynię lord John Russell, zwyczajem poprzedników było przyjęcie każdego para proszącego o audiencję. Gdy ten poruszał sprawy polityczne dobrym zwyczajem było go wysłuchać bez ujawniania własnej opinii⁷⁴.

Wydaje się, że tak wysoka pozycja polityczna i społeczna sprawiła, iż parowie mogli się cieszyć wręcz absolutną władzą. Bycie parem oznaczało w pewnym sensie stanie ponad prawem. Podczas, gdy posłowie Izby Gmin musieli się zadowolić immunitetem na okres posiedzeń parlamentu, a także dwadzieścia dni przed i po jego obradach, ranga para dawała jego posiadaczowi immunitet na czas nieokreślony. Ich immunitet nie wymagał okresowego potwierdzania, gdyż parom przysługiwały prawa nabyte w przeszłości wynikające z prawa zwyczajowego. Najważniejszą przesłanką istnienia izby wyższej parlamentu było zapewnienie jej członkom możliwości realizacji funkcji, do której została powołana. Naruszenie zwyczajowo nabytych praw skutkowało sankcjami karnymi zgodnie z prawem parlamentarnym. Lordowie nie musieli zatem wystosowywać petycji do monarchy dla uzyskania przywilejów korygowania nieporozumień lub błędów legislacyjnych izby niższej, zapewnienia sobie prawa do wolności słowa czy zagwarantowania immunitetu dla członków izby niższej i swoich sług. Ich przywileje były nieodłącznym atrybutem arystokratycznego stanu⁷⁵. Także przywilej wolności słowa stosowano odmiennie w przypadku członków obu izb. Parom za obraźliwe wyrażanie się na forum izby groziło co najwyżej upomnienie, parlamenta-

⁷² Burke's *Genealogical and Heraldic History of the Peerage, ...*, 96 edn, s. 2-5.

⁷³ L. O. Pike, *A Constitutional History of the House of Lords*, London, Macmillan 1894, s. 252-3.

⁷⁴ 'Lord John Russell to Queen Victoria on 21 Aug. 1837', *The Letters of Queen Victoria. A Selection from her Majesty's Correspondence between Years 1837-1861*, Vol. I, A.C. Benson, V. Esher (eds.) London, Murray, 1908, s. 107.

⁷⁵ T. Erskine May, *A Treatise on the Law, Privileges, Proceedings and Usage of Parliament*, London, Butterworths 1851, s. 41.

rzystom izby niższej - nawet usunięcie z parlamentu⁷⁶. Bycie lordem oznaczało też ponoszenie niższych obciążeń podatkowych, mniejszych opłat na rogatek dróg oraz korzystanie z bezpłatnych usług pocztowych⁷⁷.

Przynależność do Izby Lordów wiązała się z czymś więcej niż tylko statusem i przywilejami. Arystokraci, zasiadający w gabinetach i sprawujący funkcje wykonawcze, posiadali ponadto uprawnienia legislacyjne, a w przypadku lorda kanclerza także sądownicze. Stanowiąc wyższą izbę ustawodawczą, parowie mieli olbrzymi wpływ na ustawodawstwo kraju i to tylko z racji swego urodzenia. Zgłaszając postulaty w sprawach dotyczących praw i przywilejów, majątków i licencji, decydowali w rzeczywistości o dostępie do władzy i statusie majątkowym uprzywilejowanych warstw społecznych. Ponadto nie musieli stawiać się na obrady parlamentu osobiście. Często głosując nad ustawą, wykorzystywali możliwość udzielenia pełnomocnictwa innemu lordowi, zazwyczaj o tych samych poglądach politycznych, wykorzystując tzw. prawo *proxy*. Oddając swój głos, parowie wyrażali zadowolenie z wprowadzanych zmian. W przypadku niezadowolenia z przyjętych rozwiązań prawnych wypowiadali formułę *non content*, Mieli też prawo je oprotestować w dzienniku Izby Lordów. W przypadku, gdy liczba głosów nie wykazywała zwykłej większości jednego głosu, ustawę odrzucano⁷⁸. Z punktu widzenia konstytucyjności rozwiązań i zasad panujących w innych krajach, przywilej oprotestowania ustawy miał wielkie znaczenie. W Wielkiej Brytanii nie istniała bowiem żadna wyższa instancja odwoławcza, zaś weto monarchy, wedle zasady *desueto*, w XIX wieku było już instytucją martwą⁷⁹.

Te szerokie uprawnienia ustawodawcze poddano jednakże pewnym ostrzeżeniom. W 1832 r. poczyniono pierwsze kroki celem ograniczenia prywatnej aktywności lordów i posłów, gdy okazało się, że największą kategorię ustawodawstwa stanowiły akty dotyczące spraw majątkowych i spadkowych. Gdy przeanalizowano treść aktów i statusów parlamentarnych i podzielono je na publiczne i prywatne, wyliczono, że stosując te kryteria większość ustawodawstwa tego okresu, bo 52%, to akty prywatne. Premierem, który ostatecznie ustanowił wyższość ustawodawstwa państwowego nad prywatnym, był William Gladstone. Uczynił to dopiero w drugiej połowie XIX wieku, wyznaczając

⁷⁶ A. Meszorer, *Brytyjski system parlamentarny w zarysie*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1962, s. 91.

⁷⁷ D. Sotherland, *The Landowners*, London, Mullern 1988, s. 5.

⁷⁸ W. J. Thoms, *The Book of the Court*, London, Bohn 1946, s. 191.

⁷⁹ P. Sarnecki, *System konstytucyjny Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, Warszawa, Wydawnictwo Sejmowe 2009, s. 19.

dni dla omawiania spraw rządowych⁸⁰. W 1868 r. zniesiono także możliwość głosowania poprzez pełnomocnika⁸¹.

W wieku XIX niektóre z tych nabytych w ubiegłych wiekach praw i przywilejów uległy obostrzeniu. Inne pozostały nietknięte. Jednym z najważniejszych przywilejów arystokratów pozostało prawo bycia sądzonym we własnym gronie, w Izbie Lordów. Stosowny status, nadający parom ten przywilej pojawił się już w 1342 r., toteż przyjmuje się, że to właśnie od tej pory zaczęto go praktykować⁸². Zeznając we własnym gronie, parowie nie składali przysięgi prawdomówności, lecz przysięgali na swój honor. Osąd innych arystokratów dotyczył tylko spraw najwyższej rangi, na przykład zdrady stanu (*high treason*) lub zbrodni natury kryminalnej (*felony*). W obu przypadkach w grę wchodziła ochrona dóbr i honoru para, które zgodnie z aktem o utracie praw (*Act of Attainder*) z 1534 r., mogły być mu odebrane. Stawianie się oskarżonych przed własną społecznością chroniło lordów przed nieuzasadnionym i pochopnym osądem sędziów ławy królewskiej. W latach 1499-1948 parowie i ich żony korzystali z tego przywileju łącznie trzydzieści cztery razy⁸³. Pozwala to przypuszczać, iż odbieranie i przywracanie tytułów w ubiegłych wiekach było sprawą nader częstą i stanowiło nieodłączną część polityki monarchy w stosunku do swoich poddanych⁸⁴.

Inne korzystne dla parów rozwiązanie, które wprowadzono stopniowo w 1814 r. i 1870 r., to ograniczenie stosowania prawa konfiskaty majątków za popełnione zbrodnie i przestępstwa, tzw. *Act of Forfeiture*. Ustanawiając nowe akty prawne, parlament obalił tym samym zasadę odpowiedzialności rodu za czyny jednostki (*corrupted blood*). Ostatnim arystokratą, który doświadczył działania konfiskaty majątku i tytułu, był Lord Edward FitzGerald. Został ukarany, gdyż zaangażował się w powstanie w Irlandii w 1798 r. Z chwilą wejścia w życie nowego ustawodawstwa, nie karano już krewnych oskarżonego przez odebranie rodowych funkcji czy rang jak w wiekach uprzednich. Stosowanie aktu ograniczono tylko do samego oskarżonego. W 1870 r., parlament zarządził jednakże, aby oskarżonego o zdradę para pozbawiać prawa zasiadania w parlamencie⁸⁵. W podobnym tonie utrzymany był akt o pozbawianiu tytułów (*Titles Deprivation Act*) z 1917 r. Dotyczyć miał tych posiadaczy

⁸⁰ Większość sesji parlamentarnych XIX wieku poświęcała trzy dni na prywatne akty legislacyjne, a dwa na rządowe. P. Fraser, 'The Growth of Ministerial Control in the Nineteenth-Century House of Commons', *EHR*, 1960, s. 453-5.

⁸¹ L. O. Pike, *A Constitutional History ...*, s. 245.

⁸² C. Given-Wilson, *The English Nobility in the Late Middle Ages: The Fourteenth-Century Political Community*, London, Routledge & Kegan Paul 1987, s. 57, 188.

⁸³ L. O. Pike, *A Constitutional History ...*, s. 74-6, 259-602; M. L. Bush, *Noble Privilege*, s. 68-71; T. Erskine May, *A Treatise on the Law, ...*, s. 477-81.

⁸⁴ C. Lee, *This Sceptred Isle. The Dynasties. Britain's Most Powerful Families*, London, BBC Worldwide 2002, s. 131-3.

⁸⁵ L. O. Pike, *A Constitutional History...*, s. 149.

dystynkcji arystokratycznych, którzy zaangażowali się zbrojnie przeciwko Zjednoczonemu Królestwu podczas pierwszej wojny światowej. Nowe prawo objęło parów, którzy dopuścili się niegodziwości osobiście, a nie ich rodziny. Dzieci ukaranych arystokratów mogły występować do monarchy o przywrócenie godności arystokratycznej w chwili śmierci oskarżonych. W 1919 r. król Jerzy V pozbawił w ten sposób tytułów dwóch książąt i jednego wicehrabiego⁸⁶.

Szczególnym instrumentem, który podkreślał specjalny status para, był statut znany jako *Scandalum Magnatum*. Chronił on lordów, szczególnie wysokich rangą urzędników królestwa, przed rozpowszechnianymi oszczerstwami i pomówieniami. W przypadkach oskarżeń sądy prawa powszechnego miały możliwość zasądzać wysokie odszkodowanie dla powoda. Przywilej ten nie był wykorzystywany w wieku XIX lecz, podobnie jak zapisy innych praw chroniących parów w sprawach kryminalnych i cywilnych, w 1887 r. został uznany za anarchiczny i uległ przedawnieniu⁸⁷. Ponadto od 1838 r. coraz więcej spraw dotyczących, nie tylko natury karnej, ale i cywilnej zaczęto obejmować odpowiedzialnością karną sądów powszechnych. Wcześniej immunitet parlamentarny chronił arystokratów przed aresztowaniem za długi czy za naruszenie praw czy umów⁸⁸. Począwszy od 1871 r., bankructwo dyskwalifikowało parów w zasiadaniu i głosowaniu w Izbie Lordów. Mogli być ponadto aresztowani za długi. W 1879 r. żaden zakaz nie chronił już arystokratów w sprawach cywilnych. Jedynym pocieszeniem wobec utraty przywileju był fakt, iż wniesienie sprawy przeciwko lordowi było procesem długim i kosztownym. Wymagało bowiem od pozywającego wystarania się o tzw. dokument wezwania (*Original Writ*)⁸⁹. W przypadkach mniejszych przestępstw, jak udział w bójkach czy krzywoprzysięstwo, parowie byli sądzeni jak wszyscy inni obywatele królestwa⁹⁰.

Lordowie, a w rzeczywistości ich Komisja Apelacyjna, tj. lordowie prawa, zachowali także funkcje sędziowskie w przypadku członków rządu oskarżonych o przekroczenie swych uprawnień. Formę kontroli w tym przypadku stanowiło zastosowanie tzw. procedury impeachmentu. Lordowie prawa stanowili najwyższy trybunał osądzający poczynania oskarżonego ministra. Wszczynając postępowanie wobec doradców królewskich, stosowali się do przyjętej praktyki, która zwalniała monarchę od odpowiedzialności za poczynania swoich ministrów. Monarcha, sprawujący swe prerogatywy za zgodą i radą gabinetu, sam nie mógł czynić źle. Po raz ostatni parowie skorzystali

⁸⁶ 'British Titles: Attainder', <http://www.burkes-peerage.net/sites/common/sitepages/reindex.asp>; 'Inheritance of Titles', http://www.biography.ms/hereditary_peers.html

⁸⁷ M. L. Bush, *The English Aristocracy*, s. 20.

⁸⁸ T. Erskine May, *A Treatise on the Law...*, s. 61.

⁸⁹ L. O. Pike, *A Constitutional History*, s. 74-6, 259-602; M. L. Bush, *Noble Privilege*, s. 68-71.

⁹⁰ *The Peerage of the British Empire...*, s. xx.

z tego uprawnienia w 1806 r., gdy oskarżono lorda Melville'a o defraudację państwowych funduszy. Oskarżenie upadło i choć nie wykorzystywano tego instrumentu prawnego już więcej w XIX wieku, w późniejszych dekadach pozostał on potencjalną bronią parów wobec ministrów izby niższej⁹¹.

Większych trudności nastroczała likwidacja dziedzicznych przywilejów nadanych przedstawicielom wielkich rodów lub krewnym królów w ubiegłych wiekach. Henry Fitzroy, nieślubny syn Karola II, późniejszy książę Grafton, dopiero w 1845 r. zrzekł się dziedzicznych praw do udziału z opłat pobieranych przez królewskie sądy odwołań (*Courts of King's Bench and Common Pleas*) i opłat celnych na sprowadzane do Wielkiej Brytanii wina. W zamian uzyskał miesięczną pensję 9.000 funtów wypłacaną przez Urząd Poczty. Kilka lat później, w 1857 r., ostatecznie zrzekł się swoich praw na rzecz skarbu państwa za odszkodowaniem w wysokości £193.000⁹². Jeszcze inne prawo, jak możliwość przydziału królewskich prebend wartych co najmniej 20 funtów rocznego dochodu w księstwie Lancaster, na Wyspach Normandzkich (*Channel Islands*) oraz wyspie Man pozostało w gestii lorda kanclerza jeszcze w XX wieku. Ze względu jednak na relacje cenowe te niegdyś intratne posady, przedstawiały już tylko wartość nominalną⁹³. Przetrwały inne prawa, mniejszej rangi, jak na przykład prawo do odstrzału dwóch jeleni w lasach królewskich w drodze na obrady parlamentarne, czy przywilej obdarowania nowo zaprzysiężonego monarchy dwoma sokołami⁹⁴. Jedne straciły swą moc w sposób naturalny, wraz z uprzemysłowieniem kraju i procesami demokratyzacji czy rozwojem osiedli, inne pozostały barwnym elementem procedur dworskich i parlamentarnych.

Na uwagę zasługują tzw. urzędy namiestnikowskie, które, z racji swej funkcji pozwalały arystokratom utrzymać swój status społeczny w społecznościach lokalnych. Namiestnicy Korony, najczęściej przedstawiciele najznamienitszych rodów arystokratycznych, wypełniali w imieniu JKMości wiele obowiązków. Ten średniowieczny w swym rodowodzie urząd dawał piastującemu go dygnitarzowi nadrzędną pozycję w hrabstwie. W przeszłości zobowiązywał go do nadzorowania sił zbrojnych i zapewnienia pokoju. Z czasem lordowie namiestnicy przejęli nadzór nad bezpieczeństwem terenu, zajmując miejsce na ławie seniorów magistratu, czy rekomendując lordowi kanclerzowi kandydatów na sędziów pokoju. Do ich obowiązków należała też ochrona archiwum, gdyż automatycznie przejmowali obowiązki kustoszy (*custos rotulorum*). Lordowie namiestnicy pełnili ponadto funkcje reprezentatywne Korony

⁹¹ E. W. Cohen, *The Growth of the British Civil Service, 1780-1939*, London, Frank Cass 1965, s. 47; T. Erskine May, *A Treatise on the Law ...*, s. 476.

⁹² J. L. Sanford, M. Townsend, *The Great Governing Families of England*, Vol. I., New York, Books for Libraries Press 1972., s. 346.

⁹³ A. L. Lowell, *The Government of England*, Vol. I, New York, Macmillan 1908, s. 136.

⁹⁴ *The Peerage of the British Empire...*, s. xx; B. Masters, *The Dukes*, s. 247.

w terenie, a w szczególnych przypadkach służyli monarsze schronieniem podczas podróży. W praktyce namiestnicy powierzali swe obowiązki sędziom pokoju, ale ich pozycja wobec personelu administracyjnego i sędziowskiego była nadrzędna⁹⁵.

Wydaje się, że w XIX wieku lordowie mieli świadomość swojej wyjątkowej pozycji w sferze prawnej, fiskalnej i społecznej, ale i narastających zagrożeń, wynikających z utrzymywania zbyt wielu przywilejów w okresie demokratyzacji królestwa. Do grupy reformatorów zainteresowanych złamaniem monopolu dziedziczności stanu należało wielu lordów, w tym markiz Salisbury czy hrabiowie Iddesleigh i Rosebury, oraz polityków, jak premier Gladstone. Większość projektów przedkładanych na forum parlamentu, zakładała doko-optowanie do grona lordów nowych członków, m.in. za zasługi. Proponowano na przykład nadawanie parostw dożywotnich osobom wytypowanym do nowej rangi bez prawa dziedziczenia jej przez potomstwo. Ten instrument prawny nie stanowił żadnej innowacji konstytucyjnej, gdyż w przeszłości był wykorzystywany przez królów, którzy parami dożywotnimi czynili swoich zaufanych sług czy członków rodzin. Powrócono by zatem do dawnych praktyk. Próba przyznania sir Jamesowi Parke'owi dystynkcji dożywotniej listem patentowym w 1856 r. zawiodła. Działając pod wpływem lorda Lyndursta, inni parowie odmówili sir James'owi prawa zajęcia miejsca w izbie. Zmieniono zatem listy patentowe para-nominata i otrzymał on dziedziczny tytuł barona Wensleydale⁹⁶.

W pewnym sensie, zdaniem Bagehota, przypadek sir Jamesa stanowił próbę zreformowania Izby Lordów bez niepotrzebnej agitacji społecznej⁹⁷. Wielu przedstawicieli izby wyższej postrzegało to jednak jako zamach na tradycję ustrojową królestwa, a także partię konserwatywną, która z racji swych zapartytowań stanowiła jej większość⁹⁸. Uniemożliwienie Parke'owi zajęcia miejsca w Izbie Lordów jako parowi dożywotniemu miało jeszcze inny znamieny skutek. Odsunęło w czasie wprowadzenie nowej kategorii parów, lordów prawa (*law lords*)⁹⁹. Udało się ono dopiero w roku 1876, gdy, na mocy *The Appellate Jurisdiction Act*, ustanowiono kategorię parów dożywotnich, pełniących funkcje najwyższego sądu odwoławczego. Zgoda arystokratów na utworzenie odrębnej grupy parów wynikała z coraz trudniejszej materii rozpatrywanych przez izbę spraw. Zapisy ustawy usankcjonowały przyznanie czterem

⁹⁵ É. Halévy, *A History of the English People in 1815*, London, Penguin Books 1938, s. 65, 98-9; J. Paxman, *Friends in High Places...*, s. 61; A. Adonis, S. Pollard, *A Class Act. The Myth of Britain's Classless Society*, London, Penguin Books 1998, s. 137.

⁹⁶ S. Low, *The Governance of England*, London, Unwin 1904, s. 234.

⁹⁷ W. Bagehot, *The English Constitution*, London, Nelson 1886, s. 33-4.

⁹⁸ O. Anderson, 'The Wensleydale peerage case and the position of the House of Lords in the mid-nineteenth century', *EHR*, 1967, s. 486-7.

⁹⁹ A. L. Lowell, *The Government of England*, Vol. I, s. 396-9.

wybitnym prawnikom tytułów parowskich. Z czasem ich liczba wzrosła do dziewięciu¹⁰⁰. Wydaje się, iż trudność reformowania Izby Lordów wynikała nie tylko z niechęci do wprowadzania innowacji, lecz i odmiennego postrzegania doktryny krwi. Gdy jedni upierali się, że prawo królestwa uznaje parostwo, a nie stan szlachecki, inni przyjmowali dyktat doktryny krwi i uszlachcenia¹⁰¹.

Reformatorzy istniejącego systemu parlamentarnego podejmowali też próby eliminowania najbardziej skandalicznych i gorszących zachowań członków izby wyższej. W 1888 r., markiz Salisbury zgłosił propozycję, aby najwyższe sądy odnotowywały przypadki rażących zachowań parów. Karą za niegodne postępowanie miało być odebranie wezwań na obrady (*writ of summons*). Ta propozycja, jak i kolejna hrabiego Carnarvon, złożona rok później, przepadła. Próby samoograniczenia uprzywilejowanej pozycji lordów próbowała wykorzystać Izba Gmin, która w 1893 r. zgłosiła daleko idącą w skutkach ustawę. Umożliwiała ona parom udział w wyborach powszechnych w hrabstwach i na uniwersytetach. W zamian, w momencie wyboru lub objęcia urzędu sekretarza stanu, pierwszego lorda skarbu (premiera), kanclerza skarbu, prezesa Zarządu Handlu czy innych wysokich urzędów w Admiralicji, lordowie automatycznie mieliby tracić status para. Te rozwiązania dotyczyłyby także ich dziedziców. Tak skonstruowane zapisy ustawy kłóciły się jednakże z regułą konstytucyjną, która prawo do kształtowania ustaw o statusie i przywilejach arystokratów nadawała wyłącznie izbie wyższej¹⁰².

Problem członkostwa w izbie wyższej wiązał się z innym ważnym dla lordów przywilejem. Chodzi tu o praktykę przywracania rodowi prawa do używania tytułu, który został zawieszony ze względu na brak dziedzica. Po raz pierwszy starano się rozstrzygnąć tę kwestię w XVII wieku, a rozgłosu nabrała w wieku XIX, gdy stała się przedmiotem wielu nadużyć. Sprawa dotyczyła tylko najstarszych parostw, nadanych z rozkazu króla (*peerage by writ*), w których dziedziczyć mogły córki. Parostwa stworzone listami patentowymi rejestrowano bowiem w wykazach heroldów Kolegium Heraldyki, do których w każdej chwili można było mieć wgląd. W przypadku śmierci para, którego tytuł nadano starym sposobem i który posiadał tylko jedną córkę, parostwo automatycznie przechodziło na nią (*peeress in her own right*), a następnie na jej potomstwo. W przypadku, gdy córek było kilka, majątek dzielono równo pomiędzy wszystkie, ale przywilej używania samej dystynkcji zawieszano, aż do

¹⁰⁰ C. Turpin, A. Tomkins, *British Government and the Constitution*, Cambridge, Cambridge University Press 2007, 125; M. L. Bush, *The English Aristocracy*, s. 36.

¹⁰¹ L. O. Pike, *A Constitutional History...*, s. 139-40; T. Erskine May, *The Constitutional History*, Vol. I, s. 290.

¹⁰² L. O. Pike, *A Constitutional History...*, s. 276-8; A. Roberts, *Salisbury. Victorian Titan*, London, Phoenix 2000, s. 493.

chwili śmierci współ-dziedziczki (dziedziczek). Sytuacja taka mogła trwać nawet kilkadziesiąt lat, do chwili, gdy z całego żeńskiego potomstwa pozostała jedna córka, która automatycznie stawała się prawną spadkobierczynią tytułu¹⁰³.

Prawnym sposobem przywrócenia rodowi prawa do używania tytułu było złożenie petycji przez jedną z córek na ręce króla. Monarcha, z mocy królewskiej prerogatywy patronatu nad stanem arystokratycznym, mógł zakończyć stan zawieszenia tytułu, biorąc pod rozagę wiele czynników, takich jak pozycja proszącej czy jej zasługi. Prawo *abeyance* przez wiele lat pozostawało bardzo nieprzejrzyste. Stąd dochodziło do wielu nadużyć, szczególnie za czasów premierostwa wicehrabiego Melbourne. Taka sytuacja trwała aż do 1927 r., kiedy to specjalnie powołana komisja parlamentarna (*Summer Committee*) nałożyła dodatkowe obostrzenia na proces przywracania rodom parostw¹⁰⁴.

Omówione powyżej prawa i przywileje wskazują na odrębny i wyjątkowy status arystokracji wyższego szczebla. Zapewniały jej uprzywilejowaną pozycję w życiu publicznym. Faworyzowały w dostępie do władzy ustawodawczej, wykonawczej a nawet sądowniczej. Kwestie prawne, honorowe czy prestiżowe musiały zatem odcisnąć swe piętno na relacjach społecznych-politycznych XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii w wielu innych sferach. Sama historia kształtowania się norm kompetencyjnych organów królestwa ukazuje bowiem, iż proces ograniczania monopolistycznej pozycji lordów przebiegał zbyt powoli, aby można było mówić o rewolucyjnych zmianach w samym systemie sprawowania władzy.

1.3. Zalety arystokratycznej władzy

Posiadanie przez arystokratów uprawnień do zarządzania państwem w XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii wieku znajdowało wielu zwolenników. Pomimo monopolistycznej pozycji tej grupy społecznej, zaletą utrzymania tradycyjnego porządku było zachowanie zgody narodowej, łatwość podejmowania decyzji w kręgach rządzących oraz w miarę stabilna sytuacja polityczna królestwa. Trendy egalitarystyczne tego okresu propagowane przez liberałów czy radykałów zyskiwały poparcie, lecz częściej opowiadano się za stopniową modernizacją struktur władzy niż spełnianiem śmiałych dążeń reformatorów.

Niechęć brytyjskich elit politycznych do sięgania po rozwiązania płynące z nowych doktryn filozoficznych, ahistorycznie traktujących rolę tradycji, miejsca człowieka czy reguł rządzących społecznością, wynikała nie tylko z obrony własnej uprzywilejowanej pozycji. Doświadczenia społeczeństwa fran-

¹⁰³ Lord Dunboyne, 'Abeyance', *Burke's Genealogical and Heraldic History...*, 105 edn, s. xvii-xviii.

¹⁰⁴ Tamże

cuskiego po 1789 r. sprawiły, iż w Wielkiej Brytanii odrzucano możliwość oparcia konstrukcji społecznej o wyidealizowaną teorię równości czy radykalne zmiany. Elity polityczne znajdowały oparcie dla legitymizacji własnej pozycji przede wszystkim w myśli konserwatystów, wywodzącej się z tradycji torysowskiej. Według ich przekonań, sprawowanie władzy nie mogło wynikać z żadnego wyimaginowanego prawa czy woli większości¹⁰⁵. Ponadto rosnące w siłę środowiska burżuazyjne nie zdołały wyprzeć politycznych afiliacji arystokracji wigowskiej czy torysowskiej w strukturze ekonomicznej czy społecznej Wielkiej Brytanii. Co więcej, nowe powstające środowiska klasy średniej nie potrafiły zdobyć wystarczająco silnej pozycji politycznej, nie wprowadziły własnych wartości. Zarządzanie królestwem pozostało domeną patrycjusza-arystokratów, którzy mając w swych rękach instrument weta w izbie wyższej, większość najwyższych urzędów administracyjnych i dostęp do dworu królewskiego, zdołali utrzymać znaczący udział we władzy w państwie aż do końcowych dekad XIX wieku¹⁰⁶.

Myśl konserwatystów w stopniu szerszym też niż tradycja wigowska, legitymizowała system wartości i ukształtowany w naturalny sposób hierarchiczny porządek świata. Podkreślała rolę i charakter brytyjskich instytucji: Korony, Parlamentu, w tym Izby Lordów, w utrzymaniu ładu społecznego. Już w okresie Oświecenia lord Bolingbroke (1678-1751), w swoich esejach o patriotyzmie, poświęcił wiele miejsca potrzebie zachowania wysokiej pozycji monarchy w społeczności ludzkiej. Głosił konieczność uznania idei monarchistycznej jako jedynej godnej szacunku i uwagi. Tylko król patriota, niekierujący się próżnymi ambicjami, gwarantował zapewnienie idealnego konstytucyjnego ładu. Wraz z arystokracją ziemską, potrafił skutecznie przeciwstawić się środowiskom oligarchów, tj. wigów, dominujących w tym okresie w środowisku dworu. Patriotyzm oparty na rzeczywistych pryncypiach, wspartych uznanymi wartościami, wzmacniał narodowy organizm, gdyż łączył w sposób naturalny króla i jego poddanych. Dobre nieegoistyczne rządy króla, eliminujące pokusę korupcji i nepotyzmu, potrafiły z kolei przemówić do poddanych, którzy instynktownie poddawali się majestatowi władzy. W takim państwie, jak w patriarchalnej rodzinie, wszyscy członkowie wspólnoty mogli poczuć się wzmocnieni i zjednoczeni¹⁰⁷.

Idealistyczna wizja króla patrioty, naturalnego zarządcy królestwa, niekoniecznie przemawiała już do Edmunda Burke'a (1729-1797), pierwotnie członka stronnictwa wigów, choć podzielał on wiele jego poglądów. Przeciwny dogmatycznym argumentom o wyższości różnych podmiotów, czy to monar-

¹⁰⁵ P. Marsh, 'The Conservative Conscience', w: P. Marsh (ed.), *The Conscience of the Victorian State*, New York, Syracuse University Press 1979, s. 220.

¹⁰⁶ H. Perkin, *Origin of Modern English Society*, s. 315-6; D. Cannadine, *Class in Britain*, s. 10.

¹⁰⁷ H. Bolingbroke, *Letters on the Spirit of Patriotism*, London, Millar 1749, s. 99-100, 134-49.

chii dziedzicznej, ludu, suwerena czy parlamentu, odwoływał się do ponadczasowego rozumu, uczuć naturalnych i przyzwyczajęń. To one ukształtowały w sposób ewolucyjny ustrój polityczny królestwa, oparty nie na wymagowanym rozumie i woli człowieka, ale mądrości praktycznej, uwzględniającej prawa. Zdaniem Burke'a, wspólnotowe doświadczenia kształtowane przez pokolenia zapewniły obywatelom królestwa przywileje oraz swobody społeczne i polityczne. Zaowocowały takimi filarami brytyjskiej tradycji konstytucyjnej jak *Magna Carta* czy *Bill of Rights*. Odziedziczone po poprzednikach: urząd monarszy, parostwo czy Izba Gmin, nie mogły zostać odrzucone pod wpływem chwilowych decyzji. Te dary Boga uczyniły z brytyjskiego systemu politycznego ostoję porządku. Nierówność społeczna była uzasadniona, gdyż wynika z prawa do korzystania z owoców pracy i ambicji. Uzasadniała zatem stosowanie ograniczeń praw wyborczych poprzez wprowadzanie cenzusu urodzenia czy majątku¹⁰⁸.

Poglądy Burke'a i innych myślicieli, powołujących się na tradycje medialne, można odnaleźć w pracach wielu ludzi pióra, szczególnie w pierwszej połowie XIX wieku. Sankcjonowali oni rządy arystokracji we władzach centralnych jako stan naturalny, powołując się nie tylko na tradycję ukształtowaną funkcjonowaniem Izby Lordów, ale i paternalistyczne działania arystokratów w innych instytucjach, tj. lokalnych urzędach namiestnikowskich, kwartalnych sesjach sędziów pokoju (*quarterly sessions*) czy wprowadzanych przez nich programach pomocy ubogim. Chwalebna Rewolucja (*Glorious Revolution*) nie była dziełem przypadku. Wynikała z praktycznych umiejętności politycznych rodów arystokratycznych, które zagwarantowały sobie, ale też niższym klasom społecznym, stopień niezależności. Ich działania były równocześnie gwarantem wolności społecznych, gdyż broniły społeczność królestwa przed zbyt scentralizowanym absolutystycznym państwem. Rody te potrafiły zatem połączyć istnienie dziedzicznych autorytetów: monarchy i Izby Lordów z elementami przedstawicielskimi brytyjskiego systemu parlamentarnego¹⁰⁹.

Do mądrości tradycjonalistów odwoływał się też Samuel Coleridge (1772-1834), przedstawiciel angielskiego romantyzmu politycznego. Widząc skutki załamania się tradycyjnego ładu politycznego we Francji, głosił, iż niepodobna godzić się na jednakowe uprawnienia jednostki. Optował wszakże za poszerzeniem narodu politycznego o przedstawicieli klasy średniej, lecz nie dostrzegł u nich tych cnót, którymi zwyczajowo kierowała się arystokracja dziedziczna. Obwinił niższe stany o wprowadzenie w miejsce religii kultu pie-

¹⁰⁸ E. Burke, 'Change and Conservation' and 'Natural Rights and Real Rights', R. Kirk (ed.) *The Portable Conservative Reader*, New York, Penguin 1996, s. 9-13, 13-20.

¹⁰⁹ P. Worsthorne, *In Defence of Aristocracy*, London, HarperCollins 2004, s. 70-1.

niądza oraz przedkładanie spraw ekonomicznych nad kulturę i wartości ducha narodu¹¹⁰.

W podobnym tonie wypowiadał się Thomas Carlyle (1795-1881) pisarz społeczny i filozof historii, choć i u arystokratów znajdował wiele egoistycznych zachowań. Doceniał jednak uwarunkowania historyczne, które wytworzyły arystokrację rodową i reguły, wedle których postępowała. Nie kwestionował jej prawa do posiadania ziemi, które skutkowało sprawowaniem przez tę grupę społeczną szeroko pojętej władzy wykonawczej, w tym zarządzaniem społecznością lokalną czy kontrolą sądownictwa dominialnego. Zdaniem Carlyle'a, stanowienie i wykonywanie prawa przez arystokratów nie było wyimaginowaną rzeczywistością. Stanowiło misję, święte prawo, oparte na działaniach naturalnych przywódców na rzecz dobra organicznej wspólnoty. Takich przymiotów nie można było nabyć za pieniądze¹¹¹. Carlyle czuł niechęć do rządów, które wdawały się w spór publiczny, bronił arystokracji, którą kiedyś sam oskarżał o doprowadzenie do Rewolucji Francuskiej. W opinii Woolwarda, jego osady wpływały na całe pokolenia, chociaż nie zawsze były ze sobą zgodne. Wydaje się, że Carlyle miał obsesję na temat stanu królestwa - z niechęcią przyglądał się polityce *laissez faire* czy modernizacji¹¹².

Komentatorzy sceny politycznej XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii nie pozostawali też obojętni na dokonujące się przemiany i głosy krytyczne uderzające w pozycję arystokratów w społeczności brytyjskiej. William Bagehot (1826-77), eseista i dziennikarz, potrafił dostrzec społeczny aspekt istnienia Izby Lordów w systemie władzy królestwa. Nawiązując do filozofii Bacona o właściwościach umysłu, mówił o złudnych omamach, które zawładnęły mentalnością Anglosasów, o żądzy bogactwa, zaszczytów i urzędów. Izba Lordów pozostawała w jego mniemaniu gwarantem ochrony praw własności, wspartych autorytetem rodów, a nie potrzebą gromadzenia bogactwa. Związana z tym godność arystokratyczna, jeśli dziedziczna, poparta była zdolnościami, otoczona czcią. Sprawowanie posady przez arystokratę wydawało się naturalną kolejną rzeczą. W innym przypadku, rządzący stawali się tylko podrzędnymi *employés* czy *decorés*. Zarządzanie urzędami królestwa, nawet podsekretarzy stanu, wymagało umiejętności. Ich sprawowanie zapewniało piastującym je osobom oczekiwany społeczny prestiż. Same bogactwo niewsparte tradycją rodu, stawało się wartością sztuczną. Bagehot ubolewał nad zachowaniem tzw. „arystokracji pieniądza” i wręcz teatralnym eksponowaniem przez nią

¹¹⁰ S. T. Coleridge, 'Property and Performance', w: W.L. Guttsman (ed.), *The English Ruling Class*, London: Weidenfeld & Nicolson 1969, s. 24-5.

¹¹¹ T. Carlyle, *Past and Present*, London, Chapman and Hall 1845, s. 235-8.

¹¹² L. Woodward, *The Age of Reform 1815-1870*, Clarendon Press, Oxford 1962, s. 543.

majątku. Przyczyniało się ono, jego zdaniem, do pomniejszenia majestatu władzy¹¹³.

Wiele dzieł poświęconych myśli konserwatywnej tworzyli sami rządzący. Odrzucenie głównych założeń teorii filozoficznych Oświecenia sprawiło, że wielu konserwatystów, ale też i liberałów, zwróciło się ku praktycznym metodom pracy empirycznej we własnych środowiskach, a w chwili wygranych wyborów - na stopniowej eliminacji przez administrację rządową nadużyć i wad istniejącego systemu. Kierując się doświadczeniem, filozofią służby krajowi i instynktem samozachowawczym, konserwatyści propagowali takie zmiany, które nie naruszałyby istniejącego porządku konstytucyjnego. Stąd główne „teorie” XIX wieku są także dziełem czołowych polityków tego okresu, przywódców partii mających poparcie w parlamencie, w tym Henry’ego Broughama (1788-1868), Benjamina Disraeli’ego (1804-81), czy markiza Salisbury (1830-1903). Gloryfikują one prawo arystokracji naturalnej do sprawowania władzy w królestwie, i choć wskazują na wady ukształtowanego tradycją systemu, negują możliwość przejścia władzy przez nowobogackich technokratów.

Wyższość ukształtowanego przez proces historyczny organicznego państwa stanowego doceniał lord Brougham. Zasady równości społecznej uważał za złudne. Uważał, iż człowiek z natury dysponujący różnymi zdolnościami, predyspozycjami czy doświadczeniem, nie mógł pretendować do tych samej pozycji w strukturach władzy. Uprzywilejowany status arystokracji wynikał z tych właśnie uwarunkowań, z dokonań przodków. Podobnie nierówność majątkowa nie wynikała jedynie z prawnych ograniczeń narzuconych przez samych arystokratów. O poważaniu i naturalnej pozycji społecznej rodów stanowiła ich przewaga bogactwa umysłowych doświadczeń oraz niezależność materialna. Razem dawały arystokratom swobodę działania i głoszenia poglądów. Brougham wskazywał na brak rewerencji dla nowo mianowanych parów. Cytując Bacona, twierdził, iż nowo nadane parostwo nie posiadało przymiotów wynikających z dawno nabytych uprawnień arystokracji naturalnej. Było wymogiem czasów, gdyż stanowiło część tworzącej się nowej klasy arystokratów, w jego mniemaniu nienaturalnej lecz sztucznej, zależnej od mocodawców¹¹⁴.

Inny przedstawiciel klasy politycznej XIX wieku, wicehrabia Palmerston (1784-1865), nie negował dostępu do elit politycznych przedstawicieli innych niż arystokracja klas lecz opowiadał się za spokojnymi zmianami społecznymi. Respektował istniejący ustrój z dziedziczną Izbą Lordów i demokratycznie wybieraną Izbą Gmin. Jednocześnie przeciwstawiał się jakimkolwiek próbom

¹¹³ W. Bagehot, *The English Constitution*, London, Nelson 1886, s. 168-9.

¹¹⁴ H. Brougham, *Political Philosophy of Aristocracy & Aristocratic Governments*, London, Bohn 1861, s. 23-7.

przyspieszania procesu otwartości elit rządowych na nowe środowiska. Stopniowe reformowanie państwa, w jego mniemaniu, ewolucyjnie przekształcało królestwo Wielkiej Brytanii w system konstytucyjny, charakterystyczny dla arystokratyczno-demokratycznego elektoratu. Lord Palmerston wraz z lordem Russellem przygotowali nawet w 1857 r. projekt reformy systemu wyborczego rozszerzający dostęp do parlamentu nowych grup społecznych. Swoją politykę stopniowej naprawy państwa realizował w wielu innych obszarach działalności rządowej¹¹⁵. Wydaje się, iż lord Palmerston starał się rozwiązywać wszystkie problemy, które mogłyby doprowadzić do konfliktów społecznych, wykazując tym samym zrozumienie dla nowych, nadchodzących czasów przemian liberalnych.

Także William Gladstone (1809-98), wielokrotny premier rządów liberalnych, respektował pozycję społeczną arystokratów. Podczas swoich czterokrotnych okresów premierostwa wiele posad przydzielił parom. Wierzył w zasadność arystokratycznej władzy i hierarchicznej struktury społecznej. Był jednocześnie przeciwnikiem egalitaryzmu, występując jako zwolennik różnicowania wspólnoty stanu własności. Choć sam starał się dorównać arystokratom w ich statusie majątkowym, inwestując m.in. w posiadłość ziemską, potępiał bezmyślne afiszowanie się bogactwem zarówno przez starą arystokrację jak i arystokrację pieniądza. W czasie swojej długoletniej kariery premiera nominował 101 parów¹¹⁶. Dopiero w latach osiemdziesiątych Gladstone porzucił swe przekonania o istocie utrzymania tradycyjnej hierarchii i stanął po stronie ludu. Pod koniec swojej kariery politycznej zaangażował się też w walkę o samorządność Irlandii¹¹⁷.

Niektórzy politycy XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii pokusili się o propagowanie własnych poglądów, tworząc teorie gloryfikujące dotychczasowe rozwiązania ustrojowe królestwa. I tak Demokracja Torysów (*Tory Democracy*), projekt zainicjowany przez Bejnamina Disraeli'ego (1804-81) w latach 40-tych XIX wieku, była odpowiedzią konserwatystów wobec nacisków i roszczeń mas robotniczych. Wpływała bardziej z potrzeby dostosowania polityki rządów konserwatywnych do wymogów ówczesnego etapu demokratyzacji królestwa, niż z chęci stworzenia zupełnie innej rzeczywistości politycznej i społecznej. Zawarta w Demokracji Torysów wizja społeczna podkreślała uniwersalne walory starego porządku, atrakcyjne nie tylko dla arystokracji i elit burżuazyjno mieszczańskich, lecz także dla przedstawicieli niższych klas społecznych¹¹⁸. Wydaje się, że opowiedzenie się Disraeli'ego po stronie tradycyj-

¹¹⁵ D. Steele, 'Temple, Henry John, third Viscount Palmerston (1784-1865)', *DNB*, art., 27112; J. Ridley, 'Viscount Palmerston' w: H. Van Thal (ed.) *The Prime Ministers*, London, Allen & Unwin 1975, s. 77-8.

¹¹⁶ R. Jenkins, *Gladstone*, London, Pan Books 2002, s. 406, 426.

¹¹⁷ D. Cannadine, *Class in Britain*, s. 108-10.

¹¹⁸ R. Blake, *Disraeli*, London, Methuen 1969, s. 282.

nych środowisk arystokratycznych, ich instytucji i systemu wartości, było wyrazem autentycznej wiary w *ancien régime*. Pisząc powieści *Coninsby* czy *Sybil*, Disraeli stworzył czytelnikom świat oparty na poszanowaniu Korony. Przedstawiał zagrożenia i wzajemną nieufność, jakie uwidaczniały się pomiędzy arystokracją i szlachtą z jednej strony, a proletariatem z drugiej¹¹⁹. W tej wizji dwóch narodów (*two nations*) Disraeli nie znalazł miejsca dla klas średnich, które w jego mniemaniu były zbyt prowincjonalne. Jedynie stare wzorce sprawowania władzy mogły zapewnić spokój społeczny¹²⁰.

W opinii Disraeli'ego, zadanie stojące przed ugrupowaniem konserwatystów to zachowanie *status quo* w kraju, który gwałtownie zmieniał swoje oblicze. Stając się warsztatem świata, Wielka Brytania była świadkiem rodzących się fortun, ale i niespotykanych wcześniej negatywnych zjawisk. Nowa arystokracja, ulegająca oligarchicznym trendom wyzysku klas niższych, stawiała się zagrożeniem dla istniejącego ładu. Jej postawa groziła destabilizacją społeczną i wzrostem wygórowanych oczekiwań. Tylko środowiska wiejskie w sojuszu z klerem Kościoła anglikańskiego, w jego rozumieniu, stanowiły ostoję i podporę ustrojowego porządku, gwarantując społeczeństwu wolność, autorytet i bogactwo. Takie działanie przyświecało temu politykowi do końca kariery politycznej¹²¹.

Pod koniec wieku XIX do idei *Demokracji Torysów* powrócił lord Randolph Churchill (1849-95). Przemawiając na wiecu w Manchesterze w 1886 r., wskazał na sprzeczność zawierającą się w samej nazwie teorii, która, jego zdaniem, przemawiała na korzyść popierających ją przedstawicieli wielu środowisk. Propagowany przez konserwatystów ustrój potrafił bowiem łączyć wielowiekowe doświadczenie stabilnego rozwoju królestwa, dziedzicznych, historycznie uwarunkowanych instytucji arystokratycznych z aspiracjami niższych warstw społecznych¹²².

Także teoria referendalna markiza Salisbury (1830-1903), wieloletniego premiera królestwa ostatnich dekad XIX wieku, gloryfikowała najważniejsze tradycje i wartości odchodzącego systemu. Salisbury, któremu konserwatyści powierzyli przywództwo partyjne na 21 lat, uczynił chyba najwięcej dla ochrony istniejącego tradycyjnego porządku konstytucyjnego. W jego nowej doktrynie torysów coraz bardziej uwidaczniały się idee liberalne. Markiz nie starał się już wykorzystywać wizji paternalizmu klas wyższych i wartości systemu hierarchicznego do zjednoczenia zwolenników dla ideologii konserwatywnych. Skupił się na propagowaniu takich rozwiązań ustrojowych, które

¹¹⁹ A. Cecil, *Queen Victoria and her Prime Ministers*, London, Eyre & Spottiswoode 1953, s. 198-9.

¹²⁰ J. Parry, 'Disraeli, Benjamin, earl of Beaconsfield (1804-1881)', *DNB*, art.7689.

¹²¹ Cyt. za Blake, *Disraeli*, s. 278, 282; D. Watts, *Tories, Unionists and Conservatives 1815-1914*, London, Hodder & Stoughton 2002, s. 105-6.

¹²² R. R. James, *Lord Randolph Churchill*, London, Phoenix 1994, s. 212-3.

wzmacniałyby koherentną wizję królestwa Wielkiej Brytanii. Tworząc przemyślną teorię funkcjonowania państwa w demokratyzującym się społeczeństwie, oparł ją o ścisłą współpracę arystokratów, cieszących się autorytetem społecznym, o dziedziczną Izbę Lordów, gwaranta stabilności, z masami społecznymi, których wola miała decydujące znaczenie w przeprowadzaniu zmian ustrojowych. Promując oddolne ruchy demokratyczne, Salisbury odciął się tym samym od negowania nowych trendów politycznych. Wierzył jednak, że najważniejszą funkcją izby wyższej było odwołanie się do szeroko rozumianego elektoratu i wetowanie zbyt radykalnych ustaw w momentach, gdy Izba Gmin sprzeniewierzała się konstytucyjnemu porządkowi ustrojowemu. Lordowie zawsze powoływali się na tę zasadę, gdy uważali, że działania liberałów, szczególnie tych radykalnych, nie miały mandatu społecznego¹²³.

Arystokracja, zdaniem markiza, stanowiła instytucję królestwa, przydatną nie ze względu na swoją siłę czy osiągnięcia, które osłabły, lecz umiejętność wywierania wrażenia na umysłach słabszych. Jej znaczenie polityczne malało, gdyż nie potrafiła już powstrzymać radykalnych ruchów, co najwyżej je spowolnić¹²⁴. Izba Lordów, która do chwili wprowadzenia reformy parlamentarnej w 1832 r., była uległa tylko w stosunku do Korony, w końcowych dekadach XIX wieku musiała brać pod rozwagę opinię publiczną, której żądania czy poglądy propagowano w rozlicznych petycjach i artykułach prasowych. Tę właśnie przesłankę wykorzystał markiz Salisbury, ogłaszając teorie referendalną. Gdy pojawiały się wątpliwości, co do wprowadzanego prawodawstwa przez Izbę Gmin, fakt odrzucania zbyt radykalnych aktów prawnych przez izbę wyższą usprawiedliwiał niechętnym odbiorem inowacyjnych posunięć przez opinię publiczną¹²⁵.

Można by rzec, iż Izba Lordów pełniła funkcję kontrolną, podważającą pospieszne przygotowane zapisy zbyt nieroztropnie postępującej Izby Gmin. Pełniła funkcję służebną w stosunku do społeczeństwa, ponieważ reprezentowała stałe wartości, a nie przemijające mody i zamierzenia. To sedno teorii referendalnej, która podważyła wcześniejsze analizy Bagehota i hrabiego Grey'a, przypisujące izbie wyższej rolę instytucji jedynie korygującej i odwlekającej w czasie wprowadzanie reform legislacyjnych¹²⁶. Wraz z postępującymi trendami liberalizacji życia publicznego i żądaniami szerszego udziału społeczeństwa w procesie stanowienia prawa, demokratyzacja królestwa stawała się

¹²³ C. C. Weston, *The House of Lords and Ideological Politics: Lord Salisbury's Referendal Theory and the Conservative Party, 1846-1922*, Philadelphia, American Philosophical Society 1995, s. 1-11.

¹²⁴ A. Roberts, *Salisbury....*, s. 493.

¹²⁵ R. W. Davis, 'Leaders in the Lords', *Parliamentary History*, 2003, Vol. 22, Issue 1, s. 2-3.

¹²⁶ A. Roberts, *Salisbury....*, s. 494.

jednak nieunikniona. Problem stanowiło tempo propagowanych zmian i ich zakres.

Przejawem tęsknoty za odchodzącym światem u schyłku XIX wieku stała się działalność Ligi Pierwiosnka (*Primrose League*), masowego ruchu społecznego konserwatystów. Założona w 1883 r., na część zmarłego w 1881 r. premiera Benjamin Disraeli'ego, stawiała sobie za cel promowanie zasad *Demokracji Torysów*. Szybko zmobilizowała zwolenników tradycyjnego porządku konstytucyjnego, w tym wiele kobiet. Za motto funkcjonowania nowej organizacji przyjęto maksymę Disraeli'ego, który wierzył w edukację młodych pokoleń i ich osobiste zaangażowanie się w oddolny ruch partyjny. Założenia Ligi ponownie opierały się na paternalistycznej doktrynie ustrojowej konserwatystów, gloryfikującej zachowanie dotychczasowej formy monarchii, konstytucji i porządku społecznego, stąd terminologia ruchu nawiązywała do wartości rycerskich i ochrony królestwa¹²⁷.

O masowości ruchu świadczą liczby zwolenników ruchu, dam i rycerzy, którzy wsparli swoimi poczynaniami idee Disraeli'ego, a także formy organizacji środowisk konserwatystów w terenie. W 1886 r. Ligę reprezentowało 41.598 rycerzy, 31.601 dam, 325.258 członków stowarzyszonych, a także 7.611 Szkotów. Kraj podzielono na osiem okręgów o historycznie brzmiących nazwach, nawiązujących do czasów anglosaksońskich: Northumbria, Cumbria, Gallia & Wales, Mercia, East Anglia, East Saxon, South Saxon i Wessex. Powołano agencje, rady programowe oraz ustalono formy działania. Liga pomogła konserwatystom zwalczać radykalne tendencje liberałów w społecznościach lokalnych, a jej aktywność w okresie walki o autonomię Irlandii wspierała gabinet markiza Salisbury w walce o jedność Imperium¹²⁸.

Utrzymanie rodowej arystokracji przy władzy, która potrafiła zapewnić mobilność innym grupom społecznym, miało jednakże funkcję stabilizującą dla życia społeczno-politycznego. Parostwo stanowiło czynnik, wokół którego toczyła się walka o władzę w zamkniętym XIX-wiecznym świecie elit Wielkiej Brytanii. Był to czynnik kluczowy, gdyż znakomite rody arystokratyczne odciśnęły swe piętno na wiktoriańskiej i wczesnoedwardiańskiej rzeczywistości. Ubarwiły ją swym entuzjazmem, ambicjami i fobiami¹²⁹. Potrafiły narzucić system wartości, do którego aspirowało wielu. Pokazują to liczby arystokratycznych mianowań, gdy świat polityki wymykał się z rąk ścisłego arystokratycznego nadzoru. W pierwszych dekadach XX wieku podwojono liczbę mianowań, szczególnie do godności baroneta czy rycerza. Czyniono tak pomimo faktu, że pozycja Izby Lordów została podważona poprzez ustawodawstwo

¹²⁷ *The Primrose League. Its Rise, Progress and Constitution*, London, Hatchards 1887, s. 2.

¹²⁸ Tamże, s. 16-20.

¹²⁹ A. Taylor, *Lords of Misrule. Hostility to Aristocracy in the Late Nineteenth and Early Twentieth-Century Britain*, London, Palgrave 2004, s. 18.

lat 1909-11. Jego zapisy uderzyły w podstawę arystokratycznej władzy, osłabiając ją politycznie, ekonomicznie i politycznie.

Ten, w dużej mierze wyidealizowany obraz arystokracji rodowej i jej funkcji, przez cały wiek XIX negowali radykałowie, ale też postępowi myśliciele czy liberałowie. Szczególnie ostro atakowali „naturalne prawo” arystokratów do piastowania urzędów. Gromadzone w latach trzydziestych przez radykałów w *The Extraordinary Black Book* dowody nadużyć odwiecznych patrycjuszy królestwa wskazywały na wszystkie ułatwienia i przywileje, które faworyzowały tę właśnie grupę społeczną w dostępie do funkcji publicznych. Do najważniejszych zaliczali umiejętne wykorzystanie prawa kontaktu z monarchą, sprawowanie funkcji na dworze królewskim i w innych instytucjach. Wskazywali na sprzyjające jej wydarzenia historyczne ubiegłych stuleci, w tym Chwalebną Rewolucję czy nawet Rewolucję Francuską. Arystokracja brytyjska, od początków swojego istnienia, potrafiła zachować swój elitarny charakter, cechujący się czymś więcej niż tylko wyszukаныmi tytułami, herbami i formami grzecznościowymi¹³⁰.

Już wraz z pierwszymi konfliktami z głównym zarządcą kraju – monarchą, lennicy, a następnie parowie, potrafili zdobyć kolejne przywileje, ale przede wszystkim status prawny. Ten zagwarantował im znacznie więcej, niż tylko wstęp na salony i uznanie u dzierżawców i chłopów, czy dostęp do parlamentu i władzy. Wielowiekowe starcia i ugody z Koroną o zakres przywilejów zaowocował ustrojem, który w zależności od wieku, dawał arystokracji mniejszy lub większy dostęp do urzędów i przywilejów z nimi związanych, ale zawsze był to udział proporcjonalnie znaczący w porównaniu z jej liczebnością. Monopol w sprawowaniu władzy zapewniał arystokratom przede wszystkim prawo primogenitury, immunitet parlamentarny oraz dogodny system podatkowy¹³¹.

W opinii Taylora, w całej retoryce prasy radykalnej, pamfletów czy kampanii skierowanych przeciw arystokracji w XIX wieku, wyróżnić można cztery dominujące zarzuty. Pierwszy - to sprzeciw wobec uzurpacji władzy, przyjęcia wzorca patrycjuszy narodu. Drugi - wskazywał na przewagę ekonomiczną tej grupy społecznej, obwarowanej prawnym systemem senioralnym, który utrwalał zgromadzony majątek, nie pozwalając na zubożenie. Kolejny - skierowany był przeciw swobodnemu życiu arystokratów, pogoni za rozrywką a szczególnie oddawaniu się elitarnym sportom, jak polowanie czy gonitwy konne. Ostatni wskazywał na przewagę głosu arystokratów w procesie legislacyjnym przez znaczną część XIX wieku, która zapewniała im zachowanie niektórych neofeudalnych cech własnego stanu. Inni badacze wskazują

¹³⁰ J. Wade, *The Extraordinary Black Book*, London, Wilson 1832, rozdz. VII.

¹³¹ Tamże

przede wszystkim na obsesyjne gromadzenie własności, co stawiało arystokratów i ziemian na równi z rosnącą w siłę plutokracją¹³².

To przywiązanie do wielowiekowych relacji społecznych opartych na poszanowaniu pozycji bogatszych obywateli nadających ton życiu politycznemu i towarzyskiemu, wydaje się być ważnym czynnikiem konsolidującym społeczność królestwa. Osłabionej pozycji arystokracji na wyżynach władzy wykonawczej pod koniec XIX wieku nie towarzyszyło odejście od arystokratycznych ideałów w innych obszarach życia społecznego. Rozwój brytyjskiego ceremoniału państwowego i parady (*pagentry*) nastąpił w momencie wydawałoby się najmniej stosownym. Gdy inne elity kontynentalne, wraz z rozwojem społecznym i radykalizacją żądań niższych stanów, narażone były na agresję ze strony swoich społeczności, w Wielkiej Brytanii, także przeżywającej trudne czasy końca wieku, propagowano zalety starego porządku i arystokratycznych wartości. Wprowadzano wyszukane ceremonie w urzędach publicznych, uniwersytetach. Wydaje się, że takie postępowanie stanowiło sposób na przetrwanie monarchii w coraz bardziej egalitarnym świecie, lecz musiała mu sprzyjać akceptacja społeczna dla kulturowanych wartości dawnej epoki.

Podobna tendencja świadomego propagowania pozytywnych stron odchodzącego porządku społecznego towarzyszyła powolnej dezintegracji Imperium. Starannie opracowane rytuały widowisk publicznych w Kanadzie, Nowej Zelandii, Australii czy Indiach, oparte na randze społecznej uczestniczących w nich osób, w tym lokalnych książąt, ukazywały nie tylko nostalgię za odchodzącą rzeczywistością, ale i świadczyły o akceptacji tego, co znajome dużej części społeczeństwa brytyjskiego. Precedens zapoczątkowany przez lorda Dufferin w Ottawie, gdzie wprowadzono ceremoniał mianowania i urzędowania wicekróla już w latach 1872-8, wytworzył podobne trendy w innych dominiach i koloniach. W 1897 r. zaproszono do Londynu premierów kolonialnej Brytanii, aby uczcić diamentowy jubileusz królowej Wiktorii. Ponadto świadomie przywrócono do życia dawne feudalne ceremonie inwestytury czy parady lorda burmistrza Londynu. Dawały one uczestniczącej w nich społeczności poczucie stabilności i przynależności do określonej tradycji, w tym narodowej¹³³.

Można by zatem rzec, że arystokratyczne elity władzy wytworzyły odrębny, otoczony osobliwą atmosferą, świat. Choć ciążył on ku prawom nowożytnego państwa ekonomicznego, hołdował odwiecznym wartościom społeczeństwa hierarchicznego. Namiastki dawnego systemu przemawiały też do zwolenników demokratycznego ładu społecznego. Przymioty charakterystyczne

¹³² A. Taylor, *Lords of Misrule...*, s. 14.

¹³³ D. Cannadine, 'The Context, Performance and Meaning of Ritual: The British Monarchy and the Invention of Tradition, c. 1820-1977', w: E. Hobsbawm, T. Ranger (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press 1996, s. 136-9.

dla elit arystokratycznych pomagały nowym środowiskom budować swój prestiż i tożsamość. Nieprzypadkowo ratusze miejskie i uniwersytety nawiązywały do anachronicznych gotyckich wzorców architektonicznych, rozwijały rytuały uroczystości miejskich i uniwersyteckich, zaś ozdobne łańcuchy i insygnia ozdabiały szaty władz municypalnych i akademickich. Rozbudowywano tradycję patronatu arystokracji w społecznościach lokalnych, w strukturach władz miejskich i lokalnych rad hrabstw w demokratyzującym się królestwie Wielkiej Brytanii. Wyrazem dążności nowych instytucji do podkreślenia swojej rangi była też liczba arystokratów zasiadająca w radach czy senatach uczelni.

ROZDZIAŁ II

Stan państwowości XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii

2.1. Władza a struktury państwa

Dominacja arystokratów we władzy wykonawczej XIX wieku była rezultatem wielu czynników. Jednym z istotniejszych wydają się być uwarunkowania ustrojowe Wielkiej Brytanii tego okresu. Składa się na nie wiele odrębnych, lecz wzajemnie oddziaływujących na siebie, cech państwowości królestwa. Najważniejsze to ukształtowana przez tradycję struktura administracyjna państwa, rola monarchy i izb parlamentu w procesie sprawowania władzy oraz sposób w jaki reformowano aparat centralnej królewskiej administracji.

O wyjątkowej pozycji arystokratów w strukturze władzy przesądził historycznie ukształtowany wielowiekowy system zarządzania królestwem w terenie, opierający się na tradycji regionalizmu. Charakteryzował go prawie całkowity monopol arystokracji i ziemiaństwa na posiadanie ziemi oraz stanowienie prawa manorialnego. Był bazą hierarchii społecznej, gdzie główne kryterium doboru kadr zarządczych stanowiło bogactwo i status rodu. Taka pozycja społeczna gwarantowała przetrwanie quasi-feudalnych tradycji w hrabstwach, metod funkcjonowania magnatów i ustanawianych przez nich instytucji¹³⁴. Po przeprowadzeniu Chwalebnej Rewolucji w 1688 r. i narzuceniu Wilhelmowi I i królom epoki gregoriańskiej konstytucyjnych ograniczeń sprawowania władzy wykonawczej i ustawodawczej, arystokracja już w XVII wieku przeniosła tradycje własnego władztwa w kręgi instytucji centralnych, w tym dworu królewskiego oraz parlamentu. Te wydarzenia skutkowały odrzuceniem feudalnej doktryny ustrojowej o boskim pochodzeniu czy dziedziczeniu monarchii oraz wzmocniły władzę parlamentu - w istocie arystokratów zasiadających w Izbie Lordów i ich nominatów w Izbie Gmin.

Stając się głównymi beneficjentami przewrotu, arystokraci umocnili swe wpływy w głównym urzędzie monarszym, tj. Tajnej Radzie, i wszystkich in-

¹³⁴ F. Bédarida, *A Social History of England 1851-1990*, London, Routledge 1990, s. 27.

nych gremiach decyzyjnych¹³⁵. Sprzyjały temu konflikty epoki gregoriańskiej oraz wzmożona rywalizacja frakcji politycznych, w istocie grup polityków skupionych wokół rodów magnackich i dworu królewskiego. Ponieważ u podstaw prowadzonej przez królów polityki zarządzania krajem legło nagradzanie i kupowanie poparcia wśród dworzan i parów, takie standardy przyjęto za normę praktyki rządzenia Brytanią w późniejszym okresie. Nie ustanowiono żadnych rozporządzeń dotyczących form postępowania organów rządowych. Parlament stopniowo przejmował z rąk króla władzę wykonawczą, sprawowaną przez urząd monarszy na mocy prerogatywy, zaś departamenty ministerialne poszerzały zakres własnej działalności. Nie istniały odgórnie ustalone szczegółowe uprawnienia organów rządowych do wydawania rozporządzeń służących wykonywaniu ustaw¹³⁶.

XIX-wieczne państwo brytyjsko, w pewnym sensie, odziedziczyło system *ancien régime* zdominowany politycznie, kulturowo i ideologicznie przez filary społecznego porządku: monarchię, arystokrację i Kościół anglikański¹³⁷. W kolejnych dekadach nie nastąpiła żadna radykalna zmiana ustroju. Pomimo dokonujących się przemian w sferze społecznej, ekonomicznej i kulturowej, królestwo wciąż funkcjonowało w tych samym ramach konstytucyjnych. Zachowano wszystkie istniejące uprzednio instytucje, tj. monarchię, arystokrację i ziemiaństwo oraz parlament z jego obiema izbami. To sytuacja unikatowa, wyróżniająca Wielką Brytanię spośród innych narodów Europy¹³⁸.

W dużym też stopniu, poza terenami przemysłowymi wielkich miast, państwo brytyjskie wciąż funkcjonowało w formie samorządnych terytoriów, które swą autonomię zawdzięczały nieistniejącym ogólnokrajowym strukturom biurokratycznym. Władza rządu centralnego nie sięgała lokalnych terytoriów, a te podporządkowywały się władzy magnatów. Mogło to wynikać z obawy klasy panującej przed ingerencją innych grup w stosunki społeczne, przekazaniem im kompetencji analogicznych do tych w krajach kontynentalnych. Taka relacja arystokratów ziemskich z państwem musiała skutkować utrzymaniem wysokich wpływów w kręgach władzy nawet w okresie rozwoju społecznego i politycznego. Był to kraj rządzony przez monarchów oraz elitę złożoną z ziemiaństwa i arystokracji, wywodzących się wprost z dawnych rodów feudalnych i nowej arystokracji. To te grupy społeczne zagospodarowały tzw.

¹³⁵ J. Cannon, *Aristocratic Century...*, s. ix; R. Price, *British Society 1680-1880. Dynamism, Containment and Change*, Cambridge, Cambridge University Press 1998, s. 236; G. Williams and J. Ramsden, *Ruling Britannia. A Political History of Britain 1688-1988*, Longman, London 1990, s. 28; N. Gash, *Aristocracy and People...*, s. 54-5.

¹³⁶ I. Jennings, *Cabinet Government*, Cambridge, Cambridge University Press 1969, s. 70.

¹³⁷ P. Thane, 'Government and Society in England and Wales, 1750-1914', w: F.M.L. Thompson (ed.), *The Cambridge Social History of Britain 1750-1950*, Vol. III, Cambridge, Cambridge University Press 2002, s. 2.

¹³⁸ A. Gamble, *Britain in Decline. Economic Policy, Political Strategy and the British State*, London, Macmillan 1990, s. 65.

sferę publiczną. Inwestując w szkoły, szpitale czy biblioteki, których legalność potwierdzał parlament, przejmowały obowiązki zarezerwowane dla instytucji centralnych. Autorytet władzy opierał się na przyzwoleniu rządzących dla działalności instytucji obywatelskich, które angażowały wszystkich pragnących udzielać się publicznie. Liczba i zakres działań nowo powstających placówek nie była określana odgórnie. Motorem aktywności publicznej elit była, przede wszystkim, chęć wzmocnienia więzów rodzinnych oraz powiązań ekonomicznych. Arystokracja i magnaci ziemscy nie potrzebowali innych stowarzyszeń dla utrzymania własnej pozycji społecznej. Wszelką działalność klas średnich postrzegano jako wkroczenie w sferę ich aktywności¹³⁹.

XVII-wieczna rewolucja miała jeszcze jeden znamienity skutek dla kształtowania się zasad funkcjonowania państwa brytyjskiego w późniejszym okresie. Głównymi urzędnikami egzekutywy stali się wyłącznie członkowie parlamentu. To uniemożliwiło zaistnienie egzekutywy pozaparlamentarnej. Ten wyraz niechęci i podejrzliwości elit wobec dworu królewskiego skutkował z kolei systemem niecałkowitego podziału władzy¹⁴⁰. Zdaniem Harvey'a i Barthera, Brytyjczycy powierzyli tym samym przywilej stanowienia prawa jednemu organowi – parlamentowi¹⁴¹. Supremacja legislatywy nad innymi gałęziami władzy stała się faktem. Sądownictwo brytyjskie uznało zwierzchnictwo parlamentu, a to automatycznie ustanowiło prymat statusu ustawy nad prerogatywą królewską. Skutkiem takiej relacji głównych instytucji państwa było sformułowanie doktryny supremacji parlamentu, która specjalnego znaczenia nabrała pod koniec XIX wieku, kiedy Dicey autorytatywnie wskazał na parlament, rozumiany jako ciało składające się z Izby Gmin, Izby Lordów i Monarchy, jako nadrzędny organ stanowiący prawo¹⁴².

Przynależność do grona parlamentarzystów stała się namacalnym wyznacznikiem możliwości sprawowania władzy. Lordowie, arystokraci frakcji wigowskiej czy torysowskiej, aspirowali do miana ministrów, nie tylko ze względów finansowych, lecz aby zdobyć władzę. Ich celem stał się rządzący komitet większości parlamentarnej, tzw. gabinet, który pełnił rolę pośrednika pomiędzy królem a parlamentem¹⁴³. Rywalizacja czołowych rodów magnackich, wpływowych dworzan czy ziemiaństwa oraz reprezentantów nowych środowisk w Izbie Gmin, doskonaliła machinę rządową, konsolidowała koterie i ugrupowania partyjne. Można by zatem postrzegać pozycję arystokracji jako pochodną walki o podział władzy i jej zakres z władztwem monarchy. To

¹³⁹ R. Price, *British Society...*, s. 193-8, 236.

¹⁴⁰ C. S. Emden, *Principles of British Constitutional Law*, London, Methuen 1925, s. 81.

¹⁴¹ J. Harvey, L. Bather, *The British Constitution and Politics*, London, Macmillan 1987, s. 9.

¹⁴² A. V. Dicey, *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*, R. Michener (ed.), Indianapolis, Liberty Classics 1982, s. 3-4.

¹⁴³ A. Meszore, *Brytyjski system parlamentarny...*, s. 31; M. Rush, *The Cabinet and Policy Formation*, London, Longman 1984 s. 10; G. M. Trevelyan, *Historia Anglii*, s. 731.

historia ewolucji systemu triumwiratu trzech podmiotów władzy: monarchy i obu izb parlamentu, których współdziałanie, rywalizacja i ugody wyłaniały gabinet, emanację wszystkich ośrodków władzy.

Dostęp do dworu królewskiego, dziedziczne miejsce w Izbie Lordów, praktyka przyuczania synów do decydowania o losach królestwa w izbie niższej parlamentu, czy wszechobecny patronat arystokratów w strukturach władzy lokalnej hrabstw sprawiły, że ta grupa społeczna osiągnęła pozycję, która dała jej przewagę nad innymi stanami, nawet w okresie postępującego uprzedmiotowienia kraju, odpływu ludności ze wsi do miast i narastania ruchów radykalnych i liberalnych. Filozofia służby Koronie stała się integralną częścią etosu elit, która wydawała się być akceptowana przez znaczną część populacji królestwa¹⁴⁴. Arystokraci brytyjscy piastowali czołowe funkcje w państwie jako doradcy, dworzanie, członkowie parlamentu czy lordowie namiestnicy. Tym samym stali się elitą służebną. Gdy w państwach kontynentalnych rozwinęła się klasa urzędnicza, w Wielkiej Brytanii decyzje o losach królestwa pozostały w rękach dotychczasowych elit. Nie istniały inne struktury alternatywne czy jakakolwiek scentralizowana administracja rządowa. Dla środowisk opozycyjnych utrzymanie starego systemu sprawowania władzy oraz stopniowe osłabianie władztwa monarchy było wyrazem zmysłu praktycznego arystokratów¹⁴⁵.

Ewolucyjny proces dzielenia się władzą, przekazywania funkcji wykonawczych „doradcom” czy „sługom” Korony, zaś parlamentowi - uprawnień tworzenia prawa statutowego na bazie istniejącego w postaci prawa zwyczajowego, sprawił, iż na ukształtowanie się XIX-wiecznej maszyny administracyjnej największe piętno wywarł system polityczny angielskiego osiemnastowiecznego, ucieleśniony we władzy arystokracji parlamentarnej. Zdaniem Trevellyana, nie miał on wiele wspólnego z systemem biurokratycznym, we współczesnym tego słowa znaczeniu, ani precyzyjnym podziałem władzy na sferę wykonawczą, legislacyjną i sądowniczą. Ograniczał się do kontroli poczynąń agend rządowych oraz przestrzegania praw przysługujących jednostkom¹⁴⁶. Każdy młody polityk wywodzący się ze stanu arystokratycznego uznawał za naturalny fakt, iż kształci się, aby wypełnić swój obowiązek wobec narodu. Zasada *noblesse oblige* zobowiązywała do służby społecznej i publicznej. Była częścią etosu arystokracji i ziemiaństwa.

Wiele prac traktuje o powiązaniach głównych ośrodków władzy, lecz nie przedstawiają jednego spójnego opisu systemu funkcjonowania państwa. Jedni, jak Emden, dzielą organa władzy na trzy odrębne sfery jej sprawowania,

¹⁴⁴ M. Bence-Jones, H. Montgomery-Massingberd, *The British Aristocracy*, s. 156.

¹⁴⁵ J. Wade, *The Extraordinary Black Book*, s. 255; I. Jennings, *Cabinet Government*, rozdz. IV.

¹⁴⁶ G. M. Trevelyan, *Historia Anglii*, s. 727.

tj. egzekutywę, legislatywę i sądownictwo¹⁴⁷. Inni, w tym Brougham, Todd, Hearn czy Bagehot, wedle tradycji Arystotelesowskiej, wolą mówić o władzy wynikłej z równoważenia stanów; monarchii, arystokracji i ludu. Tym, co łączy większość tych opisów, niezależnie od przyjętej metodologii, jest akcentowanie konieczności współdziałania, szukania równowagi, która wedle zasady złotego środka, wprowadzałaby w kręgi egzekutywy nielicznych, wyróżniających się właściwymi przymiotami¹⁴⁸.

Prawnie to królowi, z racji tytułu i zasady prerogatywy monarszej, przysługiwało prawo zarządzania królestwem, lecz na mocy mianowania przywileje udzielania rady, a zatem uczestniczenia w procesie podejmowania decyzji, zdobywali jego doradcy¹⁴⁹. Przejmując kompetencje tworzenia nowych praw, a w istocie określania istniejących już prerogatyw monarszych prawem statutowym, głównym ośrodkiem decyzyjnym stawał się parlament. W miejsce wyidealizowanych, wywodzących się z prawa powszechnego szerokich prerogatyw monarszych, pojawiły się inne, lepiej odzwierciedlające rzeczywisty stan ustrojowy wynikający z praktyki¹⁵⁰. Fakt, że parlament brytyjski posiadał szczególne uprawnienia w sferze fiskalnej, czynił go ważnym organem w systemie zarządzania. Sprawiał, że możliwe rody królestwa miały możliwość sięgania po coraz większą władzę¹⁵¹.

Taki ustrój można by zatem określić ustrojem poszukiwań, którego główną cechą stała się kompromisowość. Gdy Stany Zjednoczone czy Francja tworzyły swoją państwowość w 1776 r. i 1789 r., zrywając z dotychczasowymi rozwiązaniami konstytucyjnymi, Wielka Brytania, w ważnych momentach historycznych, jak na przykład, w 1707 r., 1801 r. czy nawet 1921 r., jedynie modyfikowała swoje struktury, pozostawiając wiele ważnych dotychczasowych cech ustrojowych¹⁵². Wynikało to poniekąd z braku jednolitej skodyfikowanej konstytucji, co sprawiało, że fundamentalne zasady funkcjonowania państwa oparte zostały na systemie praw, zwyczajów i konwenansów, wzajemnie definiujących relacje organów władzy¹⁵³, regułach rządzących systemem politycznym,¹⁵⁴ czy aktach parlamentarnych i zdarzeniach¹⁵⁵. Taki wzo-

¹⁴⁷ C. S. Emden, *Principles ...*, s. 2.

¹⁴⁸ W. Bagehot, *The English Constitution*, s. 73; H. Brougham, *The British Constitution: Its History, Structure and Working*, London, Griffin 1861, s. 14-5; W. E. Hearn, *The Government of England. Its Structure and its Developments*, London, Longmans, Green & Duer 1867, s. 125-6; A. Todd, *On Parliamentary Government in England: Its Origins, Development and Practical Operation*, London, Longmans & Green 1867, s. 1-2; H. Brougham, *Political Philosophy. Of Democracy and Monarchy*, London, Chapman & Hall 1843, rozdz. XII.

¹⁴⁹ W. J. Thoms, *The Book of the Court*, s. 35.

¹⁵⁰ S. Low, *The Governance of England*, s. 14.

¹⁵¹ M. L. Bush, *The English Aristocracy...*, s. 50.

¹⁵² V. Bogdanor, *The New British Constitution*, Portland, Hart Publishing 2010, s. 11.

¹⁵³ P. Norton, 'The Changing Constitution' w: B. Jones, et al. (eds.) *Politics UK*, London, Longman 2007, s. 358.

¹⁵⁴ C. Turkin, A. Tomkins, *British Government ...*, s. 3.

rzec wzajemnych relacji państwa i jego organów władzy gwarantował bezpieczeństwo, gdyż cechował się realizmem. To system działania, odpierający egalitarne teorie czy idealizm, który przyczynił się do przemiany XVIII-wiecznej monarchii arystokratycznej w XIX-wieczną konstytucyjną.

Najważniejszym elementem spajającym główne organy władzy była i pozostała królewska Tajna Rada. Ta średniowieczna w swym rodowodzie struktura, skupiająca doradców monarchy, głównie współpracowników, przywódców religijnych i magnatów ziemskich, w tym parów, pozostała macierzystą jednostką wszystkich urzędów królestwa w czasach nowożytnych. *Curia* i jej kolejne wcielenia, tj. *Consilium* czy *Magnum Consilium*, w której przed wiekami monarcha zasięgał rady (*consilium*), gdzie dyskutowano o losach królestwa (*parlamentum*) oraz rozstrzygano o słuszności zażaleń (*equity*), ulegając podziałowi na odrębne instytucje, w sposób naturalny zachowała pewne przynależne im funkcje i prerogatywy¹⁵⁶. Pomimo przemian Rady, z której wyodrębniały się nowe instytucje, nigdy nie zerwano nici łączącej wszystkie ważne organa władzy z tą macierzystą jednostką¹⁵⁷. Co więcej, wzajemne przenikanie się funkcji poszczególnych organów z czasem stało się wymogiem konstytucyjnym¹⁵⁸.

Sama struktura i zasady funkcjonowania Tajnej Rady ewoluowały. Zmieniała się liczba urzędujących doradców, lecz nie wprowadzono zapisów dotyczących *quorum* czy reguł działania. Z czasem praca większości doradców ograniczyła się do złożenia przysięgi i stawiania się na konsultacje z monarchą po potrzymaniu wezwania. Organ ten stanowił niezwykle ważne gremium decyzyjne, gdyż, poza gronem ministrów, włączał dawnych premierów, sekretarzy, najwyższych rangą sędziów i arcybiskupów. Nie można było ich *de facto* zdymisjonować¹⁵⁹. Doradcy monarchy, zwyczajowo w liczbie trzech przedstawicieli pod okiem urzędnika Rady (*Clerk of the Council*), promulgowali postanowienia parlamentu, zatwierdzali też pozostające w rękach monarchy prerogatywy wynikające z prawa zwyczajowego, jak rozporządzenia w Radzie (*Orders in Council*) czy zarządzenie królewskie (*warrants*). W ten sposób na przykład zniesiono w 1871 r. możliwość kupna szarzy wojskowych czy obalono urząd głównodowodzącego sił zbrojnych w 1895 r.¹⁶⁰.

Tajna Rady stanowiła także naczelną strukturę dla najważniejszej instytucji władzy wykonawczej, gabinetu. W XIX wieku nie istniało prawo, które po-

¹⁵⁵ R. Clements, J. Kay, *Blackstone's Law Questions and Answers: Constitutional and Administrative Law*, London, Pearson 2001, s. 5.

¹⁵⁶ A. F. Pollard, *Evolution of Parliament*, London, Longmans & Green, 1920, s. 26.

¹⁵⁷ C. S. Emden, *Principles...*, s. 8; W. R. Anson, *Law and Custom of the Constitution*, Vol. I, Oxford, Clarendon 1909, s. 21.

¹⁵⁸ M. Szerer, *Naród w parlamencie. Prawo i zwyczaje polityczne Anglii*, London, Kolin 1941, s. 95.

¹⁵⁹ *The Constitutional History of England. A Course of Lectures Delivered by F.W. Maitland*, H. Fisher (ed.), Cambridge, Cambridge University Press 1919, s. 400-6.

¹⁶⁰ R. C. K. Ensor, *England 1870-1914*, Oxford, Clarendon Press 1960, s. 10, 290-1.

twierdzałoby powołanie rządu, gdyż ta instytucja była mu nieznana. Legalność funkcjonowania gabinetu wynikała z sumy praw nabytych przez poszczególnych urzędników w drodze praktyki. Jako taki, gabinet nie miał praw korporacyjnych¹⁶¹. Jedyne prawne potwierdzenie statusu ministerialnego stanowiło złożenie przysięgi¹⁶². Działania aparatu władzy, w istocie funkcjonowanie państwa, wciąż utożsamiano ze służbą Koronie, dochowaniem tajemnicy i wierności monarsze.

Stopniowe ewaluowanie struktur władzy sprzyjało arystokratom. Brak całkowitego rozdziału sfery dworskiej i tzw. aparatu administracyjnego królestwa, niejasne kompetencje najwyższych urzędników państwowych, często łączących funkcje wykonawcze, ustawodawcze a nawet sędziowskie, skutkowało zachowawczą postawą elit. Rywalizacja o zakres wpływów i przywilejów faworyzowała arystokratów w kręgach władzy właśnie ze względów formalnych. W Wielkiej Brytanii nigdy nie wydano aktu prawodawczego, który by w sposób jednolity normował postępowanie wobec organów administracji państwa¹⁶³. Trudność dokładnego opisu działania państwa i klarownego określenia poszczególnych instytucji i urzędów jest zatem utrudniona przez uwarunkowania historyczne¹⁶⁴. Tak funkcjonujący system władzy sprzyjał trwaniu dotychczasowych elit u jej szczytów. Co więcej, wzajemne przenikanie się funkcji poszczególnych organów sprawiło, iż utrzymanie odrębności personalnej nigdy nie stało się priorytetem w konstytucyjnej praktyce Wielkiej Brytanii. Świadczy o tym pozycja samego monarchy, formalnie „głowy egzekutywy i integralnej części parlamentu”¹⁶⁵. Królowa Wiktorja do końca XIX wieku pozostała nieformalnym lecz skutecznym członkiem gabinetów¹⁶⁶.

Zmiany w obszarze sprawowania władzy wykonawczej polegały na dostosowaniu istniejącego modelu do nowych wymogów społecznych i politycznych. Nigdy nie przeprowadzono kompleksowej modernizacji struktury administracyjnej. Z istniejących pod koniec XVIII wieku 53 departamentów, które w przeważającej mierze zajmowały się nadzorowaniem finansów państwa, ściąganiem podatków, narzucaniem akcyzy, kontrolą wydatków departamentów sił zbrojnych czy sprawami szkockimi, tylko nieliczne, te najważniejsze, wchodziły w skład gabinetu. O tym decydował sam premier, kierując się przydatnością urzędu w kreowaniu polityki wewnętrznej i zewnętrznej

¹⁶¹ *The Constitutional History of England...*, s. 402.

¹⁶² D. Vincent, *The Culture of Secrecy. Britain 1832-1998*, Oxford, Oxford University Press 1998, s. 6.

¹⁶³ C. T. Carr, *Concerning English Administrative Law*, London, Oxford University Press 1941, 18.

¹⁶⁴ G. M. Trevelyan, *Historia Anglii*, s. 727.

¹⁶⁵ M. Szerer, *Naród w parlamencie*, s. 95.

¹⁶⁶ V. Bogdanor, *Monarchy and Constitution*, Oxford, Oxford University Press 1997, s. 23.

Korony, ale i względami prywatnymi.¹⁶⁷ Królestwo XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii odziedziczyło dawne urzędy, w istocie relikty przeszłości, które ograniczały swoje postępowanie do kontroli poczynañ agend rządowych i przestrzegania praw przysługujących jednostkom¹⁶⁸. Z czasem spełniały one inne funkcje niż te, do których zostały przystosowywane, lecz same nazwy pozostały¹⁶⁹.

Strukturę państwowości państwa brytyjskiego, przed wykrystalizowaniem się bardziej czytelnych podziałów pomiędzy stanem monarchicznym, arystokratycznym i demokratycznym uwidacznia sama hierarchia urzędów królestwa. Te związane z funkcjonowaniem dworu królewskiego, takie jak lorda stewarda Anglii (*High Steward of England*) czy lorda szambelana (*Lord Great Chamberlain of England*) współistniały z urzędami sekretarzy i dygnitarzy rządowych. Główne kryterium wagi poszczególnych departamentów to czas powstania poszczególnych agend. Z tych dwóch zazębiających się nawzajem sfer, tj. królewskiej i rządowej, wyłaniano elitę władzy wykonawczej. Ta zachowawcza struktura na długo przesądzała o ważności urzędników w hierarchii pierwszeństwa, bliskości dworu królewskiego, ale i przywilejach. Przesądzała też o mozolnym i długotrwałym procesie przesuwania się ciężkości wagi urzędów oraz stopniowym odsuwaniu tych, związanych z dworem królewskim, od kręgów decyzyjnych administracji rządowych.

Pierwszym, najważniejszych w hierarchii pierwszeństwa, był urząd lorda stewarda Anglii (*High Steward of England*), w dużej mierze już ceremonialny. Drugi, lorda kanclerza (*Lord High of Chancellor*), zaliczał się już jednakże do czołowych najważniejszych urzędów gabinetowych, a z racji wykonywanej funkcji i licznych obowiązków na dworze, prawnik, który obejmował to stanowisko, automatycznie otrzymywał tytuł parowski. W dalszej kolejności następowali: lord skarbu (*Lord High Treasurer*), kanclerz skarbu (*Chancellor of the Exchequer*), lord prezydent Rady (*Lord President of the Council*), lord tajnej pieczęci (*lord Privy Seal*), lord szambelan (*Lord Great Chamberlain of England*), lord koniuszy (*Lord High Constable*), marszałek Anglii (*Earl Marshal of England*), lord Admirał (*Lord High Admiral*). Jak wykazuje samo nazewnictwo, wszyscy ministrowie piastujący te urzędy byli arystokratami. Fakt, iż te departamenty wywodzą się z różnych okresów historycznych, przesądzał o sposobie powoływania danego urzędnika. W grę wchodziło przekazanie słudze Korony listów patentowych czy innych atrybutów władzy, jak pieczęci czy kluczy, czasami podczas oficjalnej ceremonii inwestytury. Objęcie niektórych funkcji rządowych wiązało się także z atrakcyjnością przydzielanej siedziby czy wysoko-

¹⁶⁷ E. W. Cohen, *The Growth of the British Civil Service...* s. 31-5; J. M. Bourne, *Patronage and Society in the 19-century England*, London, Arnold 1986, s. 19-21.

¹⁶⁸ G. M. Trevelyan, *Historia Anglii*, s. 727.

¹⁶⁹ C. S. Emden, *Principles ...*, s. 6-7.

ścią funduszy. W pierwszych dekadach XIX wieku istniało nawet przekonanie o możliwości dziedziczenia niektórych urzędów¹⁷⁰.

Proces rozwoju królestwa Wielkiej Brytanii w XIX wieku doprowadził do wyklarowania się reguł funkcjonowania najważniejszych departamentów władzy wykonawczej, lecz, jak w przypadku modernizacji samych urzędów, odbyło się to na drodze praktyki. Utarczki i ugody zaowocowały nowymi rozwiązaniami, które służyły zharmonizowaniu współpracy dworu królewskiego oraz izb parlamentu. Liczba stanowisk przypisana monarsze i każdej z izb odzwierciedlała wagę stanów. Na początku XIX wieku w gabinecie funkcje swe piastowali jeszcze urzędnicy ściśle powiązani z monarchą, tj. sędzia Ławy Królewskiej (1806 r.), minister mennicy czy pierwszy zarządca lasów królewskich (1827 r.). W drodze politycznych przetasowań i osłabienia członu monarchicznego przyjęło się, że izbie niższej przypadły dwie ważne posady sekretarzy stanu oraz urząd ministra skarbu¹⁷¹, który od dawna stanowił nieodzowny element współpracy egzekutywy i legislatury¹⁷². W miarę umacniania się politycznej i prawnej pozycji gabinetu i krzepnięcia parlamentarno-gabinetowego modelu rządów, pozycja urzędników związanych z monarchą, tj. lorda tajnej pieczęci czy lorda księstwa Lancaster, słabła. Pod koniec wieku już pięciu sekretarzy lub podsekretarzy stanu musiało reprezentować Izbę Gmin¹⁷³. Ministrów dobierano w taki sposób, aby każdy z departamentów miał swojego przedstawiciela w jednej z izb. Druga osoba w randze podsekretarza zasiadała w izbie innej niż sekretarz¹⁷⁴.

Taki model sprawowania władzy miał jeszcze jeden znamieny skutek. Zdaniem Robertsona, ważniejszą od teoretycznych dogmatów stała się praktyka rządzenia: praktyka oparta na prawie powszechnym, statutowym, konwenansach i dogodności, których główną *raison d'être* było zharmonizowanie prawnych prerogatyw królewskich z zasadą ministerialnej odpowiedzialności rządu i prawami legislatury¹⁷⁵. Słabło przekonanie o ustrojowej roli podziału uprawnień między organa państwa. Bagehot wskazuje na niemal całkowitą fuzję legislatury i egzekutywy, nieodzownego procesu zarządzania¹⁷⁶. Sposób tworzenia stanowisk, a zatem i departamentów, wynagradzania i zakresu odpowiedzialności pozostawał niezmienny tak długo, jak pozwalały na to wa-

¹⁷⁰ W. J. Thoms, *The Book of the Court*, s. 213-54; J. Hayden, H. Ockerby, *The Book of Dignities*, Allen, London 1894, s. 164, 221-2, 251.

¹⁷¹ C. S. Emden, *Principles...*, s. 2; W. J. Thoms, *The Court Book*, s. 288. J. Hayden, H. Ockerby, *The Book of Dignities*, s. 221-3.

¹⁷² A. Lyon, *Constitutional History of the United Kingdom*, London, Cavendish Publishing 2003, s. 282; G. Williams, J. Ramsden, *Ruling Britannia...*, s. 59.

¹⁷³ C. S. Edmen, *Principles...*, s. 81.

¹⁷⁴ *The Constitutional History of England...*, s. 403; J. Hayden, H. Ockerby, *The Book of Dignities*, s. 221-3; C. S. Edmen, *Principles...*, s. 81.

¹⁷⁵ C. G. Robertson, *England under the Hanoverians*, London, Methuen 1962, s. 183.

¹⁷⁶ W. Bagehot, *The English Constitution*, s. 80, 105.

runki polityczne. Najistotniejszą rolę wciąż odgrywała Rada, opierająca swą działalność na raportach komisji królewskich oraz jej rozporządzeniach, a w istocie decyzjach członków gabinetu i ich inicjatywach.

Impulsem do modernizacji odziedziczonego systemu władzy zawsze pozostała sytuacja społeczno-polityczna czy to w kraju, czy poza jego granicami. Przykładowo, przekształcenie urzędów sekretarzy królewskich ds. Północy i Południa w ministerstwa spraw zagranicznych i wewnętrznych w 1782 r., wynikało z kryzysu spowodowanego przegraną wojną na kontynencie amerykańskim i trudnością sformowania sprawnej administracji w kraju¹⁷⁷. Reorganizacja struktur wojskowości w 1794 r. była odpowiedzią na niejasną sytuację po drugiej stronie kanału La Manche. Utworzono wtedy sekretariat stanu ds. wojny, a kilka lat później, w 1801 r., sędowano tam sprawy kolonialne przeniesione z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych¹⁷⁸. Impulsem kolejnych znaczących zmian stała się sytuacja społeczno-polityczna po przegranej wojnie krymskiej w 1854r. Powołano wtedy Ministerstwo Wojny (*Secretary of State for War*), które przejęło obowiązki rozlicznych, i niekoordynujących swoich działań, komórek innych departamentów zajmujących się wojskowością, tj. zarządu zaopatrzenia (*Ordnance Board*) czy Sekretariatu Wojny (*Secretary at War*). Ten etap reform wynikał z przeświadczenia, iż zawiodła amatorska służba nadzorowanej przez arystokratów armii. W następstwie buntu na terytorium Indii w miejsce zarządu Kontroli powołano sekretariat ds. Indii Wschodnich (*Secretary for India*). Sprawy kolonialne, pozostające dotychczas w gestii ministra wojny, od 1858 r. przejęło Ministerstwo ds. Kolonii (*Colonial Office*)¹⁷⁹. Wszystkie reformy departamentów, których zadania wynikały z prerogatywy królewskiej, rozpoczęte pod koniec XVIII a kontynuowane w XIX wieku, przesądziły o ich miejscu i statusie w strukturach rządowych. Niektóre z nich stały się bazą tzw. *civil service*, współczesnej administracji rządowej¹⁸⁰.

Także w końcowych dekadach XIX wieku tworzone nowe organy państwowe, lecz nie na mocy prerogatywy królewskiej lecz ustawowo. Miały inny charakter niż prestiżowe departamenty sekretarzy stanu, ale też niski status. Powstawały, w odpowiedzi na rosnące oczekiwania społeczne, z inicjatywy modernizatorów takich jak Charlesa Dilke'go czy Williama Fostera¹⁸¹. Zarząd Edukacji (*Education Board*) z 1870 r., Zarząd Administracji Lokalnej (*Local Government Board*) utworzony w 1871 r., czy Zarząd Rolnictwa (*Board of Agri-*

¹⁷⁷ A. Lyon, *Constitutional History...*, s. 302.

¹⁷⁸ C. G. Robertson, *England under The Hanoverians*, s. 178-180; J. Hayden, H. Ockerby, *The Book of Dygnities*, s. 222.

¹⁷⁹ Williams, D., 'The Council of India and the Relationship between the Home and Supreme Governments', 1858-1870, *EHR*, 1966, s. 58-9; N. Gash, *Aristocracy and People...*, s. 265-6; J. Hayden, H. Ockerby, *The Book of Dygnities*, s. 222.

¹⁸⁰ E. W. Cohen, *The Growth of the British Civil Service...*, s. 34-5.

¹⁸¹ L. Woodward, *The Age of Reform...*, s. 446.

culture) powołany do życia w 1889 r., ustanowiono na podstawie raportów komisji królewskich i parlamentarnych jako organa wymagające interwencji rządu. Ich funkcje określały statuty, przyznające prowadzącym je ministrom ograniczone kompetencje oraz niskie budżety na prowadzenie aktywnych działań administracyjnych. Wszystkie departamenty związane ze sprawami społecznymi najczęściej traktowano jako trampolinę do dalszej kariery politycznej. Dopiero w XX wieku ich waga osiągnie rangę, jaką szczyliły się departamenty oparte na prerogatywie¹⁸².

Większość dawnych królewskich urzędów do końca XIX wieku pozostała integralną częścią grona decyzyjnego ministrów. Najczęściej zachowały te same nazwy, formy działania, te same proklamacje w księgach statutowych czy pozornie te same relacje międzyinstytucjonalne. Niejednokrotnie skutkowało to błędną ocenę wydarzeń czy działań samych ministerstw, gdyż poza tradycyjnymi nazwami, kompetencje czy pozycja polityczna niektórych urzędników była już odmienna. W rozumieniu Lowa, ta różnica pomiędzy rzeczywistymi funkcjami a nazewnictwem departamentów nie wynikała tylko z konserwatywnego charakteru Wielkiej Brytanii. Akceptowano nowości, lecz każda wprowadzana inicjatywa musiała stanowić naturalną konsekwencję poprzednich rozwiązań ustrojowych. Wszystkie innowacje opierano zatem na istniejącym prawie, zwyczajach i precedensach. Ten wymóg brytyjskiej niepisanej konstytucji sprawiał, że najwyższym kryterium działania państwa pozostawała użyteczność¹⁸³.

Reprezentacja stanów w parlamencie XIX wieku nie uległa istotnym zmianom, Państwo nadal pozostało stróżem arystokratycznej i po części burżuazyjnej własności. Tak rozumiana reprezentacja narodu nie kłóciła się z filozofią państwa stanowego. Prawo do stanowisk czy zaszczytów tradycyjnie przypadało klasom posiadającym. Aby sprostać oczekiwaniom rosnących w siłę klas średnich, wprowadzano reformy parlamentarne, poszerzające reprezentację stanów w parlamencie. Pierwszą z nich okrzyknięto „wielką”, nie dlatego, że naruszyła tradycyjny mechanizm rządowy oparty o urzędy unormowane odwiecznym zwyczajem. Waga aktu parlamentarnego z 1832 r. polegała na akceptacji i przyzwoleniu dla innej formy sprawowania władzy. Podważyła ona dotychczasowe zwyczaje ministrów piastujących ważne urzędy, którzy często traktowali swoje godności jako źródło wysokich dochodów pojmowanych jako własność osobista oraz środek zapewnienia uboższym krewnym i przyjaciółom nominacji na niższe posady¹⁸⁴.

¹⁸² A. B. Keith, *The British Cabinet System, 1830-1938*, London, Stevens 1939, s. 236-7, 239-41; A. L. Lowell, *The Government of England*, Vol. II, New York, Macmillan 1919, s. 134-7.

¹⁸³ S. Low, *The Governance of England*, s. 5-8.

¹⁸⁴ P. Thane, 'Government and Society...' s. 15.

Kolejne reformy w 1867 r. i 1884 r. sprawiły, iż sprawowanie „królewskich rządów”, angażowało wszystkie stany, tj. monarchiczny, arystokratyczny i demokratyczny, ale w różnym zakresie. Gdy w latach 1782-1832, ton życia politycznemu nadawali monarchowie oraz arystokraci, przed wprowadzeniem drugiej reformy parlamentarnej ciężar sprawowania władzy stał się domeną Izby Gmin. W kolejnych dekadach o mechanizmach doboru rządów w dużej mierze decydował elektorat i system partyjny. Parafrazując słowa Emdena, legislatura, która pierwotnie wywalczyła swoją niezależność, aby hamować monarchę, z czasem stała się strażnikiem poczynań rządowych, by w końcu sama poddać się władzy innego suwerena, ludu¹⁸⁵. Tym samym osłabianie wpływów dworu królewskiego na rzecz Izby Lordów, a w kolejnych dekadach na rzecz Izby Gmin, służyło utrzymaniu równowagi organów władzy, jak i równowagi stanów w ustroju mieszanym, stosowaniu hamulców ustrojowych. Uniezależnienie się od monarchy wydawało się tryumfem elit arystokratycznych. Naraziło je jednak na kolejne wyzwania, wynikające ze wzmocnienia środowisk klas średnich. To przesądziło o przesuwaniu się ośrodka władzy z kręgów dworskich na Izbę Lordów, która z czasem w coraz szerszym zakresie podporządkowała się Izbie Gmin¹⁸⁶.

Monarchowie przegrywali walkę o szerszą kontrolę ministrów i premierów także ze względu na własne słabości. Ugrupowania rządzące i wyłaniające się z ich szeregów grupy liderów potrzebowały wsparcia i lojalności nie tylko Korony, ale i opinii publicznej. Debaty Izby Gmin coraz częściej angażowały środowiska pozaparlamentarne. W tym kierunku przebiegała transformacja arystokratycznych obozów władzy, a techniki uprawiania polityki zrywały więzi zależności od sfery dworskiej¹⁸⁷. Zdaniem Bogdanora, rok 1832 i przeprowadzona pierwsza reforma parlamentarna zapoczątkowała nowy etap rozwoju systemu sprawowania władzy ustawodawczej i wykonawczej. Presja środowisk mieszczańsko-burżuazyjnych wymusiła pewne przemiany ustrojowe. Zyskały one większy wpływ na działalność państwową, lecz jak uprzednio wszystko odbyło się w ciągłości ustrojowej na zasadzie kompromisu. Akt reformy określił charakter państwowości, gdyż przygotował elitę rządzącą na żądania mas¹⁸⁸.

Fakt, że ciężar sprawowania władzy po 1832 r. spoczywał na Parlamencie, a w rzeczywistości, na Izbie Gmin, nie oznaczał, że arystokracja oddała klasom średnim prawo do piastowania „królewskich” urzędów. Gdy reformy reorganizacji struktury rządowej przybrały na sile, nepotyzm klik arystokratów osłabł. Minęły jednak dekady zanim ukształtowała się zawodowa służba pu-

¹⁸⁵ C. S. Edmen, *Principles...*, s. 2.

¹⁸⁶ W. Bagehot, *The English Constitution*, s. 25.

¹⁸⁷ F. O’Gorman, *Party Politics in the Early Nineteenth Century, 1742-1832*, Arnold, London 1982, s. 57-8.

¹⁸⁸ V. Bogdanor, *Monarchy and Constitution*, s. 12.

bliczna. Tworzenie nowych organów, jak i też przeobrażenia dawniej istniejących, w przeważającej mierze dokonywało się już na drodze ustawodawczej, lecz nigdy nie przeprowadzono kompleksowej reorganizacji mechanizmu administracyjnego. Zgodnie ze zwyczajem, ograniczano się do reorganizacji żądań poszczególnych organów, zaś urzędy, mające realizować ważne funkcje społeczne, dokooptowano do tradycyjnie funkcjonującej struktury rządowej. Przy tak ukształtowanym procesie reform organizacyjnych z trudem wyłaniała się administracja rządowa oparta o funkcjonowanie jednolitych standardów¹⁸⁹. Tak długo, jak klasy średnie nie wymogły bardziej radykalnych działań modernizacyjnych, tak długo ich pozycja w najwyższych gremiach decyzyjnych była marginalizowana. Sami beneficjanci władzy, jak ostatni premier arystokrata markiz Salisbury, wierzyli w konstytucyjny ład, instytucje narodowe, oraz prawa oparte na strukturze własności i klasowej strukturze społecznej¹⁹⁰.

Z perspektywy wieku, jak podkreśla Maitland, taki ewolucyjny sposób kształtowania się relacji władzy miał swoje zalety. Dla tradycjonalistów, ortodoksyjnie traktujących brytyjską państwowość, władza wykonawcza wciąż przynależała do Korony, zaś ustawodawcza - legislatywy. W rzeczywistości, wraz z upływem czasu, władzę monarszą zaczęto postrzegać jako podzielną, przypisaną wielu dozorującym ją organom. Pomimo tej niejasności terminologicznej, swobodne posługiwanie się terminem „Korona” było wygodne, gdyż zniechęcało do zadawania trudnych pytań, kryło kompetencyjne niejasności¹⁹¹. Zdaniem Dicey’a, niejednokrotnie uratowało Wielką Brytanię od obstrukcji władzy. Władza podzielona pomiędzy różne organy, wielopłaszczyznowa w strukturze, stanowiła podstawę brytyjskiego systemu gabinetowego, który, łącząc podmioty konstytucyjne państwa, zapewnił królestwu płynny i w miarę sprawny rozwój¹⁹². Taki ustrój to rezultat kompromisów i poszukiwań, którego główną cechą pozostały zdolności adaptacyjne wszystkich podmiotów władzy. Ten wzorzec wzajemnych relacji gwarantował bezpieczeństwo, gdyż cechował go realizm. System działania ministrów polegał na stosowaniu i akceptowaniu kompromisów.

Przemiany centralnych urzędów i mechanizmy ich funkcjonowania nie zawsze jednak były rozumiane w terenie, gdzie przez długi okres ścierały się dwie przeciwstawne tendencje. Kultura społeczno-polityczna Wielkiej Brytanii przeciwstawiała się tendencjom centralistycznym, gdyż nie pozwalała na to głęboko zakorzeniona tradycja samorządności. Bagehot mówił wręcz o nie-

¹⁸⁹ A. L. Lowell, *The Governmenet of England*, Vol. I, s. 53-6.

¹⁹⁰ A. Roberts, *Salisbury...*, s. 264.

¹⁹¹ *The Constitutional History of England...*, s. 415- 418.

¹⁹² A. V. Dicey, *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*, s. 334-5.

chęci do rządów centralnych¹⁹³. Z drugiej strony, społeczności lokalne i ich elity oczekiwały wsparcia i potwierdzenia własnej pozycji na szerszym forum. Tę zapewniał im udział w gremiach decyzyjnych i w parlamencie. Takie sprzeczne oczekiwania dawały podstawę do utrzymania dotychczasowej równowagi, ale też periodycznych dostosowań wzajemnych relacji instytucji centralnych i przedstawicielskich w terenie. Elity, w przeważającej mierze arystokratyczne, potrafiły łączyć więzami interesów społeczności lokalne i centrum. Ich aktywność przynosiła korzyści obu stronom. Według Price'a, rozszerzający się zasięg oddziaływania sfery rządowej XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii nie wynikał z decyzji władz centralnych. Asumptem do powstawania nowych instytucji były aspiracje lokalnych elit, zaś parlament pozostał miejscem, gdzie lokalne interesy uzyskiwały ogólnokrajowe uprawnomożnienie. Był gwarantem regionalizmu poprzez tryb pracy legislacyjnej, który faworyzował inicjatywy możnowładców¹⁹⁴.

Funkcjonowanie państwa w oparciu o oddolną inicjatywę aktywnych politycznie elit ilustrują możliwości działania administracji rządowych. Gabinety pierwszych dekad XIX wieku podejmowały się wszelkiej pracy legislacyjnej, lecz dopiero po reformie z 1832 r. nastąpiło większe zrozumienie dla kierowania królestwem i prowadzenia odpowiedniej polityki ogólnonarodowej¹⁹⁵. Poczucie regionalizmu przetrwało, ponieważ sprzyjało mu minimalne oddziaływanie rządu centralnego na społeczności w hrabstwach. W końcowych latach XIX wieku jedyną instytucją centralną, z którą spotykał się obywatel z dala od Londynu, był urząd pocztowy. Gdy rozszerzano sferę odpowiedzialności rządu za sprawy królestwa, rozwiązania administracyjne nawet najważniejszych ministerstw, w tym Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, napotykały na opór w terenie. Powołanie instytucji Policji Metropolitalnej przez Roberta Peela w 1829 r. i wymóg tworzenia podobnych służb w terenie w latach czterdziestych, narzucony przez *Municipal Corporations Act* z 1835 r., nie zyskały uznania z dala od Londynu. Do końca wieku nie udało się wprowadzić tych samych standardów i jednej narodowej służby policyjnej na terytorium całego królestwa¹⁹⁶. Podobnie, powstały w 1858 r. Zarząd Administracji Lokalnej (*Local Government Board*), jeszcze w latach osiemdziesiątych nie potrafił wprowadzić tych samych procedur w sferze ochrony zdrowia we wszystkich hrabstwach. Te i inne powolne przemiany oddają charakter społeczno-kulturowy społeczeństwa brytyjskiego, które wciąż respektowało więzy lokalnych wspólnot. Pozostawały one zamknięte na rządowe inicjatywy

¹⁹³ W. Bagehot, *The English Constitution*, s. 342-4.

¹⁹⁴ L. Woodward, *The Age of Reform ...*, s. 447.

¹⁹⁵ Tamże

¹⁹⁶ P. Thane, 'Government and Society ...', s. 1-2, 13.

centralne, dopóki same elity nie wyraziły chęci większej integracji ogólnokrajowej¹⁹⁷.

Tradycję regionalizmu brytyjskiego podważyła dopiero ustawa o samorządzie lokalnym z 1888 r. (*Local Government Act*), która ustawowo zniosła sesje kwartalne i wprowadziła wybieralne rady hrabstw. Nowe urzędy zagroziły władzy elit w hrabstwach. Wydawało się też, że królestwo dwóch ustrojów: państwowego w miastach i arystokratycznego na wsi, zmierzało ku końcowi. Reforma wprowadziła zarządzanie państwem poprzez odgórny system administracyjny w postaci rad hrabstw¹⁹⁸. Po wprowadzeniu wybieralnej administracji lokalnej, premiera Salisbury'ego posądzano o zdradę interesów własnego stanu. Nowe prawodawstwo pozbawiało bowiem lordów namiestników odwiecznych praw, w tym wyboru sędziów pokoju (*JPs*) oraz narzucało respektowanie ustanowień nowych urzędów. Pierwsze wybory pokazały jednakże, iż tradycji nie można było podważyć urzędowo. Nowe rady dokooperowały lokalnych społeczników, lecz wciąż ponad połowę ich stanu stanowili uprzednio wybierani sędziowie pokoju. Nawet w Londynie pierwszym przewodniczącym rady miasta został hrabia Rosebery, a w składzie radnych znaleźli się też książęta i hrabiowie. Trudno było o innych kandydatów¹⁹⁹. Musiało upłynąć jeszcze wiele lat zanim wyeliminowano wszystkie nieprawidłowości, w tym możliwość oddania dwóch głosów przez niektórych radnych²⁰⁰.

Pomimo rysujących się nowych tendencji biurokratycznych, rozwój departamentów brytyjskiego gabinetu do końca XIX wieku był przede wszystkim uzależniony od stylu zarządzania, jaki preferował dany minister, od jego poczucia obowiązku służby państwowej, wykształcenia i zdolności organizacyjnych. Dopiero pod koniec wieku zaczęto usuwać najbardziej absurdalne zaślności ewolucyjnie rozwijającego się systemu władzy. Po 1890 r. głównym zamierzeniem sprawujących władzę było zerwanie z tradycyjnym stylem rządzenia poprzez departamenty. Postawiono na usprawnienie i koordynację działań ministrów, podsekretarzy stanu i nadzorowanych przez nich pracowników²⁰¹. W 1905 r. proklamacją królewską zmodyfikowano status i ranking dygnitarzy Korony. Premierowi, który dotychczas rangą swego urzędu ustępował lordowi kanclerzowi, lordowi prezydentowi Rady i wszystkim sekretarzom stanu, przypadło miejsce tuż po rodzinie królewskiej i arcybiskupie Canterbury, lordzie kanclerzu i arcybiskupie Yorku²⁰². Wprowadzono diety poselskie w wysokości £400 rocznie i, podobnie jak w przypadku ministrów, pie-

¹⁹⁷ R. Price, *British Society ...*, s. 191-5.

¹⁹⁸ J. Hayden, H. Ockerby, *The Book of Dignities*, s. 255; R. Price, *British Society...*, s. 183-6.

¹⁹⁹ A. Roberts, *Salisbury...*, s. 500-1.

²⁰⁰ A. L. Lowell, *The Government of England*, Vol. II, s. 134-7.

²⁰¹ E. W. Cohen, *The Growth of the British Civil Service...*, s. 21.

²⁰² S. Low, *The Governance of England*, s. 155-61.

niądze te wypłacane były co kwartał²⁰³. Zmiany zwięźczyło powołanie Biura premiera i Sekretariatu w 1916 r., które nadały gabinetowi osobowość prawną, a nade wszystko usystematyzowały prace „amatorskich” kręgów władzy²⁰⁴. Arystokracja, zdaniem Salisbury’ego, podobnie jak firma pragnąca wejść na giełdę, chcąc zwiększyć swój kapitał, musiała przyjąć reguły rynku i większej otwartości²⁰⁵.

Obečne interpretacje państwowości brytyjskiej wskazują na wiele czynników zachowawczej struktury władzy XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii. Dominuje jednakże przekonanie, iż o kształcie ustrojowym królestwa przesądził odziedziczony system *ancien régime* zdominowany politycznie, kulturowo oraz ideologicznie przez trzy filary społecznego porządku: monarchię, arystokrację i Kościół. Ponadto ambicje i działania ministrów ograniczała praktyka konstytucyjna, która wyraźnie oddzielała sferę rządową od krajowej. Co zastanawia jednakże, to umiejętność skutecznego działania tak ukształtowanego skromnego aparatu administracyjnego. Wygrywając wojny i rozszerzając Imperium, państwo brytyjskie zdobyło pozycję ekonomiczną i polityczną, która stawiała je w gronie najpotężniejszych mocarstw aż do końcowych dekad XIX wieku. Także kwestie krajowe potrafiąo rozwiązać bez większych konfliktów²⁰⁶. Zdaniem bratanka lorda Russella, charakter instytucji brytyjskich dobrze służył narodowi. W przeciwieństwie do na przykład Austro-Węgier, gdzie reprezentatywne, choć nieefektywne instytucje, pozbawione realnej władzy, wzmacniały administrację i despotyczną monarchię, lecz godziły w wolność obywateli, instytucje brytyjskie, stanowiące prawo oraz regulujące działalność rządową, przesądzały o rozwoju narodu, zapewniały bezpieczeństwo obywateli²⁰⁷.

Szybko rozwijający się rynek profesjonalnych stowarzyszeń klas średnich, w tym lekarzy, prawników, inżynierów, także wykorzystywał swoją pozycję społeczną do wprowadzania monopolu i standardów etycznych poprzez prawne ograniczenia. Stanowiły one instytucje zależne od statutowych zapisów, a nie anonimowego państwa. Ich członkowie tworzyli swoją tożsamość w oparciu o przynależność do grupy, która legitymizowała ich status społeczny. W pewnym sensie, jak wskazuje Vincent, na niższych szczeblach replikowano tradycyjne wzorce postępowania elit arystokratycznych. Wierność wobec tradycji świadczyła o głębokim społecznym przekonaniu, iż władza mogła być ustanowiona tylko poprzez osoby ją sprawujące, przez elitę. Rozdział po-

²⁰³ ‘The Payment of Members of Parliament’, w: P. Tedd, M. Clark (eds). *Portraits and Documents: Later Nineteenth Century 1868-1919*, London, Hutchinson Educational 1969, s. 104-5.

²⁰⁴ J. Harvey and I. Bather, *The British Constitution...*, s. 247-9.

²⁰⁵ A. Roberts, *Salisbury...*, s. 836.

²⁰⁶ P. Thane, ‘Government and Society ...’, s. 2-3.

²⁰⁷ G. W. E. Russell, *Prime Ministers and Some Others. A Book of Reminiscences*, London, Fisher Unwin 1918, s. 238-42.

między prywatną i publiczną sferą działania odzwierciedlał historię zmagania się ze zwyczajami sekretnej władzy²⁰⁸.

2.2. Formy patronatu elit władzy

Niezmiernie ważnym czynnikiem, który zapewniał arystokratom nieproporcjonalnie wysoki, w stosunku do swojego stanu liczebnego, udział we władzy wykonawczej, był rozbudowany system form patronatu elit. Trzy główne filary tego systemu: patronat dworu królewskiego, rodów magnackich oraz samych polityków przez cały XIX wiek decydowały o przywilejach i wpływach wszędzie tam, gdzie liczyły się koligacje rodzinne, przynależność klasowa i akceptacja.

Podobnie jak w przypadku zasad funkcjonowania administracji rządowych, system patronatu był głęboko zakorzeniony w świadomości społeczeństwa. Stanowił wytwór uprzednich wieków. Reglamentacja urzędów królewskich i administracyjnych w sposób naturalny odzwierciedlała hierarchię społeczną. Na szczęcie centralnym najważniejszym ogniwem był sam monarcha, z dala od Londynu - królewscy lordowie namiestnicy, którzy, kontrolując szeroki krąg podległych im posad, sprawowali pieczę nad społecznością królestwa²⁰⁹. Ponadto elity arystokratyczne miały ściślejsze więzy z rodziną królewską niż można by przypuszczać. Wiele z najstarszych rodów arystokratycznych mogłoby doszukać się więzów krwi z prawymi lub nieprawymi potomkami angielskich królów czasów Stuartów czy epoki gregoriańskiej²¹⁰. Razem z członkami rodziny królewskiej, poprzez uczestnictwo w obradach Izby Lordów, naturalną kolejną rzeczą stanowili integralną część establishmentu władzy. Swoją podległą pozycję w stosunku do monarchy manifestowali, wypełniając rozliczne posługi na dworze królewskim. Pełnili funkcje doradców, sekretarzy, powierników, zaś ich żony dam dworu. Żadna z tych sfer nie mogłaby funkcjonować samodzielnie²¹¹.

Dwór królewski posiadał rozliczne narzędzia, za pomocą których wywierał wpływ na obie izby parlamentu czy administracje rządowe. Stary, korupcyjny system odziedziczony po poprzednikach, sprawił, że Jerzy III (1760-1820) był w posiadaniu licznych urzędów, pensji oraz miejsc parlamentarnych. Ponadto prerogatywa królewska, dająca monarsze wyłączność na nadawanie parostw, sprawiała, iż na przełomie XVIII i XIX wieku monarchowie potrafili

²⁰⁸ D. Vincent, *The Culture of Secrecy...*, s. 23-5.

²⁰⁹ E. J. Evans, *The Forging of The Modern State. Early Industrial Britain 1783-1870*, Pearson Education, London 2001, s. 16-18; É. Halévy, *A History of the English People...*, s. 98-9.

²¹⁰ M. Bence-Jones, 'Origins of the English Peerage', w: *Burke's Genealogical and Heraldic History...*, 105 edn, s. xxi.

²¹¹ A. Badeau, *Aristocracy in England*, s. 7-14; J. Hayden, H. Ockerby, *Book of Dygnities*, s. 303-4.

utrzymać w ryzach nie tylko środowiska arystokratyczne, ale i większość członków Izby Gmin.

Mając właściwe środki, królowie umiejętnie budowali poparcie dla własnej pozycji oraz swych politycznych zamierzeń. Wydatki Jerzego III na pensje dla popleczników Korony w końcowych dekadach XVIII sięgały prawie 100 tysięcy funtów. Pieniądze te monarcha czerpał z prywatnej sakiewki, dziedzicznych dochodów z akcyzy i usług pocztowych w królewskich księstwach Kornwalii i Lancaster, oraz Szkocji i Irlandii, które wносиły opłaty na dowolne cele władcy. Ten przeznaczał je częściowo na korumpowanie polityków, a także wspierał finansowo uboższych parów, ich żony i dzieci²¹². Tym samym monarcha tworzył tzw. frakcję przyjaciół króla, której przychyłność pomagała mu pozyskać oligarchiczne rody magnackie²¹³. Środki, którymi dysponował władca wspierały wybrane rodziny. Przeznaczano je między innymi na zapomogi za doznany przez arystokratów uszczerbek na zdrowiu, opłaty dla prywatnych sekretarzy i służących, cele dyplomatyczne, a nawet rekompensaty dla właścicieli ziemskich za straty wynikłe z podpisania aktu unii z Irlandią²¹⁴. Za premierostwa Pitta Młodszego w 1788 r. „partia” Korony w izbie niższej liczyła 186 posłów, więcej niż jakakolwiek inna²¹⁵.

Pierwsze próby ograniczenia, choć nie zlikwidowania, systemu zbyt ścisłych zależności pomiędzy dworem królewskim a elitami władzy, podjęto w 1782 r.²¹⁶. Edmund Burke, który wraz z markizem Rockingham i hrabią Shelburne przewodził grupie reformatorskiej, postulował redukcję zbędnych urzędów oraz ustanowienie niezależnych administracji księstwa Lancaster i palatynatu Chester²¹⁷. Akt parlamentarny z 1782 r. dokonał podziału wydatków na poszczególne kategorie oraz wprowadził wymóg prowadzenia ich rejestrów. Zaczęto odnotowywać kwoty przeznaczone na prowadzenie departamentów oraz wydzielono wydatki dworu. Ponadto wprowadzano reformy ograniczające kontrakty rządowe dla wybranych grup handlowców i finansistów, którzy, w zamian za przyznawane kredyty, domagali się miejsc w parlamencie. Te poczynania nie od razu przyniosły oczekiwane skutki, lecz sprawiły, że praktyka wyłączności dworu królewskiego dysponowania budżetem uposażeń, tzw. *civil list*, swoboda i tajność rozporządzania przez monarchę finansami odchodziły w zapomnienie²¹⁸.

²¹² A. S. Foord, 'The Waning of the Influence of the Crown', *EHR*, 1947, s. 490-1.

²¹³ A. Lyon, *Constitutional History...*, s. 290.

²¹⁴ J. Wade, *The Extraordinary Black Book*, s. 517-29.

²¹⁵ G. Williams, J. Ramsden, *Ruling Britannia...*, s. 140.

²¹⁶ A. S. Foord, 'The Waning...', s. 484.

²¹⁷ A. Lyon, *Constitutional History...*, s. 301; F. O'Gorman, *The Long Eighteenth Century: British Political and Social History, 1688-1832*, London, Arnold 1997, s. 228.

²¹⁸ A. S. Foord, 'The Waning...', s. 492-6.

Akt Burke'a z 1782 r. obalił 134 posady na dworze królewskim i w strukturach rządowych. Kolejne rozporządzenia likwidowały następne, a wiele synekur i urzędów pozostawało w gestii piastujących je osób tylko do chwili ich śmierci. W 1789 r. reformy premiera Pitta zniosły 765 niepotrzebnych honorowych posad, a w 1798 r. - następne 196. W pierwszych dekadach XIX wieku ustawowo zlikwidowano kolejne synekury. W latach 1810-1812 doliczono się już ich tylko 342, z których wiele sukcesywnie znoszono. O wpływach Korony w parlamencie po raz ostatni dyskutowano w 1822 r. Liczba synekur była na tyle niska, iż w 1834 r. nie postrzegano tej kwestii jako kluczowej. Pozostało ich jedynie 108²¹⁹. Likwidacja korupcyjnego systemu patronatu trwała ponad pół wieku, gdyż proces reform finansów państwa wprowadzano stopniowo. Ponadto napotykał on na opór samej klasy politycznej, w tym arystokratów, ponieważ zmuszał elity do zmiany przyzwyczajeń, oparcia prowadzenia polityki o budowanie zaplecza, pryncypia i zamierzenia czy autentyczną pracę. Nade wszystko, system synekur musiał odejść w niepamięć, gdyż wzmogła się presja opinii publicznej na obalenie *ancient régime* i zreformowanie parlamentu²²⁰.

Wraz z likwidowaniem możliwości finansowego wpływu na świat polityków, ograniczano i usystematyzowano listy wydatków Wilhelma IV i Jerzego VI, zaś ich dziedziczne dochody poddano kontroli parlamentu²²¹. Osłabiona pozycja dworu królewskiego na przełomie wieków, choroba Jerzego III oraz niski prestiż jego następców ułatwiły arystokratom przejęcie patronatu nad światem parlamentarnym. Ostatecznie, zreformowano system królewskich pensji tuż po śmierci Wilhelma w 1837 r. Przez przyjęcie bezpośredniej odpowiedzialności za utrzymanie królewskich urzędników i oddzielenie ich funkcji od funkcji dworzan uczyniono ich urzędnikami państwowymi i tym samym pozbawiono dwór królewski jednego z nielicznych pozostałych praw, tj. kontroli własnego personelu²²². Komisje parlamentarne pierwszych dekad XIX wieku wykazały jednakże, iż odgórne urzędowe kontrole wydatków monarchów nie zawsze działały sprawnie. Jeszcze w latach trzydziestych XIX wieku monarcha dysponował wystarczającymi dochodami z królewszczyzny, które pomagały mu wpływać na proces wyborczy i budowanie poparcia w obu izbach parlamentu²²³.

Sami politycy, choć zyskali pewną niezależność od uzurpujących sobie władzę monarchów, dostrzegali minusy obalenia systemu korupcyjnego. Premierzy Melbourne, Peel, Russell czy Palmerston mogli jedynie marzyć

²¹⁹ J. M. Bourne, *Patronage and Society in the 19-century England*, London, Hamilton 1995, s. 19-21.

²²⁰ A. S. Foord, 'The Waning...', s. 499-500, 507.

²²¹ Tamże, s. 492.

²²² E. W. Ridges, *Constitutional Law of England*, London, Stevens 1905, s. 127.

²²³ A. S. Foord, 'The Waning...', s. 497; G.K. Clark, *Peel and Conservative Party*, s. 219.

o możliwościach, z których korzystał Pitt Młodszy, budując poparcie parlamentarne dla poczynań rządowych²²⁴. Lord Castlereagh wskazywał na użyteczność starego systemu w zabezpieczaniu poparcia w Izbie Gmin. W czasach rządów lorda Liverpoola (1812-27), czy księcia Wellingtona (1828-30), formy patronatu dostępne premierom były niewspółmierne z tym, czym dysponowali ich poprzednicy w epoce gregoriańskiej. To sprawiało, iż premierzy musieli zdawać się na poparcie okręgów wyborczych, przychylnych administracji rządowej. Musieli też rozgrywać animozje wielkich rodów ziemskich dla realizacji własnych celów politycznych²²⁵. Hrabia Liverpool żalił się, że samo wsparcie monarchy nie wystarczało. Nie rekompensowało też korzyści płynących z dawnych płatnych przywilejów²²⁶.

Z dłuższej perspektywy wyraźnie widać, iż sfery wpływów dworu i rządu zostały ustabilizowane i oddzielone od siebie, lecz system wzajemnego oddziaływania obu środowisk pozostał. Jak zauważył Russell, wraz z likwidowaniem synekur, dysponowanie funduszami i posadami przypadło pierwszemu lordowi skarbu, tj. premierowi. Nastąpiło jedynie zreorganizowanie kanałów, poprzez które monarcha wpływał na świat polityki²²⁷. Ponadto fakt, iż zlikwidowano korupcyjne fundusze, nie naruszył innych mechanizmów, które faworyzowały arystokratów. Nie tknięto zasad, które uprzywilejowały ich pozycję w życiu publicznym, tj. prawa pierworództwa i zapisów majątkowych. To te dwa czynniki radykałowie postrzegali jako zasadnicze w utrzymywaniu przez arystokrację wygórowanej pozycji politycznej. Monopolizacja majątku w rękach wybranych prowadziła, ich zdaniem, do sprawowania szeroko pojętego patronatu we wszystkich obszarach administracji królestwa²²⁸. Arystokracja nadal dominowała w obu izbach parlamentu. Interesowało ją bardziej wzmocnienie własnej pozycji majątkowej niż zwiększanie władzy państwa. Skutkowało to długoletnim procesem rozdziału i uniezależniania się obszaru władzy państwowej od wpływów i interesów dominującej klasy arystokracji ziemskiej²²⁹. W świecie polityki wciąż bardziej liczyła się własność niż liczebność stanu²³⁰.

W sferze walki politycznej o zakres wykonywania uprawnień w imieniu króla także dokonywały się znaczące przemiany. Podobnie jak w przypadku reform funduszy departamentów i dworu królewskiego, zajęło to pół wieku. Ultimatum postawione Jerzemu III przez księcia Portlanda w 1782 r. swobody

²²⁴ L. B. Namier, *The Structure of Politics at the Accession of George III*, London, Macmillan 1961, s. 519-78.

²²⁵ W. R. Brock, *Lord Liverpool and Liberal Toryism, 1820 to 1827*, Cambridge, Cambridge University Press 1941, s. 85-105; A.S. Foord, 'The Waning...', s. 488.

²²⁶ E. J. Evans, *The Forging of the Modern State...*, s. 35.

²²⁷ W. R. Brock, *Lord Liverpool ...*, s. 96.

²²⁸ J. Wade, *The Extraordinary Black Book*, s. 258-60.

²²⁹ A. Gamble, *Britain in Decline...*, s. 68-9.

²³⁰ A. Todd, *On Parliamentary Government...*, s. 10.

doboru ministrów, monarcha odebrał jako pogwałcenie jego prerogatywy. Zagroził abdykacją, gdyż wybrańcy „królewskiego rządu” musieli się cieszyć jego zaufaniem. Książę został premierem, lecz w atmosferze niechęci i dezaprobaty dworu nie zdołał utrzymać rządu²³¹. Pół wieku później, gdy Wilhelm IV zdymisjonował rząd wicehrabiego Melbourne w 1834 r. oraz powierzył obowiązki sformowania nowej administracji swojemu nominatowi, Robertowi Peelowi, przegrał. Tym razem, wybrańcy króla nie cieszyli się zaufaniem izby niższej, nie zyskali przyzwolenia parlamentu do prowadzenia królewskich rządów²³². Znamiennym jest fakt, iż Peel był ostatnim premierem, który oczekiwał wyraźnego wsparcia i zaufania monarchy, kiedy podjął się próby utworzenia kolejnej administracji w 1839 r. Jego misja skończyła się niepowodzeniem, a premier Melbourne, który uprzednio podał się do dymisji, powrócił na swe stanowisko²³³.

Uwolnienie się od zbyt ścisłej kurateli dworu wydawało się triumfem arystokracji. Większość ministrów pierwszych dekad XIX wieku to parowie. Wśród premierów zaledwie dwóch nie reprezentowało stanu arystokracji. Byli to: syn osobistego lekarza króla, Henry Addington, i, wywodzący się z niższych klas społecznych, George Canning. Wybór pierwszego z nich wynikał z perswazji samego Pitta Młodsze, który przekonał monarchę do tej zaskakującej nominacji. Zaszokowała ona świat parlamentarny, w którym pochodzenie społeczne wciąż ważyło więcej niż umiejętności²³⁴. Jerzy III, będąc wiele lat u władzy, nie poddał swej pozycji zbyt łatwo. Miał wgląd w sprawy polityczne i żaden premier, począwszy od lorda Northa, przez Pitta, Addingtona, Portlanda czy Percevala, nie mógł rządzić swobodnie bez wsparcia koterii królewskiej²³⁵. Wybór Canninga podyktowany był względami praktycznymi. W ten sposób Jerzy IV próbował zwalczyć klikę arystokratów, które rościły sobie zbyt wiele praw do monopolizacji władzy przy obsadzaniu urzędów²³⁶. Decyzję tę w formie petycji do monarchy oprotestowało ośmiu książąt²³⁷.

Konflikty elit z dworem królewskim z czasem przesądziły jednakże o sposobie mianowania premierów i składach gabinetów. Sprzyjały mu różnorodne czynniki, w tym niestabilność poczynąń monarchów. Choroba Jerzego III, wykluczająca go okresowo z aktywnego życia politycznego czy próby wymuszania własnych rozwiązań w sprawie kolonii hiszpańskich w Ameryce przez Jerzego IV, sprawiły, że walka o wpływy i patronat nad światem polityki

²³¹ A. Lyon, *Constitutional History...*, s. 303-4; G. Williams, J. Ramsden, *Ruling Britannia...*, s. 124.

²³² A. Fraser, *The Life and Times of William IV*, London, Weidenfeld & Nicolson 1993, s. 187-192.

²³³ A. Hawkins, 'Parliamentary Government and Victorian Political Parties, c. 1830-c.1880', *EHR*, 1989, s. 653.

²³⁴ C. Hibbert, *George III*, New York, Basic Books 1998, s. 313-4, 340.

²³⁵ C. Bigham, *The Prime Ministers of Britain, 1721-1921*, New York, Dutton 1922, s. 199-200.

²³⁶ E. A. Smith, *George IV*, London, New Have 1999, s. 214-5, 228, 231.

²³⁷ J. A. R. Marriott, *England since Waterloo*, London, Methuen 1962, s. 65.

trwała a szala zwycięstwa przechylała się to na jedną, to na drugą stronę. Niechęć Jerzego IV do wigów oznaczała, iż hrabia Grey nie miał szans na zdobycie władzy ministerialnej, nawet gdyby taka była wola Izby Gmin²³⁸. Jego następcą, Wilhelm IV, musiał już jednak poddać się woli parlamentu. Te zmagania skutkowały wykształceniem się zwyczajów doboru tych ministrów, którzy cieszyli się poparciem polityków oraz przesuwania się ośrodka decyzyjnego ze środowiska dworu na forum legislatury. Ponieważ uprawnienia królewskie nie zostały formalnie określone, liczył się autorytet przywódców frakcji partyjnych czy monarchów²³⁹. Walka o zakres władzy uosabiała ducha epoki. Osłabieniu autorytetu dworu sprzyjały słabości samych władców, kapryśnych, uwikłanych w romanse i personalne zatargi²⁴⁰. Wydarzenia precedensowe, jak nieudana próba podważenia przez Wilhelma IV pozycji wicehrabiego Melbourne oraz nieprzychylnie przyjęcie przez parlamentarzystów sformowanego przez Roberta Peela rządu w 1834 r., modyfikowały zasady postępowania monarchy i jego doradców. Służyły kształtowaniu się ustroju monarchii konstytucyjnej²⁴¹.

Kolejnym mechanizmem, pomocnym w utrzymywaniu przez elity arystokratyczne władzy wykonawczej, był sprawowany przez nich patronat nad procesem wyborczym i nominacją członków Izby Gmin. Trudno jednoznacznie określić zakres tych wpływów, gdyż opracowania zawierające opisy stanu osobowego izby niższej najczęściej podają dane dotyczące jednego wybranego roku czy okresu. Nie pokazują też wybranej procedury metodologii badań. Każde z nich wykazuje jednak znaczny procent dominacji elit ziemskich, ich nominatów oraz młodszych synów parów. W ostatniej dekadzie XVIII wieku o obsadzie 355 miejsc izby niższej decydował wpływ i patronat 177 osób. W tej liczbie parowie sprawowali nadzór nad 213 miejscami²⁴². W latach trzydziestych XIX wieku, zdaniem radykałów, władza królestwa spoczywała w rękach 200-250 rodów, które współdecydowały o większości obsady izby. Rolę przewodniczącego tej oligarchicznej struktury, ich zdaniem, spełniał sam monarcha²⁴³. W 1837 r. bankierzy, przemysłowcy i kupcy stanowili niewielką, bo 97-osobową grupę w 658-osobowej izbie Gmin²⁴⁴. Przed drugą reformą wyborczą w 1865 r. 31 rodów arystokratycznych wciąż kontrolowało jedną czwartą obsady Izby Gmin. Zasiadało w niej 134 członków tych rodów i 83

²³⁸ E. A. Smith, *George IV*, s. 214-5, 228, 231.

²³⁹ E. W. Cohen, *The Growth of the British Civil Service...*, s. 41.

²⁴⁰ Ch. C. F. Greville, *Dziennik z czasów panowania króla Jerzego IV, króla Wilhelma IV i królowej Wiktorii*, przekł. M. Ronikier, Warszawa, Czytelnik 1974, s. 144-8.

²⁴¹ Terminu 'monarchia konstytucyjna' po raz pierwszy użył Macaulay w 1851r. V. Bogdanor, *Monarchy and the Constitution*, s. 1.

²⁴² F. M. L. Thompson, *English Landed Society...*, s. 47.

²⁴³ D. Whitehead, *The British Reformer's Advocate*, Edinburgh, Adam Black 1832, s. 17-8.

²⁴⁴ E. J. Evans, *The Forging of the Modern State...*, s. 271;

innych, ściśle powiązanych ze środowiskiem arystokratów²⁴⁵. Dane te wskazują na stałe, choć okresowo osłabiane wpływy elit.

Patronat establishmentu nad izbą niższą, choć okresowo pomniejszany, utrzymywał się pomimo postępujących reform i zmian instytucjonalnych. Co prawda w 1809 r. parlament przeprowadził ustawę, wedle której zakazano kupna okręgu wyborczego, lecz na długo pozostała ona martwą literą²⁴⁶. W chwili wprowadzenia pierwszej reformy w 1832 r., która zlikwidowała 56 tzw. zgniłych (*rotten borough*) i przekupnych okręgów (*pocket boroughs*), nie podważyła samej zasady doboru członków Izby Gmin, a ta wciąż opierała się na prawie własności. Znane postacie, w tym synowie możnowładców, lord Russell czy lord Cranborne, wciąż reprezentowali rodzinne okręgi ojców w Tavistock czy Stamford, które uniknęły likwidacji²⁴⁷. Reforma z 1832 r. nie zniszczyła całkowicie ani systemu nominacji ani wpływów arystokracji, chociaż w wieku XIX panowało takie przeświadczenie²⁴⁸. Elity nadal nominowały swoich faworytów i popleczników²⁴⁹. Izbę Gmin stanowili parowie, ich krewni oraz klienci. Inne znaczące grupy posłów reprezentowały środowiska prawników, kupców oraz wojskowych²⁵⁰.

Zamierzenie Grey'a zlikwidowania przekupnych okręgów oraz wprowadzenia nowych w miastach i obszarach przemysłowych nie powiodło się całkowicie. W latach pięćdziesiątych, gdy scena polityczna uległa destabilizacji, ten sam polityk wyrażał sentyment wobec mechanizmu, który pomagał w utrzymaniu stabilnych rządów. Z perspektywy czasu okazało się jednak, iż zniknięcie bezpośredniego wpływu Korony można uznać jako jakościową zmianę konstytucyjną, lecz podobnie jak w przypadku innych mechanizmów sprawowania władzy, był to proces wieloletni. Dokonywał się etapami poprzez umniejszanie wpływu jednego członu triumwiratu władzy, tj. „króla w parlamencie”, kosztem innego²⁵¹. Reforma zmodyfikowała system wyborczy, choć arystokraci postrzegali ten ruch jako początek procesu obalenia przywilejów stanu. W pewnym sensie, jak wynika z analizy systemu politycznego badaczy, reforma miała skutek odwrotny od oczekiwanego. Korupcja, szczególnie na południu królestwa w Anglii, wzrosła²⁵².

²⁴⁵ L. Sanford, M. Townsend, *Great Governing Families*, s. 3-20; S. Low, *The Governance...*, s. 182.

²⁴⁶ W. R. Brock, *Lord Liverpool...*, s. 100; R. Pearce, R. Stearn, *Government and Reform: Britain 1815-1918*, London, Hodder & Stoughton 2002, s. 43-4.

²⁴⁷ G. W. E. Russell, *Prime Ministers and Some Others...*, s. 21; A. Robert, *Salisbury...*, s. 20.

²⁴⁸ W. E. Hearn, *The Governmental of England...*, s. 373-9.

²⁴⁹ F. M. L. Thompson, *English Landed Society*, s. 48.

²⁵⁰ A. Lyon, *Constitutional History...*, s. 285, 313; G. Williams, J. Ramsden, *Ruling Britannia...*, s. 74-6; R. Pearce, R. Stearn, *Government and Reform...*, s. 47.

²⁵¹ Earl Grey, *Parliamentary Government*, London, Bentley 1858, s. 40, 98-9.

²⁵² N. Gash, *Aristocracy and People...*, s. 152; A. Lyon, *Constitutional History...*, s. 306, 324, 326; E. J. Evans, *The Forging of The Modern State*, s. 269.

Ponadto elity rządowe umiały wykorzystać inne sposoby, aby zapewnić miejsce swoim ludziom w Izbie Gmin. Ważni politycy, jak lord John Russell, lord Palmerston, G. C. Lewis czy Macaulay, w przypadku porażki wyborczej, mieli zapewniony inny, bezpieczny okręg wyborczy. Oblicza się, że aż 63 osobom w ostatniej kadencji Izby Gmin przed wprowadzeniem drugiej reformy parlamentarnej w 1867 r., które dzierżyły urzędy ministerialne lub były brane pod uwagę przy doborze nowych funkcji, ułatwiono start w kontrolowanych przez rząd okręgach²⁵³. Przetrwały też prywatne rodowe enklawy. Artur James Balfour, siostrzeniec premiera Salisbury, do parlamentu w 1874 r. wszedł w wieku 26 lat z okręgu kontrolowanego przez krewnych. W wyborach z 1887 r. musiał już stawić czoła wyborcom, gdyż jego okręg został połączony z innym. Przez dwadzieścia lat z sukcesem walczył o swoje szanse w Manchesterze²⁵⁴. Inny znany polityk, lord John Manners, odziedziczył w 1888 r. tytuł księcia Rutland. Jego syn, przyjmując tytuł grzecznościowy markiza Granby, zajął miejsce w izbie niższej z okręgu Melton. Podobnie prywatny sekretarz markiza Salisbury, lord Walter Gordon-Lennox, syn księcia Richmond, także odziedziczył po ojcu okręg wyborczy. Takie enklawy na mapie wyborczej pomagały możnym rodom swobodnie kontynuować dawne tradycje rodzinne²⁵⁵.

Niektórzy arystokraci zaczęli przystosowywać się do nowych realiów politycznych. Zważali na środowiska o odmiennych poglądach, wspierając finansowo kościoły dysydentów czy opłacając wyborców klas niższych, nie tylko, jak dotychczas, swoich dzierżawców. W ten sposób, na przykład, hrabia Fitzwilliam zdołał utrzymać w swoim władaniu okręg wyborczy w Malton aż do 1885 r.²⁵⁶. Dopiero pod koniec XIX wieku, gdy machina wyborcza zaczęła nabierać tempa i praktyki korupcyjne obostrzone zostały nowymi formami prawnymi, takimi jak ustawy antykorupcyjne z 1883 i 1888 r. (*Corrupt Practices Acts*), dawne formy patronatu elit nad lokalną ludnością okazywały się mniej skuteczne. Na rezultaty nie trzeba było długo czekać. W 1885 r. aż w 552 okręgach wyborczych, na ogólną liczbę 670, odbyły się konkursy kandydatów na posłów²⁵⁷. W pozostałych wynik był z góry przesądzony.

Innym sposobem wprowadzania synów, krewnych czy ludzi protegowanych w szranki kadr elity wykonawczej było przyuczanie młodych adeptów do objęcia stanowiska w administracji rządowej. Zatrudnianie krewnych i przyjaciół na stanowiskach prywatnych sekretarzy czy podsekretarzy w departamentach ministrów stanowiło normę. Przyszły premier Canning na kilka

²⁵³ A. Todd, *On Parliamentary Government...*, s. 12.

²⁵⁴ G. W. L. Russell, *Prime Ministers and Some Others...*, s. 62, 121-2.

²⁵⁵ A. Roberts, *Salisbury...*, s. 480.

²⁵⁶ F. M. L. Thompson, *English Landed Society*, s. 273-5.

²⁵⁷ A. P. Thornton, *The Habit of Authority. Paternalism in British History*, London, Allen & Unwin 1966, s. 233.

lat oddał się pracy na rzecz lorda Grenville'a, przyjaciela premiera Pitta, co wyniosło go na najwyższe urzędy królestwa²⁵⁸. Inny znany polityk, Henry John Temple, wicehrabia Palmerston od 1802 r., pierwsze kroki na scenie politycznej stawiał, mając za przewodnika Jamesa Harrisa, lorda Malmesbury. To on zapewnił mu elekcję z prywatnego okręgu w Newport na wyspie Wight, a następnie protegował na pierwsze podrzędne urzędy. W 1809 r. zaoferowano wicehrabiemu w imieniu premiera Spencera Percevala jedno z trzech stanowisk gabinetowych: kanclerza skarbu, sekretarza ds. wojny lub sekretarza wojny. Palmerston wybrał to ostatnie i sprawował je przez wiele lat pod wodzą czterech różnych premierów²⁵⁹. Funkcja sekretarza wojny ułatwiła mu zdobycie kolejnych urzędów, dużo ważniejszych bo ministra spraw zagranicznych i premiera. Karierę kolejnego premiera Peela wspomógł premier Perceval, a następnie lord Liverpool oraz książę Wellington²⁶⁰. Lord Goderich pierwsze doświadczenia polityczne zdobył służąc u Russella, Palmerstona i Gladstone'a, wykonując żmudną pracę²⁶¹.

System patronatu elit sprawiał, iż młodzi politycy czuli się związani ze swoimi patronami. Hrabia Derby swoje pierwsze mowy wygłosił w imieniu wigowskich mocodawców, szczególnie markiza Lansdowne. Wspierał reformę parlamentarną, przekonując do niej wigów w klubie Brooke's w kryzysowym okresie maja 1832 r. W 1834 r., wchodząc w otwarty konflikt z dawnym zapleczem politycznym, odszedł, pozostając przez pewien czas niezwiązany z żadnym ugrupowaniem. Odmówił sir Robertowi Peelowi, gdy ten zaoferował mu miejsce w gabinecie w 1834 r. Rok później zasiadł już jednak wśród zwolenników konserwatystów²⁶².

Podobnie jak lord Stanley, postępowali też inni politycy i posłowie, którzy często po zdobyciu doświadczenia politycznego, wsparci swymi osiągnięciami lub wchodząc w nowe alianse polityczne, uniezależniali się od wcześniejszych mocodawców. William Gladstone pierwszą podrzędną posadę w departamencie skarbu zdobył poprzez hrabiego Ripona, byłego premiera²⁶³. Syn lorda Henry Manners'a terminował u markiza Salisbury. Czasami protekcja wystarczała też, aby młodzi politycy piastowali urzędy bez należytego doświadczenia. Randolph Churchill, podobnie jak kiedyś markiz Salisbury, w wieku 36 lat został mianowany na urząd ministerialny bez uprzedniego doświadczenia czy piastowania jakiegokolwiek innej funkcji podrzędnej²⁶⁴.

²⁵⁸ C. Bigham, *The Prime Ministers of Britain ...*, s. 203-4.

²⁵⁹ D. Steele, 'Temple, Henry John, third Viscount Palmerston (1784-1865)', *DNB*, art., 27112.

²⁶⁰ C. Bigham, *The Prime Ministers of Britain...*, s. 212-3.

²⁶¹ G. W. E. Russell, *Prime Ministers and Some Others...*, s. 121-2.

²⁶² É. Halévy, *A History of the English People...*, s. 181-2; A. Hawkins, 'Stanley, Edward George Geoffrey Smith, fourteenth earl of Derby (1799-1869)' *DNB*, art., 26265.

²⁶³ R. Jenkins, *Gladstone*, s. 67.

²⁶⁴ A. Roberts, *Salisbury...*, s. 257, 326.

System patronatu, przyuczania oraz korzystania z wiedzy i umiejętności sprawdzonych polityków skutkował długowiecznością karier politycznych. Nawet częste zmiany premierów na początku XIX wieku nie wiązały się z ustąpieniem z urzędu pozostałych członków gabinetu. Hrabia Westmorland sprawował funkcje ministerialne w gabinetach Williama Pitta Młodszego, Henry'ego Addingtona, księcia Portland, Spencera Percevala i hrabiego Liverpoola, przez prawie trzydzieści lat, tj. od 1798 r. do 1827 r., z wyjątkiem przerwy podczas kadencji Williama Grenville. To samo dotyczyło innych ministrów i premierów: lordów Hawkesbury, późniejszych hrabiów Liverpool, którzy piastowali swoje funkcje przez odpowiednio 20 i 25 lat, lorda Eldona – 25 lat, wicehrabiego Castlereagh – 18 lat, Henry'ego Addingtona – 20 lat i wielu innych. Ich kariery polityczne w rzeczywistości były o wiele dłuższe, gdyż wszyscy zaczynali od podrzędnych stanowisk w departamentach kierowanych przez swoich patronów, krewnych lub zaprzyjaźnionych polityków.

Te same nazwiska dominują na listach wielu rządów angielskich XIX wieku, gdyż dzięki mozolnej praktyce przyuczania do sprawowania urzędów, grono osób znajdujących się w kręgu wybrańców było wielce ograniczone. Przykładowo lord Palmerston spędził na ławach poselskich i w gabinetach ministerialnych 58 lat, a William Gladstone – 62 i pół. Jak zauważa Jenkins, nie wszyscy ministrowie mieli odpowiednie kwalifikacje do sprawowania powierzonego im departamentu. Innych trudno się było po prostu pozbyć²⁶⁵. Wyjątkowa wydaje się być kariera parlamentarna i rządowa Benjamina Disraeli'ego, która trwała 44 lata. Rozpoczął ją bardzo późno mając 33 lata, zaś pierwszy urząd otrzymał dopiero w wieku lat czterdziestu²⁶⁶.

Także w drugiej połowie XIX wieku wielu ministrów, wywodzących się z arystokracji, służyło Koronie niemalże przez całe życie. Na przykład, markiz Salisbury sprawował urzędy ministerialne od 1866 do 1902 r., w tym trzykrotnie najwyższy premiera przez 13 lat. Książę Devonshire ustąpił z gabinetu dopiero w 1903 r., kilka lat przed śmiercią. Wcześniej, począwszy od 1866 r., sprawował wiele ministerialnych posad. Inny arystokrata, markiz Ripon, zasiadał w każdym liberalnym gabinecie w latach 1863-1908.

Sposób, w jaki ministrowie osiąkali swoje wysokie pozycje społeczne, nie był bez znaczenia dla tradycyjnej starej arystokracji ziemskiej ani też opinii publicznej. Niejednokrotnie przesądzał o postrzeganiu polityków w towarzyskim świecie establishmentu, a nawet o ich dalszej karierze. Inaczej patrzono na nowo mianowanych parów lub ich synów. Chociaż większość ministrów w rządzie lorda Liverpoola zasiadała już w Izbie Lordów, ich rodowody nie przysparzały im sympatii, szczególnie wśród magnatów wigowskich. Wicehrabia Melville był synem zastępcy Pitta, Dundasa, szkockiego adwokata,

²⁶⁵ R. Jenkins, *Gladstone*, s. 139, 253, 334, 560.

²⁶⁶ R. Blake, *Disraeli*, s. 167, 550.

dziadek hrabiego Harrowby osiągnął swoją wysoką pozycję lorda sędziego dopiero za panowania Jerzego III. Ojciec wicehrabiego Sidmouth to ceniony na dworze królewskim doktor, zaś lorda Eldona - bogaty pośrednik w handlu węglem. Nicholas Vansittart, od 1823 r. lord Bexley, wywodził się ze środowiska londyńskiego biznesu, a sam premier Liverpool był synem urzędnika dworu. Taki skład gabinetu przesądził, zdaniem Gasha, o innym, bardziej nowoczesnym, podejściu polityków do wykonywania swoich obowiązków. Nie mając wielkich posiadłości ziemskich, ani bogatej historii genealogicznej, starali się oni zdobyć uznanie opinii publicznej, sumiennie wykonując swe zadania. W opinii hrabiego Grey'a, nie mieli jednak wystarczającej pozycji społecznej, aby unikać manipulacji ze strony wielkich rodów magnackich i dworu²⁶⁷.

Kariery wielu ministrów wczesnego okresu wiktoriańskiego cechował taki sam długi czas trwania, jak w okresie poprzedzającym zmiany konstytucyjne. Utalentowana młodzież w osobach Williama Gladstone'a, Sidney'a Herberta czy Edwarda Cardwella, pierwsze kroki w życiu politycznym stawiała w latach trzydziestych XIX wieku, zajmując tylne ławy w parlamencie i podrzędne stanowiska w departamentach stanu. Jednakże, te tylne ławy i pierwsze rządowe urzędy, będąc w pewnym sensie pierwszą nominacją rządową, gwarantowały wytrwałym politykom dostęp do czołowych stanowisk państwowych. Droga od stanowiska podrzędnego sekretarza parlamentarnego lub podsekretarza stanu do wyższych urzędów, w tym premierostwa, zajmowała niejednemu politykowi epoki wiktoriańskiej wiele lat, ale stanowiła jednocześnie gwarancję stabilnego układu politycznego. Przykładowo, Sidney Herbert (1810-1861) pierwszą propozycję objęcia funkcji rządowej otrzymał mając 24 lata. Rok później, tj. w 1835 r., zaoferowano mu pracę w Ministerstwie Handlu i od tej pory aż do 1861 r. pracował w kilku administracjach. W roku 1860 r., po otrzymaniu tytułu lorda, przeszedł do Izby Lordów²⁶⁸.

Długowieczności karier czołowych polityków sprzyjały wpływy polityczne osobistości poszczególnych ugrupowań parlamentarnych. W połowie XIX wieku całe hrabstwa wciąż postrzegano jako domenę wpływów wielkich magnatów ziemskich (*magnificos*). Hrabstwo Bedfordshire to obszar wpływów księcia Bedford, zaś Buckinghamshire - księcia Buckingham. Liczba wpływowych osobistości była mniejsza niż w XVIII wieku, lecz wciąż wiele politycznych i społecznych decyzji stanowiły pochodną rodowych interesów magnatów²⁶⁹. Po zapowiedzi wprowadzenia ustaw zbożowych przez Roberta Peela w 1845 r., książę Albert, słysząc o planowanym podaniu się do dymisji księcia

²⁶⁷ Cyt. za M. J. Turner, *The Age of Unease. Government and Reform in Britain, 1782-1832*, Stroud, Sutton Publishing 2000, s. 176.

²⁶⁸ H. C. G. Matthew, 'Herbert, Sidney, first Baron Herbert. of Lea (1810-1861)', *DNB*, art., 13047.

²⁶⁹ R. Blake, *Disraeli*, s. 273-280.

Buccleuch i lorda Stanley'a, obawiał się o skutki, jakie przyniesie ich decyzja nie tylko dla administracji rządowej, lecz i dla całego politycznego establishmentu. Księżę Buccleuch potrafił bowiem skupić wokół własnej osoby połowę elektoratu Szkocji, zaś odejście lorda Stanley'a mogło, jak twierdził, doprowadzić do licznych przetasowań wśród parlamentarzystów oraz personelu dworu²⁷⁰. Jeszcze w latach sześćdziesiątych obawiano się zbyt dalekiej rewerencji, która mogłaby podważyć dobre rządy. Zbyt wielka otwartość na żądania mas społecznych przyniosłaby jednakże podobne skutki²⁷¹.

Swobodny tryb życia przedstawicieli tradycyjnych klas (*leisured class*) i wcześniej rozpoczęty proces przyuczania do zawodu ministra oraz stabilna sytuacja finansowa nadal przesądzały o składach ministerialnych omawianego okresu. Dopiero w drugiej połowie XIX wieku widoczne są większe dysproporcje wieku osób dostępujących przywileju rządzenia krajem. Podczas gdy większość arystokratów, bo ponad dwie trzecie, zasiadających w ławach ministrów, rozpoczynała działalność parlamentarną przed ukończeniem trzydziestego roku życia, w przypadku reprezentantów klas średnich dotyczyło to niecałej jednej piątej ich stanu²⁷². Znamionną jest reakcja Josepha Chamberlaina, który otrzymał urząd w gabinecie premiera Gladstone'a w 1880 r. Obejmując stanowisko w wieku 46 lat, Chamberlain wierzył, że zrobił spektakularną karierę. W jego mniemaniu, był pierwszym politykiem od czasów premiera Pitta, któremu udało się zająć tak wysoko bez powiązań z wielkimi rodami czy zasług na polu nauki²⁷³. Dotychczasowe praktyki doboru kadry ministerialnej sprawiały bowiem, że grono, z którego dobierano składy gabinetu, charakteryzowało się niewielką liczebnością. Władza pozostawała w rękach małej grupy osób i miała znamiona systemu oligarchii przez wiele kolejnych dekad²⁷⁴.

Dotychczasowe elity polityczne: arystokracja oraz ziemiaństwo, wydawały się odporne na zachodzące procesy demokratyzacji nawet po przeprowadzeniu drugiej reformy parlamentarnej w 1867 r. Dopiero trzecia reforma wyborcza 1884-5 r. zwiększająca elektorat o większość mężczyzn z klas pracujących, dokonała znaczących przemian w składzie izby niższej. W efekcie po raz pierwszy przedstawiciele środowisk kupieckich i przemysłowych stanowili większość gremium poselskiego²⁷⁵. Efekty nowych konstytucyjnych rozwiązań przychodziły jednak z opóźnieniem. Centrum decyzyjne, gabinet i szersze kręgi administracji, pozostały pod kontrolą dotychczasowych beneficjentów władzy. Największy wpływ na to miało wczesne przyuczanie dotychczasowych reprezentantów władzy do przyszłych obowiązków. Do wybuchu

²⁷⁰ 'Memorandum by Prince Albert, 7 Dec. 1845', w: *The Letters.....*, Vol. II, s. 48-51.

²⁷¹ R. Price, *British Society...*, s. 280-1; W. Bagehot, *The English Constitution*, s. 30-3.

²⁷² D. Cannadine, *The Decline and Fall.....*, s. 211.

²⁷³ J. L. Garvin, *The Life of Joseph Chamberlain, 1836-1885*, Vol. I, London, Macmillan 1935, s. 302.

²⁷⁴ S. Low, *The Governance of England*, s. 184-5.

²⁷⁵ D. Sotherland, *The Landowners*, London, Muller 1968., s. 35.

pierwszej wojny światowej bowiem, to jedna klasa - arystokracja ziemska, wciąż dominowała w sferach władzy wykonawczej, zajmującej się Imperium, dyplomacją i Kościołem anglikańskim²⁷⁶.

Tym, co cechuje wszystkie XIX-wieczne gabinety królestwa Wielkiej Brytanii, jest obecność kilku przyszłych i byłych premierów w każdej formującej się administracji. W rządzie Williama Pitta (1804-06) zasiadali przyszli szefowie administracji: książę Portland i hrabia Liverpool oraz były premier 1801-4 Henry Addington. Lord Liverpool skupił wokół własnej osoby przyszłych premierów: Fredericka Robinsona (1828-09), późniejszego wicehrabiego Goderich, George'a Canninga (1827), sir Roberta Peela (1834-5, 1841-46) i wicehrabiego Sidmouth (1801-4). W gabinecie Charlesa Grey'a zasiadali wicehrabowie Goderich i Melbourne (1834, 1835-41), lord Russell (1846-52, 1865-6), Edward Stanley, późniejszy hrabia Derby (1852, 1858-9, 1866-8), oraz wicehrabia Palmerston (1855-8, 1859-65). Gabinet Roberta Peel'a (1841-6) gościł lorda Debry, lorda Aberdeen (1852-5) oraz Williama Gladstona (1868-74, 1880-5, 1886, 1892-4).

Nazwiska przedstawicieli niektórych rodów, jak na przykład markizów Lansdowne, hrabiów Spencer czy hrabiów Granville, właściwie nie znikają z czołowych posad ministerialnych przez cały XIX wiek. Politycy końca XIX wieku, podobnie jak ich poprzednicy XVIII-wieczni arystokraci, wprowadzali w świat polityki swoich synów i krewnych: przyszłych ministrów i premierów. Winston Churchill, Arthur Balfour, Charles Trevelyan czy Herbert Gladstone podążali śladem Williama Pitta Młodsze, Thomasa Grenville'a, syna premiera w latach 1763-5, czy Roberta Jenkinsona, późniejszego hrabiego Liverpool, premiera Liverpoola (1812-27). Jedyną zauważalną różnicą jest fakt, że nie wszyscy młodzi politycy, przygotowywani do objęcia urzędu ministerialnego królestwa pod koniec XIX wieku, wywodzili się z rodów arystokratycznych.

Monolit arystokratycznej władzy został zatem stopniowo naruszony, a przyczyniły się do tego nowe trendy społeczne i polityczne, w tym rozwój związków zawodowych. Do 1900 r. nastąpił bezprecedensowy wzrost populacji Wielkiej Brytanii, z której zdecydowana większość, bo dwie trzecie, zamieszkiwała w miastach²⁷⁷. Odbiło się to na działaniach i poparciu udzielanym partiom politycznym. Wraz z rozwojem nowych form walki politycznej, wprowadzeniem kampanii wyborczych i zmianą stylu uprawiania polityki, dotychczasowi beneficjanci zaszczytów i przywilejów nie zawsze potrafili przystosować się do dynamicznych, egalitarnych praktyk i trendów. Ich statyczny, hierarchiczny świat wydawał się pozostawać na uboczu. Trzecia re-

²⁷⁶ D. Cannadine, *Lords and Landlords. The Aristocracy of the Towns, 1774-1964*, Leicester, Leicester University Press 2003, s. 23-5.

²⁷⁷ R. Woods, *The Population of Britain...*, s. 11-5.

forma parlamentarna, wcześniejsze ruchy społeczne, wydawałoby się nieskuteczne, jak ruch czartystów (1838-48), procentowały bowiem z opóźnieniem. Z dojściem do władzy Chamberlaina i jego liberalnej antyarystokratycznej retoryki, marginalizacja dotychczasowych elit w życiu społeczno-politycznym wydawała się nieunikniona. William Gladstone, który nie negował wyjątkowego statusu majątkowego arystokracji, wieścił kres jej dominacji²⁷⁸.

Władza wykonawcza, która w przeważającej mierze znajdowała się w rękach elit arystokratycznych, nie poddawała się nowym środowiskom i nowym tendencjom demokratycznym nawet w okresie szybkich kapitalistycznych zmian. Arystokraci zdominowali bowiem centrum politycznego świata, główne departamenty władzy i gremia decyzyjne gabinetów. Prowadząc taktykę dokooptowywania reprezentantów nowych środowisk społecznych i ich uszlachcenia, sprawili, że nuworysze nabywali też majątki ziemskie, budowali rezydencje i wysyłali swoich synów do bastionów elitarnych szkół. Przyjmowali tryb życia dotychczas charakterystyczny dla arystokracji i ziemiaństwa²⁷⁹. Przykładowo, gdy w 1877 r. premier Disraeli omawiał z królową zmianę na stanowisku pierwszego lorda Admiralicji, zasugerował kandydaturę W. H. Smitha, milionera biznesmena. Uzasadniając swój wybór, wskazywał na potrzebę przyjęcia przedstawiciela mieszczaństwa do grona gabinetu. Mr. Smith już wcześniej zyskał akceptację hermetycznych klubów konserwatystów, w tym The Carlton, St Steven's i kilku innych²⁸⁰.

Amatorska służba krajowi, tak hołubiona przez przedstawicieli elit brytyjskiej arystokracji, pod koniec wieku stawała przed wyzwaniem, z którym nie bardzo potrafiła sobie poradzić. Aż do 1886 r., każdą administrację reprezentowało co najmniej siedmiu parów lub ich synów²⁸¹. Z upływem czasu, urzędy ministerialne coraz częściej przydzielano przedstawicielom klas średnich. Nową tendencję w szerszym wymiarze zapoczątkował William Gladstone, który do swojego gabinetu w 1868 r. wprowadził: Roberta Lowe, syna proboszcza, Hugh Childersa, syna baroneta, George'a Goschena, syna kupca i bankiera, Willima Fostera, syna przemysłowca i filantropa, Jamesa Stansfelda, syna dysydentów religijnych, Edwarda Cardwella, syna kupca, Henry'ego Bruce'a, syna proboszcza, Chicheстера Fortesque, najmłodszego syna porucznika-pułkownika, oraz Johna Brighta, syna przemysłowca.

Urząd ministra spraw wewnętrznych w 1886 r. przypadł mało znanemu Henry Matthews, królewskiemu radcy, a to za sprawą protekcji Churchilla. Innych protegowanych, którzy nie radzili sobie z obowiązkami, pozbywano

²⁷⁸ Cyt. za D. Cannadine, *Lords and Landlords...*, s. 28.

²⁷⁹ A. J. Mayer, *Persistence...*, s. 12-4.

²⁸⁰ Cyt. za M. Bentley, *Politics Without Democracy, 1815-1914. Perception and Preoccupation in British Government*, Oxford, Blackwell 1999, s. 139.

²⁸¹ L. Woodward, *The Age of Reform...*, s. 622.

się. Cross'owi, który zdaniem Salisbury'ego stracił kontrolę w Izbie Gmin, przyznano tytuł wicehrabiego i przydzielono Urząd ds. Indii²⁸². System patronatu rządowego nie był niczym niezwykłym, stanowił ilustrację trendów, które można było napotkać w każdej dziedzinie życia w strukturalnie hierarchicznym społeczeństwie, opartym na własności i przywilejach. Przyjaźń i lojalność stanowiła alternatywę dla tych, którzy nie dziedziczyli majątków, nie mieli szans na udany mariaż czy zdobycie fortuny²⁸³. Nie była to nowa taktyka. Komentatorzy *The Times'a* już przed wprowadzeniem reformy zasad wyborczych w 1867 r. upatrywali miejsce dla przedstawicieli nowych środowisk w Izbie Gmin czy gabinecie, zastrzegając jednak, że ci awansujący w strukturze społecznej (*rising men*) musieli zasłużyć na szansę dołączenia do klasy rządzącej: lordów i sekretarzy królestwa. Służąc królestwu i porządkowi społecznemu opartemu na hierarchii, swoją rzetelną pracą musieli udowodnić poszanowanie dla zależności interesów dotychczasowych patrycjuszy²⁸⁴. Nadzór nad przydzielaniem urzędów i posad spełnił zatem niezwykle użyteczne funkcje. Pozwalał jednoczyć frakcje parlamentarne i potęgował lojalność zainteresowanych²⁸⁵.

Z kolei cały system patronatu był pod nadzorem dwóru królewskiego, gdyż to królowa Wiktorja wyrażała ostateczną zgodę na nominacje poszczególnych polityków. Monarchini postępowała według reguł, jakich nauczył ją kiedyś lord Melbourne. Aprobowała zasadę, aby inicjatywa przydziału urzędów wypływała od samego premiera i aby to on przygotowywał listy osób godnych wyróżnień. Jak sama przyznała, miała do tego konstytucyjne prawo²⁸⁶. W początkowym okresie swojego panowania częściej udawało się Wiktorji osiągać swoje cele. Niejednokrotnie potrafiła utrudniać działania swoich ministrów, ingerując w obsadę stanowisk, cenzurując wysyłane depesze czy wyrażając dezaprobatę wobec podejmowanych decyzji²⁸⁷. Z czasem obie strony nauczyły się przestrzegać granic, których nie powinno się przekroczyć.

Królowa Wiktorja nigdy nie podtrzymywała swych obiekcji zbyt długo, jeśli tylko chodziło o kwestie polityczne. Żaden premier po 1851 r. nie wysunął kandydatury lorda Palmerstona na stanowisko ministra spraw zagranicznych, znając niechęć, jaką monarchini czuła do tego polityka²⁸⁸. William Gladstone otrzymał posadę kanclerza skarbu w rządzie hrabiego Aberdeen, a nie w Ministerstwie Kolonii, jak chciał premier, ze względu na sprzeciw pary królew-

²⁸² A. Roberts, *Salisbury....*, s. 395.

²⁸³ H. Perkin, *The Origins of Modern English Society*, s. 48.

²⁸⁴ *The Times*, 1 Oct., 1865, s. 8.

²⁸⁵ R. Shaanon, *The Age of Disraeli, 1868-1881: The Rise of Tory Democracy*, London: Longman 1992, s. 225.

²⁸⁶ I. Jennings, *Cabinet Government*, s. 62.

²⁸⁷ *The Letters of Queen Victoria. A Selection from her Majesty's Correspondence between Years 1837-61*, A. C. Benson, V. Esher (eds.), London, Murray 1908, *passim*.

²⁸⁸ I. Jennings, *Cabinet Government*, s. 62.

skiej²⁸⁹. Z kolei, Henry Matthews, który podważył reputację sir Charlesa Dilke'go podczas jego sprawy rozwodowej, dostał posadę ministra spraw wewnętrznych na usilną prośbę dworu²⁹⁰. Kandydatury ministrów przedstawione przez Williama Gladstone'a w 1880 r. zostały przyjęte warunkowo. Stając przed faktem dokonanym, królowa wymuszała na nowym premierze wiele ustępstw, gdy musiała zaakceptować jego osobę na stanowisku premiera. Nie wyraziła, na przykład, zgody na objęcie żadnego stanowiska przez Roberta Lowe, a kandydatury sir Charlesa Dilke'ego na podsekretarza w Ministerstwie Spraw Zagranicznych i Josepha Chamberlaina w Ministerstwie Handlu, otrzymały jej warunkową akceptację²⁹¹. Ulick John de Burgh, lord Clanricarde, właśnie z powodu sprzeciwu monarchini ze względu na swoją złą reputację, nie został ambasadorem w Paryżu w 1852 r.²⁹². Do końca panowania Wiktorii sprawowała też pieczę nad departamentem spraw zagranicznych. Będąc głową elit i dworu królewskiego, powiązanego dynastycznie z wieloma monarchami ówczesnej Europy, kontrolowała obsadę jego ministrów i proces decyzyjny. Czyniła zatem więcej niż to, co przypisał jej Bagehot. Będąc dostojnym członem konstytucyjnego królestwa, w sposób naturalny stanowiła uzupełnienie władzy wykonawczej²⁹³.

Premierzy nie zawsze jednak zważali na wszystkie zastrzeżenia dworu, często postępując według własnego uznania. Przykładowo, George William Frederick Villiers, hrabia Clarendon, trzykrotnie otrzymał funkcję ministra spraw zagranicznych w 1865 r. oraz latach 1865-6 i 1868-70, pomimo sprzeciwu królowej Wiktorii. W jego przypadku o nieprzychylnym nastawieniu monarchini zadecydowały impertynencja i pogardliwe uwagi polityka o niemieckich książętach, z którymi była spokrewniona²⁹⁴. Również Charles Dilke otrzymał pierwszą posadę gabinetową w 1882 r. Objął wówczas urząd ministra administracji lokalnej. Premier Gladstone uszanował wolę królowej, która nie życzyła sobie jego osoby na stanowisku kanclerza Księstwa Lancaster²⁹⁵.

Inne czynniki, które odgrywały dużą rolę w ostatecznym przydziale stanowisk politycznych, to wciąż mocna pozycja Izby Lordów, z której wywodziło się większość polityków i praktyka konstytucyjna, która wymagała od przywódcy Izby Gmin, upoważnionego do sformowania rządu, zasięgania

²⁸⁹ H. C. G. Matthew, 'Gladstone, William Ewart (1809-1898)', *DNB*, art., 10787.

²⁹⁰ A. Lentin, 'Matthews, Henry, Viscount Llandaff (1826-1913)', *DNB*, art., 34940.

²⁹¹ A. B. Keith, *The British Cabinet System*, s. 56-61; J. Parry, 'Lowe, Robert, Viscount Sherbrooke (1811-1892)', *DNB*, art., 17088.

²⁹² J. Partridge, 'Viscount Palmerston' w: A. Cecil, *Queen Victoria and her Prime Ministers*, London, Eyre & Spottiswoode 1953, s. 179.

²⁹³ W. R. Anson, *The Law and Custom of the Constitution*, Vol. I, Oxford, Clarendon 1909, s. 39.

²⁹⁴ D. Steele, 'Villiers, George William Frederick, fourth earl of Clarendon (1800-1870)', *DNB*, art., 28297.

²⁹⁵ J. L. Garvin, *The Life of Joseph Chamberlain*, s. 380.

radę przywódcy izby wyższej²⁹⁶. Z drugiej strony pod koniec swojego panowania królowa Wiktorja potrafiła też wykazać większe zrozumienie dla nowych trendów społecznych i politycznych. Taka postawa zjednywała jej zwolenników nawet w kręgach liberalnych. Przedstawiciele nowych elit politycznych goszczono na dworze królewskim, gdzie obie strony mogły się bliżej poznać. Spotkanie monarchini z państwem Chamberlain w 1894 r. utwierdziło królową Wiktorję w przekonaniu, że nowe elity niekoniecznie musiały stanowić zagrożenie dla kraju²⁹⁷.

Pewną dozę nadzoru nad poczynaniami administracji o zbyt liberalnych poglądach zapewniały monarchini prywatne kontakty. W czasie konfliktu królowej z premierami Russelem i Palmerstonem w 1859 r., otrzymywała ona informacje o pracach gabinetu drogą nieoficjalną. Wykorzystywała tę wiedzę, aby wpływać na ministrów i doprowadzać do podejmowania decyzji, które nie miały sankcji gabinetu²⁹⁸. Ponadto sama dyskretnie oddziaływała na tok prowadzonej polityki swych rządów. Królowa przekazywała na przykład listy liberałów, w tym Goschena, markizowi Salisbury'emu. Także za premiershipem Williama Gladstone'a, przesyłała mu do wglądu korespondencję otrzymywaną od premiera i jego ministrów, w tym Goschena i Granville'a. To markiz Salisbury omawiał z królową tematy trudnych kwestii propagowanych przez administrację Gladstone'a, w tym samorządu w Irlandii. To on przekonywał monarchinię do swoich racji w kwestii prowadzenia polityki zagranicznej przez lorda Rosebery. Będąc w opozycji, markiz utrzymywał pieczę nad tokiem toczących się spraw w królestwie²⁹⁹.

Innym sposobem oddziaływania dworu królewskiego na świat polityczny było przyznawanie politykom tytułów arystokratycznych wyższego i niższego szczebla. Ta prerogatywa zawsze pozostawała domeną monarchini, choć zdania, czy mogła działać zupełnie samodzielnie, są podzielone. Gdy w 1864 r. gabinet wicehrabiego Palmerstona omawiał sprawę przyznania markizowi Lansdowne tytułu książęcego, królowa nie kryła swojego oburzenia. Będąc źródłem patronatu (*fountain of honour*), zaprotestowała przeciwko nieuzasadnionym poczynaniom ministrów. Wymagała, aby premierzy pozostali petentami dworu, prosząc o awanse dla polityków i arystokratów³⁰⁰. Nie wszyscy przedstawiciele nowych grup zawodowych byli jednak chętnie widziani przez dwór królewski w gronie parów. Bankier Lionel Rothschild nie otrzymał tytułu arystokratycznego w 1868 r., chociaż prosił o to królową jej ulubiony premier Benjamin Disraeli³⁰¹. W tej mierze królowa Wiktorja kierowała się wła-

²⁹⁶ A. B. Keith, *The British Cabinet System*, s. 57.

²⁹⁷ *The Letters of Queen Victoria*, H. Bolitho, (ed.) New Haven, Yale University Press 1938, s. 269.

²⁹⁸ L. Woodward, *The Age of Reform...*, s. 302.

²⁹⁹ A. Roberts, *Salisbury...*, s. 376-7.

³⁰⁰ I. Jennings, *Cabinet Government*, s. 235.

³⁰¹ A. P. Thornton, *The Habit of Authority*, s. 255.

snymi opiniami. Z kolei, Richard Assheton Cross, syn prawnika, otrzymał tytuł wicehrabiego w 1886 r. ze względu na osiągnięcia, ale i usługi prawne, jakie świadczył Koronie na rzecz Kościoła anglikańskiego, czym zaskarbił sobie przychyłność dworu³⁰².

Z drugiej strony, szczególnie w ostatnich dekadach XIX wieku, zmieniły się wzorce postępowania establishmentu. Królowa Wiktorja musiała pogodzić się z wieloma zaleceniami swoich premierów. Ich upór sprawiał, że do świata parów dołączali nowi nominaci³⁰³. Niemożliwy był powrót do wcześniejszych praktyk starannej selekcji kandydatów. W 1885 r. syn Lionela Rothschilda, Nathaniel, zdobył jednak parostwo. Premierowi Disraeli'emu udało się z kolei uzyskać tytuł para dla pierwszego reprezentanta rodziny Guinness, producentów piwa. Przedstawiciele tej profesji nie cieszyli się wysokim statusem społecznym, nawet wśród klas średnich. Podobnie postępował przedstawiciel obozu opowiadającego się za liberalizacją i demokratyzacją państwa, William Gladstone. Cenił sobie możliwość sprawowania patronatu nad światem polityki i wiele wartości arystokratycznego świata pozostało mu drogich. Z około 4.460 listów, które napisał do królowej Wiktorji, aż jedną czwartą poświęcił prośbom o nadanie tytułu³⁰⁴. Choć wyznawał poglądy liberalne, podczas swych dwóch pierwszych kadencji, tj. 1868-74 i 1880-5, przyznał 61 parostw, z tego 27 to promocje na wyższą rangę³⁰⁵. Z kolei markiz Salisbury, tylko w czasie trwania swojej pierwszej kadencji (1885-6), zdobył aprobatę królowej Wiktorji dla czternastu tytułów lordowskich. Ogółem w okresie siedemnastu lat utrzymywania się konserwatystów u władzy w latach 1885-1911 przyznano 146 tytułów, zaś za liberałów, podczas ich dziesięcioipółletniego okresu sprawowania władzy, mianowano 100 osób³⁰⁶. Nadawanie tytułów nowym kandydatom stało się nieodłącznym atrybutem uprawiania polityki przez premierów w świecie elit parlamentarnych.

Rozrost Izby Lordów nie podważył statusu parów w królestwie, gdyż zawsze stanowili oni ułamek populacji Wielkiej Brytanii, zaś sam stan nadal pozostawał uosobieniem władzy politycznej³⁰⁷. W 1870 r., nie licząc biskupów i parów reprezentacyjnych (*representative peers*), lista lordów zawierała zaledwie 470 nazwisk.³⁰⁸, a w 1900 r. - około 520³⁰⁹. Zwiększenie się liczby i różnorodności zawodów klasy średniej miało prawdopodobnie największy wpływ

³⁰² S. V. Fitz-Gerald, 'Cross, Richard Assheton, first Viscount Cross (1823-1914)', rev. P. Smith, *DNB*, art., 32644.

³⁰³ A. Badeau, *Aristocracy in England*, s. 83-8.

³⁰⁴ J. M. Bourne, *Patronage and Society...*, s. 45; R. Jenkins, *Gladstone...*, s. 197, 380.

³⁰⁵ A. Badeau, *Aristocracy in England*, s. 31.

³⁰⁶ D. Cannadine, *The Decline and Fall...*, op. cit., s. 304-5.

³⁰⁷ F. M. L. Thompson, *English Landed Society...*, s. 49-50.

³⁰⁸ L. Woodward, *The Age of Reform...*, s. 622.

³⁰⁹ Beckett, podaje dwie liczby parów, tj. 515 i 525, gdyż przytacza wyniki dwóch odrębnych badań. Cyt. za J. V. Beckett, *The Aristocracy...*, s. 487.

na zmianę charakteru arystokracji ziemskiej. Ziemianie zachowali swój prestiż, ale byli bardziej dostępni dla nuworyszy, których dzieci szybciej stawały się integralną częścią establishmentu³¹⁰. Koniec wieku XIX wydaje się zrywać z dawnymi uprzedzeniami. Tendencja przyjmowania nowych osób do grona elit politycznych i towarzyskich wydawała się już nieodwracalna³¹¹.

Podtrzymywaniu ścisłych więzów elity arystokratycznej z dworem królewskim służył tzw. towarzyski sezon londyński. Bywanie na dworze, w domach wiodących osobowości, w tym księcia Walii, było wyznacznikiem pozycji społecznej³¹². Przyjęcie do grona *society* i uczestniczenie w balach czy rautach stanowiło barierę, której nie mogli pokonać przedstawiciele innych stanów bez należytego wsparcia. Sezon londyński jednakże nie był tylko okresem balów i rozrywki. To czas intensyfikacji życia politycznego elit dworskich i parlamentarnych. Nieprzypadkowo czas jego trwania odzwierciedlał okres trwania sesji parlamentu. Początek sezonu miał miejsce w drugim tygodniu po zakończonych polowaniach. To wtedy monarcha za pośrednictwem premiera zapraszał lordów i dżentelmenów do wspólnego spędzenia czasu. Zaproszenie dotyczyło elit politycznych, korpusu dyplomatycznego, prawników, literatów oraz gentry. Tematem przewodnim, oprócz plotek i prezentacji młodzi, była przede wszystkim polityka. Znaczenie sezonu londyńskiego polegało na braku alternatywnych instrumentów uprawiania polityki. Sfera towarzyska i polityczna stanowiły jedność. W okresie maja i czerwca, tzw. wysokiego sezonu, odraczano sesje, aby parlamentarzyści mogli cieszyć się wyścigami konnymi, zawodami wioślarskimi pomiędzy Eton a Harrow, meczami cricketu pomiędzy uniwersytetami Oksford i Cambridge. Rody książęce otwierały domy i parki. Całość wieńczyły wyścigi w Ascot i turniej tenisowy w Wimbledon. W parlamencie toczyły się jeszcze obrady, lecz sprawy, których nie udało się przeprowadzić ze względu na brak czasu, odraczano. Elita przenosiła się na wieś, aby oddać się przyjemności polowania³¹³.

W majątkach czy na salonach, w salach koncertowych czy na terenach łowieckich, dominującym tematem była polityka. Dyskutowano o opiniach lordów, ministrów, formowanych administracjach³¹⁴. Przez cały XIX wiek domy magnackie stanowiły alternatywne struktury polityczne dla gmachu parlamentu, swoiste centrum działalności politycznej, którego brakowało burżuazji. Spotkania w majątkach wiejskich zapewniały możliwość oddziaływania na politykę i ekonomię. Niejednokrotnie dyskusje polityków w posiadłościach odległych od Londynu lub na salonach Buckingham przesądzały o podziałach

³¹⁰ L. Woodward, *The Age of Reform...*, s. 622.

³¹¹ J. H. Round, *Peerage and Pedigree*, London, Nisbet 1910, s. 36.

³¹² K. T. Hoppen, *The Mid-Victorian Generation, 1846-1886*, Oxford, Oxford University Press 1998, s. 319; K. D. Reynolds, *Aristocratic Women...*, s. 10.

³¹³ A. Badeau, *Aristocracy in England*, s. 271-80.

³¹⁴ Tamże, s. 281-2.

i głosowaniach w Izbie Gmin³¹⁵. O tym niesformalizowanym trybie pracy parlamentarzystów i arystokratów świadczy forma pracy gabinetowej. W czasie trwania kadencji parlamentarnych, tj. od października do lipca, narady miały miejsce raz w tygodniu, w sobotę, a miejscem, gdzie podejmowano decyzje, były salony kolejnych ministrów w Londynie lub w posiadłościach ziemskich. Obrady polityków szczebla ministerialnego wciąż postrzegano jako spotkania grupy królewskich prywatnych doradców. Tradycję narad gabinetowych na 10 Downing Street wprowadzono dopiero w 1856 r.³¹⁶

Także początek jesiennej sesji parlamentarnej, poza przedstawicielami obu izb Parlamentu i administracji rządowej, gromadził całą elitę towarzyską królestwa. Przybyciu monarchy na uroczyste otwarcie obrad, szczególnie do chwili śmierci księcia Alberta w 1861 r., towarzyszyły tłumy londyńczyków, zaś izby parlamentarne i ich galerie z trudem mieściły wszystkich gości: damy dworu, arystokratki, żony dygnitarzy i osobistości świata polityki. Niełatwo było znaleźć miejsce, aby móc wysłuchać mowy królewskiej, nacieszyć oko przepychem ceremoniału³¹⁷. Pojawienie się wśród najważniejszych osobistości stanowiło preludium do uczestnictwa w dalszych spotkaniach towarzyskich w zaciszu rodowych siedzib.

Koszty utrzymania domu w stolicy oraz rodowej siedziby na wsi sprawiały, iż organizowaniem życia politycznego zajmowali się najbogatsi. Przyjmuje się, że na początku XIX wieku stać na to było tylko tych, których zarobki sięgały rzędu 10.000 funtów rocznie. Liczba wiodących rodów, bardzo zróżnicowanych pod względem finansów i zasobów ziemskich, ograniczała się zatem do około trzystu. Posiadanie dużego majątku ziemskiego potrafiło zwiększyć wpływy polityczne kilkakrotnie³¹⁸. W latach siedemdziesiątych liczbę osób przyjmowanych na dworze królewskim i uczestniczących w wydarzeniach sezonu oblicza się na około 10.000 osób.

Tradycja łączenia życia towarzyskiego i polityki wywodziła się z wieku XVIII, gdy większy wpływ na politykę wywierały arystokratki. Dotyczy to szczególnie księżnej Devonshire, która w 1804 r. czy 1805 r. bezpośrednio angażowała się w tworzenie koalicji rządowej³¹⁹. Rewolucja Francuska sprawiła, że arystokracja brytyjska stała się ostrożniejsza, a to skutkowało bardziej wyrefinowanymi taktykami zdobywania poparcia społecznego, konsolidacji elit, ale też akceptację nowych jej członków. Pierwsze dekady XIX wieku zdomi-

³¹⁵ K. D. Reynolds, *Aristocratic Women...*, s. 28, 153; J.V. Beckett, *The Aristocracy...*, s. 337.

³¹⁶ B. Harrison, *The Transformation of British Politics 1860-1995*, Oxford, Oxford University Press 1996, s. 43-4.

³¹⁷ E. A. Smith, *The House of Lords in British Politics and Society 1815-1911*, Harlow, Longman 1992, s. 22-5; G. Dymond, 'Ceremonial in the House of Lords', *LLN* 2010/007, s. 7-8.

³¹⁸ F. M. L. Thompson, *English Landed Society...*, s. 25-6; J. L. Sanford and M. Townsend, *The Great Governing Families ...*, s. 9.

³¹⁹ A. Foreman, *Georgina, Duchess of Devonshire*, London, HarperCollins 1988, s. 402-3.

nowały domy baronowej Holland i hrabiny Jersey, córki hrabiego Westmorland. W kolejnych dekadach, latach czterdziestych i pięćdziesiątych, czołowe salony prowadziły księżna Sutherland i Emily Palmerston. W późniejszym okresie prym utrzymania właściwych kontaktów towarzyskich wiodły panie Waldegrave, Salisbury i Molesworth. Ostatnią z wielkich dam londyńskiego society była Frances Waldegrave. Arystokratki mogły odgrywać tak znaczącą rolę tylko dlatego, że uprawianie polityki pozostało w dużej mierze domeną stanu najwyższego. Krąg elit był zatem wystarczająco niewielki, aby mogły sobie z nim poradzić domy arystokratów oraz kluby dżentelmeńskie³²⁰.

Na uwagę zasługuje działalność lady Palmerstone, która kontynuowała tradycje rodu Holland i wigowskie zwyczaje życia politycznego. Przyjęcia w domu Palmerstona skupiały elity wielu frakcji politycznych. Wynikało to z niestabilności politycznej lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XIX wieku. Salony spełniały zatem funkcje wentyla bezpieczeństwa, umożliwiając fuzję starej magnaterii i nowej arystokracji. Istniały ponadto różnorodne reguły dotyczące spotkań elit. W Londynie częściej organizowano przyjęcia dla grona o szerokim spektrum zapatrywań politycznych. Po upadku rządu Russella w 1852 r., Carlton House gościł prawie 300 osób, w tym wielu przedstawicieli korpusu dyplomatycznego, członków gabinetu hrabiego Derby'ego, lorda Russella, hrabiego Aberdeen i inne znane postaci: Williama Gladstone'a, hrabiego Granville'a czy sir Jamesa Grahama. Także pokoje lady Waldegrave były otwarte dla wigów, torysów i radykałów. Wzajemne spotkania i wymiana poglądów pomagały przełamywać społeczne podziały, a dotychczasowym patrycjuszom poznać nowych rokujących polityków. Dla wielu ambitnych osób samo zaproszenie na bal czy obiad stanowiło zapowiedź awansu. Pozostali niejednokrotnie traktowali swój udział w spotkaniach jako polityczne zobowiązanie, przestrzeganie ustalonej tradycji³²¹.

W samym roku 1867 zorganizowano około 6412 przyjęć, w których uczestniczyło co najmniej dwustu gości. Liczyły się jednakże tylko nieliczne. Bywanie w Cambridge House (siedzibie rodu Cambridge) czy Strawberry Hill (rezydencji rodu Waldegrave) dawało przepustkę do kolejnych. Wielkie przyjęcia służyły jako filtr, który odrzucał kandydatów niepotrafiących dostosować się do wymogów elit. Bywanie w towarzystwie stanowiło o utrzymaniu tradycji i wpływów arystokratów, było też zobowiązaniem a nie czystą przyjemnością³²². Dotyczyło przede wszystkim polityków rekrutujących się ze sfer innych niż arystokratyczne. Premier Disreali uczestniczył w przyjęciach i bywał

³²⁰ K. D. Reynolds, *Aristocratic Women...*, s. 132, 158, 172-3, 187.

³²¹ K. D. Reynold, *Aristocratic Women...*, s. 154-5, 162-3; A.J. Mayer, *Persistence...*, s. 91-2.

³²² K. D. Reynold, *Aristocratic Women...*, s. 154-5, 168-9.

w majątkach wiejskich, choć uprawianie sportów i polowania uważał za stratę czasu. W chwilach wolnych od pracy lubił powracać na swoje włości³²³.

Dostęp do towarzystwa często wróżył sukces polityczny. Najbardziej znanym przykładem był premier Gladstone, który poprzez patronat księżnej Sutherland, poczynił koneksje z ważnymi osobistościami rodów wigowskich: lordami Argyll, Granville, Cavendish. Przestał bywać na salonach, gdy osiągnął pozycję i własne koneksje³²⁴. Wagę rangi arystokratów podczas spotkań towarzyskich czy balów podkreślały reguły pierwszeństwa obowiązujące w świecie elit. W trakcie trwania uroczystości czy przyjęć, premierzy z Izby Gmin musieli ustąpić pierwszeństwa parom, których sami mianowali³²⁵.

2.3. Normy postępowania elit władzy

Zawiłe kwestie ustrojowe XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii, formy patronatu dworu królewskiego i elit arystokracji nad innymi stanami sprawiły, iż normy kierujące światem polityki tego okresu uniemożliwiają formułowanie jednoznacznych sądów. Okresowe próby modernizacji państwa utrudniały zastosowanie jednakowych standardów na wszystkich szczeblach administracji. Ta niespójność organizacyjna sprzyjała trwaniu dotychczasowych beneficjentów u szczytów władzy wykonawczej. Z drugiej strony nieład i dążenia reformatorów wymuszały jednakże kształtowanie się takich zasad, które, szczególnie w drugiej połowie wieku, przesądziły o charakterze brytyjskiego systemu gabinetowego.

Dopóki reguły postępowania monarchów i ministrów nie określiły konwenanse konstytucyjne i na dobre nie zlikwidowano systemu synekur, dopóty obie strony wykorzystywały swe przywileje dla prestiżu i korzyści majątkowych. Równoczesne piastowanie funkcji na dworze królewskim i w administracji państwowej nie było czymś niezwykłym³²⁶. Nominaci ostatniej dekady XVIII wieku i początków następnego często reprezentowali zarówno administrację rządową jak i opozycję, mogli łączyć dziedziczny urząd ze służbą Koronie w gabinecie³²⁷. Dawne praktyki nadawania posady, urzędu na własność sprawiały, iż jeszcze w 1807 r. Jerzy III zamierzał przydzielić urząd kanclerza Księstwa Lancaster premierowi Perceval dożywotnio. Zrezygnował z tego pomysłu po wystosowanym sprzeciwie izby niższej³²⁸. Wkrótce też, w 1809 r.

³²³ G. E. Mingay, *Rural Life in Victorian England*, Stroud, Sutton Publishing 1998, s. 24.

³²⁴ K. D. Reynolds, *Aristocratic Women...*, s. 166, 170.

³²⁵ A. Badeau, *Aristocracy in England*, s. 37-8.

³²⁶ A. Lyon, *Constitutional History...*, s. 302.

³²⁷ L. Namier, J. Brooke, *The House of Commons: 1754-1790*, Vol. I, London, HMSO 1964, s. 118-21.

³²⁸ W. J. Thoms, *The Book of the Court*, s. 278.

zakazano praktyki kupna urzędów w administracji³²⁹. Zanim jednak wyeliminowano nepotyzm w uzyskiwaniu dodatkowych pensji z urzędów sądowych, fiskalnych, nadzorczych, niektórym rodom udało się zarobić krocie. Oblicza się, że Grenvillowie i Wellesley'owie zdobyli fortuny sięgające od półtora do dwóch miliona funtów³³⁰.

Ministrowie, w tym ci najważniejsi, chętnie korzystali z dodatkowych źródeł dochodu. Wśród jedenastu komisarzy ds. Indii można znaleźć nazwiska, hrabiego Bathurst, wicehrabiego Castlereagh, wicehrabiego Cranborne, hrabiego Liverpoola, wicehrabiego wicehrabiów Lowther, wicehrabiego. Hrabia Liverpool, poza funkcją premiera, piastował urząd konstabla zamku Dover. Markiz Camden, sprawując nadzór finansowy w departamencie skarbu przez 36 lat, otrzymywał, poza stałą płacą, wynagrodzenie sięgające do 29.000 funtów rocznie. Lord Elleborough, urzędnik ławy królewskiej - około 14.000 tys. funtów. Kanclerz lord Eldon w latach 1808-1811 otrzymywał ponad 22.000 rocznie. Dochody innego kanclerza, lorda Brougham, z oficjalnej pensji i dodatkowych opłat sądowych sięgały 14.000³³¹. Takie wynagrodzenia gwarantowały politykom wysoką pozycję społeczną i godne uposażenie w czasach, gdy kwestie pensji nie zostały znormalizowane, zaś rent nie przydzielano.

Pierwsze dekady XIX wieku odnotowały jednakże wiele znamiennych konfliktów, które wskazywałyby na chęć unormowania zasad uprawiania polityki oraz wytyczenia granic kompetencyjnych poszczególnych urzędów. Sporne przypadki prowadziły do konfrontacji środowiska dworskiego i parlamentu. W 1801 r. politycy poczynili zabiegi o uznanie urzędu lorda kanclerza za polityczny, tj. kadencyjny. Lord Ellenborough po upadku rządu Pitta w 1801 r., nie zaprzestał jednak uczęszczania na spotkania gabinetowe kolejnego premiera, Addingtona. Wybór tej samej osoby do grona gabinetu w 1806 r., w charakterze naczelnego sędziego Ławy Królewskiej³³², politycy uznali za kontrowersyjny. Mianowanie królewskiego urzędnika miało służyć administracji lordowi Grenville'a, dla którego bardziej liczyła się praktyka sprawowania władzy w państwie brytyjskim oraz precedensy konstytucyjne, niż wyidealizowane zasady Monteskiusza czy Locke'a³³³. Zbyt duża dowolność w kwestii przydzielania urzędów nieoparta utartym zwyczajem wywoływała jednakże opór.

Utrzymywanie się tradycji hierarchicznej struktury państwa i jego urzędów wciąż wymagało kompromisów. Księżę Wellington pełnił funkcję głów-

³²⁹ E. W. Cohen, *The Growth of the British Civil Service...*, s. 65.

³³⁰ J. Wade, *The Black Book, or Corruption Unmasked*, London, Fairburn 1820, s. 87.

³³¹ J. Wade, *The Extraordinary Black Book*, s. 514, 518, 530; F. M. L. Thompson, *English Landed Society*, s. 72-4.

³³² R. A. Melikan, 'The Judge and the Talents: An Episode in the History of Cabinet Government', *Parliamentary History*, Vol. XVIII, 1999, s. 131-2.

³³³ J. H. Baker, *An Introduction to English Legal History*, Oxford, Oxford University Press, 2002, s. 168.

nego koniuszego zarówno podczas uroczystości koronacyjnych Jerzego IV w 1820 r., jak i Wilhelma IV w 1830 r., chociaż w obu przypadkach sprawował urzędy rządowe, a w roku 1830 był premierem³³⁴. W 1828 r., Jerzy IV mianował swojego brata księcia Clarence, późniejszego króla Wilhelma IV, lordem admirałem, choć rok później, na prośbę, premiera Wellingtona, pozbawił go tej funkcji³³⁵. Podobnie lord Melbourne, premier w latach 1835-41, piastował funkcję pierwszego lorda skarbu, będąc jednocześnie osobistym sekretarzem królowej Wiktorii³³⁶. Dążąc do określenia zakresu własnych wpływów, parlamentarzyści nie tylko pragnęli przejąć kontrolę nad procesem decyzyjnym królestwa. Zależało im też na uniezależnieniu się od sfery sądowniczej. Sukcesy przychodziły stopniowo. Bezkonfliktowe zmiany na stanowisku kanclerskim w 1828 r. i 1830 r. sprawiły, że i urząd ten, zwyczajowo najbardziej powiązany z monarchą, stał się polityczny³³⁷. Próba sformowania przez Wilhelma IV rządów z Robertem Peelem jako premierem w 1834 r., wbrew woli parlamentu, skończyła się porażką monarchy. Po kilku dekadach zmagania szala wagi elit politycznych przechylała się na ich stronę. Relacje dworu monarszego i parlamentu osiągnęły etap równowagi.

Konflikty o zakres uprawnień wynikały nie tylko z żądzy posiadania przez arystokrację większej władzy, ale też z niejasności i nieskoordynowania działalności prawotwórczej. Czynnikiem sprzyjającym inercji i niechęci do zmian była sama konstytucja, tj. prawo zwyczajowe, statutowe oraz prerogatywa królewska. Prerogatywy ministrów istniały tylko w takim zakresie jak kształtowały je zwyczaje danego okresu³³⁸. Te niejasności wykorzystywały elity dla własnej korzyści i umocnienia pozycji politycznej. Sami beneficjanci, jak kanclerz Eldon, nie byli zainteresowani reformą przestarzałych systemów. Sprawy sądowe ciągnęły się latami, a zmiany dokonywano dopiero pod presją opinii publicznej. Nawet jeśli podejmowano próby reform w urzędzie kanclerskim, ich skutki były widoczne po dwudziestu, trzydziestu latach. Przykładowo inicjatywy lorda Broughama, inicjatora nowych rozwiązań działania urzędu kanclerskiego, wprowadził dopiero Robert Peel w latach czterdziestych³³⁹.

Nieklarowność zakresu władzy poszczególnych organów skutkowałą kolejnymi problemami. Ministrowie nie mogli powołać się na konieczność działania w imieniu państwa, gdyż nie miało to sankcji prawnej. Z kolei rządzący nie domagali się żadnych nowych praw tylko dlatego, iż stanowili urzędującą

³³⁴ W. J. Thoms, *The Book of the Court*, s. 240.

³³⁵ A. Somerset, *The Life and Times of William IV*, s. 100-5.

³³⁶ D. Marshall, 'Viscount Melbourne' w: H. Van Thal (ed.) *The Prime Ministers, ...Vol. I*, s. 358-65.

³³⁷ J. P. Mackintosh, *The British Cabinet*, London, Methuen 1968, s. 71-2.

³³⁸ A. Lyon, *Constitutional History ...*, s. 293.

³³⁹ L. Woodward, *The Age of Reform ...*, s. 472-3.

administrację³⁴⁰. Zastosowanie nowych rozwiązań wynikało najczęściej z presji innych środowisk czy sytuacji politycznej kraju. Takie ukształtowane tradycją postępowanie ministrów sprzyjało elitom, przede wszystkim arystokracji. Konwencja składanej monarsze przysięgi, stanowiła wzorzec dla postępowania elit. Te same zależności przenoszono na relacje w poszczególnych departamentach³⁴¹. Panował w nich nepotyzm, a praca urzędników uzależniona była od stylu, jaki preferował sam minister. Przykładowo, Dundas, lord adwokat szkockich spraw, miał wyłączny wpływ na obsadę wszystkich urzędów tego kraju zajmujących się podatkami, kościołem i sądownictwem. W jego dyspozycji w departamencie ds. Indii Wschodnich pozostawało prawie 50 posad³⁴². W innym departamencie – skarbu, aż 22 z 66 zatrudnionych urzędników w latach 1800-20 było członkami jednej rodziny³⁴³. Tam też najtrudniej przychodziło reformatorom administracji rządowej likwidowanie dożywotnich urzędów rewidentów księgowych. Niektóre z nich udało się znieść ustawowo dopiero w latach czterdziestych³⁴⁴.

Sam hrabia Grey, propagator pierwszej reformy parlamentarnej, włączył do swojego gabinetu majątnych arystokratów. Takie postępowanie, jego zdaniem, pozwalało zachować ciągłość oraz bezpieczeństwo państwa oraz monarchii w czasach intensywnych zmian. Nie zapominał jednakże o swojej rodzinie, której członkom przypadło wiele zaszczytów i miejsc w administracji wartych co najmniej 200.000 funtów³⁴⁵. Czołowi przedstawiciele rodów powielali tradycyjne osiemnastowieczne wzory zachowań. System rządzenia i jego główny organ - gabinet, pozostał ciałem nieformalnym, którego działanie polegało raczej na skoordynowaniu różnych ośrodków władzy niż ingerowaniu w samodzielność działania. Bez rejestrów, danych i wiedzy o poczynaniach poprzedników, każdy premier pozostawiony był samemu sobie. Niektórzy, jak sir Robert Peel, dopytywali urzędników o metody i formy działania uprzednich administracji³⁴⁶.

Lord Palmertone upatrywał wiele zalet w takiej konwencji sprawowania rządów. W jego mniemaniu, system patronatu i dowolności działania sprawiał, iż ministrowie stawali się rzeczywistymi zarządcami podległych im departamentów. Znali szczegóły ich pracy, gdyż to oni najczęściej pisali depesze, odpowiadali na pytania komisji czy bronili swych racji w parlamencie. Personel pomocniczy nie mógł tym samym narzucić ministrom swych decyzji ponieważ nie posiadał wystarczającej wiedzy. W przeciwieństwie do krajów

³⁴⁰ A. Lyon, *Constitutional History...*, s. 293.

³⁴¹ D. Vincent, *The Culture of Secrecy...*, s. 45.

³⁴² D. J. Brown, 'The Government of Scotland...' s. 272.

³⁴³ J. Wade, *The Black Book ...*, s. 77.

³⁴⁴ J. C. Sainty, 'The Tenure of Offices in the Exchequer, *EHR*, 1965, s. 468.

³⁴⁵ M. J. Turner, *The Age of Unease...*, s. 222.

³⁴⁶ A. L. Lowell, *The Government of England*, Vol. I, s. 52-3.

kontynentalnych, ta formuła pracy miała też swoje zalety, gdyż umożliwiała monarsze nadzorowanie podległych mu doradców³⁴⁷.

Jedynym sposobem reformowania starego systemu sprawowania władzy wykonawczej w królestwie, poza okresową reorganizacją departamentów, pozostały oddolne reformy służby cywilnej, które wymogły z czasem wprowadzenie nowych standardów u szczytów władzy. Pierwsze akty o *Civil Service* z 1810 r. i 1816 r. inicjowali ludzie nowego pokroju, zwolennicy nowego ładu. Protokoły posiedzeń Izby Lordów z lat trzydziestych XIX wieku zawierają wiele zaleceń, rekomendujących rekrutację kadry ministerialnej w oparciu o umiejętności i zasługi. Do 1835 r. główne zalecenia reformatorów korupcyjnego państwa zostały spełnione. Usystematyzowano system wynagrodzeń wszystkich urzędników niższego szczebla organizacyjnego. Naprawa struktur najważniejszych urzędów oraz wprowadzenie rzeczywistej odpowiedzialności ministrów za powierzone obowiązki następowały jednak wolniej³⁴⁸.

Pierwszymi politykami, którzy zasłużyli na miano reformatorów *ancient régime'u*, byli George Harriison, sir James Graham czy Robert Peel. Harrison reorganizował departamenty związane z urzędem ministerstwa skarbu, a jego wnioski do Tajnej Rady i parlamentu, godzące w swobodę ministrów zarządzania departamentem, sprawiały, że jego pomysłów bali się lordowie skarbu i sekretarze stanu, a także książę Walii. Harisson współpracował z sekretarzem patronatu w realizowaniu poszczególnych zadań politycznych. W kwestii zarządzania urzędem domagał się, na przykład, wiedzy prawniczej oraz umiejętności sporządzania aktów prawnych³⁴⁹. Sir Graham, który w latach 1830-4 sprawował funkcję pierwszego lorda Admiralicji, zreformował system pracy własnego departamentu oraz wprowadził praktykę rozliczania wydatków urzędu przed Izbą Gmin. Nie zawahał się też obciążać odpowiedzialnością za złe funkcjonowanie poszczególnych oddziałów marynarki wojennej członków Zarządu Admiralicji³⁵⁰. Jego postępowanie nie spotykało się z przychylnością przyzwyczajonej do praktyk patronatu arystokracji i ludzi dworu królewskiego. Sir Graham niejednokrotnie był upominany przez sekretarza patronatu, w gestii którego wciąż pozostawało przydzielanie wakatów w Ministerstwie Skarbu³⁵¹.

XIX wiek odchodził wprawdzie od korupcyjnych mechanizmów władzy, lecz tak naprawdę nigdy nie uporał się ze wszystkimi przypadkami nepotyzmu, prywaty i niekompetencji. Starania reformatorów sukcesywnie elimino-

³⁴⁷ 'Viscount Palmerston to Queen Victoria', Feb. 25, 1838', w: *The Letters of Queen Victoria.....*, Vol. I, s. 120-1.

³⁴⁸ E. W. Cohen, *The Growth of the British Civil Service...*, s. 59-60, 69-71.

³⁴⁹ J. R. Torrance, 'Sir George Harrison and the growth of bureaucracy in the early nineteenth century', *EHR*, 1968, s. 17, 54-5, 68-9; N. Gash, *Aristocracy and People...*, s. 215.

³⁵⁰ J. Parry, 'Graham, Sir James Robert George, second baronet (1792-1861)', *DNB*, art., 11204.

³⁵¹ E. W. Cohen, *The Growth of the British Civil Service...*, s. 75.

wały sfery wpływów i związane z nimi prywatne nieefektywne działania ministrów i urzędników, lecz efekty ich działań nie od razu przynosiły oczekiwane skutki³⁵². Co ważniejsze, poczynania ludzi pokroju Harrisona, Grahama czy Hobhouse'a, nie dotyczyły osób z najwyższych sfer decyzyjnych.

U szczytów władzy obowiązki ministrów nadal istniały tylko w takim zakresie, w jakim kształtowały je zwyczaje danego okresu. To tłumaczy niechęć rządu do kreowania polityki kraju. Czołowi politycy nie mogli powoływać się na „dobro państwa” i działanie w interesie dobra publicznego, gdyż nie miało to sankcji prawnej. Rządzący nie domagali się zatem żadnych nowych praw tylko dlatego, że stanowili rząd³⁵³. Arystokratyczny parlament przed reformą z 1832 r. koncentrował się głównie na rozstrzyganiu problemów dotyczących lokalnych zagadnień i interesów uprzywilejowanych grup społecznych o ograniczonym znaczeniu dla wagi spraw całego królestwa. Żadna partia, czy raczej frakcje i koterie, nie przygotowywała programu, zaś ministrom brakowało przeświadczenia o konieczności kierowania poczynaniami izby niższej³⁵⁴. Wicehrabia Melbourne nie widział powodu dla takich poczynañ³⁵⁵. Wciąż pokutowało przekonanie o nadrzędności formalnej zasady, która zobowiązywała polityków do służby Koronie pod rygorem odpowiedzialności osobistej.

Zakres prac parlamentu, a zatem i rządu, uległ poszerzeniu dopiero w latach trzydziestych XIX wieku, gdy wykroczył poza tradycyjne zaangażowanie w sprawy polityki zagranicznej czy obronności. Pod wpływem ideologii liberalnej legislatura rozwinęła działalność ustawodawczą, której celem było przekształcenie i dostosowywanie stosunków państwowych do potrzeb ustrojowych nastąłych po reformie z 1832 r.³⁵⁶ Zaczęto ograniczać liczbę aktów prywatnych i formułować normy ustawowe obejmujące problematykę zdrowotności czy bezpieczeństwa państwa kompleksowo. Skutkowało to większą jednolitością działania administracji rządowych i standardów postępowania elit³⁵⁷. Izba Gmin częściej reagowała na bolączki ówczesnego okresu wynikające z braku dostępu do edukacji, ochrony zdrowia czy rygorystycznej regulacji form zatrudnienia. Sprawiały to rosnąca świadomość społeczna, propaganda reformatorów oraz ruchy religijne, żądające większej efektywności działań

³⁵² J. M. Bourne, *Patronage and Society ...*, s. 15-7.

³⁵³ A. Lyon, *Constitutional History...*, s. 293.

³⁵⁴ H. McDowall Clokie, J.W. Robinson, *Royal Commissions of Inquiry*, New York, Octan Books 1969, s. 70.

³⁵⁵ G. W. Cox. *The Efficient Secret. The Cabinet and the development of political parties in Victorian England*, Cambridge, Cambridge University Press 2005, s. 50.

³⁵⁶ A. Hawkins, 'Parliamentary Government and Victorian political parties, c. 1830-c.1880', *EHR*, 1989, s. 651.

³⁵⁷ P. Fraser, *The Growth of Ministerial Control in the Nineteenth-Century House of Commons*, *EHR*, 1960, s. 453.

rządzących. Wcześniej całą uwagę polityków zaprzętały wojny i stany powojenne³⁵⁸.

Trudniej jednakże mówić o efektywnym rządzeniu samej klasy politycznej, gdy zwalczanie urzędujących ministrów wciąż postrzegano jako wyraz nielojalności w stosunku do Korony. Opozycja zadawała się porażkami ministrów sprawujących urzędy, czekając na wewnętrzne spory i upadek rządu. Dopiero w latach trzydziestych i czterdziestych stabilizujące się relacje pomiędzy opozycją a gabinetem wytworzyły mechanizm sprawnego systemu opozycji, tj. gabinetu cieni³⁵⁹. W kolejnych dekadach stanowił on już nieodłączną cechę funkcjonowania parlamentu brytyjskiego, choć jego konstytucyjność na dobre uznano dopiero w drugiej połowie XIX wieku. Tak właśnie rozumiał niechęć królowej Wiktorii i księcia Alberta w stosunku do swojej osoby lord Stanley, gdy przyczynił się do obalenia rządu Peela w 1846 r.³⁶⁰

Przemiany w rozumieniu metod i celów uprawiania polityki miały swoje przełożenie praktyczne. W latach czterdziestych XIX wieku funkcja sekretarza patronatu stała się anachroniczną. Po usprawnieniu procedur administracyjnych i parlamentarnych zastąpił ją urząd menedżerski, tzw. *whipa*. Do jego zadań należało koordynowanie działań wszystkich ministrów oraz posłów wspierających administrację rządową. Kwestie rozliczeń poszczególnych departamentów i ich szefów przejęło samo ministerstwo skarbu, zaś obsadą stanowisk departament Służby Cywilnej³⁶¹. Urzędnicy, podobnie jak i ministrowie rekrutowani z patronatu politycznego, nie zagrażali jednak arystokratycznej klasie patrycjuszy. Najwyższe departamenty królestwa: departament skarbu, admiralicja, sekretarze stanu, ministerstwo spraw zagranicznych, dalekie były od kryteriów reprezentatywności. Reformy podrzędnych urzędów nie dokonały przełomu w kwestii rzeczywistej wymiany kadry kierowniczej. Królewskie rządy musieli udźwignąć kolejni doradcy monarchy. Zmienili się tylko główni gracze. Torysi ustępowali miejsca liberałom, aby ponownie odzyskać utracone urzędy³⁶².

Kolejnego wyłomu w usprawnieniu struktury wykonawczej Wielkiej Brytanii XIX wieku dokonały rekomendacje zawarte w raporcie Northcote-Travelyana z 1854 r. Uczuły ministrów, premierów i ich sekretarzy na nowe wyzwania. Nie były wymierzone w zniszczenie wpływów arystokratów we władzy wykonawczej, lecz służyły wzmocnieniu samych instytucji i dokonaniu dalszego klarownego podziału ich zadań na polityczne oraz administra-

³⁵⁸ L. Woodward, *The Age of Reform...*, s. 447.

³⁵⁹ R. McKenzie, *British Political Parties*, London, Mercury Books 1964, s. 54; T. A. Jenkins, *Parliament, Party and Politics in Victorian Britain*, Manchester, Manchester University Press 1996, s. 42-3.

³⁶⁰ Cyt. za T. A. Jenkins, *Parliament, Party and Politics...*, s. 42-3.

³⁶¹ T. A. Jenkins, *Parliament, Party and Politics...*, s. 39.

³⁶² T. Carlyle, *Past and Present*, s. 87.

cyjne³⁶³. Gladstone jako kanclerz skarbu uważał nawet za stosowne wzmocnienie powiązań pomiędzy klasami rządzącymi a strukturami administracyjnymi. Jednocześnie tylko arystokracji przypisywał właściwe cechy intelektu i wykształcenia, które zapewniały jej naturalną supremację w sprawowaniu władzy. Wprowadzenie większej liczby młodych dżentelmenów wymagało, jego zdaniem, zwiększenia wysiłków edukacyjnych³⁶⁴. Wzmocnienie członu arystokratycznego poprzez przyjmowanie do jego grona młodych ambitnych osób stanowiło esencję filozofii etosu służby krajowi, propagowaną przez wielu polityków, także tych o zapatrywaniach liberalnych.

Z czasem wzrosła waga urzędów związanych z izbą niższą. Niektóre departamenty z racji dokonywanych reform, wagi podejmowanych decyzji, zawsze przydzielano posłom Izby Gmin. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Urząd Skarbu, wymagające żmudnej pracy, przypadły reprezentantom izby niższej. W innych ministerstwach, jak na przykład w Ministerstwie ds. Zagranicznych, zmian nie wprowadzono jeszcze w końcowych dekadach XIX wieku. Tu zwyciężało przyzwyczajenie, tradycja zachowania sekretu, swoboda podejmowania decyzji, a przede wszystkim kwestie osobowościowe. Wymogi otwartych egzaminów lekceważono³⁶⁵. Równoważono stany oraz zakres ich wpływów, lecz arystokracja, która uprzednio wywalczyła niezależność od Korony, stała się strażnikiem poczynań rządowych. Naciski z Izby Gmin oraz środowisk pozaparlamentarnych wymuszały wprowadzenie nowych standardów, lecz jeszcze w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych istniało przekonanie, że rola rządu powinna pozostać ograniczona. Liczyło się zapewnienie społeczeństwu możliwości dogodnego funkcjonowania, a nie determinowanie zmian jego struktury społecznej³⁶⁶.

Zrozumienie dla większej aktywności królewskich administracji nastąpiło dopiero w 1867 r. Powołano wtedy agendę rządową, której zadaniem było asystowanie parlamentarzystom w sporządzaniu aktów wykonawczych³⁶⁷. Zaczęto formułować zadania administracyjne, które wprowadzałyby normy ustawowe, obejmujące problematykę społeczną kompleksowo. Z czasem nadrzędnym zadaniem gabinetu stało się przygotowanie budżetu oraz wprowadzenie na forum parlamentu co najmniej jednej ustawy legislacyjnej rocznie³⁶⁸. Trudno mówić o dogodnej cezurze istotnych zmian funkcjonowania władzy, lecz, wydaje się, iż nastąpiło to właśnie w latach sześćdziesiątych. Ten okres uznaje się za decydujący w zdobyciu przez gabinet dominacji wykonawczej

³⁶³ J. Hart, 'Sir Charles Trevelyan at the Treasury', *EHR*, 1960, s. 102-10.

³⁶⁴ Cyt za D. Vincent, *The Culture of Secrecy*, s. 43.

³⁶⁵ T. H. S. Escott, *England...*, s. 365-8.

³⁶⁶ P. Thane, 'Government and society...', s. 1.

³⁶⁷ H. Parris, *Constitutional Bureaucracy: the Development of British Central Administration since the Eighteenth Century*, London, 1969 s. 160-9.

³⁶⁸ H. McDowall Clokie, J.W. Robinson, *Royal Commissions...*, s. 125.

w systemie władzy królestwa³⁶⁹. Komisja Tajnej Rady, wciąż nieznana prawu, w drodze praktyki konstytucyjnej po powierzeniu przez monarchę zadania prowadzenia administracji królewskiej, dokonywała wyboru kształtu uprawianej polityki, sprawując całkowitą kontrolę nad podległą jej administracją. Z czasem gabinet przeobraził się w komisję zwycięskiej partii politycznej. Przewodnia rola izby niższej w procesie stanowienia władzy stała się mitem. Cały proces, jak podkreśla Low, był bardziej dziełem przypadku i dowolności, niż można by przypuszczać³⁷⁰.

W tak skonstruowanym systemie sprawowania władzy elity arystokratyczne miały wszelkie predyspozycje, aby podtrzymywać swe wpływy na proces egzekutywy. Większość premierów królowej Wiktorii to wciąż arystokraci. Tajną Radę konstituowało grono osób, które do końca XIX wieku włączało przedstawicieli rodziny panującej, arcybiskupów, parów, ministrów poprzednich administracji, przedstawicieli dworu królewskiego, dyplomatów oraz parlamentarzystów, starannie dobranych ze względu na swoje pochodzenie społeczne i lojalność, a niekoniecznie predyspozycje do rządzenia³⁷¹. Rada pozostała instytucją macierzystą dla wszelkich władz, w tym egzekutywy, cedując swe uprawnienia decyzyjne na gabinet, najpotężniejszą z parlamentarnych komisji. Liczba osób stanowiących ściśle te grono decyzyjne, a także szerszą administrację, nie została ściśle określona. Przy formowaniu administracji w grę, obok wagi spraw, przed którymi stawali ministrowie, wchodziły takie czynniki jak status samych departamentów, aprobaty dworu królewskiego i prestiż obejmujących funkcje polityków³⁷².

Widoczny wzrost wpływów rządu datuje się w ostatnim ćwierćwieczu XIX wieku, gdy Wielka Brytania wkroczyła w fazę imperializmu, a hegemonia egzekutywy stała się bardziej wyrazista. Natłok spraw, przed którymi stanęły elity polityczne, sprawił, iż rola *civil service* oraz specjalistów w administracji wzrosła. Od 1970 r., rekrutację na stanowiska państwowe oparto o egzamin konkursowy. Dokonujące się zmiany na stanowiskach urzędniczych i podsekretarzy stanu przesądzały o fachowości brytyjskiego systemu rządzenia³⁷³. W istocie o sprawności działania rządu stanowiły kompetencje podsekretarzy stanu i kadry *civil service*, ich umiejętność prowadzenia departamentów, organizacja pracy a także apolityczność³⁷⁴. Liczba zasiadających w gabinetach arystokratów spadła, lecz arystokratyczno-plutokracijny skład obu izb parlamentu nie pozbawił ich realnego wpływu politycznego.

³⁶⁹ G. W. Cox, *The Efficient Secret...*, s. 51-2; M. Rush, *The Cabinet...*, s. 15-6.

³⁷⁰ S. Low, *The Governance of England*, s. 15-7.

³⁷¹ Tamże, s. 33.

³⁷² M. Szerer, *Naród w parlamencie...*, s. 88-9.

³⁷³ G. W. Cox, *The Efficient Secret...*, s. 35.

³⁷⁴ M. Szerer, *Naród w parlamencie...*, s. 89.

W trzecim etapie reform, tj. po 1890 r., postawiono sobie za zadanie zerwanie z tradycyjnym stylem zarządzania państwem poprzez departamenty. W tym okresie usprawniono wzajemną koordynację działań ministrów, podsekretarzy stanu i nadzorowanych przez nich pracowników³⁷⁵. Zastosowanie egzaminów konkursowych, jako metody przyjmowania na stanowiska w służbie państwowej, ograniczało pole nadużyć politycznych. Takie metody radzenia sobie z wyzwaniami, zdaniem Trevelyana, całkowicie mieściły się w ramach rodzimej tradycji sprawowania władzy³⁷⁶. Struktura organizacyjna, w ramach której prowadzono królewskie rządy, pozostała ta sama. W świecie polityki główne role wciąż odgrywały dwór monarszy, izby parlamentu, gabinet oraz elektorat. Odmienne kształtujące się role poszczególnych członów wynikały z równowagi uzyskiwanej z innej konfiguracji wpływów. Gdy władza w innych krajach często wynikała z przedkładanych nowo utworzonych rozwiązań konstytucyjnych, w królestwie była skutkiem procesu ewolucji, dopasowywania się poszczególnych organów. Nie wnoszono zmian do stosowanych procedur, nazewnictwa statutów, proklamacji czy funkcji urzędów, dopóki nie wymuszała tego sytuacja polityczna. Takie postępowanie odpowiadało charakterowi Anglików. Modernizacja istniejącej struktury władzy polegała na ciągłym sięganiu po dawne precedensy, chęci uniknięcia niepotrzebnych błędów. Nie wynikała ze słabości systemu konstytucyjnego³⁷⁷.

Czynnik, który sprzyjał trwaniu wybranych elit u władzy, to zasada zachowania tajemnicy państwowej. W przeszłości, gdy państwo utożsamiano wyłącznie ze służbą Koronie i dochowaniem wierności monarszej, istniało uzasadnienie utrzymywania wiedzy w wąskim gronie. Tradycja przynależności do kręgu wybranych odgrywała ważną rolę także w XIX wieku. Sama forma składanej przysięgi, wraz z przyklęknięciem przed monarchą i ucałowaniem dłoni, pełniła funkcje ceremonialne³⁷⁸. W głębszym zrozumieniu łączyła się z przywilejem przynależności do wybranej elity, dostępem do funkcji dworskich i parlamentarnych³⁷⁹. Zachowanie tajemnicy państwowej sprzyjało istnjącemu systemowi sprawowania władzy, który charakteryzował się utrudnionym przepływem informacji i brakiem standardów postępowania ministrów. Przeprowadzanie reform utożsamiano z wprowadzaniem do istniejącej struktury organizacyjnej pewnych innowacji³⁸⁰. Wielowiekowe wymogi funkcjonowania królewskich doradców wytworzyły klimat ekskluzywności wokół najwyższych kręgów władzy, zarówno monarszej, jak i wykonaw-

³⁷⁵ E. W. Cohen, *The Growth of the British Civil Service...*, s. 21.

³⁷⁶ G. M. Trevelyan, *Historia Anglii*, s. 733-4.

³⁷⁷ S. Low, *The Governance of England*, s. 5-7.

³⁷⁸ J. L. Gavin, *The Life of Joseph Chamberlain*, s. 308-9.

³⁷⁹ J. Jennings, *Cabinet Government*, s. 228-9.

³⁸⁰ J. M. Bourne, *Patronage and Society...*, s. 165-5.

czej. Już sama przynależność do grupy uprzywilejowanych sprzyjała kultywowaniu tradycji tajności.

Zasada lojalności obowiązywała także parlamentarzystów. Uroczyste zaprzysiężenia, podczas których uznawano supremację Korony (*Supremacy Oath*), wierność monarsze (*Allegiance Oath*) i wyrzeczenie się innych obcych wpływów, w tym Kościołów (*Abjuration Oath*), wzmacniały elitaryzm urzędników Tajnej Rady, parów oraz posłów³⁸¹. Dopiero presja opinii publicznej wymogła zmianę niektórych ograniczeń. W 1829 r., 1833 r. i 1858 r. wprowadzono nowe wersje przysięgi lojalności dla katolików, kwakrów i Żydów, zaś akt przysięgi z 1868 r. (*Promissory Oaths*) zatwierdził jedną formułę składanej przysięgi stanowiącą odpowiednik deklaracji lojalności państwu w innych krajach. Niezastosowanie się do wymogów proceduralnych skutkowało nałożeniem grzywny i wykluczenie parlamentarzystów obu izb z dostępu do Westminster³⁸². Tego typu rytuały odzwierciedlały tradycyjną kulturę państwowości, lecz ograniczały grupy dysydenckie i radykalne w dostępie do władzy ustawodawczej i wykonawczej. Bagehot wskazywał na umiejętność podtrzymywania wewnętrznej spójności grupy wybrańców Korony, stanowiącą w pewnym sensie demonstrację autorytetu władzy i rangi społecznej³⁸³.

Dostęp do informacji rządowej ułatwiono dopiero w latach czterdziestych XIX wieku, ale uczyniono to stopniowo. W 1833 r., powstał wydział statystyczny przy Ministerstwie Handlu, w 1838 r., obniżono czterokrotnie opłaty na prasę, w parlamencie wyznaczono galerię dla publicystów, zaś wydruki Hansarda, dotychczas dostępne tylko dla członków parlamentu, można było oficjalnie kupić. Dużo w tej mierze uczynił sir Robert Peel, który większy nacisk kładł na jawność procesu sprawowania władzy i komunikację społeczną³⁸⁴. Nieprzypadkowo uważa się go za polityka uosabiającego nowy typ męża stanu: sprawnego zarządcy, który wprowadził nowe formy oddziaływania na opinię publiczną. Opublikowany przez niego w 1834 r. manifest Tamworth, uznaje się za pierwszy nowoczesny dokument zamierzeń rządu³⁸⁵.

Dyskusja o swobodnym przepływie informacji w XIX wieku nie była łatwa. Jeszcze w latach pięćdziesiątych Macaulay argumentował, iż korespondencja, nawet ta rządowa, stanowiła prywatną własność polityków³⁸⁶. Ministrowie wciąż zarządzali departamentami i doglądali spraw przepływu informacji wedle własnych ustaleń. Często zabierali pisma oraz depesze do do-

³⁸¹ E. W. Cohen, *The Growth of the British Civil Service...*, s. 42.

³⁸² A. D. Pionke, '„I do swear”: Oath-taking among the Elite Public in Victorian England', *Victorian Studies*, 2007, Vol. 49, Issue 4, s. 614, 621-4.

³⁸³ W. Bagehot, *The English Constitution*, s. 353-4.

³⁸⁴ D. Vincent, *The Culture of Secrecy. Britain...*, s. 3-4.

³⁸⁵ P. Adelman, *Peel and Conservative Party 1830-1850*, Harlow, Pearson 1990, s. 11; A. Briggs, 'Sir Robert Peel', w: H. Van Thal (ed.) *The Prime Ministers*, Vol. I, s. 374-6.

³⁸⁶ D. Vincent, *The Culture of Secrecy...*, s. 5.

mu, aby oddać się w późniejszych latach pisaniu pamiętników³⁸⁷. O jawność debaty publicznej zabiegał sam John Stuart Mill, publikując esej *Of Publicity* w 1859 r. Z czasem dostępność do danych wzrosła, lecz nigdy nie określono standardów ich gromadzenia. W latach 1851-55 ustanowiono instytucję Centralnego Rejestru Danych (*Public Record Office*), lecz nie wyposażono jej urzędników w żadne instrumenty prawne odnośnie zasad pracy. Nie można było interweniować, gdy niszczone wiele dokumentów³⁸⁸.

Tendencja większej kontroli poczynąń administracji rządowych powoli przekładała się na inne struktury państwa, lecz samo serce władzy wykonawczej, tj. gabinet, nigdy nie poddał się nowym trendom. Niczym system wzorowany na modłę weneckiej oligarchii³⁸⁹, sekretnie zaprzysiężony, prowadził swoje działania wedle utartych zwyczajów. Spotykając się w prywatnych salonach, funkcjonował odmiennie niż inne urzędy. Jego narady przypominały raczej konsultacje członków Tajnej Rady. Nie ustalano z góry czasu i pory spotkań, brakowało też oficjalnej agendy rozmów a nade wszystko stałej siedziby. Spotkania gabinetowe przybierały formę rozmowy dżentelmenów, głównych osobistości kraju, podczas których wykluczano możliwość robienia notatek. Korespondencję rządową kierowano do poszczególnych członków Rady, gdyż nie istniało biuro gabinetu wyposażone w pieczęcie czy adres³⁹⁰. Choć od 1856 r. spotkania ministrów zaczęto odbywać regularnie na 10 Downing Street, w mieszkaniu pierwszego lorda skarbu lub w budynku ministerstwa spraw zagranicznych, w okresie wakacji miejscem dyskusji pozostał salon towarzyski³⁹¹. Praca gabinetu nabierała pewnej dozy formalności, lecz jeszcze w latach osiemdziesiątych Gladstone miał wątpliwości czy wolno mu było zdymisjonować swoich ministrów³⁹².

Tradycja kultywowania tajności wszystkich posunięć związanych z wypełnianiem przez ministrów ich obowiązków skutkowałą niejasnością funkcjonowania tej sfery państwa. Odtworzenie toku omawianych spraw XIX wieku w Wielkiej Brytanii często jest możliwe tylko poprzez analizę prywatnej korespondencji ministrów i ambasadorów. O rytualnym paleniu dokumentów w gabinecie markiza Salisbury w 1878 r. wspomina w swym pamiętniku wicehrabia Sandon³⁹³. Także w domu markiz zwykł palić depesze po odczytaniu ich treści. Kończąc swą karierę polityczną w 1902 r., Salisbury nigdy nie rozliczył się z dokumentacją przygotowywanej i wysyłanej przez swój gabinet.

³⁸⁷ A. P. Thornton, *The Habit of Authority...*, s. 263.

³⁸⁸ D. Vincent, *The Culture of Secrecy...*, s. 48.

³⁸⁹ M. Szerer, *Naród w parlamencie...*, s. 96.

³⁹⁰ S. Low, *The Governance of England*, s. 34-6; D. Vincent, *The Culture of Secrecy...*, s. 6.

³⁹¹ M. Szerer, *Naród w parlamencie...*, s. 92.

³⁹² B. Harrison, *The Transformation ...*, s. 277-9; J. P. Mackintosh, *British Cabinet*, London, Methuen 1968, s. 4.

³⁹³ *The Cabinet Journal of Dudley Ryder, Viscount Sandon*, H. Howard, P. Gordon (eds.) London, London University Press 1974, s. xi.

Wiele niekorzystnych dla rządu pism i depesz zostało zniszczonych i przypuszcza się obecnie, że nie wszystkie działania jego rządu usankcjonowane zostały zgodą członków gabinetu. W 1907 r., gdy badano kwestię relacji brytyjsko-niemieckich w 1897 r., zauważono, iż więcej dokumentów w formie prywatnej korespondencji można odnaleźć w archiwach niemieckiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych i w posiadłości rodowej markiza Hatfield, niż w bibliotece brytyjskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych³⁹⁴. Premier Salisbury nie był wyjątkiem. Tak samo postępowali jego poprzednicy. Do chwili obecnej dane i raporty z działania poszczególnych administracji są niekompletne³⁹⁵. Co zastanawia jednakże to fakt, iż tego typu działanie stanowiło podstawę zarządzania królestwem w latach, gdy Wielka Brytania wraz ze swoim Imperium współdecydowała o losach świata.

Wydaje się, że większość pracy gabinetowej XIX wieku Wielkiej Brytanii opierał się na współdziałaniu wybranej grupy przywódców, tzw. wewnętrznego gabinetu (*inner cabinet*). Nie istnieje jednoznaczna definicja tej struktury władzy. W przeciwieństwie do dwóch innych pojęć: premiera i gabinetu, które nabrały ścisłego formalnego znaczenia wraz z modernizacją struktur państwowych, pojęcie wewnętrznego gabinetu pozostało mgliste. Jego znaczenie kształtowało się w zależności od okresu i osób sprawujących władzę w administracji rządowej. Mogło oznaczać elitę polityków reprezentujących najważniejsze departamenty rządowe, ale też jakąkolwiek grupę podejmującą ważne decyzje z udziałem premiera, lecz bez pozostałych członków gabinetu. Pojęcie to wiązało się zatem bardziej ze zrozumieniem i akceptacją zasadności funkcjonowania takiej wewnętrznej formacji przez uczestniczących w procesie władzy polityków, niż instytucjonalnym rozróżnieniem na scenie politycznej³⁹⁶.

Praktycznie każdy z premierów XIX wieku miał swoje nieformalne grono zaufanych polityków, wypracowujących koncepcję działania rządu. William Pitt Młodszy współpracował ściśle z lordami Grenville, Dundas i Loughborough. Także Hrabia Liverpool polegał na małym gronie zaufanych ministrów narzucających ton jego polityce. Pomocą służyli mu głównie lord Castlereagh, George Canning, hrabia Bathurst i inni starsi wiekiem mężowie stanu, w tym także książę Wellington.³⁹⁷ Pod koniec swojego premierostwa musiał się jednakże zmierzyć z odmienną reakcją swych gabinetowych współpracowników. Tym razem czołowi ministrowie gabinetu wchodzili w bliższe relacje

³⁹⁴ A. Roberts, *Salisbury...*, s. 509-11, 636-7.

³⁹⁵ A. P. Thornton, *The Habit of Authority...*, s. 263.

³⁹⁶ D. J. Heasman, 'The Prime Minister and the Cabinet', w: A. King (ed.) *The British Prime Minister. A Reader*, London, Macmillan 1969, s. 62-3.

³⁹⁷ N. Gash, 'The Earl of Liverpool', w: H. Van Thal (ed.) *The Prime Ministers*, Vol. I, s. 289.

z królem Jerzym IV, który, wraz z lordem Sidmouthem a następnie księciem Wellingtonem, próbował stworzyć alternatywny ośrodek decyzyjny³⁹⁸.

Premier Disraeli w latach 1874-1880 specjalnym zaufaniem obdarzał lorda Cairns, hrabiego Derby'ego, sir Stafforda Northcote'a i Gathorne Hardy'ego. Gdy jego przyjaźń z hrabią Derby'im uległa osłabieniu, miejsce hrabiego zajął markiz Salisbury³⁹⁹. Salisbury zwoływał mały gabinet, w skład którego wchodził Cranbrook, Manners, Richmond i Hicks Beach. Tylko ci politycy mieli wgląd w dokumenty przesłane przez królową Wiktorię oraz decydowali, na przykład, o składzie gabinetu w 1886 r. W gabinecie markiza Salisbury, utworzonym w 1895 r., ton pracy całemu zespołowi nadawała arystokracja. Chociaż tylko ośmiu członków jego gabinetu wywodziło się z tradycyjnych elit, a jedenastu - z klas średnich, wszystkie ważne sprawy markiz konsultował z trzema najbliższymi sobie ministrami: księciem Devonshire, który zasiadał naprzeciwko, siostrzeńcem Arthurem Jamesem Balfourem i Josephem Chamberlainem. Wybierając datę spotkań gabinetu, premier konsultował ją z księciem Devonshire tak, aby nie kolidowała ona z jego życiem towarzyskim i wyścigami w Derby czy Ascot⁴⁰⁰.

Potrzebę odmiennego funkcjonowania najwyższych dostojników królestwa dostrzegał sam premier Salisbury. Nie ustanowił jednakże żadnego urzędu, który usprawniłby działanie gabinetu. Jak wszyscy inni ważni politycy nieradzący sobie z natłokiem spraw, zatrudnił prywatnego sekretarza Schomberga McDonnella, syna hrabiego Antrim, z rocznym wynagrodzeniem 400 funtów. Stał się on jego *homme d'affaires*, a następnie szefem urzędu premiera. McDonnell wypełniał te funkcje, które od 1916 r. przejęło utworzone Biuro Gabinetu i Sekretariat Urzędu premiera⁴⁰¹. Wydaje się, iż przeszkodę w stanowieniu nowych norm postępowania, tworzyła tzw. konstytucyjność postępowania ministrów, gdzie punktem odniesienia pozostawały dawne zwyczaje i precedensy. W 1889 r. wprowadzono też pierwsze ustawodawstwo, które ograniczało wgląd w dokumentację rządową (*Official Secrets Act*)⁴⁰². Klarowne wytyczne w sprawie informacji niejawnej wydano w 1911 r., kiedy przeprowadzono kolejny akt o dostępie do dokumentacji państwowej. W pewnym sensie obie ustawy chroniły najwyższe kręgi władzy w dobie rosnącej presji opinii publicznej na dostęp do informacji i wiedzy o poczynaniach głównych polityków.

Ważny instrument prawodawczy XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii stanowił parlament. W czasie natężenia reform strukturalnych służby cywilnej, rozdzia-

³⁹⁸ A. Briggs, *The Age of Improvement*. Harlow, Pearson Education 2000, s. 166.

³⁹⁹ R. Blake, *Disraeli*, s. 544.

⁴⁰⁰ A. Roberts, *Salisbury...*, s. 604-5.

⁴⁰¹ J. Harvey, I. Bather, *The British Constitution and Politics*, s. 247-9; A. Roberts, *Salisbury...*, s. 481.

⁴⁰² D. Vincent, *The Culture of Secrecy...*, s. 9, 16.

łu sfer rządowej i dworskiej, parlament masowo zdawał się na pracę powoływanych przez siebie komitetów i ich raporty. W latach 1830-1900 powołano aż 388 królewskich komisji śledczych dla zbadania różnorodnych aspektów działania rządów, poczynawszy od podejrzeń o przekupstwo, zatrudniania dzieci w kopalniach, zasad promocji w wojsku czy zasadności niektórych działań wojennych. Szczyt aktywności komisji przypadł na lata czterdzieste XIX wieku, kiedy powołano łącznie 41 takich gremiów śledczych, i sześćdziesiąte, kiedy rozważano między innymi stan armii przed działaniami wojennymi w Sewastopolu i poczynania departamentów rządu w kierunku właściwego zabezpieczenia wojska w broń i żywność. Komisje miały większą moc sprawczą niż poszczególne ministerstwa, gdyż zajmowały się szerszym spektrum spraw. Ich praca przynosiła też wymierne korzyści. Przykładowo w wyniku krytycznych raportów komisji parlamentarnej, lord Russell, a następnie trzech innych ministrów podało się do dymisji, zakładając, że opinie komisji są równoznaczne z brakiem zaufania parlamentu i obciążaniem ich za niepowodzenia kampanii krymskiej⁴⁰³.

Jeszcze w 1868 r. markiz Salisbury sądził, iż powoływanie komisji sprzyjało słabym rządów, gdyż odraczało podejmowanie decyzji i wyciszało wiele bolesnych spraw, a składane obietnice wytrącały przeciwnikom oręż z ręki. Pod koniec XIX wieku, w okresie mniejszego oddziaływania królowej Wiktorii na podległych jej ministrów, cieszyły się one większym poważaniem, gdyż żądały rzeczywistych rozwiązań. Raport z prac komisji ustanowionej w 1884 r., do przeanalizowania poczynąń urzędników zajmujących się prawem ubogich, skutkowało zwiększeniem uprawnień służb lokalnych, stanowił prelude do zmian w strukturze władzy lokalnej i wprowadzenia ustawy o samorządzie lokalnym w 1888 r.⁴⁰⁴.

Ten mechanizm kontroli polityków musiał jednak ulec zanikowi, ponieważ jego efektywność pozostawiała wiele do życzenia. Zdaniem historyków, tylko królewska komisja badawcza, która zajęła się kwestią przeprowadzenia pierwszej reformy parlamentarnej, poświęciła jej należytą wagę. Wiele innych pracowało nieskutecznie. Sprawy kontrowersyjne, jak kwestia autonomii dla Irlandii, rent, ubezpieczeń zdrowotnych i wiele innych podnoszonych przez radykalnych liberałów pod koniec XIX wieku, nigdy nie doczekały się powołania zespołów badaczy. Mniej istotne kwestie badano nierzetelnie⁴⁰⁵. Z czasem też zadanie zgromadzenia i analizy danych przejął rozbudowujący się aparat administracyjny. Dopiero żądania liberałów zwiększenia interwencji państwa w nowej politycznej i ekonomicznej rzeczywistości przełomu XIX

⁴⁰³ P. Thane, 'Government and society...', s. 15; H. McDowall Clokie, J.W. Robinson, *Royal Commissions of Inquiry...*, s. 2, 69-73, 75-9.

⁴⁰⁴ A. Roberts, *Salisbury...*, s. 285.

⁴⁰⁵ H. McDowall Clokie, J.W. Robinson, *Royal Commissions of Inquiry ...*, s. 70, 122-4.

i XX wieku wymogły większą aktywność rządu. Zaniedbywane dotychczas przez uprzywilejowane klasy obszary prawodawstwa, w tym kwestie ubezpieczeń społecznych, gwarancji lepszych warunków pracy czy płacy i opieki socjalnej, doczekały się rozwiązań prawnych. Konflikt z Izbą Lordów w latach 1909-11 o budżet ludu (*People's Budget*) był tego wymownym przykładem. W 1911 r. zabezpieczono też finanse samych posłów, którzy do tej pory zdani byli wyłącznie na siebie lub na wspierające ich rodziny i korporacje.

Pewien element patronatu elit nad całością poczynań kontrolnych parlamentu XIX wieku zachowano. W sytuacji gdy Rada odpowiadała za powołanie komisji królewskich, jedną z jej funkcji mogło być zwlekanie z nadaniem danej sprawie biegu legislacyjnego. Nadzór nad trybem prac wszystkich komisji pozostał w rękach elit arystokratycznych i rządowych. W okresie 1793-1902 funkcje lorda przewodniczącego Rady sprawowało trzydziestu arystokratów i osobistości elit politycznych: 7 książąt, 4 markizów, 13 hrabiów, 2 wicehrabiów, 3 baronów oraz lord John Russell, młodszy syn księcia Bedford. Łącznie w gronie trzydziestu przewodniczących, znalazło się dwudziestu ośmiu ministrów i premierów rządów. Pozostali to ojciec Jeffrey'a Johna Pratta, pierwszy hrabia Cadmen, i David Murray, hrabia Mansfield⁴⁰⁶.

Wnioski płynące z raportów komisji były istotne, lecz często lekceważone. Praktyka odraczania oraz przerzucanie obowiązków pozostających w gestii administracji rządowych na inne gremia decyzyjne może świadczyć o słabości parlamentu. Równie dobrze może być postrzegana jako stały element gry politycznej. Zarówno komisje parlamentarne jak i królewskie ustanawiano na wniosek ministrów, a nie lobbystycznych środowisk parlamentu, chcących wprowadzić korzystną ustawę. Wzrastająca liczba komisji parlamentarnych i królewskich, szczególnie tych śledzących zasadność poczynań departamentów rządu, miała chyba większy wpływ na działania administracji niż nowe rygory proceduralne. Ich raporty przyczyniły się do zmiany parlamentarnych zachowań i rozumienia procesów legislacyjnych. Przyjmuje się, iż ich częstotliwość i uciążliwość wymogła na członkach gabinetu większą odpowiedzialność za własne poczynania. Spadek aktywności komisji parlamentarnych nastąpił w ostatniej dekadzie XIX wieku. Zmieniło się też podejście polityków do działalności królewskich komisji śledczych. Rozdział sfer wpływów dworu królewskiego i administracji rządowej stał się rzeczywistością, uważano zatem, że królewskie komisje śledcze stanowiły ważny instrument kontroli parlamentu i rządu ze strony Korony i jako takie postrzegano jako bezstronne⁴⁰⁷. Wtedy też za konstytucyjne uznawano tylko takie działania administracji rządowych, które znajdowały zrozumienie wśród większości posłów Izby Gmin.

⁴⁰⁶ J. Hayden, H. Ockerby, *The Books of Dignities*, s. 188.

⁴⁰⁷ H. McDowall Clokie, J.W. Robinson, *Royal Commissions of Inquiry*, s. 74.

Gdy uwidaczniały się rozbieżności pomiędzy wolą parlamentu a poczynaniami administracji, przyjęło się, że ta ostatnia powinna się podać do dymisji.

Określenia „konwenans konstytucyjny” użył po raz pierwszy Dicey, który przeciwstawił go terminowi prawo konstytucyjne, na które składały się reguły wprowadzone lub rozpoznane przez sądy. Konwenanse, w jego rozumieniu, tworzyły zwyczaje, maksymy oraz reguły, niewprowadzone ustawowo lecz poprzez praktykę. Stanowiły one swoistą konstytucyjną i polityczną etykę postępowania⁴⁰⁸. Fakt, że Dicey tak formował swoje poglądy, musiał mieć pozytywistyczne i empiryczne podbudowanie w rzeczywistym działaniu elit. To one określały mechanizm kształtowania i zmiany oraz egzekwowania odpowiedzialności politycznej rządu, stosunki wewnątrz izb i między nimi. Obowiązywały tak długo, jak istniało przekonanie o ich doniosłości⁴⁰⁹. Zasady, uprawniające kierowanie do monarchy wniosków o nominacje na stanowiska rządowe jak i o odwołania, kształtowały się na drodze praktyki. Także zasada kierowania działalnością poszczególnych resortów, wypracowywania wspólnego stanowiska, zajmowania się najważniejszymi sprawami politycznymi podlegała regule swobody działania i możliwości danej osobistości.

Podobnie, jak w przypadku urzędu premiera czy istnienia samego gabinetu, konwencje rządów gabinetowych kształtowały się przez cały okres XVIII i XIX wieku i przy braku ustaw oraz sankcjonujących je statutów były wynikiem prawa precedensowego i uzupełniających je zapisów aktów legislacyjnych. Przede wszystkim jednak stanowiły wyraz konsensusu głównych sił politycznych uczestniczących w procesie sprawowania władzy, gdy wraz z wymogiem chwili poddawano je weryfikacji. W przeciwieństwie do innych krajów europejskich, takich jak Holandia, Szwajcaria czy krajów skandynawskich, gdzie zasadniczą rolę w kształtowaniu sposobu rządzenia społecznością odgrywały formalne ustawy konstytucyjne wsparte obowiązującą interpretacją prawniczą (*constitutional law*), czy Stanów Zjednoczonych, gdzie tradycja wprowadzania zmian opiera się na precedensowych sprawach sądowych (*judicial case law*), Wielka Brytania pozwoliła elitom politycznym na wypracowanie konstytucyjnych zasad i ograniczeń prawnych dotyczących jednostek czy instytucji publicznych⁴¹⁰. Zasada zwierzchnictwa parlamentu (*Parliamentary Supremacy*) i innej pryncypialnej cechy konstytucji brytyjskiej, tj. reguły prawa (*rule of law*), zyskały status kanonu. Choć, z prawnego punktu widzenia, były one uznawane jako dogodne uproszczenie, zarówno doktryna supremacji parlamentu jak i podrzędna jej reguła prawa dobrze służyły ustrojowi królestwa.

⁴⁰⁸ A.V. Dicey, *Introduction to the Study of the Law...*, s. 277.

⁴⁰⁹ A. Meszorer, *Brytyjski system parlamentarny...*, s. 64-5.

⁴¹⁰ N. Johnson, 'Law, Convention, and Precedent in the British Constitution', w: D. Butler et al. (eds.) *The Law, Politics...*, s. 132-5.

Pozwoliły elitom politycznym samodzielnie określić wiele norm konstytucyjnych państwa brytyjskiego⁴¹¹.

Z kilku głównych pryncypiów konstytucyjnych dotyczących funkcjonowania rządów gabinetowych, najważniejsze - to stosowanie zasady parlamentarnej większości, tworzenie rządu i gabinetu, w oparciu o jedną partię polityczną, czy wreszcie kształtowanie się zbiorowej i indywidualnej odpowiedzialności ministrów. Praktyki te uwidoczniły się szczególnie w drugiej połowie XIX wieku, zaś dalszej ewolucji uległy w wieku XX wieku. Fakt, iż arystokraci stanowili znaczącą grupę w każdym rządzie czasów wiktoriańskich, czynił ich twórcami tychże konwenansów. Ich władza została skrepowana i ograniczona w takim zakresie, na jaki przyzwolili. Wydaje się, że z powodu nieuregulowanych do końca procedur i zakresu odpowiedzialności, w całej historii istnienia gabinetu brytyjskiego liczył się przede wszystkim dobór polityków i urzędników o podobnych przekonaniach i chęci współpracy. W przeszłości czynnikiem konsolidującym działania poszczególnych osób był szeroko pojęty patronat, czy przychylność monarchy lub ministra. Pod koniec XIX wieku coraz częściej to samo zadanie spełniały struktury partii politycznych⁴¹².

Od wieków koterie rodów arystokratycznych, frakcje parlamentarnych grup i, wprowadzone na szerszą skalę mechanizmy ugrupowań politycznych, usprawniały działanie parlamentu. Pierwociny zasad partyjnego postępowania były widoczne już w XVIII wieku⁴¹³. Szczególnego znaczenia nabrały jednak, gdy elity toczyły walkę o przeprowadzenie pierwszej reformy parlamentarnej w 1832 r. Kiedy w wyborach z 1835 r. sir Robert Peel wprowadził do parlamentu 290 swoich zwolenników, stanowili oni największe ugrupowanie w izbie. Nie wystarczyło to jednak do uzyskania większości przy zręcznych poczynaniach lorda Russella, który zjednoczył wszystkie inne frakcje: radykałów, wigów i Irlandczyków. Peel nie zawahał się wprowadzić pod głosowanie wotum nieufności dla swojego rządu, którego wyzwania nie przyjął lord Russell. Trzykrotna porażka premiera w parlamencie w ciągu jednego tygodnia zmusiła go jednak do ustąpienia. Automatycznie przeszedł on do opozycji, zaś król mianował go jej przywódcą⁴¹⁴. Taki podział w izbie przyczynił się do powstania gabinetu cieni – instytucji, która ostatecznie ukształtowała się w latach osiemdziesiątych XIX wieku⁴¹⁵.

W miarę rozwoju mechanizmów sprawnego działania rządu Izba Gmin wprowadziła nowoczesne standardy gry parlamentarnej. Nieprzyjęcie budżetu skutkowało podaniem się gabinetu do dymisji, a nawet rozwiąza-

⁴¹¹ A. V. Dicey, *Introduction to the Study of the Law...*, s. 268-73; P. Norton, 'The Changing Constitution...' w: B. Jones et al. (eds.) *Politics UK*, s. 360.

⁴¹² M. Rush, *The Cabinet and Policy Formation*, s. 13-4.

⁴¹³ F. O'Gorman, *Party Politics...*, 8-11.

⁴¹⁴ J. Prest, 'Peel, Sir Robert, second baronet (1788-1850)', *DNB*, art., 21764.

⁴¹⁵ B. Harrison, *The Transformations...*, s. 278; R. McKenzie, *British Political Parties*, s. 56.

niem parlamentu. Tak drastyczne posunięcie miało miejsce tylko trzy razy: w 1842 r., gdy lord Melbourne przegrał w głosowaniu nad wotum zaufania, w 1859 r. - w związku z krytyką poczynań rządu Palmerstona w Chinach i w 1859 r., gdy nie przyjęto poprawek rządu hrabiego do nowej ustawy wyborczej. Rozwiązanie parlamentu następowało także w wyniku własnej inicjatywy ministrów, jak na przykład w 1847 r., 1852 r., czy w 1865 r., gdy znacznie spadło poparcie dla rządu. Taki mechanizm wymógł na parlamentarzystach stosowanie zasady wahadła, wzmacniał spójność ugrupowania będącego u władzy, ale też opozycji. Wprawdzie istniejące podziały polityczne w dalszym ciągu miały charakter płynny, to jednak dwupartyjność wpisała się do jednego z niepisanych konwenansów politycznych⁴¹⁶.

Jeszcze w 1867 r. Walter Bagehot, pisząc o Izbie Gmin, zauważał, że głównym zadaniem królowej Wiktorii pozostawało zarządzanie państwem (*executive management of the whole state*), co też czyniła poprzez wybór premiera, który później dobierał sobie swój gabinet. Elektorat pozostawał siłą bierną, a pośrednią funkcją izby niższej i wybranego przezeń gabinetu było wyrażanie odczuć i pragnień angielskiego narodu⁴¹⁷. Odbudowa struktur partyjnych w terenie, organizowanie spotkań przez komitety wyborcze i wprowadzenie spisów wyborczych po 1867 r. sprawiały, iż działalność ugrupowań politycznych stawała się sprzężona z ruchem oddolnym elektoratu. Uczestnictwo w wiecach i kampaniach politycznych czyniło z premierów, także arystokratów, trybunów społeczeństwa (*tribunes of the People*). Uczestnicząc w wiecach i przekonując do swoich racji, kandydaci na premierów kierowali swe przesłanie bezpośrednio do wyborców⁴¹⁸.

W późniejszych dekadach XIX wieku gabinet i premier nie zawdzięczali swoich pozycji nominacjom Izby Gmin, ale temu ugrupowaniu, które zdobyło przychyłność elektoratu⁴¹⁹. Na nowego premiera automatycznie wysuwano lidera największej partii, który wydawał się też zapewnić swoim poczynaniom akceptację Izby Gmin. Posunięcia opozycji, koncentrujące się na obaleniu rządu, także nabrały konstytucyjnego znaczenia. Przywódca opozycji, odpowiedzialny za uniemożliwienie dalszych działań gabinetu, brał na siebie obowiązek formowania nowej administracji. Tylko w jednostkowych przypadkach królowa Wiktorja, będąc zaangażowana w nadzorowanie i kierowanie działaniami swoich gabinetów, osobiście dokonywała wyboru następcy ustępującego szefa rządu, nawet gdy nie miał on zdolności koalicyjnej. Uczyniła tak w 1852 r. a następnie w 1858 r. i 1866 r. za każdym razem wskazując na hrabiego Derby, jako przywódcę największego ugrupowania w Izbie Gmin.

⁴¹⁶ C. S. Edmen, *Principles...*, s. 84-6.

⁴¹⁷ C. C. Weston, *The House of Lords...*, s. 5.

⁴¹⁸ A. Cecil, *Queen Victoria...*, s. 54.

⁴¹⁹ S. Low, *The Governance of England*, s. 19.

Z wyjątkiem 1852 r., kiedy administracja rządowa poniosła porażkę po kilku miesiącach, taki manewr utworzenia mniejszościowego rządu powiódł się, gdyż ugrupowania opozycyjne nie zdołały utworzyć koalicji⁴²⁰. Wydaje się, iż Wiktoria do końca wieku była przekonana o mocy swoich uprawnieniach wynikających z prerogatywy królewskiej. Ostatni raz interweniowała w 1894 r., gdy wskazała na hrabiego Rosebery jako premiera tworzącego się rządu⁴²¹.

W kwestii stanowienia prawa inicjatywa legislacyjna wciąż przypadała gabinetowi, lecz pośredni wybór rządu - elektoratowi. W takich warunkach wyłonienie się systemu dwupartyjnego zostało przyspieszone⁴²². Kampanie prowadzone w prasie i podczas wieców politycznych sprawiały, że sfera publiczna została oddzielana od sfery wpływów i jako taka mogła funkcjonować w państwie niezależnie. Pod koniec XIX wieku rozwój mechanizmów wyborczych wzmocnił procedury elekcji kandydatów do parlamentu, co przesądziło o ostatecznym ukształtowaniu się systemu dwupartyjnego⁴²³. Organizacjom partyjnym przypisywano jednakże podrzędną rolę w systemie stanowienia władzy nawet w końcowych dekadach. Ważniejsza była pozycja jej liderów, w przypadku partii konserwatywnej arystokraty Salisbury'ego i jego bratanka Balfoura⁴²⁴. Ten zwyczaj na ogół gwarantował większość w Izbie Gmin oraz stabilną pracę gabinetu i administracji rządowej. Nieprzypadkowo narodowe stowarzyszenia liberałów i konserwatystów swoje struktury tworzyły poza parlamentem. Do ich zadań należało wspieranie czołowych osobistości parlamentarnych w terenie. Problem połączenia funkcji przywódcy partyjnego z rzeczywistym nadzorem szeregów partyjnych stał się tematem obrad konserwatystów dopiero w 1911 r.⁴²⁵.

Wydaje się, iż po wyeliminowaniu wpływów Korony, korupcyjnego systemu przydzielania posad i wprowadzeniu elementów konkurencji oraz nowoczesnej rekrutacji kadr, najważniejszymi elementami, wspierającymi kolektywne czy prywatne działania ministrów, okazały się: przynależność partyjna, akceptacja w gronie elit oraz wzajemne powiązania sprawujących władzę ministrów. Pozycja arystokratów słabła, lecz nadal obejmowali oni znaczącą liczbę urzędów ministerialnych.

⁴²⁰ A. B. Keith, *The British Cabinet System*, s. 37-8.

⁴²¹ R. Blake, 'Constitutional Monarchy', w: D. Butler et al., (eds.), *The Law, Politics*, s. 21.

⁴²² P. Norton, *The British Polity*, London, Longman 1984, s. 43.

⁴²³ C. Cook, J. Stevenson, *The Longman Handbook of Modern British History 1714-1995*, London, Longman 1996, s. 88-9; J. A. R. Marriott, *England since Waterloo*, s. 407.

⁴²⁴ A. Roberts, *Salisbury.....*, s. 565.

⁴²⁵ R. McKenzie, *British Political Parties*, s. 12, 175, 267.

ROZDZIAŁ III

Atrybuty arystokracji brytyjskiej

3.1. Pochodzenie społeczne elit

Od początków swojego istnienia arystokracja brytyjska stanowiła elitarną grupę społeczną właścicieli ziemskich. Wydaje się, że największy wpływ na to miały dwa czynniki. Jeden z nich to wczesny rozpad systemu manorialnego, w wyniku którego pojawiła się grupa dziedzicznych użytkowników ziem. Zmiana stosunków własnościowych była korzystna dla dotychczasowych lenników, którzy ugruntowali i wzmocnili swój status posiadania. Drugim jest fakt, że wczesne metody sprawowania władzy dawały przywilej arystokracji. Zasiadała ona w izbie wyższej parlamentu, piastowała najwyższe urzędy i godności, decydowała o sprawach królestwa. Wcześniej zdobyte prawa szły w parze ze statusem społecznym i zamożnością. Taka pozycja dała arystokratom w czasach późniejszych niewspółmierny w stosunku do jej liczebności dostęp do urzędów i związanych z nimi przywilejów.

Podstawą zamożności tej grupy społecznej było prawo powiernictwa własności ziemskiej, które, choć modyfikowane, stanowiło o bogactwie parostwa tytularnego. Gdy w 1660 r. arystokraci uwolnili się od powinności feudalnych, wykorzystali nastroje społeczne i słabość Korony, aby wprowadzić korzystne dla siebie rozwiązania legislacyjne do dysponowania, w drodze zapisów własnościowych, wszystkimi posiadłościami nierycerskimi (*soccage*) oraz większością dóbr rycerskich (*military tenures*)⁴²⁶. Gdy w kolejnych dekadach znikły ograniczenia w sporządzaniu zapisów o dziedziczeniu testamentowym i dysponowania całością majątku, struktura własności w Wielkiej Brytanii została przesądzona⁴²⁷. Wydarzenia natury politycznej, tj. przeprowadzenie przez ród arystokratyczny Wspaniałej Rewolucji oraz przyjęcie ustawy o prawach

⁴²⁶ K. Koranyi, *Powszechna historia prawa*, oprac. K. Sójka-Zielińska, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1976, s. 326-7.

⁴²⁷ K. Cahill, *Who Owns Britain*, Edinburgh, Canongate 2001, s. 25; J. S. Moores, *The House of Lords....*, s. 9.

(*Bill of Rights*) ustabilizowały ład konstytucyjny królestwa, uściśliły prawa i przywileje stanów oraz zasady ich respektowania. Ustanowiły też supremację prawa stanowionego przez parlament nad prerogatywami królewskimi oraz prawem zwyczajowym⁴²⁸.

Mając olbrzymi wpływ na tok pracy legislacyjnej, arystokraci usystematyzowali zwyczajowe reguły pierworództwa i dzierżawienia oraz wzmocnili swe prawa do posiadania majątku ziemskiego. Respektując dotychczasowe zasady spadkobrania nieruchomości wywodzące się z systemu senioralnego, sposobu nadania, posiadania i korzystania z nadanej przed wiekami ziemi, wprowadzali i doskonalili instrumenty prawne, takie jak cesja wierzytelności, powiernictwo czy ugody. Ponadto określili prawa żon, wdów i dzieci do dziedziczenia majątku w sytuacjach, gdy nie mógł on przejść na potomków para w linii prostej, tj. męskiej. Nowe wymogi wprowadzano wraz ze zmianami gospodarczymi i społecznymi królestwa. Ich głównym celem było doskonalenie prawa majątkowego własnego stanu oraz ochronę tej własności przed zakusami innych grup społecznych⁴²⁹.

Z drugiej strony arystokracja, tj. Izba Lordów, wprowadzała akty prawne dotyczące zbywania czy dzielenia majątków, gdy rody nie były w stanie utrzymać ziem w całości⁴³⁰. Parlament interweniował też w sytuacjach zagrożenia utraty majątku przez znakomite rodziny. Gdy w 1706 r. zmarł, nie pozostawiający męskiego potomka, książę Marlborough, wniesiono poprawkę do rodowych ustaleń patentowych lorda tak, aby tytuł i majątek przeszedł na męskich spadkobierców jednej z córek księcia⁴³¹. Społeczność parów chroniła ponadto istniejące zwyczaje, gdy stanowiono zapisy dziedziczenia niezgodne z obowiązującym prawem. W 1851 r., lordowie potwierdzili prawo hrabiego Brownlowa do tytułu i uchronili go przed utratą ziem i tytułu decydując, że warunki testamentu, które wymagały od niego zdobycia dystynkcji markiza lub księcia, nie miały mocy wiążącej. Takie wymogi, zdaniem lordów, ingerowały w królewską prerogatywę nadawania tytułów⁴³². Te starania pozwoliły utrzymać system powiernictwa majątkowego aż do 1925 r. Wysiłki parów pomogły tym samym zapobiec rozdrobnieniu dóbr rodowych oraz ograniczyły swobodę w zbyciu własności⁴³³. Z drugiej strony uchroniły arystokrację ziemską przed uszczupleniem stanu majątkowego i przesądziły o utrzymaniu przez nią wyjątkowej pozycji społecznej.

⁴²⁸ *Konstytucje Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych, Belgii i Szwajcarii*, pod red. A. Burdy, M. Rybickiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1970, s. 32-40.

⁴²⁹ K. Koranyi, *Powszechna historia prawa*, s. 323-7.

⁴³⁰ J. V. Beckett, *Aristocracy in England*, s. 63.

⁴³¹ D. Masters, *The Dukes...*, s. 199.

⁴³² F. M. L. Thompson, *English Landed Society...*, s. 13-4.

⁴³³ J. V. Beckett, *Aristocracy in England*, s. 58-9.

Zarówno doskonalone prawo majątkowe, a także dominacja w gremiach władz ustawodawczych i wykonawczych, okazały się niezmiernie korzystne dla arystokracji. Ustrój brytyjski, oparty na równowadze pomiędzy dworem a obiema izbami parlamentu, wyznaczał każdemu z tych podmiotów zakres władzy, obowiązków i przywilejów. Lordowie w izbie wyższej i ich krewni w Izbie Gmin, potrafili obrócić tę sytuację na własną korzyść. Akty legislacyjne i wykonawcze dotyczące komasacji ziemi, regulowania kwestii majątkowych, wprowadzania ulepszeń i obciążeń majątków ziemskich stanowiły gros wydawanych ustaw⁴³⁴. Brytyjscy arystokraci wykazali ponadto wysoką mobilność oraz umiejętność przystosowania się do warunków politycznych. Podczas gdy na kontynencie system senioralny załamał się w okresie wojen napoleońskich i Wiosny Ludów, w Wielkiej Brytanii w okresie panowania Jerzego III dokończono przebudowę feudalnej struktury agrarnej. Wydano wtedy łącznie 3.554 aktów ogrodzeń (*Enclosures Acts*), które dotyczyły komasacji ziem należących do wspólnot wiejskich i nieużytków, 1672 aktów o posiadłościach ziemskich (*Estate Acts*), znoszących przeszkody prawne w scalaniu, obrocie i wykupie gruntów, oraz przegłosowano pierwsze ustawy zbożowe (*Corn Laws*), które chroniły ceny płodów rolnych⁴³⁵.

Oczynszowane i skomercjalizowane rolnictwo brytyjskie oferowało olbrzymie dochody. Lordowie dzielili ziemię na własne domeny oraz te pośrednie, które oni, jako seniorzy, oddawali w użytkowanie najemcom. Ci składali deklaracje uznania praw własności seniora. Fakt, że uprawnienia pana były przez to poniekąd ograniczone, miał dwojake konsekwencje. Rozwój agrarnego kapitalizmu ograniczył niechęć i wrogość do właścicieli majątków. W Wielkiej Brytanii zapomniano już o dziesięcinach, a system stałych rent i opłat senioralnych zastąpiono rentą zmienną, opartą na długo- lub krótkoterminowych umowach dzierżawnych. Takie rozwiązania pomogły w uzyskiwaniu rzeczywistych dochodów z posiadanej ziemi, ale i zapobiegały alienacji stanu niższego i utrudniały wzniesienie rewolt. Wysokość czynszu wpisywano do sądu pańskiego, manorialnego, a brak dziesięciny rekompensowano innymi podatkami, na przykład opłatami rogałkowymi czy mostowymi. Osłabiona kontrola senioralna, także ta prawna, zapewniała ochronę dzierżawcom, a brak nacisków oddolnych sprawiał, iż nie podejmowano reform w tej dziedzinie⁴³⁶.

Drugi ważny czynnik przesądzający o uprzywilejowanej pozycji arystokracji w kręgach władzy, stanowiły wymogi majątkowe. Członkostwo w Izbie Lordów automatycznie kojarzono z posiadaniem ziemi. Od czasów średnio-

⁴³⁴ F. M. L. Thompson, *English Landed Society ...*, s. 213-4.

⁴³⁵ P. Fraser, 'The Growth of Ministerial Control ...', s. 444-5; F.M.L. Thompson, *English Landed Society ...*, s. 213-4; K. Cahill, *Who Owns Britain*, s. 25.

⁴³⁶ M. L. Bush, *The English Aristocracy*, s. 11, 28-33; K. Koranyi, *Powszechna historia prawa*, s. 323-5.

wieczą zobowiązania wobec Korony, ale i prawo do głosu w najważniejszych sprawach królestwa, mieli wyłącznie jego najwięksi lennicy. Istniało zatem głęboko zakorzenione przekonanie w świadomości angielskiego społeczeństwa o wadze tytułu i jego związku z bogactwem. Potwierdza to praktyka przyznawania pensji rządowych zubożałym arystokratom na przełomie XVIII i XIX wieku, czy dotacji na zakup majątków osobom szczególnie zasłużonym Koronie, m.in. Nelsonowi, Wellingtonowi czy marszałkowi polnemu Haigowi, stosowana jeszcze w pierwszych dekadach XX wieku⁴³⁷.

Rozwój społeczny, nowe obszary działalności kupieckiej i rzemieślniczej, działania kolonialne czy handlowe doprowadziły do bogacenia się kolejnych warstw społecznych. Ich zainteresowanie zdobyciem miejsc w izbie niższej skutkowało ograniczeniem przez parlament dostępu do procesu legislacyjnego poprzez cenzusy majątkowe, zarówno dla kandydatów na posłów jak i głosujących. Wszystkie reformy parlamentarne w XIX wieku wykorzystywały te instrumenty prawne. Pierwsza, z 1832 r., wciąż respektowała dawne cenzusy majątkowe dla głosujących stawiane właścicielom wolnego majątku, tj. 40 szylingów rocznego dochodu w hrabstwach, i odpowiednich dochodów w okręgach miejskich. Te wymogi eliminowały z procesu wyborczego wszystkich wyborców poniżej szlachty oraz wzmacniały władzę nad parlamentem wielkich możnowładców⁴³⁸. Przeprowadzenie pierwszej reformy zaspokoilo częściowo aspiracje klas średnich, lecz arystokracja i szlachta w dalszym ciągu kontrolowały parlament oraz procesy legislacyjne, zaś struktura władz wykonawczych pozostała niezmienna. Lord John Russell, architekt zmian, sądził, iż likwidacja zgniłych okręgów wyborczych i relokacja innych raz na zawsze pozwoli elitom uwolnić się od roszczeń i ataków niższych stanów. Stało się inaczej. Pierwsza reforma dała asumpt klasom średnim do dalszych aspiracji i żądań⁴³⁹.

Uprzywilejowane elity władzy broniły swych wpływów w parlamencie, adekwatnie konstruując zasady, na jakich rozszerzano prawo do głosowania na posłów izby niższej. Znamienny jest fakt, iż w głosowaniu nad przyjęciem pierwszej reformy parlamentarnej w 1832 r., większość lordów opowiadających się za jej odrzuceniem, stanowili nowi arystokraci. To oni a nie stare rody najzacieklej bronili odwiecznych praw elit⁴⁴⁰. Kolejne reformy parlamentarne z 1867 r. i 1884 r. także oparto o cenzusy dochodu. To gwarantowało utrzymanie wpływów w Izbie Gmin i Lordów przez najbogatszych reprezentantów

⁴³⁷ J. V. Beckett, *The Aristocracy in England*, s. 44-5, J. Cannon, *Aristocratic Century...*, s. 11-2.; M. W. McCahill, 'Peerage creations...', s. 275-8, L. Namier, *The Structure of Politics...*, s. 221-5; E. S. Turner, *Amazing Grace...*, s. 194-5.

⁴³⁸ R. Pearce, R. Stern, *Government and Reform: Britain 1815-1918*, London, Hodder & Stoughton 2005, s. 10-4.

⁴³⁹ G. Williams, J. Ramsden, *Ruling Britannia*, s. 213-4.

⁴⁴⁰ J. Wade, *The Extraordinary Black Book*, s. 283.

królestwa oraz korzyści z niej wynikających. Stosownie więc traktowali oni udział w posiedzeniach izb. Aż do 1867 r., kiedy kolejny akt parlamentarny wprowadził na ławy poselskie szerszą reprezentację klas średnich, obie izby postrzegane były jako kluby dżentelmeńskie. Sprzyjał temu sam proces legislacyjny, który chronił interesy wszystkich ziemian oraz środowisk finansjery, handlu czy wojskowości. Benjamin Disraeli wręcz za oznakę społecznego i moralnego statusu, a więc i wiarygodności, uznawał odpowiednią stopę podatkową, czynsz dzierżawny lub własność prywatną⁴⁴¹.

Innym instrumentem prawnym, zabezpieczającym interesy arystokracji i ziemiaństwa, były progi majątkowe dla posłów wprowadzone przez tzw. *Qualification Act* z 1710 r. Wymagał od wszystkich kandydatów na członków Izby Gmin posiadanie majątku ziemskiego, którego przychody roczne musiały sięgać 600 funtów dla „rycerza hrabstw” oraz 300 funtów dla reprezentantów okręgu miejskiego⁴⁴². Cenzus majątku ziemskiego dla parlamentarzystów utrzymano aż do 1838 r.⁴⁴³. Takie działania odzwierciedlały filozofię rzeszy arystokratów, którzy wierzyli w zasadę wspólnej własności (*stake in the country*) jako gwarancję rzetelności i rozsądnego działania w Radzie królestwa, rządzie czy innych jego instytucjach⁴⁴⁴. Ostatecznie wymogi majątkowe: posiadania ziemi i nieruchomości, zlikwidowano w 1858 r., lecz konieczność określonego statusu narzucały realia uczestnictwa w życiu politycznym. Udział w procesie parlamentarnym, pobyt w Londynie, wynajęcie lub posiadanie domu, a także brak wynagrodzeń dla parlamentarzystów stały na straży dawnych rozwiązań⁴⁴⁵.

Zrównanie cenzusu w czynnym i biernym prawie wyborczym w 1858 r. nie wpłynęło znacząco na zmianę statusu osób zasiadających w Izbie Gmin. W pierwszych wyborach po przeprowadzonych zmianach aż pięćset jedenaście osób reprezentowało dawne okręgi wyborcze, kilkanaście zmieniło okręg, czterdzieści już dawniej zasiadało w ławach poselskich. Nowych posłów stających w szranki reprezentacji parlamentarnej było zaledwie dziewięćdziesięciu jeden⁴⁴⁶. Związek pomiędzy przynależnością do elit a właściwym pochodzeniem, utożsamianym ze stanem majątkowym osoby, nie został podważony. W 1868 r. aż 59 z 111 największych właścicieli ziemskich posiadających co

⁴⁴¹ S. Lang, *Parliamentary Reform, 1785-1928*, London, Routledge 1999, s. 71-2.

⁴⁴² H. E. Witmer, *The Property Qualifications of Members of Parliament*, New York, AMS Press 1968, s. 9-42.

⁴⁴³ R. Price, *British Society...*, s. 243-4.

⁴⁴⁴ H. E. Witmer, *The Property Qualifications...*, s. 16.; N. Gash, *Aristocracy and People...*, s. 124; A. Briggs, *The Age of Improvement...*, s. 85.

⁴⁴⁵ H. E. Witmer, *The Property Qualifications ...*, s. 215.

⁴⁴⁶ *Annual Register or a View of the History, Politics and Literature*, W. Otridge, J. Dodsley (eds.) London, 1859, s. 508.

najmniej 50.000 akrów (20.235 hektarów) zasiadało w izbie niższej⁴⁴⁷. Z danych Batemana wynika, iż przed trzecią reformą wprowadzoną w 1884 r., większość parów, bo 500 spośród 580, stanowili wielcy właściciele ziemscy, którzy na dodatek byli ojcami, braćmi czy kuzynami posłów izby niższej⁴⁴⁸. Jak zauważa Low, skład administracji rządowych ostatnich dekad nie odbiegał znacząco od reguł obowiązujących w poprzednich dekadach. Ministrowie pozostali grupą bardzo bogatych osobistości, choć nie wszyscy posiadali już majątki ziemskie⁴⁴⁹.

Fakt, że system władzy legislacyjnej i wykonawczej faworyzował środowiska elit ziemskich, nie uniknął krytyki. Ustawy zbożowe stanowiły jaskrawy przejaw wykorzystywania możliwości, jakie stwarzał dostęp do świata parlamentarnego⁴⁵⁰. Także sprzyjające tej klasie społecznej prawodawstwo o obrocie zbożem, wysokości podatków czy ułatwień w procesach sądowych sprawiło, że ziemia, jej ilość i wszystko, co wiązało się z jej posiadaniem, stało się celem ataków środowisk radykalnych. Arystokracja straciła wprawdzie przywilej unikania obciążeń podatkowych w XVII wieku, lecz rekompensowała jej to natura narzucanych podatków, możliwości ich unikania oraz fakt, że zawsze stanowiły one tylko dodatek do innych obciążeń pośrednich⁴⁵¹.

Przyczyn nierówności społecznej w Anglii upatrywano przede wszystkim w braku dostępu do procesu legislacyjnego i niezastężonym, bo dziedzicznym posiadaniu własności. Taka opinia wydawała się jak najbardziej słuszna. Ogółem ponad 90% najbogatszych obywateli królestwa wymienionych w spisie Batemana z 1873 r. posiadało ziemię zdobytą jeszcze przed 1700 r.⁴⁵². Ponadto, jak wykazał raport komisji królewskiej z 1893 r., Wielka Brytania była jedynym krajem Europy Zachodniej, w którym właściciele ziemscy mieli prawo do bogactw naturalnych znajdujących się na posiadanej przez siebie ziemi⁴⁵³. Własność ziemska nie symbolizowała zatem jedynie bogactwa. Stanowiła o kontynuacji dotychczasowych rozwiązań ustrojowych i przesądzała o prawie do rządzenia⁴⁵⁴. Alexis Tocqueville, badacz ustrojów politycznych Europy i Ameryki, po dwukrotnym pobycie w Anglii, stwierdził, że posiadanie ziemi odgrywało większą rolę w kształtowaniu ustroju i zwyczajów królestwa niż

⁴⁴⁷ W. L. Guttsman, 'The British Political Elite...' w: P. Stanworth, A. Giddens (eds.), *Elites and Power...*, s. 25.

⁴⁴⁸ Cyt. za K. Cahill, *Who Owns Britain*, s. 25.

⁴⁴⁹ S. Low, *The Governance of England*, s. 189-91.

⁴⁵⁰ G. Williams, J. Ramsden, *Ruling Britannia...*, s. 172-3.

⁴⁵¹ M. L. Bush, *The English Aristocracy...*, s. 22.

⁴⁵² R. Price, *British Society, ...*, s. 302.

⁴⁵³ H. Perkin, *The Origins, ...*, s. 75. Prawo to obowiązywało aż do 1939 r. H. Perkin, *The Rise of Professional Society. England since 1880*, London, Routledge 1999, s. 384.

⁴⁵⁴ J. V. Beckett, *Aristocracy in England...*, s. 43.

jakakolwiek inna forma własności⁴⁵⁵. Skład Izby Gmin odzwierciedlał zamożne stany narodu, a nie ich liczebność⁴⁵⁶.

Do podobnych wniosków dochodzili wszyscy ci, którym bliskie były sprawy ustrojowe królestwa. W 1843 r. Thomas Carlyle, teoretyk państwa, zauważył, że ziemia nie tylko przesądza o dostępie do władzy. Ona to prawo stanowiła⁴⁵⁷. W opinii radykalnego posła J.A. Roebuck z 1859 r. dla ludzi biznesu zdobycie posady rządowej pozostawało w sferze marzeń, podczas gdy arystokratom wciąż się to należało⁴⁵⁸. W 1867 r. inny radykał, Bernard Cracroft, za przyczynę ciągłej hegemonii elit ziemskich w Wielkiej Brytanii uznał właśnie ich wspólne pochodzenie oraz filozofię życia⁴⁵⁹. Miasta i miasteczka miały swoje reprezentacje w izbie niższej, lecz nawet po przeprowadzeniu trzeciej reformy parlamentarnej, około 40% posłów reprezentowało arystokrację i ziemiaństwo⁴⁶⁰. Nieprzypadkowo wszystkie ruchy radykalne i społeczne, w tym dysydentów, czartystów czy radykałów, domagały się zniesienia kwalifikacji własnościowych i uposażenia posłów⁴⁶¹.

Podważanie pozycji arystokracji tylko ze względu na jej przewagę w pierwotnym rozdziale ziem nie wydaje się w pełni zasłużone. W odróżnieniu od większości krajów europejskich rolnictwo brytyjskie nie było ostoją konserwatyzmu. Stanowiło siłę działającą na rzecz przemian gospodarczych w równej mierze jak inne sektory gospodarki. Arystokraci funkcjonowali w społeczeństwie świadomym znaczenia rynku i pieniądza⁴⁶². Rządy brytyjskie, choć nie-demokratyczne, starały się rekompensować innym grupom rozwój i bogacenie się. Istniejące instytucje społeczne i polityczne ułatwiały wzrost poprzez zagwarantowanie prawa do własności prywatnej. Także wprowadzane instrumenty oszczędzania i inwestowania na terenie królestwa, w Europie oraz w Imperium sprawiały, że stosunkowo liczna klasa średnia uczestniczyła w grze ekonomicznej.

Ponadto państwo brytyjskie, sprawniej niż inne, potrafiło godzić cele społeczne z aspiracjami aktywnych grup obywateli. Zapewniając wolną przestrzeń gospodarczą innym, elity władzy strzegły zakresu swobód politycznych i obywatelskich, które stopniowo poszerzano. W Wielkiej Brytanii nie obowiązywały też na ogół irracjonalne ograniczenia działalności gospodarczej, wykluczające pewne kategorie społeczne, poprzez, m.in. prześladowania reli-

⁴⁵⁵ S. Drescher, *Tocqueville and England*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press 1964, s. 61.

⁴⁵⁶ A. Todd, *On Parliamentary Government...*, s. 9.

⁴⁵⁷ T. Carlyle, *Past and Present*, s. 175.

⁴⁵⁸ Cyt. za W. L. Guttsman, *The British Political Elite*, London, MacGibbon & Kee 1963, s. 62-9.

⁴⁵⁹ Cyt. za M. Bence-Jones, H. Montgomery-Massingberd, *The British Aristocracy*, s. 304.

⁴⁶⁰ A. Todd, *On Parliamentary Government...*, s. 10.

⁴⁶¹ A. Briggs, *The Age of Improvement...*, s. 247, 262.

⁴⁶² M. L. Bush, *The English Aristocracy...*, s. 5; D. S. Landes, *Bogactwo i Nędza Narodów*, Warszawa, Wydawnictwo Literackie Muza 2007, s. 247.

gijne. Wprawdzie dysydemtom utrudniono dostęp do życia politycznego czy wykształcenia w prestiżowych uniwersytetach⁴⁶³, to jedynie w przypadku obcokrajowców zachowano szersze obostrzenia. Nie mogli oni posiadać, nabywać ani dziedziczyć ziemi, a jeśli ją nabyli, mogła ona, wedle prawa zwyczajowego, zostać skonfiskowana na rzecz Korony. Zmienił to dopiero akt o obcokrajowcach z 1870 r. (*Naturalization Act*), choć wciąż piastowanie jakiegokolwiek urzędu, nawet municypalnego, było w ich przypadku prawnie zabronione⁴⁶⁴.

Pomimo wielu działań radykalnych myślicieli, ruchów postępowych i stopniowo przeprowadzanych reform, trwałość systemu prawnego i przywileje związane z posiadaniem ziemi gwarantowały stabilność systemu władzy w Wielkiej Brytanii. Zasada pierworództwa, powiernictwa majątku i zapisów sprawiały, że transfer ziemi był niezwykle utrudniony. Koncentracja własności ziemskiej, która trwała nieprzerwanie od XVIII wieku, osiągnęła swoje apogeum w latach 1875-80. Cztery piąte ziemi królestwa należało do niewielkiej grupy elit (około 7000 osób). Dwie trzecie jego areału stanowiły majątki o powierzchni co najmniej 1.000 akrów. Wśród 363-osobowej grupy, mającej powyżej 10.000 akrów, 186 właścicieli - to lordowie⁴⁶⁵. Z wyliczeń statystycznych Batemana wynika, że aż 2500 właścicieli uzyskiwało z dzierżawionej ziemi powyżej 3.000 funtów rocznego dochodu. W grupie tej 15 ziemian otrzymywało najwięcej, bo powyżej £100.000; 51 - mogło poszczycić się bardzo wysokimi zyskami: od 50.000 do 100.000 funtów; 259 - plasowało się w przedziale od £20.000 do £50.000; 541 - od £10.000 do £20.000; 702 - otrzymywało od £6.000 do £10.000; zaś 932 - od £3.000 do £6.000 dochodu rocznie. Gdy porówna się te przychody z rocznymi wynagrodzeniami ministrów, wahającymi się w granicach 2000-5000 funtów rocznie, czy dochodami kadry administracji niższego szczebla wynoszącymi od £100 do £200, to ferowane opinie o rządach grupy elity ziemskiej (*landed interest*) nie wydają się przesadzone⁴⁶⁶.

Aż do ostatnich dekad XIX wieku arystokraci ziemscy stanowili podstawę stanu milionerów. W okresie od 1809 do 1858 r. dotyczyło to 181 z ogólnej liczby 189 milionerów, zaś w latach 1858-79 - 117 z 146⁴⁶⁷. Ogółem 525 parów Albionu to posiadacze 15 milionów akrów ziemi⁴⁶⁸. Czterech z pięciu (79%) angielskich właścicieli ziemskich posiadających powyżej 3000 akrów i osiągających dochód roczny 10.000 funtów przynależało do tzw. rodzin parlamentar-

⁴⁶³ D. S. Landes, *Bogactwo i Nędza Narodów*, s. 251-3, 257.

⁴⁶⁴ *The Constitutional History...*, s. 426-7.

⁴⁶⁵ F. Bédarida, *A Social History of England...*, s. 30; F.M.L. Thompson, *English Landed Society...*, s. 27-32.

⁴⁶⁶ J. Bateman, *The Great Landowners of Britain and Ireland*, Leicester, Leicester University Press 1883, s. 495-8.

⁴⁶⁷ M. L. Bush, *The English Aristocracy...*, s. 61.

⁴⁶⁸ A. J. Mayer, *The Persistence...*, s. 25.

nych, które prawie bez wyjątku angażowały się w politykę⁴⁶⁹. Z najbogatszych osób, które zmarły w latach 1809-1949 czterdzieści dwie pozostawiły posiadłości ziemskie o wartości powyżej jednego miliona funtów. Z liczby tej aż trzydzieści przypadło nowych spadkobiercom w pierwszej połowie XX wieku. Wśród zmarłych właścicieli 18 osób to książęta, 5 markizowie, a 13 hrabiowie. Niektórzy reprezentowali rody, z których wywodzili się premierzy i ministrowie elity rządzącej XIX-wieczną Wielką Brytanią: książęta Buccleuth, Devonshire, Newcastle, Northumberland i Portland, markizowie: Lansdowne i Londonderry oraz hrabiowie: Derby, Dudley i Fitzwilliam⁴⁷⁰.

Naprawa i jednoczesna biurokratyzacja struktur królestwa rozpoczęła się w miarę wcześnie za rządów Williama Pitta Młodszego (1783-1801). Kwestię ziemi i reform stosunków własnościowych na forum parlamentu tak naprawdę wprowadzono dopiero w drugiej połowie XIX wieku. Miało to związek ze zmasowaną kampanią radykałów przeciwko istniejącym stosunkom własnościowym i społecznym w Wielkiej Brytanii⁴⁷¹. Liga Ziemska w Irlandii, utworzona w 1879 r., podważyła tam pozycję arystokratów i ziemian, czym doprowadziła do zachwiania tradycyjnej struktury właścicieli ziemskich. Irlandzki akt o ziemi (*Irish Land Act*) z 1881 r. zapewniał ochronę dzierżawcom, a stworzenie sądów ziemskich wprowadzało system podwójnej własności. Dotychczasowe rozwiązania irlandzkiego prawa zwyczajowego, uzupełniano o zapisy gwarantujące dzierżawcy możliwość sprzedaży udziału uprawianej ziemi, uzyskania sprawiedliwych warunków poddzierżawienia i trwałych umów⁴⁷². Podobne inicjatywy w Walii i Szkocji nie przyniosły efektów⁴⁷³. Represyjne ustawodawstwo i działania wojskowe zdławiły bojkot szkockich farmerów i osłabiły Ligę Ziemską w ich kraju⁴⁷⁴. Aspiracje Szkotów zadowoliło ustanowienie Departamentu ds. Szkocji w 1885 r. oraz częściowa delegacja władzy, a także akt o własności szkockich dzierżawców, tzw. *crofters*, z 1886 r., który chronił miejscową ludność przed absolutyzmem niektórych właścicieli⁴⁷⁵. W wyniku niepokoїв angielscy właściciele pozbywali się jednak niektórych gruntów w Szkocji i Irlandii. Cechował ich brak solidarności z celtyckimi ludami oraz pogarda dla Irlandczyków⁴⁷⁶.

⁴⁶⁹ E. Wasson, *Born to Rule...*, s. 35.

⁴⁷⁰ D. Cannadine, *Aspects*, s. 257-8.

⁴⁷¹ D. Cannadine, *The Decline and Fall...*, s. 60-1.

⁴⁷² E. Boumty, *Zarys psychologii politycznej narodu angielskiego w XIX wieku*, Lwów, Polskie Towarzystwo Naukowe 1906, s. 232-3; M. Daunton, *Wealth and Welfare. An Economic and Social History of Britain 1851-1951*, Oxford, Oxford University Press 2007, s. 49.

⁴⁷³ D. Cannadine, *The Decline and Fall...*, s. 86.

⁴⁷⁴ B. E. C. Dundale, *Arthur James Balfour*, London, Hutchinson 1939, s. 83-91; S. Low, *The Governance*, s. 296-7.

⁴⁷⁵ M. Daunton, *Wealth and Welfare...*, s. 49-50.

⁴⁷⁶ E. Wasson, *Born to Rule...*, s. 143-4.

Wydaje się, że arystokracja, szczególnie w Anglii, cieszyła się społecznym przyzwoleniem na zajmowane przez siebie uprzywilejowane pozycje, gdyż posiadanie ziemi łączono nie tylko z prestiżem, ale i wiarygodnością. Dla wielu polityków i myślicieli, takich jak Alexis de Tocqueville, Thomas Carlyle, John Stuart Mill, Richard Cobden czy Walter Bagehot, stanowiło to wyraz aprobaty dla narodowego charakteru Brytyjczyków. Teorię o uległości wobec elity rządzącej snuł Bagehot⁴⁷⁷. Tocqueville zwracał uwagę na przywiązanie Brytyjczyków do systemu hierarchii społecznej⁴⁷⁸, Cobden mówił o służalczości i uwielbieniu arystokracji⁴⁷⁹, zaś Gladstone - o akceptacji zasady dziedzicznych praw i miłości do lordów⁴⁸⁰. Sami arystokraci nie wyobrażali sobie, aby mogło być inaczej. Hrabia Grey podczas obrad komisji debatującej nad stanem armii i zniesieniem kupna szarży wojskowych w 1857 r., stwierdził, że żadne egzaminy nie zapewnią tego, co daje pochodzenie społeczne: a więc wysokie morale, odwagę i postawę dżentelmena. Zmiana systemu ułatwiłaby tylko dostęp do władzy ludzi żądnych zaszczytów i odznaczeń⁴⁸¹. W kolejnych dekadach, wraz z szybko postępującymi zmianami społecznymi, wielu myślicieli wykazywało nawet oznaki nostalgii za starymi tradycyjnymi wzorcami, które powoli zanikały⁴⁸². Parostwo automatycznie legitymizowało władzę i przywództwo. Afirmacja rangi para potęgowała aspiracje nowych środowisk dołączenia do elit, zaś sam Parlament pozostał centrum życia społecznego i politycznego⁴⁸³.

Same klasy średnie, akceptując *status quo* rządów arystokracji, spowalniały przemiany konstytucyjne. Nawet pod koniec XIX wieku wciąż opłacało się, zdaniem edytorów *The Economist*, wyłożyć pieniądze na zakup majątku wiejskiego i przyjąć arystokratyczny tryb życia. To przysparzało dodatkowego uznania i władzy⁴⁸⁴. Piętnasty hrabia Derby, wyliczając zalety posiadania ziemi, dochód z dzierżawy uznał jako najmniej ważny. Dwa pierwsze miejsca w jego hierarchii wartości zajmowały możliwość wpływu na politykę i zdobycie wyższego statusu społecznego⁴⁸⁵. Ta stopniowa infiltracja i asymilacja obu środowisk odbywała się za obopólną zgodą.

Najwcześniej, bo w 1835 r., do reprezentantów sądownictwa, wojskowości czy dworzan, dołączyli finansiści, w tym najbogatszy ród Baringów. Choć An-

⁴⁷⁷ W. Bagehot, *The English Constitution*, s. 358-60.

⁴⁷⁸ Cyt. za F. Bedarida, *A Social History of England...*, s. 40.

⁴⁷⁹ Cyt. za H. Perkin, *The Origins of Modern English Society*, s. 374.

⁴⁸⁰ W. E. Gladstone, 'The English Love a Lord', w: J. Lively, A. Lively (eds.) *Democracy in Britain*, Oxford, Blackwell 1994, s. 76.

⁴⁸¹ 'Parliamentary Papers, 1857, Second Session, Vol. XVIII, s. 254', w: W. L. Guttsman (ed.), *The English Ruling Class...* s. 268.

⁴⁸² F. Bédarida, *A Social History of England...*, s. 46-7.

⁴⁸³ E. Wasson, *Born to Rule*, s. 29.

⁴⁸⁴ Cyt. za F. M. L. Thompson, *English Landed Society...*, s. 285.

⁴⁸⁵ Cyt. za K. T. Hoppen, *The Mid-Victorian Generation...*, s. 22-3.

glia była najbardziej uprzemysłowionym krajem świata, biznes dla Brytyjczyków pozostał zajęciem brudnym, niegodnym arystokratów. Zdobywanie pieniędzy postrzegano jako cel społeczny a nie ekonomiczny, jako środek awansu społecznego i politycznego. Ród Baringów, zwany szóstym europejskim mocarstwem, po części rezygnował z aktywności w świecie finansjery na rzecz szlachectwa i wygodnego życia. To sprawiło, że korona w świecie finansów przechodziła w ręce Rothschildów⁴⁸⁶. Pierwszy reprezentant przemysłu do czekał się uszlachcenia dopiero w 1856 r.⁴⁸⁷

Siła arystokracji ziemskiej nie wynikała jednak tylko z ilości posiadanej ziemi. Cały XIX wiek daje wiele przykładów możliwości dostosowania się najbogatszych obywateli królestwa do uprzemysławiającej się Wielkiej Brytanii. Lata 1874-1896 i seria katastrof w rolnictwie pogorszyły kondycję finansową arystokracji ziemskiej, spadały czynsze dzierżawne i cena ziemi. Arystokraci przetrwali ten kryzys, obniżając koszty, ale też czerpiąc korzyści z innych źródeł. Dezertyfikacja fortun, inwestycje w przedsięwzięcia o charakterze miejskim, bankowym i handlowym sprawiły, że arystokracja przetrwała w lepszej kondycji, niż wskazywałyby na to ceny ziemi czy wysokość czynszów. Stare ziemiańskie rody rozglądały się za nowymi źródłami dochodów. Lordowie Bedford, Bute czy Devonshire korzystali z zasobów ziemskich, lecz nie pogardzali dochodami z kopalń, doków portowych, gruntów okolicznych, budowanych linii kolejowych. Wielu czerpało dodatkowe dochody z wydobywania minerałów znajdujących się na ich terenach, inwestycji w sieć kanałów wodnych, kolejnictwo czy budownictwo miejskie⁴⁸⁸. Gladstone mówił o zacierających się różnicach społecznych, o hybrydach, - ni to ziemianach, - ni to biznesmenach⁴⁸⁹.

Elity ziemskie miały ponadto wiele szczęścia. Proces urbanizacji Wielkiej Brytanii sprawił, iż prawa własności do ziemi stały się znaczącym źródłem dochodu. Arystokraci w Londynie, Birmingham Bath czy Sheffield sprzedawali lub dzierżawili ziemię na okres od 40 do 120 lat. Po wygaśnięciu dzierżawy renegotjowali warunki jej przedłużenia. Działki okoliczne w pobliżu Londynu, Nottingham, Leeds czy Leicester przynosiły ze sprzedaży niebotyczne dochody⁴⁹⁰. Niektóre ziemie stały się zaczątkiem prawdziwych fortun. Grosvenorowie, wywodzący się ze skromnej szlachty, zdobyli ziemie Pimlico, Oxford Street i Grosvenor Plac, co uczyniło ich najpotężniejszym rodem brytyjskim i dało tytuł książąt Westminster⁴⁹¹. Premier Salisbury, oprócz docho-

⁴⁸⁶ D. S. Landes, *Dynastie. Wzloty i upadki największych firm rodzinnych*, Warszawa, Wydawnictwo Literackie Muza 2007, s. 40-1, 318.

⁴⁸⁷ F. Bédarida, *A Social History of England...*, s. 129.

⁴⁸⁸ M. Daunton, *Wealth and Welfare...*, s. 52; G.E. Mingay, *Rural Life...*, s. 256.

⁴⁸⁹ F. Bédarida, *A Social History of England...*, s. 127-8; F. M. L. Thomson, *English Landed Society*, s. 315.

⁴⁹⁰ M. L. Bush, *The English Aristocracy...*, s. 64.

⁴⁹¹ G. E. Mingay, *Rural Life...*, s. 37.

dów z rolnictwa, uzyskiwał w 1902 r. wyższe dochody netto niż w 1868 r., dzięki rodowym inwestycjom w mieście Childwall, na przedmieściach Liverpoolu. Wynajem samych domów przynosił mu 10.000 funtów rocznie⁴⁹². Dodatkowo rozwijające się kolejnictwo czy budownictwo, przysparzały dalszych korzyści finansowych tej najbogatszej grupie społecznej. Także umiejętność gromadzenia własności ruchomej i tworzenie wewnętrznych obszarów wpływów w środowiskach bankowości, handlu czy przemysłu sprawiły, że XIX-wieczne elity ziemskie, pomimo kryzysu w rolnictwie w ostatnich dekadach tego wieku, nie ubożały zbyt gwałtownie. Do roku 1890 rolnictwo pozostało ich głównym źródłem dochodu, lecz jedna czwarta dochodów pochodziła już z dywidend z kolei, propinacji czy bankowości⁴⁹³.

Ponadto okazało się, iż większą liczbę bankructw odnotowywano w rodzinach niezakorzenionych w ziemi. Nawet pod koniec XIX wieku w zindustrializowanym kraju ziemia stanowiła zabezpieczenie przeciwko ryzyku, wyznacznik statusu społecznego i wierzytelności⁴⁹⁴. To powodowało, że antagonizm pomiędzy arystokracją ziemską a nowobogackimi osłabł. Posiadanie majątku na wsi zapewniało respekt, zaś przyjmowanie nowych zachowań spędzania wolnego czasu czy kształcenia dzieci przez klasy nuworyszy, łagodziło uprzedzenia. Kolejnymi wyzwaniem dla nowobogackich stawało się zdobycie miejsca w Izbie Gmin, a w dalszej perspektywie – tytułu lordowskiego. Te trendy społeczne prowadziły do głębszych powiązań odrębnych dotychczas społecznych grup i zaniku antagonizmów⁴⁹⁵.

Zmianie uległy też same zwyczaje związane z nadawaniem dystynkcji arystokratycznych. W poprzednich wiekach nie przyznawano ich masowo. Jedyną okazją do powiększenia ich liczby były zazwyczaj uroczystości koronacyjne nowego monarchy. Niektóre rody przez dziesiątki lat starały się o włączenie do elit arystokratycznych. W pierwszej połowie XIX wieku bogata rodzina czekała zazwyczaj trzy pokolenia, aby, uzyskując pierwszy tytuł rycerski lub baroneta, dołączyć do szeregów wyższej arystokracji⁴⁹⁶. Trudności ze zdobyciem miejsc parlamentarnych i funkcji państwowych mieli nawet najbogatsi obywatele królestwa, jeśli nie reprezentowali stosownych środowisk. Bankier Londynu żydowskiego pochodzenia, Lionel Rothschild, dopiero po latach starań zasiadł w ławach poselskich. Nie udało mu się jednak uzyskać tytułu lordowskiego. Królowa Wiktorja odmówiła mu nadania dystynkcji para ze względu na niegodne dżentelmena zajęcie, tj. spekulację walutą i udzielanie pożyczek⁴⁹⁷.

⁴⁹² A. Roberts, *Salisbury...*, s. 441.

⁴⁹³ M. L. Bush, *The English Aristocracy...*, s. 67.

⁴⁹⁴ M. Daunt, *Wealth and Welfare...*, s. 39.

⁴⁹⁵ T. H. S. Escott, *England...*, s. 22.

⁴⁹⁶ F. M. L. Thompson, *English Landed Society...*, s. 21-2.

⁴⁹⁷ A. P. Thornton, *The Habit of Authority ...*, s. 255.

Od roku 1887 r. i pięćdziesiątego jubileuszu panowania Wiktorii na tronie, ceremonie wyróżniania poddanych tytułami i odznaczeniami odbywały się corocznie i to dwa razy, podczas obchodów nowego roku i urodzin królowej. Nowe zwyczaje wywoływały reakcje niechęci wśród samych arystokratów. Narzekano na wszechobecność nowych nominatów⁴⁹⁸. Wśród wyróżnionych nowymi dystynkcjami arystokratycznymi, oprócz wcześniej akceptowanych przedstawicieli profesji, tj. polityków, prawników, wojskowych, reprezentowanych najczęściej przez młodszych synów parów, znajdowali się też przedsiębiorcy i ludzie biznesu. Przed 1885 r. zaledwie siedmiu z nich dostało przywileju zdobycia rangi para, w latach 1885-1911 - aż pięćdziesięciu⁴⁹⁹.

Fakt, że parostwo włączało reprezentantów innych grup społecznych skutkowało powolnym odrzucaniem stereotypu utożsamiania bogactwa z posiadaniem ziemi. Od nowych lordów nie oczekiwano porzucenia dotychczasowego trybu życia, tym bardziej, iż w latach osiemdziesiątych zauważono zwiększoną sprzedaż ziemi. Wśród 700 największych posiadłości 7% znajdowało się już w rękach burżuazji i ludzi akceptowanych profesji: prawników, lekarzy czy wojskowych. To mimowolnie zmieniało wizerunek elity, także tej zasiadającej w Izbie Lordów⁵⁰⁰. Zmieniało się także postrzeganie londyńskiego City. Większe powiązania świata kapitałowego oraz arystokracji oddziaływały pośrednio na status finansistów. Prestiż społeczny arystokracji sprawił, iż świat biznesu przesiąkał wartościami elit ziemskich, lecz mit życia na wsi pozostał. Arystokracja brytyjska wchodziła również w lukratywne koligacje z bogatym mieszczaństwem i przedsiębiorcami z Ameryki. W końcowych dekadach XX wieku określenia patrycjusze i plutokraci uważano już za synonimiczne⁵⁰¹.

Łączenie się środowisk arystokracji i klas średnich odbywało się z korzyścią dla obu stron. Następowala symbioza interesów zamożnych przemysłowców i arystokratów. Nowobogackim nie brakowało pieniędzy, ale pewności siebie oraz ogłady towarzyskiej. Zdobyli fortuny, lecz pozycję społeczną wciąż legitymowało bywanie w świecie elit. Parostwo stawało się dostępne dla grup ludzi klasy średniej bez majątku ziemskiego, czerpiących dochody z handlu czy produkcji, tak pogardzanych dotychczas przez tradycyjne kręgi elit. Pojawiły się nowe standardy wśród samej arystokracji, a dotyczyły one relacji ze światem biznesu. W ostatniej dekadzie XIX wieku około 25% arystokratów przyjmowało posady, głównie grzecznościowe, w radach nadzorczych kom-

⁴⁹⁸ D. Cannadine, *The Decline and Fall...*, s. 300.

⁴⁹⁹ L. Stone, J. C. F. Stone, *An Open Elite...*, s. 26-7.

⁵⁰⁰ D. Cannadine, s. 135-6; F. M. L. Thompson, *English Landed Society...*, s. 326; J. V. Beckett, *Aristocracy in England...*, s. 78-9.

⁵⁰¹ F. Bédarida, *A Social History of England...*, s. 44; D. Cannadine, *Patricians, Power and Politics of Nineteenth Century Towns*, Leicester, Leicester University Press 1982, s. 2; D. Cannadine, *Lords and Landlords...*, rozdz. I.

panii, spółek handlowych oraz różnorodnych przedsiębiorstw. Dawało im to dodatkowe dochody, a biznesmenom przysparzało prestiżu w ich środowisku⁵⁰².

Istniał jeszcze jeden ważny czynnik przemawiający za wagą posiadania majątku ziemskiego. Ziemia, oprócz wiążącego się z nią prestiżu i swobody stylu życia, zapewniała stabilizację dzięki prawnej pozycji dóbr nieruchomości. W przypadku spadkobrania ruchomości warunki były odmienne. Ziemia przechodziła w ręce dziedzica, zaś papiery wartościowe, pieniądze czy inne aktywa dzielono wśród członków rodu. Przede wszystkim tak naprawdę, aż do 1853 r., skarb państwa nie opodatkowywał ziemi. Wprawdzie pierwsze opłaty od posiadanego majątku wprowadzono pod koniec XVII wieku, lecz nie aktualizowano ich wysokości wraz ze wzrostem wartości ziemi. Większość przychodów skarbu państwa stanowiły podatki pośrednie. W końcowych dekadach XIX wieku opłaty od posiadanej ziemi stanowiły zaledwie jedną trzecią tych narzucanych na dobra ruchome. Opłaty skarbowe w przypadku dziedziczenia wprowadzono dopiero w 1894 r., ale i tu spadek ziemski dawał spadkobiercy więcej przywilejów. Czas na spłatę majątku wynosił od czterech do ośmiu lat⁵⁰³.

Od 1894 r. ten przywilej został elitom ziemskim odebrany, a wysokość opłat spadkowych uzależniono od wartości pozostawionej ziemi. Najniższe opłaty ustanowiono na posiadłości warte 10.000-25.000 funtów i wynosiły one 4%, zaś płatności za majątki wyceniane w przedziale 500.000-1.000.000, sięgały już 7,5%⁵⁰⁴. Sir William Harcourt, minister skarbu i pomysłodawca nowego podatku, liczył na milionowe dochody dla budżetu państwa. Jego oczekiwania spełniły się z nawiązką, lecz dopiero w XX wieku opłaty spadkowe i inne, w tym od dzierżawionej ziemi i wspólnot dzierżawnych, doprowadziły do sprzedaży wielu majątków ziemskich⁵⁰⁵. Inne niekorzystne uwarunkowania, w tym ekonomiczna depresja, spadające ceny płodów rolnych oraz niższe czynsze znacząco obniżyły dochody właścicieli ziemskich⁵⁰⁶. Wszystkie te uwarunkowania zadały cios możnowładztwu dotychczasowych elit.

Wybawieniem dla niektórych arystokratów okazało się ustanowienie w 1895 r. *National Trust*, organizacji zajmującej się konserwowaniem przyrody i zabytków. Nieprzypadkowo powołano ją do życia rok po wprowadzeniu obciążeń fiskalnych, które dotknęły spadkobierców majątków ziemskich i ru-

⁵⁰² L. Stone, J. C. F. Stone, *An Open Elite?* ..., s. 294.

⁵⁰³ M. Dauntton, *Wealth and Welfare* ..., s. 461-2. E. Boutmy, *Zarys psychologii politycznej*..., s. 230-1; P. Mathias, *The Industrial Nation. The Economic History of Britain 1700-1914*, London, Routledge 2001, s. 37-8.

⁵⁰⁴ E. W. Ridges, *Constitutional Law*..., s. 113.

⁵⁰⁵ R. Jenkins, *The Chancellors*, London, Papermac 1998, s. 63; C.P. Hill, *British Economic and Social History 1700-1975*, Bath, Arnold 1977, s. 150-1.

⁵⁰⁶ M. Dauntton, *Wealth and Welfare* ..., s. 64, 468.

chomości. Jej zadaniem było propagowanie ustawodawstwa, które umożliwiło przekazywanie przez zubożałych właścicieli ziemskich swoich posiadłości w formie darowizny (*gift*) czy zapisu (*bequest*) na rzecz tej organizacji. Przystąpienie do organizacji skutkowało znacznymi upustami w wysokości podatków od dziedziczonej własności oraz umożliwiało rodzinie zamieszkiwanie we własnym „gnieździe” pod warunkiem, że zostanie ono udostępnione zwiedzającym. Początki działalności Trustu okazywały się trudne dla właścicieli dotychczas dominującej i niezależnej elity ziemskiej. Pozwoliło jednakże przetrwać mniej zaradnym arystokratom w coraz bardziej egalitarnym świecie. Wśród nich znajdował się sam lord Curzon, który przekazał pod zarząd organizacji swe zamki Bodiam i Tattershall⁵⁰⁷.

Zmieniające się społeczeństwo, nowe fortuny rodzące się w kręgu biznesu, przemysłu i finansów oznaczały koniec całkowitej dominacji arystokracji w świecie establishmentu państwa. Tym, co odróżnia świat Wielkiej Brytanii od innych krajów europejskich, jest to, że nowi przedstawiciele elit, nie wytworzyli własnych struktur władzy i filozofii z nią związanej. Pragnęli dołączyć do niedostępnego im dotąd świata lordów i baronetów. Tytuły arystokratyczne i dystynkcje szlacheckie coraz częściej przyznawano osobom bez majątku ziemskiego. Nagradzano przedstawicieli elit biurokratycznych struktur krajowych i Imperium. Znajomy dotąd świat ziemian wprowadzał kolejne, nieznane w środowisku tradycyjnych rodów, nazwiska. Nieprzypadkowo w latach osiemdziesiątych XIX wieku rozpoczęto publikację dwóch nowych pozycji: *Directory of Directors* i *Who's Who*. Arystokracja ziemská przestała być jedyną, która kształtowała establishment Wielkiej Brytanii⁵⁰⁸.

Taka filozofia postępowania pozwoliła parom na zachowanie wciąż wysokiej pozycji w kręgach establishmentu władzy wykonawczej i jej emanacji – gabinetu. Wielka Brytania uniknęła tym samym choroby, która zniszczyła kohezję społeczną Francji w XVIII wieku. Pogarda, jaką okazywały sobie nawzajem francuskie kasty chroniące za wszelką cenę swych praw, zniszczyła je wszystkie. Arystokracja brytyjska okazała się przezorniejsza, zręczniejsza i bardziej otwarta niż jakakolwiek inna⁵⁰⁹.

Związek pomiędzy właściwym pochodzeniem społecznym a piastowaniem najwyższych funkcji w państwie ukazują rodowody samych premierów okresu 1793-1902. Większość z nich to parowie, lordowie Grenville, Portland, Liverpool, Wellington, Grey, Melbourne, Aberdeen, Palmerton, Derby i Salisbury lub ich synowie, Pitt Młodszy, John Russell. Robert Peel i William Glad-

⁵⁰⁷ D. Cannadine, *In Churchill's Shadow. Confronting the Past in Modern Britain*, Oxford, Oxford University Press 2003, s. 230-2.

⁵⁰⁸ D. Cannadine, *The Decline and Fall*, s. 28.

⁵⁰⁹ A. de Tocqueville, *Dawny ustrój i rewolucja*, przekł. H. Szumańska-Grossowa, Warszawa, Fundacja Aletheia 2005, s. 123-5.

stone to przedstawiciele bogatych rodów burżuazji. Inni, jak Canning czy Addington, to faworyci monarchów, zaś Disraeli'ego, człowiek sukcesu, zdobył władzę w hermetycznym kręgu wybranych dzięki przychylności lorda Benticka, syna księcia Portlanda⁵¹⁰. W tak ukształtowanym systemie wpływów i zależności nawet milionerzy nie mogli liczyć na zbyt wiele bez należytego wsparcia. William Smith nie zdobył funkcji pierwszego lorda admiralicji ze względu na protest królowej Wiktorii, która postrzegała go jako reprezentanta klasy średniej⁵¹¹. Z drugiej strony ludzie pokroju Smitha czy Crossa, otrzymując mniej prestiżowe urzędy gabinetowe, legitymizowali działania administracji rządowych w demokratyzującej się Wielkiej Brytanii, szczególnie ostatnich dekadach XIX wieku⁵¹². Dwadzieścia trzy procent dystynkcji parowskich ostatniego premiera arystokraty, markiza Salisbury, przypadło właśnie przedstawicielom środowisk biznesu⁵¹³. Liczba arystokratów i baronetów w gabinetach XIX-wiecznego królestwa, choć wysoka, wydaje się zatem uzasadniona.

Wielka Brytania uniknęła neoabsolutystycznych trendów, które cechowały rządy Rzeszy, Austro-Węgier i Rosji w XIX wieku. Królowa Wiktorja dopuszczała do ścisłego grona przedstawicieli władzy, reprezentantów wywodzących się spoza wąskiego kręgu ziemiańskich i arystokratycznych rodów. Premierzy: sir Robert Peel, Benjamin Disraeli czy William Gladstone nie wywodzili się przecież z dominującej w okresie jej panowania arystokracji. W przeciwieństwie jednak do innych dworów królewskich, ingerencja Korony w proces decyzyjny gabinetów, szczególnie pod koniec wieku, była ograniczona. Ta umiejętność dostosowania się triumwiratu władzy dworsko-gabinetowo-parlamentarnej zaowocowała ciągłością procesu konstytucyjnego i ustroju monarchicznego. Kwestia wprowadzenia republiki w państwie brytyjskim nigdy nie stała na forum parlamentu, a wiele innych ustępstw ze strony Korony pozwoliło jej załagodzić bieżące konflikty i krytykę, w tym prasy⁵¹⁴.

Chociaż proces legislacyjny w Izbie Gmin XIX wieku powoli przechodził z rąk arystokracji w ręce klas średnich, to jednak gabinety tego okresu wykazywały podobne trendy z dużym opóźnieniem. Elity arystokratyczne i ziemiańskie miały olbrzymie wpływy na władzę wykonawczą od 1793 r., tj. od rekonstrukcji rządu Pitta Młodszego, który wprowadził Wielką Brytanię w XIX wiek, do 1902 r., kiedy ustąpił z urzędu markiz Salisbury, jej ostatni premier zasiadający w Izbie Lordów. Wpływ ten zapewniało im miejsce w izbie wyższej oraz szereg funkcji, które sprawowali w administracjach rządowych. Z analizy składów gabinetowych XIX-wiecznego królestwa wynika,

⁵¹⁰ S. Low, *The Governance of England*, s. 186-7; C. Hibbert, *George III*, s. 313-4; E.A. Smith, *George IV*, s. 234; R. Blake, *Disraeli*, s. 228-30.

⁵¹¹ J. V. Beckett, *Aristocracy in England*, s. 11.

⁵¹² D. Cannadine, *Decline and Fall...*, s. 207.

⁵¹³ A. Roberts, *Salisbury*, s. 672.

⁵¹⁴ S. Haseler, *The End of the House of Windsor. Birth of a British Republic*, London, Tauris 1993, s. 18-9.

że z 221 osób, które pełniły funkcje ministerialne w tym okresie, ogółem 168 osób (76%) posiadało tytuły arystokracji wyższej. W liczbie tej 84 osoby (38 %) stanowili arystokraci oraz spadkobiercy tytułów rodowych, 9 (4.07%) to ich młodsi synowie, którzy w wyniku zbiegu okoliczności, jak śmierć starszego brata, odziedziczyli po nich dystynkcje. Pozostali, 7 osób, to młodsi synowie rodów parów, którzy zdobyli swoje własne dystynkcje arystokracji wyższej oraz 54 osoby (24,43%), które doczekały się własnych tytułów przed objęciem funkcji ministerialnych w trakcie ich pełnienia lub po zakończeniu sprawowania urzędu.

Arystokrację niższego szczebla reprezentowali: baroneci w liczbie 19 osób (8.6%), ich synowie - 8 osób (3.6%) oraz czterech rycerzy (1.8%). Piętnastu z nich zdobyło z czasem tytuły arystokracji wyższej (6.78%). Z pozostałych 36 osób, 12 to młodsi synowie arystokratów (5.43%), a z 24 osób (10.86%), które nie legitymowały się żadną dystynkcją arystokratyczną ani nie wywodziło się z rodów lordów, pięciu pochodziło z rodzin typowo ziemiańskich, trzy z rodzin, w których ojcowie pełnili obowiązki religijne, trzy to synowie polityków, trzy urzędników, a zaledwie sześciu pochodziło z rodzin typowo przemysłowych lub kupieckich. Pozostali, 4 osoby, reprezentowali środowiska związane z ziemiaństwem, Kościołem i arystokracją. Niektórych trudno zakwalifikować do jakiegokolwiek grupy ze względu na brak informacji lub jej nieprecyzyjność (zob. aneks 2). Wszyscy ci ministrowie awansowali dzięki układom towarzyskim i rodzinnym lub własnej zaradności.

Taki skład obsady gabinetowej świadczy o dużym przywiązaniu społeczeństwa angielskiego do dominacji jednej klasy i jej umiejętności przystosowywania się do nowych realiów przemysłowego królestwa Wielkiej Brytanii. Zrodzone niejako do władzy elity ziemiańskiej właśnie gabinet, centrum władzy wykonawczej, do końca XIX wieku traktowały jako ostoję swojej nadrzędnej pozycji społecznej i przynależnych jej przywilejów. Akceptacja historycznie ukształtowanej hierarchii społecznej, szacunek okazywany lepiej urodzonym oraz obsesyjne dążenie do zbliżenia się z tą sferą społeczną reprezentantów klas średnich, sprawiały, że cechy charakteryzujące społeczność paternalistyczne były akceptowane w społeczności brytyjskiej. Surowo przestrzegane prawo pierworództwa oraz dogodność stanowienia prawa przez same elity przesądziło o sprawności ich działań.

Analizując skład osobowy całego okresu 1793-1902, można dojść do przekonania, że bez względu na to, czy tytuły arystokratyczne ministrów XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii wywodziły się z okresu średniowiecza, wieków późniejszych dynastii Tudorów, Stuartów czy wczesnych królów hanowerskich, czy też zdobyto je przed lub w trakcie sprawowania funkcji politycznej, to dysproporcje w reprezentacji różnych grup społecznych są olbrzymie. Jeżeli przedstawiciele arystokracji wyższego (168 osób) i niższego szczebla,

(12 osób, którym nie udało się zdobyć tytułu para), stanowili łącznie 81.14% całego zespołu ministrów, tj. 180 osób, to można mówić o paradoksie natury społeczno-politycznej. Wielka Brytania była bowiem najbardziej zurbanizowanym i uprzemysłowionym krajem pod koniec wieku XIX. Trzy czwarte jego ludności mieszkało w miastach, a taka sama liczba swoją pozycję zawodową łączyła z przynależnością do klasy robotniczej⁵¹⁵.

Nawet jeśli pomniejszy się tę 180-osobową grupę o liczbę 21 ministrów, którzy swe tytuły zdobyli po zakończeniu sprawowania urzędów w gabinecie, wciąż nie zmienia to faktu, że większość, bo 71.94% elit władzy wykonawczej, tj. 159 ministrów, to osoby o przeważającym ziemiańskim rodowodzie, hołdujące wiejskiemu trybowi życia lub takie, dla których ten właśnie styl wydawał się być najbardziej odpowiedni w kraju przemysłowców, kupców czy finansistów. Wiele wyżej omawianych czynników i procesów społeczno-politycznych, wzajemnie ze sobą powiązanych, umożliwiły reprezentantom jednej grupy społecznej, zdominowanie procesu władzy wykonawczej (zob. aneks 3). To z kolei sprawia, że znalezienie jednej prostej odpowiedzi na pytanie, dlaczego tak przedstawiała się struktura przydziału obowiązków w królestwie Wielkiej Brytanii, nie może być łatwe i jednoznaczne.

Należy dodać, że analiza liczbowa piastowanych posad gabinetowych obejmowanych przez niektórych z ministrów, stanowi zaledwie część sprawowanej przez nich realnej władzy. Ci sami politycy sprawowali często inne urzędy i funkcje. Posady gabinetowe stawały się wyrazem uznania pozycji, jaką dana osoba uzyskała w świecie polityki poprzez swoją poprzednią działalnością lub wpływ rodu. Przed objęciem najważniejszych funkcji gabinetowych lub po odejściu ze sprawowanego urzędu, ministrowie zdobywali inne ważne posady: pełnili obowiązki gubernatorów angielskich prowincji w koloniach, pracowali w lokalnej administracji rządowej lub na uniwersytetach. Zebranie wszystkich tych danych umożliwiłoby określenie rzeczywistego zakresu wpływów elit arystokracji w społeczności brytyjskiej XIX wieku. Ponadto jeszcze dobitniej wskazałoby na zasadność utrzymywania tych tradycyjnych form państwowości i praktyk konstytucyjnych w Wielkiej Brytanii, które w innych demokracjach europejskich powoli odchodziły w niepamięć.

3.2. Tradycja rodowego mariażu

Kolejny ważny czynnik konsolidujący i wzmacniający pozycję arystokracji w dziewiętnastowiecznej Wielkiej Brytanii stanowiła polityka rodzinna tej grupy społecznej. Zawarcie małżeństwa, które zazwyczaj kojarzy się z założe-

⁵¹⁵ D. Cannadine, *Class in Britain*, s. 107.

niem rodziny, dla przedstawicieli arystokratycznego stanu miało szerszy wymiar, przede wszystkim polityczny i ekonomiczny⁵¹⁶. Co więcej, historię królestwa Wielkiej Brytanii często postrzega się poprzez pryzmat kilkudziesięciu panujących rodów, które umiejętnie zdominowały świat parlamentarny oraz ośrodki decyzyjne królestwa. Stanowiły elitę w pełni zintegrowaną społecznie, politycznie i ekonomicznie. Nazwy największych dynastii rodowych, tj. Cavendish, Derby, Grenville, Grey, Grosvenor, Lowthers, Manners, Russell, czy Spencer zapisały się w historii wielu wieków brytyjskiego parlamentaryzmu⁵¹⁷. Razem z innymi czołowymi przedstawicielami elit potrafiły wprowadzić w struktury parlamentu nawet po kilkunastu członków własnych rodzin⁵¹⁸.

Zacieśnianie wzajemnych związków poprzez właściwe koligacje rodzinne sprzyjało utrzymaniu władzy wykonawczej przez arystokrację i jej naturalnych sojuszników, tj. baronetów i szlachtę. Nade wszystko rodowe powiązania ministrów obejmujących urzędy pozwoliły utrzymać pieczę nad światem władzy, a późniejsze nieproporcjonalne wpływy w sferach rządowych stanowiły, m.in. wynik umiejętnie kształtowanej polityki rodzinnej. Nazwy „rody panujące” czy „elita panująca” wielokrotnie używano wymiennie⁵¹⁹.

Istnienie rodowej elity władzy wiązało się zatem z problemem dostępności do klasy wyższej. Panuje przekonanie, że najczęściej stosunki pomiędzy przedstawicielami rodów, szczególnie tych znaczących, poddane były regułom endogamii, tj. prawomocnych związków wewnątrz grupy. Obraz taki może być jednakże mylny. Naruszanie przedziałów poszczególnych klas w Wielkiej Brytanii nie było zjawiskiem rzadkim. Historia dostarcza wielu przykładów rodzinnych mezaliansów, gdy córki i synowie parów wchodzili w związki uznawane za nieodpowiednie, ślubując służącym, kochankom czy rzemieślnikom⁵²⁰. Tego typu przypadki wzbudzały sensację, lecz w pewnym sensie stanowiły czynnik stabilizujący, gdyż w żadnym momencie arystokracja nie stała się wyizolowaną kastą. Z drugiej strony, stanowiły dowód, że w epoce rozwoju społecznego podziały społeczne wciąż miały wielkie znaczenie.

⁵¹⁶ F. M. L. Thompson, *English Society...*, s. 19; J. Cannon, *Aristocratic Century...*, s. 70-3; A. J. Mayer, *The Persistence of the Old Regime...*, rozd. 2; E.A. Smith, *The House of Lords...*, s. 56-8; A. Todd, *On Parliamentary Government...*, s. 8-10.

⁵¹⁷ E. Wasson, *Born to Rule...*, s. 45.

⁵¹⁸ Z liczby 5.034 posłów, którzy zasiadali w parlamencie w latach 1734 – 1832, aż 3.045 to członkowie 922 rodzin. 1527 parlamentarzystów reprezentowało interesy 247 rodów, wśród których 31 mogło poszczycić się co najmniej 12-osobową reprezentacją. W.L. Guttsman, 'The British Political Elite...', w: P. Stanworth, A. Giddens (eds.), *Elites and Power...*, s. 25.

⁵¹⁹ J. L. Sanford, M. Townsend, *Great Governing Families of England*, New York, Library Press 1972, s. 1-20; E. Wasson, *Born to Rule...*, rozd. I; A. Todd, *On parliamentary Government...*, s. 8.

⁵²⁰ J. Cannon, *Aristocratic Century...*, s. 71-7.

O szczególnej roli tradycji mariażu rodowego w świecie arystokratycznych elit świadczą inicjatywy Izby Lordów, zmierzające do uporządkowania kwestii zawierania związków małżeńskich. Pierwsze z nich wysuwano już w XVII wieku. Postulowały one wprowadzenie kroków prawnych celem ukrócenia liczby mezaliansów. Wszystkie propozycje ustawodawcze izby wyższej odrzucano jednak w Izbie Gmin, a wiele aktów prawnych, pomimo monitów lordów, nawet nie rozpatrywano⁵²¹. To pokazuje, iż determinację prawnego unormowania kwestii małżeństw, wykazywało tylko jedno środowisko – parowie.

Próby uregulowania rynku małżeńskiego ponowiono w XVIII wieku, gdy rozpowszechniła się praktyka potajemnie zawieranych związków na Fleet Street. Według prawa kanonicznego z 1604 r., były one nielegalne, lecz nie to powodowało zaniepokojenie osób zainteresowanych unormowaniem kwestii matrymonialnych. Głównym powodem interwencji w ten nielegalny proceder był fakt, że często dotyczył małoletnich córek czy synów osób dobrze sytuowanych. Mezalianse z kolei godziły w interesy rodów, komplikowały sprawy spadkowe oraz stanowiły problem dla prawników zajmujących się materialną pozycją elit. Zdarzały się też przypadki bigamii. Co gorsza, nie istniał żaden rejestr potajemnie zawartych związków. Postępowanie młodych, które można przypisać porywczowości uczuć, komplikowało długoletnie tradycje rodów oparte na starannych kalkulacjach dynastycznych. Ustabilizowanie tego typu zachowań było zatem odpowiedzią na szereg spektakularnych mezaliansów osiemnastego wieku⁵²².

Pierwszą ustawę o małżeństwie wprowadzono w życie w 1753 r. z inicjatywy lorda kanclerza Hardwicke'a. Rodzina uzyskała osobowość prawną, którą sankcjonował Kościół anglikański. W myśl postanowień nowego aktu, o ważności małżeństwa przesądzał fakt jego zawarcia w kościele parafialnym przed duchownym anglikańskim posiadającym święcenia kapłańskie, a samą ceremonię ślubną musiały poprzedzać trzykrotne zapowiedzi. Zawarcie związku poza Kościołem wymagało pozwolenia arcybiskupa. Ustawie podlegali nie tylko wyznawcy Kościoła anglikańskiego, ale też dysydenci i osoby wyznania rzymskokatolickiego. Niestosowanie się do owych przypisów skutkowało uznaniem potomstwa za nielegalne oraz utraceniem praw dziedziczenia. Nowe wymogi prawne nie obowiązywały natomiast członków rodziny królewskiej, Żydów oraz kwaków⁵²³. Argumenty lorda Harwicke'a o zasadności wprowadzenia rozwiązań prawnych przekonały parów, gdyż poparli ustawę większością głosów. Przystała na nie również Izba Gmin po wprowa-

⁵²¹ Tamże, s. 74-5.

⁵²² Tamże

⁵²³ K. Koranyi, *Powszechna historia prawa*, s. 327-8; J. Perkin, *Marriage in the Nineteenth-Century England*, London, Routledge 1988, s. 22.

dzeniu nielicznych poprawek. Zapisy *Marriage Act* zadowolili środowiska nie tylko sfer wyższych, ale i prawników oraz sędziów zmęczonych rozstrzyganiem trudnych spraw spadkowych czy rozwodowych⁵²⁴.

Sam akt prawny, jak i sposób jego przeprowadzenia, spotkał się z niechęcią opozycji. Ustawa narzucała zbyt wiele obostrzeń. Poza obowiązkiem ogłoszenia zapowiedzi wymagała zgody rodziców na zawarcie związku w przypadku osób poniżej 21 roku życia. Ponadto ustanawiała procedury wykupu licencji małżeńskiej, a za łamanie tych postanowień wprowadzała kary. Akt sprawił, że praktykowane dotychczas ceremonie według prawa zwyczajowego, a także nielegalne związki potajemne przeszły do historii. Ponadto ukrócono praktykę związków zawieranych przez nieletnich, która stanowiła źródło dochodów duchownych, gotowych za niewielką opłatą błogosławić nowożeńców nawet w londyńskim więzieniu dla niewypłacalnych dłużników⁵²⁵.

Przeciwnicy ustawy, w tym sam sekretarz stanu Henry Fox, beneficjent potajemnego ślubu z Caroline, najstarszą córką z domu księcia Richmond, zwracali uwagę na szerszy wymiar przyjętego ustawodawstwa. Nowe zapisy prawne okazały się zbyt surowe, a w niektórych przypadkach niemożliwe do zrealizowania. Wymóg zawierania związku w Kościele anglikańskim, nie respektował praw niewierzących, dysydentów czy katolików. Ponadto obawiano się, że wprowadzenie nowych zapisów utrudni awans społeczny osób niższego stanu, chcących zawrzeć związek małżeński z osobą z wyższych sfer. Krytykując nowe prawo, odwoływano się do przykładu oligarchii weneckiej, gdzie wzajemne skoligacenie rodów, a co za tym idzie, łączenie majątków, doprowadziło od praktyk nepotyzmu i korupcji w parlamencie⁵²⁶. Sam Fox, syn polityka związanego ze środowiskiem wigów, typowany na premiera, uwodząc córkę księcia sympatyzującego z torysami, doprowadził do skandalu i wieloletniego braku więzi z rodziną⁵²⁷.

Ustawa pogłębiła niechęć do stanu arystokracji, gdyż wprowadzono ją w Izbie Lordów, a to nie przysporzyło jej sympatii w izbie niższej. Inicjatywa parów zakończyła jednakże kilkudziesięcioletnią batalię pomiędzy izbami, której sednem była nie tyle wolność jednostki lecz, jak się wydaje, próba ograniczenia mobilności klasowej⁵²⁸. Już wcześniej parowie próbowali prawnie zabezpieczyć sobie przywileje w świecie decyzyjnym, inicjując w 1719 r., tzw. *Peerage Bill*, który gwarantował arystokratom wyłączność na nadawanie tytułów, zwiększenie praw w stosunku do monarchy i opozycyjnych stanów. Poli-

⁵²⁴ L. Stone, *Road to Divorce. England 1530-1987*, Oxford, Oxford University Press 2002, s. 121-8.

⁵²⁵ J. H. Baker, *An Introduction to English Legal History*, s. 482-3; J. Satvinder, 'Church of England Marriages: Historical Particularity or Anomaly?', *Kings Law Journal*, 2009, Vol. 20, Issue 1, s. 161.

⁵²⁶ J. Cannon, *Aristocratic Century...*, s. 75; J. H. Baker, *An Introduction to English Legal History...*, s. 483.

⁵²⁷ S. Tillyard, *Aristocrats. Caroline, Emily, Louisa and Sarah Lennox 1740-1832*, London, Vintage 1995, s. 22-9, 83-5.

⁵²⁸ J. Cannon, *Aristocratic Century...*, s. 94.

tyka odgrywała zatem pewną rolę w kreowaniu trendów społecznych. Rywalizacja wigów i torysów ostatnich dekad XVIII wieku sprzyjała zawieraniu małżeństw endogenicznych, co więcej, odzwierciedlających alianse głównych frakcji i ugrupowań parlamentarnych⁵²⁹.

Fakt przeprowadzenia aktu o małżeństwie nie sprawił jednakże, iż arystokracja stała się grupą jednolitą. Nie wykazują tego badania dotyczące elit arystokratycznych i ich związków. W XVIII wieku tylko 49% książąt i markizów, 28 hrabiów i 19 wicehrabiów i baronów poślubiło córki parów. W wieku XIX liczby te są niższe i stanowią odpowiednio 32 dla najwyższych rangą parów, 29 dla hrabiów i 17 dla pozostałych. Mogło to poniekąd wynikać z dość ograniczonego kręgu parów i ich potomstwa⁵³⁰, ale i liberalnych tendencji i przemian późniejszego okresu oraz charakteru nowych mianowań dokonanych przez premiera Pitta Młodszego. Liczne tytuły lordowskie dotyczyły ograniczonej liczby kandydatów⁵³¹. Ponadto osoby wywyższane do stanu arystokratycznego to też często synowie i wnukowie parów i baronetów. W wielu przypadkach przyznanie dystynkcji para było już tylko formalnym potwierdzeniem zdobytej przez osobę pozycji społecznej i statusu materialnego. Zawarcie związku małżeńskiego z przedstawicielem tejże klasy, jeszcze dobitniej podkreślało ekskluzywność parostwa⁵³².

Wciąż wżeniano się w rodziny o podobnym lub zbliżonym statusie społecznym, jednakże w przypadku arystokratów najwyższego szczebla, tj. książąt czy markizów, dbano, aby były to przedstawicielki własnego stanu. Podobnie postępowali dziedzice lordów, choć młodsi synowie mieli już więcej swobody. Trudno zatem mówić o rewolucyjnych odstępstwach od utrwalonych zwyczajów. Tendencja zawierania związków w ramach własnej zbiorowości pozostała niezmienną⁵³³. Rodowe powiązania, wzmocnione liczbą tytularnych wyróżnień oraz stabilność finansowa rodów stanowiły czynniki społecznej nobilitacji. Małżeństwa endogamiczne nigdy nie zanikły. Obliczono, na przykład, iż tylko ponad 55% parów w okresie 1830-41 ożeniło się z córkami, wnuczkami, siostrzenicami czy siostrami parów brytyjskich, szkockich, czy irlandzkich. Wielu czyniło tak, aby wzmocnić wpływy polityczne własnej rodziny. Inni pozostali w stanie beżennym lub poślubili reprezentantki innych grup społecznych⁵³⁴.

Wprowadzenie nowego ustawodawstwa miało jednak pewne skutki społeczne i prawne. Z jednej strony ustawa zyskała rozgłos, gdyż zwiększała rolę

⁵²⁹ R. Price, *British Society...*, s. 260.

⁵³⁰ Cyt. za J. V. Beckett, *The Aristocracy in England...*, s. 103.-4.

⁵³¹ G. C. Richards, 'The creation of peers...' s. 49-52.

⁵³² J. Cannon, *Aristocratic Century...*, 81-2; 92; M. W. McCahill, 'Peerage creations ...', s. 269; J. V. Beckett, *The Aristocracy in England...*, s. 104.

⁵³³ J. Cannon, *Aristocratic Century...*, 81-2; 92.

⁵³⁴ E. A. Smith, *The House of Lords...*, s. 57; A. I. Macinnes, *Union and Empire...*, s. 123.

rodziców, Kościoła anglikańskiego i wprowadziła wymogi administracyjne rejestracji kontraktów małżeńskich. W pewnym też sensie wyodrębniała sfery wyższe od przedstawicieli klas niższych, które często ze względów finansowych nadal powielały dawne praktyki prawa zwyczajowego, tj. złożenia publicznej deklaracji małżeńskiej⁵³⁵. Zapewniła ponadto Kościołowi anglikańskiemu monopol wśród instytucji wyznaniowych na udzielanie sakramentu małżeństwa na następne dwa stulecia⁵³⁶. Z drugiej strony, przyjęcie przez parlament ustawy o związkach małżeńskich doprowadziło z czasem do zajęcia przez jego członków stanowiska w kwestii rozwodów, a następnie modyfikacji prawa małżeńskiego i rozwodowego. Gros nowych rozwiązań legislacyjnych przypało na drugą połowę wieku XIX⁵³⁷.

Wprowadzenie prywatnych zwyczajów, w tym przypadku zaślubin, w sferę publiczną miało jednak, jak wykazują dane, przełożenie na zachowania obywateli królestwa. Zawarcie związku kościelnego, nawet w przypadku osób niepraktykujących, stało się najpopularniejszą formą potwierdzenia relacji łączących dwoje ludzi. W 1894 r. aż 85% małżeństw zawierano w Kościele anglikańskim i innych, tj. dysydenckich⁵³⁸.

Trudno dyskutować o konkretnych liczbach ukazujących skalę mezalian-sów, promocji małżeńskich czy obniżania statusu osób wchodzących w związki małżeńskie, gdyż tego typu badania nie są kompletne. Ponadto ustanowione w 1753 r., zapisy nie były w pełni respektowane, wciąż zdarzały się przypadki łamania norm prawnych nawet w najwyższych sferach politycznych. Charles Manner-Sutton, syn księcia Rutland, piastujący funkcję arcybiskupa Canterbury (1805-28), Thomas Erskine, lord kanclerz (1807-8) czy hrabia Westmorland, lord tajnej pieczęci (1801-6 oraz 1807-27), zawarli związki w Etna Green, miasteczku położonym tuż za granicą Anglii. Prawo małżeńskie z 1753 r. nie obowiązywało bowiem w Szkocji, gdzie wciąż honorowano prywatne kontrakty i małżeństwa⁵³⁹. Ponadto wiele zapisów przyjętej ustawy uległo z czasem modyfikacjom. Nowy akt o małżeństwie z 1823 r. wprowadził ochronę związków *bona fide*, a kolejny z 1836 r., umożliwił zawieranie małżeństw cywilnych w Anglii i Walii, a dysydentom - we własnych kaplicach. Te i inne reformy kwestii kościelnych spotkały się z niechęcią Izby Lordów, a niektóre z nowych zapisów objęto dodatkowymi obostrzeniami⁵⁴⁰. Na przykład, od 1836 r. władze lokalne Anglii i Walii, a od 1855 r. w Szkocji,

⁵³⁵ R. Price, *British Society...*, s. 203.

⁵³⁶ J. Satvinder, 'Church of England Marriages...' s. 166.

⁵³⁷ L. Woodward, *The Age of Reform...*, s. 471.

⁵³⁸ K. T. Hoppen, *The Mid-Victorian Generation...*, s. 465.

⁵³⁹ L. Stone, *Road to Divorce...*, s. 130-1.

⁵⁴⁰ A. Briggs, *The Age of Improvement ...*, s. 245.

zostały zobligowane do rejestrowania zawieranych związków, ale tylko w przypadku par biorących ślub w obrządku innym niż anglikańskim⁵⁴¹.

Wydaje się, że głównym celem formalizacji przepisów zawieranych związków kościelnych, a następnie cywilnych, była jednak ochrona stanu arystokratycznego przed łowcami fortun w dynamicznie rozwijającym się społeczeństwie brytyjskim⁵⁴². Arystokraci korzystali z wielu przywilejów i instrumentów prawnych chroniących kondycję finansową rodów. Poza stosowaniem takich instytucji, jak majorat, wspólnota majątkowa, czy użyczenie ziem, istniała tradycja zawierania rodowych ugód i kontraktów, spisywania testamentów czy stosowania powiernictwa. Wiano, posag, wdowie dożywocie czy renty dla córek i synów dziedziców sprawiały, że członkowie rodu znajdowali stosowne oparcie finansowe we własnym gronie⁵⁴³. To z kolei umożliwiała im zdobycie wykształcenia i odpowiedniej pozycji społecznej. Prawo spadkowe, zasady spadkobrania nieruchomości i ruchomości były różne i często modyfikowane, lecz zawsze zabezpieczało wszystkich członków rodziny lorda, w tym kobiety⁵⁴⁴.

Poza instrumentami prawa zwyczajowego i statutowego, arystokratki podlegały ochronie prawa słuszności (*equity*)⁵⁴⁵, swoistemu remedium na niedomagania prawa zwyczajowego. Korzystały z jego dobrodziejstw, aby utrzymać prawo do majątku w przypadku wygaśnięcia linii męskiej. W takich sytuacjach, wyrokiem urzędu kanclerskiego lub sądów, najczęściej stosowano system powiernictwa. Zarządzanie majątkiem przejmował pełnomocnik rodu. Co więcej, w przypadkach, gdy rodzina zmarłego nie wywiązywała się z zobowiązań, arystokratki mogły dochodzić swych praw na drodze sądowej tak długo, aż nie znalazły innego źródła dochodów⁵⁴⁶. Pozwalały na to regulacje powszechnie obowiązujące stan parostwa, które uniemożliwiały dziedziczne przekazanie tytułu mężowi. Takie zwyczaje zabezpieczały tytuł rodu, który przechodził na potomka męskiego córki para⁵⁴⁷.

Arystokracja zadbała także o możliwość rozwiązania niekorzystnych dla siebie koligacji i korzystała z tego prawnego przywileju już w XVII wieku, kiedy Izba Lordów godziła się na rozwody parlamentarne. Głównym powodem tego typu regulacji było zapewnienie dziedziczenia w linii męskiej, roz-

⁵⁴¹ E. Royle, *Modern Britain. A Social History 1750-1985*, London, Bloomsbury 2010, s. 350; J.H. Baker, *An Introduction...*, s. 483; J. Perkin, *Marriage...*, s. 22; J. Satvinder, 'Church of England Marriages...', s. 165.

⁵⁴² J. S. Moore, *The House of Lords...*, s. 9.

⁵⁴³ J. H. Baker, *An Introduction to English Legal History*, s. 270-1, 293-4; *The Real Property Statutes*, L. Shelford, (ed.), London, Sweet, Maxwell, Stevens & Haynes 1863, s. 448-509.

⁵⁴⁴ K. Koranyi, *Powszechna historia prawa*, s. 326-7.

⁵⁴⁵ A. Meszorer, *Brytyjski system parlamentarny...*, s. 67; R. Walker, R. Ward, *English Legal System*, London, Walker & Walker, Butterworths 1994, s. 8.

⁵⁴⁶ J. Perkin, *Marriage...*, s. 11-6.

⁵⁴⁷ A. Badeau, *Aristocracy in England*, s. 29.

strzyganie o prawie do majątku i tytułu. Wskazują na to zapisy archiwów parlamentarnych. Przed 1749 r., aż 85% przedkładanych izbie wyższej petycji pochodziło od związków bezdzietnych. W późnych dekadach XVIII wieku przywilejem tym objęto również osoby o wysokim statusie majątkowym⁵⁴⁸. Badania obejmujące lata 1803-23 wykazały, iż ponad połowa petycji o rozwód wpływała od przedstawiolek klas wyższych, choć liczby uwzględniały też przedstawicielki niższych stanów. Decydowały kwestie finansowe. W 1857 r., koszty rozwodu opiewały na sumy 700-800 funtów. Pierwszy akt rozwodowy dla ogółu społeczeństwa wprowadzono dopiero w 1857 r.⁵⁴⁹

Istnienie prawa rozwodowego nie oznaczało, że elity nadużywały swojej pozycji prawnej. Rozwiązłość arystokracji była mitem, który utrzymywały głośne romanse, skandale oraz sprawy sądowe. Potwierdzają to liczby procesów sądowych i rozwodów parlamentarnych. W latach 1770-1830 arystokracja tytułarna, tj. parowie, baroncy i rycerze, którzy wedle obliczeń Cannona mogła liczyć około 2050 osób, tylko w 79 przypadkach była uwikłana w sprawy sądowe o powództwo, oskarżenie o zdradę lub rozwody parlamentarne⁵⁵⁰. Co więcej, od 1830 r., arystokracja zrezygnowała z tej formy rozwodów po skandalicznej rozprawie ministra Ellenborough. Wycofała się także z dochodzenia swoich praw na drodze sądowej w przypadku zdrad małżeńskich, którą to formę orzecznictwa usunięto ostatecznie z ustawodawstwa w 1857 r. Takie rozwiązania mogły, zdaniem badaczy, odzwierciedlać dwa niezależne procesy społeczne. Z jednej strony działające ruchy ewangelickie wywierały presję na arystokrację, która pragnęła poprawić własny wizerunek. Z drugiej, ona sama przykładła większą wagę do kwestii dobra rodziny, a nie tylko zabezpieczeń majątkowych⁵⁵¹.

Wydaje się, iż w kwestii spraw matrymonialnych, poza omówionym powyżej ustawodawstwem, arystokraci kierowali się głównie pragmatyzmem. Za tendencją do zamykania się we własnym gronie przemawiały przede wszystkim względy praktyczne⁵⁵². W przypadku rodów, które osiągnęły szczególną pozycję społeczną i polityczną, zawarcie małżeństwa postrzegano jako społeczny obowiązek. Właściwy ożenek pozwalał rodzinie utrwalić lub poszerzyć swoje wpływy polityczne. Dlatego taką wagę przy ustanowieniu aktu z 1753 r. przypisano wzmocnieniu patriarchalnych wpływów. Czyniono tak dla dobra rodu, którego pozycja słabła, gdy dochodziło do związków egzogamicznych. Na przykład, potomstwo rodu królewskiego kojarzono prawie wyłącznie z przedstawicielami innych rodów panujących Europy. Syn Jerzego

⁵⁴⁸ L. Stone, *Road to Divorce...*, s. 326-7.

⁵⁴⁹ J. Perkin, *Marriage ...*, s. 24.

⁵⁵⁰ J. Cannon, *Aristocratic Century...*, s. 32; L. Stone, *Road to Divorce...*, s. 258-9.

⁵⁵¹ Cyt. za L. Stone, *Road to Divorce...*, s. 297, 327.

⁵⁵² S. Tillyard, *Aristocrats...*, s. 227-9; F. M. L. Thompson, *English Landed Society...*, s. 18-19; J. Perkin, *Marriage ...*, s. 54.

III, późniejszy Jerzy IV (1820-30) poślubił Caroline z domu Brunswick-Wolfenbüttel nie tylko ze względów prestiżowych ale i finansowych⁵⁵³. Jego brat, Wilhelm, król (1830-7) ożenił się z Adelaide z domu Saxe Meiningen celem przedłużenia rodu⁵⁵⁴. Królowa Wiktoria (1837-1901) wydawała swe potomstwo za członków innych rodów panujących. Jedyny wyjątek poczyniła w przypadku córki Louise, którą wydała za markiza Lorne, syna księcia Argyll, aby uniknąć niefortunnych kontaktów córki z nauczycielem. W innych przypadkach monarchini wołała zachować swoje potomstwo dla innych dworów królewskich Europy i nie mieszać własnej sfery z niższym stanem „kuzyńców”⁵⁵⁵.

Jako że pozycja społeczna i polityczna najczęściej stanowiła pochodną finansowej kondycji rodu, często postrzegano zawarcie małżeństwa wyłącznie w kategoriach majątkowych. Właściwy wybór małżonki gwarantował spłacenie długów obciążonego majątku, zabezpieczał prawa dziedziczenia i własności, ale co ważniejsze, cementował więzy społeczne środowiska⁵⁵⁶. Szczególne obowiązki spoczywały na seniorze rodu, a w przypadku jego śmierci, na dziedzicu. Prawo dziedziczenia oparte na zasadzie primogenitury, przekazywało najstarszemu synowi większość majątku, ale na jego barkach spoczywał obowiązek utrzymania go w całości dla przyszłych pokoleń. Przemysłane inwestycje i roztropność stanowiły bazę majątkową dla młodszego rodzeństwa. Ta zabezpieczała ich godne uposażenie, ułatwiała zrobienie należytej kariery lub zawarcie odpowiedniego związku⁵⁵⁷. W wieku XVIII i XIX wymóg spełnienia obowiązku zawarcia związku małżeńskiego dopełniło aż 84 i 82% dziedziców. Proporcje wśród młodszych synów były niższe, i stanowiły odpowiednio 63 i 70%. Wielu z nich, bo 40% dziedziców i prawie połowa młodszych synów, żeniło się w tej samej grupie społecznej. Takie niskie liczby związków endogamicznych wynikały zapewne z dość wąskiego grona, z którego dobierano partnerkę⁵⁵⁸.

W przypadku potomków najważniejszych rodów brytyjskich bardzo starannie dbano o właściwe przestrzeganie arystokratycznych zwyczajów. Księżę Richmond, głównodowodzący zaopatrzeniem wojsk w latach 1784-5, po śmierci ojca i odziedziczeniu tytułu i majątku już w wieku 15 lat, tj. od 1750 r., decydował o ugodach małżeńskich, testamentach oraz wypłacanych dożywotnich rentach. Pomagał w nawiązywaniu korzystnych dla rodu związków, rozstrzygał w kwestiach spornych, i, pomimo młodego wieku, stał się głównym arbitrem rodzinnych aliansów. Co ważne, nikt nie kwestionował tych

⁵⁵³ E. A. Smith, *George IV*, s. 70.

⁵⁵⁴ A. Somerset, *The Life and Times of William IV*, s. 87-90.

⁵⁵⁵ A. Badeau, *Aristocracy in England...*, s. 8-9.

⁵⁵⁶ J. Perkin, *Marriage...*, s. 24.

⁵⁵⁷ H. Perkin, *The Origins of Modern English Society*, s. 43; J. Perkin, *Marriage...*, s. 54.

⁵⁵⁸ Cyt. za J. V. Beckett, *The Aristocracy in England...*, s. 103-4.

tradycyjnych rozwiązań. W trudnych momentach dziedzic mógł liczyć na zięciów i szwagrów⁵⁵⁹.

Szczegółowy opis testamentu Johna Charlesa Jenkinsona, hrabiego Liverpool, obrazuje, jak precyzyjne były spadkowe zapisy i jaką wagę przywiązywano do zabezpieczenia wszystkich członków rodziny zmarłego arystokraty. Najstarszy syn hrabiego z pierwszego małżeństwa Robert Jenkinson, premier Wielkiej Brytanii w latach 1812-27, otrzymał spadek wartości £15.000 rocznego dochodu. Jego drugi syn Charles Cecil Jenkinson, musiał zadowolić się majątkiem w wysokości £1.000 rocznego dochodu i posiadłością przynoszącą £3.000 rocznie. Cóрка, lady Charlotte Jenkinson, oraz druga żona zmarłego lorda, Catherina Bishop, dostały po £700. Ta druga zatrzymała również wspólnotę dzierżawną, którą wniosła do małżeństwa, przynoszącą £1.000 dochodu rocznie⁵⁶⁰.

Przestrzeganie dynastycznych zwyczajów w przypadku najpotężniejszych rodów królestwa stanowiło podstawę powodzenia w życiu publicznym. Edward Stanley, trzykrotny premier Wielkiej Brytanii, na decyzję seniora rodu hrabiego Derby w sprawie ślubu z wybranką, Emmą Bootle-Wilbraham, czekał rok⁵⁶¹. Lekceważenie norm miało przykre konsekwencje. Przekonał się o tym inny premier, lord Cranborne, dziedzic rodu Salisbury, który ożenił się z córką prawnika w 1857 r. Brak akceptacji dla tego związku naraził go na wieloletni ostracyzm ze strony rodziny oraz brak wsparcia finansowego. Markiz Salisbury rozważał nawet ustanowienie nowych zapisów rodowych i przekazanie majątku potomkom młodszego brata lorda Cranborne, Eustace'ego. Gdy Cranborne odziedziczył jednak tytuł i majątek w 1868 r., to on przejął wszystkie obowiązki. Zabezpieczył brata kwotą 20.000 tys. funtów, a cztery siostry sumą 500 funtów rocznie. Wdowa otrzymała 5.000 funtów. Dbał też o zubożałych krewnych⁵⁶², oraz przejął opiekę nad majątkiem siostrzeńca Arthura Jamesa Balfour, po śmierci jego ojca, a swojego szwagra⁵⁶³. Politycy XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii swoją pozycję budowali zatem nie tylko na scenie politycznej. Wszelkie niesnaski rodowe czy konflikty mogły podważyć ich autorytet.

Gdy dziedziczony majątek i pozycja rodu nie gwarantowały utrzymania wysokiego statusu, w grę wchodziło zawarcie małżeństwa z osobą majątną wyłącznie celem zdobycia zabezpieczenia finansowego. Takie rozwiązanie było korzystne tylko dla niektórych małżeństw⁵⁶⁴. Przeświadczenie o możliwości zdobycia majątku w ten sposób często bywało złudne. Uniemożliwiały

⁵⁵⁹ S. Tillyard, *Aristocrats...*, s. 84.

⁵⁶⁰ *The Annual Register...*, 1809, s. 627.

⁵⁶¹ A. Hawkins, *The Forgotten Prime Minister...*, s. 33, 43.

⁵⁶² A. Roberts, *Salisbury...*, s. 30-3, 440.

⁵⁶³ B. E. C. Dugdale, *Arthur James Balfour*, London, Hutchinson 1939, s. 21.

⁵⁶⁴ H. Perkin, *The Origins of Modern English Society*, s. 43.

to szczegółowe zapisy majątkowe, które, na przykład w sytuacji braku potomka, często cedowały prawa majątkowe na innego członka rodziny panny młodej. W grę wchodziły też inne sytuacje, jak powtórny ożenek ojca⁵⁶⁵. Ponadto w Wielkiej Brytanii korzystny mariaż nie zawsze oznaczał automatycznie awansu. Dane wskazują, iż w XIX wieku zaledwie kilka procent arystokracji wyższego i niższego szczebla umiejętnie wykorzystało zawarcie związku małżeńskiego dla podwyższenia własnej pozycji społecznej⁵⁶⁶.

Dążenie do utrwalania własnej pozycji społecznej i majątkowej szczególnie widoczne jest w przypadku książąt, *crème de la crème* parostwa. Ich rody do perfekcji doprowadziły reguły koligacenia swojego potomstwa⁵⁶⁷. W konsekwencji stali się najbardziej spowinowaconą grupą arystokracji. Wszyscy byli dla siebie dalekimi kuzynami, wujami, szwagrami. Wielu z nich to potomkowie książąt Buccleuch, Monmouth, Grafton, Richmond, St Alban's, nieślubnych synów Karola II⁵⁶⁸. Ich wnuki i prawnuki kontynuowali tradycje ścisłych więzów rodowych. Książę Buccleuch odziedziczył po swojej matce, córce księcia Argyll, ziemie w Szkocji, zaś po kuzynie księciu Queenbury, zarówno tytuł jak i majątek ziemski. Gdy ożenił się z dziedziczką rodu księcia Montagu, połączył w swoich rękach posiadłości trzech rodów, dając rodzinie trzyczłonowe nazwisko Montagu-Douglas-Scott. Podobnie postąpił trzeci książę Portland, który, żeniąc się z Dorothy Cavendish, córką czwartego księcia Devonshire, został jednocześnie szwagrem piątego księcia Devonshire⁵⁶⁹. Zdarzały się też związki wśród kuzynów tego samego rodu. Ósmy książę Devonshire, ożenił się z wnuczką piątego księcia. To dzięki tak bliskim powiązaniom przypisywano wielu książętom dziwaczne zachowania czy ekscentryzm. Endogamiczność sprzyjała też, niestety, chorobom psychicznym. Faktem pozostaje, że wszystkie rody książęce i inne ważne, w tym markizów i hrabiów, wykazywały więcej powiązań rodowych niż w niższych grupach arystokracji. Praktyka ciągłego wżeniania się w majątki dziedziczek czy współdziedziczek, przesądziła, na przykład, o bogactwie najmożniejszego księcia XIX wieku, Sutherland, posiadacza londyńskich dzielnic Westminster i Mayfair⁵⁷⁰.

Wysoka ranga społeczna książąt, markizów czy hrabiów zazwyczaj gwarantowała dostęp do najwyższych posad w królestwie. Wielu arystokratów, jak syn ósmego księcia Devonshire markiz Hartington, odziedziczyło nie tylko wyśmienite tytuły i majątki. Sprawowało też wysokie posady gabinetowe, nie-

⁵⁶⁵ J. V. Beckett, *The Aristocracy in England*, s. 56; C. Clay, 'Marriage, inheritance and the rise of Large Estates in England 1660-1815', *Economic History Review*, 1968, s. 505-60.

⁵⁶⁶ Dane z 1820r., wskazują na 8 % parów i 2% baronetów, którym się to udało. Cyt. za. J. Cannon, *Aristocratic Century...*, s. 92.

⁵⁶⁷ E. S. Turner, *Amazing Grace...*, s. 315, 248.

⁵⁶⁸ P. Bloomfield, *Uncommon People: A Study of England's Elite*, London, Hamilton 1995, passim; B. Masters, *The Dukes...*, s. 9-11, 61, 83, 108.

⁵⁶⁹ B. Masters, *The Dukes...*, s. 83, 161.

⁵⁷⁰ E. S. Turner, *Amazing Grace...*, s. 18.

jednokrotnie przez wiele lat. Niektórzy niekoniecznie lubili funkcje, które przyszło im piastować. Markiz Hartington nie ufał retoryce i uczciwości innych, ale jako polityk spędził w parlamencie i w gabinetach czterdzieści lat. Trzykrotnie odmawiał premierostwa. Z kolei, książę Buccleuch z racji tytułu i pozycji majątkowej rodu, jako młody chłopiec spędzał czas na dworze Jerzego IV. W dorosłym życiu pełnił urząd lorda tajnej pieczęci w gabinecie Peela, choć nie wykazał się pracowitością. Inny książę, Bedford, skupił się na gromadzeniu majątku, lecz finansowo spełniał wszystkie potrzeby młodszego brata, lorda Johna Russella, premiera. To ułatwiało lordowi Russellowi prowadzenie godnego jego rangi życia towarzyskiego w Londynie⁵⁷¹.

Pod przykrywką męskiej dominacji w świecie polityki kryła się matriarchalna władza ambitnych żon. Swój udział w aranżowaniu nowych związków miały wdowy i matki. To w ich rękach spoczywały instrumenty zaciskania „plemiennych” związków⁵⁷². Główną funkcję w kojarzeniu nowych par spełniał wspomniany już londyński sezon, kiedy to wiodące rody arystokratyczne przybywały do stolicy, aby zacieśnić związki society. Początki sezonu sięgają roku 1780, kiedy to król Jerzy III zainaugurował majowy bal dla swej żony Charlotte. Stał się on oficjalnym terminem wprowadzania młodych dziewcząt, tzw. debutantek, w świat elit, ale i okazją do poznania przyszłych mężów. Tradycja ta utrzymała się aż do roku 1858 r., kiedy królowa Wiktorja uznała organizowanie balów za anachronizm. Nie zamarła jednakże tradycja prezentacji młodzieży na królewskich salonach. Stanowiła ważne wydarzenie nie tylko społeczne, ale i polityczne⁵⁷³.

Początkowo okres trwania sezonu i moment prezentacji młodzieży na dworze królewskim był zarezerwowany dla arystokratów. Z czasem służył też aspirującym do elit nowym grupom społecznym pragnącym ich akceptacji. Ponieważ córki stanowiły tak ważne ogniwo w zacieśnianiu więzi towarzyskich, znaczenie sezonu było nieocenione. Aspirantom do stanu arystokracji zależało na kontaktach ze sferą wyższą. Cenili ich zwyczaje prawne, które pozwalały ustrzec córki przed megaliansami, a wdowom zapewniały bezpieczeństwo finansowe⁵⁷⁴. Kaster majątkowy opublikowany w 1883 r. wykazał, iż arystokratki prowadziły aż 412 wielkich majątków. Ponieważ system powiernictwa stanowił zabezpieczenie rodu, kobiety spełniały więc rolę, która tradycyjnie przypisywano dziedzicom⁵⁷⁵. Majątki przechodziły na osoby wskazane przez dysponenta, chyba że zapisy unieważniano w Izbie Lordów. Te umiejętności ochrony własnej sfery nie zostały arystokratom narzucone.

⁵⁷¹ B. Masters, *The Dukes...*, s. 85, 131, 152.

⁵⁷² J. Perkin, *Marriage ...*, s. 64.

⁵⁷³ L. Latham, 'Season of goodwill', *Britain*, May 2010, Vol. 78, Issue 2, p. 39-40.

⁵⁷⁴ K. T. Hoppen, *The Mid-Victorian Generation ...*, s. 319-320.

⁵⁷⁵ K. D. Reynolds, *Aristocratic Women ...*, s. 43.

Ukształtowały się w ciągu wielowiekowej praktyki walki o własne przywileje prawne, instrumenty zabezpieczające więzy rodów oraz ich majątek⁵⁷⁶. Prawodawstwo, chroniące ogół populacji żeńskiej i kładące podwaliny pod przyszłe nowoczesne prawo rodzinnego, wprowadzono dopiero pod koniec XIX wieku⁵⁷⁷. Wszystko to sprawiało, że wydanie córki za arystokratę stawało się niezwykle atrakcyjne dla przedstawicieli świata finansów czy biznesu. Pod koniec XIX wieku wydarzenia londyńskiego sezonu przyciągały już około 4.000 czołowych majątnych rodów królestwa, w tym córki z nowych środowisk przemysłowych⁵⁷⁸.

Uczestniczenie w prezentacji na dworze królewskim, balach, rautach oraz w wydarzeniach sportowych pozwalało obu stronom na społeczne dopasowanie wzajemnych oczekiwań oraz chroniło przed niewłaściwymi związkami. Miało skutki zarówno społeczne jak i polityczne. Arystokraci, którzy nigdy nie pozostawiali całkowicie wyizolowaną grupą społeczną, mogli podążać za nowymi trendami, zaakceptować indywidualizm czy romantyczne wybory. Jednocześnie nadal sprawowali patronat w świecie elit. Swojego postępowania arystokracja nie wiązała z żadną ideologią. Wynikało ono z pragmatyzmu i tradycji rodzinnych. Salon, przyjęcia, podróże pomiędzy majątkami zawsze były szansą nawiązywania związków towarzyskich. Właściwy ożenek wzmacniał wartość matrymonialną braci i siostr, co uznawano za nobilitację. Uczestnictwo w życiu sfer dworskich i arystokratycznych przedstawicieli nowych środowisk można postrzegać jako rekompensatę niższego pochodzenia. Stopniowe włączanie ich do własnego grona stanowiło część kultury arystokratów⁵⁷⁹. Z dala od Londynu rolę miejsc spotkań kandydatów do stanu małżeńskiego spełniały rezydencje magnackie i domy bogatej szlachty. Tam ogniskowały się najważniejsze wydarzenia społeczno-towarzyskie. Tam też akceptowano związki przedstawicieli szlachty i arystokratów o zróżnicowanych dochodach oraz ich córek i młodszych synów⁵⁸⁰.

Większa otwartość elit arystokratycznych na środowiska nowobogackie w XIX wieku nie oznaczała, że postępowano nierozważnie. Tradycyjnie największe powiązania z parami mieli doradcy finansowi, spisujący kontrakty, zarówno majątkowe jak i małżeńskie. Prowadząc sprawy finansowe arystokratów, sami je rozumieli i akceptowali. Niejednokrotnie, chcąc podnieść prestiż i pozycję własnej firmy, umożliwiali swoim dzieciom zakup majątków ziemskich czy arystokratyczny mariaż. W przypadku zubożałych arystokratów, tzw. *nouveaux pauvres*, takie postępowanie było korzystne dla obu stron.

⁵⁷⁶ J. S. Moore, *The House of Lords...*, s. 10.

⁵⁷⁷ H. Perkin, *The Origins of Modern English Society*, s. 160.

⁵⁷⁸ K. T. Hoppen, *The Mid-Victorian Generation...*, s. 319-320.

⁵⁷⁹ K. D. Reynolds, *Aristocratic Women...*, s. 27, 54, 59.

⁵⁸⁰ G. E. Mingay, *Rural Life ...*, s. 26.

Mariaż tytułu i majątku dostarczał arystokratom środki na dalsze godne życie. Bogaci finansjerzy, jak na przykład Baringowie, legitymizowali w ten sposób własną pozycję społeczną.

Oblicza się, że w XIX wieku parowie zaakceptowali około czterdziestu rodów bankierów londyńskiego City. Gdy już dostali się do kręgu wybranych, finansjerzy topili olbrzymie sumy w wiejskich posiadłościach i wystawnych rezydencjach. Starali się odgrywać rolę gentry, umacniać praworządność. W sprawach etykiety i wychowania bywali nawet bardziej restrykcyjni niż sama stara arystokracja. To dodawało im pewności siebie. Francis Baring (1740-1810), potentat bankowy, spełnił swe pragnienie o zdobyciu parostwa w pośredni sposób, żeniąc dzieci z arystokracją brytyjską. W pewnym sensie traktował to jako drogę awansu społecznego całego rodu. Same pieniądze nie dawały bezpieczeństwa. Pokolenie, które zarabiał, nie miało pewności, czy wychowa następcę gotowego przejąć interesy. Dlatego, wiążąc się ze światem politycznym, bankowcy doradzali rządowi w kwestiach finansowych, aby potem zasiąść w ławach parlamentarnych, udzielać pożyczek i prowadzić własne majątki⁵⁸¹. Centrum finansjery, londyńskie City, zawsze pozostawało głęboko powiązane z elitą parlamentarną. Szerokie koneksje w świecie finansjery zapewniały parlamentarzystom możliwość rywalizacji z arystokracją ziemską. Nie były to jednak relacje bezproblemowe⁵⁸². Wydaje się, że, łatwiej było wżenić się w kręgi arystokratyczne, zdobyć akceptację niż rywalizować z nią o władzę.

Przykład rodu Baringów, jednego z najbogatszych w Wielkiej Brytanii i Europie w XIX wieku, pokazuje, jak skomplikowane było łączenie obu środowisk. Gdy Harriet Baring, córka Alexandra Baringa, lorda Ashburton, ministra handlu w latach 1834-5, wychodziła za młodszego syna markiza Bath w 1830 r., kontrakt małżeński faworyzował pana młodego w większym stopniu, niż gdyby brał on za żonę arystokratkę. Panna młoda wniosła 50 tysięcy funtów do wspólnoty majątkowej, co stanowiło normę w przypadku rodzin chcących wydać swoje córki za synów książąt, lecz otrzymała zaledwie 5 procent udziału we wspólnocie, podczas gdy zwyczajowo za normę przyjmowano 10-procentowy udział. Wejście do society łączyło się zatem z uznaniem warunków tych, którzy już stanowili jego integralną część⁵⁸³. Hrabia Rosebery, premier w latach 1894-5, żeniąc się z Hannah de Rothschild w 1878 r., dziedziczką posiadłości w Buckinghamshire i fortuny wartej dwa miliony funtów, także wykorzystał dogodność nowego związku. Żona zaspokoili aspiracje Rothschildów do tytułów, ale dzieci wychowano w tradycji chrześcijańskiej.

⁵⁸¹ D. S. Landes, *Dynastie...*, s. 29, 34-5.

⁵⁸² R. Price, *British Society...*, s. 72-3.

⁵⁸³ J. V. Beckett, *The Aristocracy in England...*, s. 108; F. M. L. Thompson, *English Landed Society...*, s. 100-1.

Środki finansowe pozwoliły premierowi na więcej swobody. Podobnie postępowali inni lordowie. W zamian za tytuł zyskiwali majątek i pieniądze⁵⁸⁴. Bogactwo dobrze służyło w polityce⁵⁸⁵.

Końcowe dekady XIX wieku to także zjawisko łączenia transatlantyckich sfer wyższych, epoka zawierania lukratywnych małżeństw pomiędzy brytyjskimi arystokratami, a spadkobiercami amerykańskich fortun⁵⁸⁶. To, co stanowiło wyjątek w latach dwudziestych czy trzydziestych⁵⁸⁷, w ostatnim ćwierćwieczu stało się zauważalne i akceptowane. Tuż przed wybuchem pierwszej wojny światowej, aż dziesięć procent małżeństw odzwierciedlało tę nową tendencję⁵⁸⁸. Gdy mężowie wnosili tytuł, wianem żony był majątek. Znane postaci elit, którym taki mariaż przysporzył korzyści, to lord Randolph Churchill, wspomniany hrabia Rosebery, czy lord Curzon.

Wydaje się, że dwór królewski i monarcha przestali odgrywać wyłączną rolę patronatu i stabilności elit społeczno-politycznych. Lukę tę wykorzystwała arystokracja, dołączając środowiska plutokratyczne, żydowskie i amerykańskie. Włączając bogatych prawników, bankierów, właścicieli plantacji do swojego grona, arystokracja w dalszym stopniu potrafiła funkcjonować jako czynnik stabilizujący społeczeństwa XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii. Wielkie rody, wokół których toczyło się życie towarzyskie, stanowiły środek awansu dla aspirantów do władzy ustawodawczej i wykonawczej⁵⁸⁹. Samo przyjęcie do grona parlamentarzystów i władz wykonawczych było jednakże dopiero pierwszym krokiem w karierze politycznej. Uwarunkowania polityczne nie zapewniały reprezentantom nowych środowisk najwyższych urzędów i funkcji rządowych. Fortuna, więzy rodzinne i właściwe obycie towarzyskie wciąż odciskały swe piętno na doborze najwyższych kadr⁵⁹⁰.

Wśród niewielkiego 221-osobowego grona osób stanowiących władzę wykonawczą w latach 1793-1902, istniały aż 33 rodziny pierwszego stopnia pokrewieństwa, gdzie bracia, ojcowie czy synowie pełnili swe obowiązki, zasiadając niekiedy w jednym gabinecie. Najważniejsze rody reprezentowali: książęta Buckingham, Northumberland, Portland, Richmond; markizowie: Lansdowne, Salisbury, Wellesey; hrabiowie: Auckland, Balfour, Carlisle, Dalhousie, Derby, Harrowby, Grey, Granville, Mornington, Mulgrave, Liverpool, Ripon, Rosslyn, Spencer; wicehrabiowie Melville i inni. Często przedstawiciele rodzin otrzymywali różne tytuły, co skrywało ich wzajemne powiązania. Baringowie (4 osoby) – to lordowie Ashburton i Northbrook, Randolph Churchill

⁵⁸⁴ L. G. Pine, *Tales of the British Aristocracy*, London, Burke Publishing 1956, s. 220.

⁵⁸⁵ G. W. E. Russell, *Prime Ministers and Some Others...*, s. 559.

⁵⁸⁶ J. V. Beckett, *The Aristocracy in England...*, s. 106.

⁵⁸⁷ F. M. L. Thompson, *English Landed Society...*, s. 20.

⁵⁸⁸ D. Cannadine, *The Decline and Fall...*, s. 347.

⁵⁸⁹ A. Taylor, *Lords of Misrule...*, s. 18.

⁵⁹⁰ S. Low, *The Governance of England*, s. 183-92.

(grzecznościowo lord Churchill) – to syn księcia Malborough, zaś księżę Wellington (UK) oraz markiz Wellington (I) – to bracia (zob. aneks 4).

Politycy potrafili wykorzystać rodowe alianse dla budowania silnych gabinetów i koalicji frakcji partyjnych w izbach parlamentu. Premier Wiliam Pitt Młodszy zaoferował stanowisko lorda tajnej pieczęci w 1796 r. swojemu starszemu bratu sir Johnowi Pittowi (1756-1835), hrabiemu Chatham. W gabinecie Henry’ego Addingtona (1801-4) zasiadali razem bracia Hawkesbury, później lordowie Liverpool. Hrabia Grey, minister ds. wojny i kolonii w rządzie lorda Russella (1848-52), współrządził razem ze swoim bratankiem sir George’em Grey’em (1799-1882), sekretarzem spraw wewnętrznych. Syn hrabiego Derby’ego, Stanley, w latach 1858-9 sprawował funkcję ministra kolonii, a następnie handlu, u swojego ojca.

Analizując dalsze stopnie pokrewieństwa wynikające z zawartych związków małżeńskich, liczba wzajemnych powiązań ministrów wydaje się jeszcze bardziej imponująca. Najwięcej rodzinnych związków istniało pomiędzy ministrami, ich zięciami, szwagrami i teściami. Mistrzem w wykorzystywaniu dotychczasowych praktyk okazał się markiz Salisbury. W 1886 r. wprowadził do swojego drugiego gabinetu (1886-92), siostrzeńca Arthura Jamesa Balfoura. Sprawował on tam urzędy sekretarza ds. Szkocji i Irlandii. W ostatniej administracji markiza (1895-1902), ważne urzędy administracyjne i parlamentarne pełniło aż sześć spokrewnionych z nim osób: jego syn, dziedzic lord Cranborne, trzech bratanków: Arthur Balfour, Gerald Balfour i Evelyn Cecil, szwagier lord Selbourne, oraz syn bratanka James Lowther. Miejscem spotkań rodziny i gabinetu często bywał prywatny hotel, który rodzina wybudowała na głównej londyńskiej ulicy Strand. Gdy w 1902 r. Balfour został premierem Wielkiej Brytanii, dla liberałów stanowiło to dowód na utrzymywanie się anachronicznej struktury władzy w kraju⁵⁹¹. Hrabia Rosebery gratulował premierowi geniuszu bycia prawdziwą głową rodu⁵⁹².

Patronat rodu nie był niczym niezwykłym nawet w ostatniej dekadzie XIX wieku. Wszyscy dotychczasowi premierzy, obejmujący funkcję pierwszego lorda skarbu, chętnie wprowadzali swoich braci, kuzynów i szwagrów na najważniejsze i podrzędne posady administracji rządowej. Łączyły ich nie tylko więzy krwi, wzajemne zaufanie, ale i dobro rodziny.

⁵⁹¹ R. Mackay and H.C.G. Matthew, ‘Balfour, Arthur James, first earl of Balfour (1848-1930)’, *DNB*, art., 30553.

⁵⁹² A. Roberts, *Salisbury....*, s. 789.

3.3. Wykształcenie

Dostęp do klasy rządzącej gwarantowało nie tylko właściwe urodzenie, lecz także elitarnie wykształcenie w tzw. szkołach publicznych, przygotowujących do nauki w kolegiach uniwersyteckich, przede wszystkim w Oksfordzie i Cambridge. Edukacja stanowiła ważny element życia rodzin arystokratycznych, gdyż zapewniała wiedzę, kształtowanie właściwych postaw społecznych, dawała ogólną erudycję i umiejętność poruszania się w sferze publicznej.

Sama nazwa „szkoły publiczne” jest dość nieprecyzyjna, gdyż placówek tych nie zakładały żadne instytucje, stowarzyszenia religijne czy kościoły. Zdaniem Trevelyan, ich powstawanie stanowiło wyraz wielowiekowej tradycji budowania instytucji samorządnie wyrosłych z instynktów i charakteru narodowego Anglików. Szkoły te przyjmowały uczniów ze wszystkich środowisk⁵⁹³. Początkowo finansowano je głównie z dotacji i zapisów majątkowych lokalnych magnatów. Z czasem ich istotą stało się zapewnienie wykształcenia synom najzamożniejszych obywateli królestwa. W XIX wieku większość kosztów utrzymania tych placówek pochodziła już z opłat uczniowskich. To zawężało środowisko kształcącej się tam młodzieży męskiej do przedstawicieli najbogatszych warstw społecznych. Sama zaś nazwa „szkoły publiczne” przyjęła się dopiero na początku XIX wieku⁵⁹⁴.

Tradycja kształcenia dzieci arystokracji nie miała długiej historii, gdyż sięgała XVII wieku. Liczby wychowanków szkół publicznych tego okresu wykazują jednak, jak ważnym elementem życia społecznego elit stało się właściwe wykształcenie. Zaledwie kilkanaście procent parów urodzonych przed 1680 r. uczęszczało w młodości do Eton czy Westminster. Gdy zwiększył się udział lordów we władzy wykonawczej i ustawodawczej po przeprowadzeniu Chwalebnej Rewolucji w 1688 r., liczba dzieci rodów arystokratycznych pobierających nauki gwałtownie wzrosła. Urodzone w okresie 1681-1710 stanowiły już 35% populacji uczniów elitarnych placówek. W następnych dekadach liczby te wyglądają jeszcze bardziej imponująco. Dzieci urodzone pomiędzy 1711 r. a 1740 r. to już 59% stanu szkół publicznych, a po 1740 r. - 72%. Badania dotyczące ministrów piastujących najważniejsze urzędy w Wielkiej Brytanii wykazują jeszcze ściślejsze powiązania pomiędzy wykształceniem a właściwym, tj. arystokratycznym, pochodzeniem społecznym. W latach 1775 – 1800 aż 87% ministrów mogło poszczycić się wykształceniem w szkołach publicznych, w tym 83% w tych najbardziej elitarnych⁵⁹⁵.

⁵⁹³ G. M. Trevelyan, *Historia Społeczna Anglii*, s. 497.

⁵⁹⁴ C. Shroobree, *Public School or Private Education: the Clarendon Commission, 1861-64, and the Public School Acts*, Tiptree, Essex, Anchor Brendon 1988, s. 11-2.

⁵⁹⁵ J. Cannon, *Aristocratic Century...*, 40-4; J.V. Beckett, *Aristocracy in England...*, s. 99-100.

Wiele czynników przemawiało za kształceniem młodych dziedziców w szkołach prywatnych. Z obliczeń Namiera wynika, że aż jedna piąta posłów każdego parlamentu w XVIII wieku w przeszłości uczęszczała do Eton lub Winchester. Tylko te dwie szkoły posiadały internaty, przez co stawały się atrakcyjne dla młodzieży z całego terytorium królestwa Wielkiej Brytanii. W późniejszym okresie wyższym prestiżem cieszył się Eton. Szkoła ta zyskała prymat nad pozostałymi, gdyż często postrzegano ją jako kolegium. Szkoła Harrow wciąż była uważana za przygotowującą do kształcenia w Eton, zaś Rugby czy Shrewsbury przyciągały głównie młodzież miejscową. W drugiej połowie XIX wieku ustawa o szkołach publicznych z 1868 r. (*Public Schools Act*) wymienia dziewięć najbardziej popularnych i prestiżowych szkół średnich: Eton, Harrow, Rugby, Westminster, Winchester, Merchant Taylor's, St Paul's, Shrewsbury i Chatehouse⁵⁹⁶. Na ich wzór powstawały kolejne, lecz większość dotychczasowych premierów i ministrów swoje nauki pobierało w Eton i Harrow⁵⁹⁷.

Chociaż istniały inne rodzaje szkół średnich, na przykład szkoły dysydenckie i tzw. *grammar schools*, które często gwarantowały znacznie nowocześniejsze wykształcenie niż szkoły publiczne, pozostały jednak na drugim planie lub podupadały⁵⁹⁸, gdyż w wieku XIX zapanowała moda na kształcenie w Eton, Winchester i Harrow. Rodziców wysyłających tam swoich synów nie zrażały opinie o przestarzałym, często klasycznym programie czy fatalnej dyscyplinie. Bardziej baczili na pochodzenie społeczne kształcącej się tam młodzieży. Dominacja przedmiotów klasycznych oznaczała zachowanie prymatu kultury arystokratów, charakterystycznej dla dżentelmenów. Ponadto, na rosnącą reputację tych palcówek, wkrótce wpłynęły reformatorskie działania pierwszego z wielkich reformatorów systemu szkół publicznych, Thomasa Arnolda. W 1828 r., jako dyrektor szkoły Rugby, zwiększył dyscyplinę wśród uczniów, kładąc nacisk na naukę religii i uczestniczenie młodzieży w nabożeństwach. Działania te miały na celu zwiększenie samokontroli chłopców oraz wprowadzenie swoistego kodu honorowego, co w przyszłości miało im zapewnić atrybuty przywódców. Aby wyeliminować zjawisko dręczenia młodszych uczniów, Arnold dbał o właściwe relacje wśród starszych i młodszych chłopców, wprowadził gry zespołowe, które jeszcze bardziej spopularyzowały nauczanie w tych placówkach⁵⁹⁹.

Fakt, że dostęp do właściwego, tj. elitarnego wykształcenia, w XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii miał ograniczony charakter, był czymś akceptowa-

⁵⁹⁶ L. Namier, *The Structure of Politics...*, s. 110; C. Shrosbree, *Public School or Private Education...*, s. 11-2.

⁵⁹⁷ R. Jenkins, *Gladstone*, s. 61.

⁵⁹⁸ G. M. Trevelyan, *Historia Społeczna Anglii*, s. 495-6; M. Daunton, *Wealth and Welfare...*, s. 489; M. L. Bush, *The English Aristocracy*, s. 76-7.

⁵⁹⁹ M. Daunton, *Wealth and Welfare...*, s. 502; L. Woodward, *The Age of Reform...*, s. 484-7.

nym. Różnice klasowe istniały także poza szkołami, a same szkoły robiły niewiele, aby to zmienić. W pewnym sensie spełniały swoje publiczne funkcje. Umożliwiały synom arystokracji i klas średnich wspólne wychowanie, ale jednocześnie odseparowywały tę elitę od reszty⁶⁰⁰. Działo się to niejako samoczynnie. Same koszty rocznego pobytu w Eton czy Harrow obliczano na 200-300 funtów rocznie⁶⁰¹. John Ruskin, literat i krytyk społeczny, bronił istniejącego systemu. Jego zdaniem, kształcenie nie powinno ograniczać się tylko do dostarczania wiedzy. Ważna była także akceptacja dyscypliny, oraz miejsca jednostki w społeczeństwie⁶⁰². W XIX wieku pomysł wprowadzenia obowiązkowego kształcenia wciąż postrzegano jako zamach na wolność jednostki. Pierwsze plany opracowania takowego systemu nie powiodły się, gdyż Kościół anglikański żądał całkowitej nad nim kontroli. Takim rozwiązaniom sprzeciwiali się dysydenci, domagający się swobody wyznania⁶⁰³.

Konstytucyjnie tylko anglikanie cieszyli się pełnią praw politycznych. Choć wprowadzano pierwsze reformy usuwające nierówności pomiędzy wyznaniem, a w 1828 r. obalono tzw. *Test Acts* skierowane przeciwko wyznawcom innych religii, zaś katolicy uzyskali prawa polityczne, to wciąż uważano, iż edukacja nie mogła pozostać w niepowołanych rękach. W pewnym sensie ta obsesja utrzymania dominacji Kościoła anglikańskiego w sferze życia publicznego w pierwszych dekadach epoki wiktoriańskiej odzwierciedlała walkę o władzę, autorytet i kontrolę w kręgach rządowych i parlamentarnych⁶⁰⁴.

Komisja Clarendona, badająca w latach 1861-4 metody pracy, finanse i zarządzanie szkół publicznych, wskazała na wiele niedociągnięć. Badania te miały wielkie znaczenie dla komisarzy królewskich, gdyż dotyczyły szkół przygotowujących młodzież zasilającą elity rządzące. Pośrednio wywierały też olbrzymi wpływ na inne formy szkolnictwa. Główne zarzuty stawiane przez komisarzy to: przestarzała struktura i tradycja samego systemu, opartego na niezmiennych od wieków statutach. Prowadzące te placówki zarządy narzucały dyrektorom swą wolę, a wielu wykładowców wciąż zbyt silnie utożsamiało się z Kościołem anglikańskim. Proponowane zmiany podążały w kierunku poddania tych instytucji większej kontroli uniwersytetów, przedstawicieli dworu królewskiego oraz zapewnienia lepszych warunków lokalowych, w tym nowych budynków. Takie rekomendacje ograniczały jednakże wpływy lokalnych władz, zapewnianie bezpłatnych miejsc dzieciom lokalnych notabli oraz podwyższały koszty nauki⁶⁰⁵.

⁶⁰⁰ L. Woodward, *The Age of Reform...*, s. 448-9.

⁶⁰¹ J. W. Adamson, *English Education 1789-1902*, Cambridge, Cambridge University Press 1964, s. 182.

⁶⁰² Cyt. za tamże, s. 301.

⁶⁰³ L. Woodward, *The Age of Reform...*, s. 477-9.

⁶⁰⁴ M. Daunton, *Wealth and Welfare...*, s. 492-3.

⁶⁰⁵ C. Shroobree, *Public School or Private Education...*, s. 138-54.

Pomimo nie zawsze najlepszej jakości kształcenia oferowanego w szkołach publicznych, gdzie kładziono zbyt duży nacisk na przyswajanie zasad gramatycznych, pisania kompozycji i wierszy czy tłumaczenia literatury klasycznej, Eton utrzymał prymat wśród wszystkich szkół średnich⁶⁰⁶. Jeszcze w 1861 r. Robert Cecil, późniejszy trzykrotny premier Wielkiej Brytanii, uważał, iż szkoła ta nie uczyła niczego, czego chcieliby dla swoich synów sami rodzice⁶⁰⁷. W kolejnych dekadach poczyniono pewne zmiany. Wprowadzono nowe przedmioty, lecz nadal podstawę programową stanowiło wykształcenie klasyczne. Niesprzyjające okoliczności polityczne oraz opór Izby Lordów w kwestii modernizacji podstawy programowej, sprawiły, że podział na szkoły prywatne i inne średnie pozostał trwały, a szkolnictwo średnie na długo nie mogło pozbyć się stygmatu ograniczonego i klasowo określonego⁶⁰⁸. Komisja Tauntona z 1868 r., badająca inne niż publiczne szkoły średnie, ubolewała nad brakiem możliwości nabycia umiejętności i odnoszenia sukcesów przez młodzież innych stanów. Wskazywała na zbyt silny związek pomiędzy pozycją społeczną a miejscem kształcenia⁶⁰⁹.

Ludzie sukcesu i ambicji, po których można by oczekiwać innego postępowania, nie zaprzestali posyłać swoich synów do ekskluzywnych szkół. Thomas Huxley, zwolennik teorii Darwina, kształcił syna w Univeristy College School, Isambard Brunel, inżynier o wybitnych osiągnięciach naukowych, posłał swych dwóch synów do Harrow, zaś krytyk całego systemu szkolnictwa, liberał Lyon Playfair wykształcił syna w Cheltenham. To tylko przykłady trendu akceptowania i przyjmowania przez ludzi sukcesu nawyków charakterystycznych dla klas rządzących⁶¹⁰. Także rody Baringów, Barclay'ów czy Rothschildów, które działały w sektorze bankowości, swoje dzieci posyłały do najlepszych prywatnych szkół jak Eton czy Harrow, aby później, jeśli wykazywały chęć nauki - do Oksfordu lub Cambridge. W pewnym sensie finansiści narzucali swym potomkom inne miejsce w skali wartości. Pogoń za zyskiem ustępowała aspiracjom związanym z wymogami elegancji i korzystnym mariażem. Rodziną tradycję poświęcali wartościom hołdowanym przez elity panujące. Obowiązującym modelem stawała się przynależność do klubów dżentelmeńskich czy bywanie na salonach, gdzie urzeczywistniał się ideał arystokratycznego stylu życia⁶¹¹.

O wadze wykształcenia w XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii świadczy fakt, iż powszechny system nauczania, ale tylko w wymiarze szkolnictwa podsta-

⁶⁰⁶ J. W. Adamson, *English Education...*, s. 237-8.

⁶⁰⁷ A. Roberts, *Salisbury...*, s. 10-12.

⁶⁰⁸ C. Shroobree, *Public School or Private Education...*, s. 215-20.

⁶⁰⁹ M. J. Weiner, *English Culture and the Decline of Industrial Spirit, 1850-1980*, Cambridge, Cambridge University Press 2004. s. 18.

⁶¹⁰ Tamże, s. 19.

⁶¹¹ D. S. Landes, *Dynastie...*, s. 28-9.

wowego, wprowadzono dopiero w 1870 r. ustawą *Education Act*⁶¹². Podważyła ona jedyny dotychczasowy autorytet w nauczaniu, tj. wikarego, biskupa i właściciela ziemskiego. Potrzebę szerokiego dostępu do systemu edukacyjnego dostrzegali nie tylko liberałowie i dysydenci. Sukcesy pruskie w wojnie z Francją ukazały zalety systematycznego, powszechnego szkolenia. Kwestią sporną pozostał nadzór nad szkolnictwem i kwestia rad nadzorczych⁶¹³. Ustawa Fostera nie zadawała żadnej ze stron: dysydentów, anglikanów czy zwolenników szkolnictwa świeckiego, gdyż zarządy kompletowano według preferencji wyznaniowej⁶¹⁴. Kwestia edukacji nadal pozostała drażliwym społecznym problemem, a dostępność do kształcenia na poziomie podstawowym nie rozwiązała problemu awansu i mobilności klasowej.

Dzieci elity arystokratycznej, ziemiaństwa, bankierów i burżuazji cieszyły się przywilejem korzystania z najlepszego z możliwych systemów kształcenia od dawna, a ich edukacja miała znamiona prawdziwej, kiedy po nauce w szkole podstawowej kontynuowano naukę w elitarnych szkołach średnich, a następnie na uniwersytetach w Wielkiej Brytanii lub w Europie. Wykształcenie dawało synom elit nie tylko potrzebną wiedzę do sprawowanych urzędów w administracji publicznej, ale też stawało się sposobem na zawiązywanie znajomości, przyjaźni i podtrzymywania elitarności kręgu kandydatów na wysokie stanowiska. Absolwenci wzbogaconej klasy średniej, wykształceni razem z arystokracją w szkołach publicznych, w Oksfordzie i Cambridge, zaczęli pełnić prestiżowe zawody, dotąd zarezerwowane dla notabli. Jedynymi bastionami, które wciąż pozostawały poza ich zasięgiem, były dwór królewski, ministerstwo spraw zagranicznych i inne prestiżowe departamenty sekretarzy stanu. Tam nadal liczyło się światowe obycie, hołd hierarchii oraz przestrzeganie protokołu. Ministrowie i dyplomaci musieli nabyć umiejętność prowadzenia rozmów z głowami państw z pozycji równego z równym. Pocucie niższości i ukryte kompleksy mogły zniweczyć zamierzony cel polityczny. Doświadczenia zdobyte za młodu oraz kontakty rodzin arystokratycznych znacznie umacniały pewność siebie przyszłych polityków.

Ku większej otwartości systemu kształcenia i dopasowania go do wymogów rozwijającego się królestwa podążał także system kształcenia akademickiego. Elitarne środowiska Oksfordu i Cambridge, bazujące bardziej na wpojeniu właściwego obycia niż dostarczaniu wiedzy, przeszły w XIX wieku radykalne zmiany. Nie wystarczało samo uczęszczanie do kolegium⁶¹⁵. Już w 1789 r., Vicesimus Knox, duszpasterz i eseista, domagał się interwencji parlamentu, aby wzmocnić dyscyplinę i obniżyć koszty kształcenia. Wskazywał na

⁶¹² R. Price, *British Society...*, s. 334.

⁶¹³ G. Williams, J. Ramsden, *Ruling Britannia...*, s. 280-1.

⁶¹⁴ M. Daunton, *Wealth and Welfare...*, s. 496.

⁶¹⁵ G. M. Trevelyan, *Historia Społeczna Anglii*, s. 496.

wady istniejącego systemu, który gwarantował synom przedstawicieli rodów arystokratycznych i posiadaczy fortun, zwolnienie od egzaminów czy pracy własnej. System tutoringu automatycznie wymuszał opłacanie prywatnych nauczycieli, lecz gwarantował ukończenie kolegium i zdobycie stopienia naukowego. Skutkiem tych pierwszych interpelacji było wprowadzenie w 1800 r. w Oksfordzie statutu o egzaminach publicznych (*Public Examination Statute*). Jego kolejne wersje uściślały wymagania odnoszące się do egzaminu licencjackiego (*B.A.*). Uporządkowały też listę obowiązujących przedmiotów, uwzględniając logikę, gramatykę, filozofię, literaturę klasyczną, oraz matematykę⁶¹⁶.

Kolejne dekady w szerszym zakresie uściślały wymogi i ramy programowe przedmiotów oraz wprowadziły klarowny podział na przedmioty humanistyczne i matematyczne. Dopiero jednak w 1836 r. zaprzestano drukowania pytań egzaminacyjnych, a system nauczania *viva voce* odszedł w niepamięć⁶¹⁷. W dalszej kolejności wprowadzono podział na tytuły licencjackie i magisterskie oraz odpowiedniki stopni. Głosy krytyczne, dotyczące jakości kształcenia powodowały, iż wprowadzano nauki społeczne choć, i w tym względzie, uniwersytety angielskie przegrywały rywalizację ze szkockimi czy kontynentalnymi, nie podążając z duchem czasów⁶¹⁸.

Te pierwsze dekady reform doprowadziły do zmiany systemu nauczania i stały się symulantem życia intelektualnego angielskich kolegiów. Wciąż jednak utrzymywano niektóre cechy tradycyjnego systemu kształcenia, w którym student albo podtrzymywał zdanie dyskontowanej tezy, albo oponował, przytaczając swoje dowody. Głosy krytyki dotyczące sposobu nauczania, równoważyły inne, które chwaliły innowacyjne rozwiązania. Kluby dyskusyjne, konkursy retoryki mobilizowały młodzież do rywalizacji, wprowadzały ducha wolnej myśli. *The Union Debating Society* w Oksfordzie czy *The Cambridge Union Society* w Cambridge zapewniały wolność debat nawet na tematy religijne⁶¹⁹.

Choć wprowadzano pierwsze reformy szkolnictwa wyższego nie objęły one jednak kwestii płatności za pobierane nauki. Nadal więc oba uniwersytety pozostały najdroższymi placówkami akademickimi. Przesądzały o tym wielowiekowa tradycja tutoringu, ale też dominujące formy życia towarzyskiego. W kolegium Trinity (Cambridge), opłaty kształtowały się w przedziale 150-250 funtów rocznie. W najbardziej renomowanym Christ Church, w Oksfordzie trzy i pół roku nauki kosztowało od 155 do 1015 funtów. Wysokie koszty uwzględniały obowiązujący system rang społecznych, w skład których wli-

⁶¹⁶ J. W. Adamson, *English Education...*, s. 72, 76-7; A. L. Lowell, *The Government of England*, Vol. II, s. 345-6.

⁶¹⁷ J. W. Adamson, *English Education...*, s. 76-7.

⁶¹⁸ P. Searby, *A History of the University of Cambridge 1750-1870*, Cambridge, Cambridge University Press 1997, s. 436-7.

⁶¹⁹ J. W. Adamson, *English Education...*, s. 73-4, 427.

czano opłacenie prywatnego nauczyciela, właściwy ubiór, podróże czy jazdę konną⁶²⁰.

Nie tylko wysokie koszty nauki stanowiły barierę dla chcącej pobierać nauki młodzieży. Dzieci wywodziące się ze środowisk dysydenckich nie miały prawa wstępu do elitarnych szkół i uniwersytetów, gdzie obowiązywało wyznanie anglikańskie⁶²¹. Odpowiedzią klas średnich, niemogących sobie pozwolić na ekskluzywne i hermetyczne wykształcenie, było założenie w 1826 r. kolegium uniwersyteckiego w Londynie, które przyjmowało kandydatów wszystkich wyznań. Oferowało ono użyteczne unitariańskie wykształcenie synom klas średnich i przemysłowych przy niższych kosztach. Było odpowiedzią na filozoficzne zapatrywania Johna Stuarta Milla, który postulował naprawę błędów istniejącego systemu społecznego i zwiększania obszaru szczęśliwości. Jego eseje stawały się podręcznikami klas pracujących i studentów Związku Cambridge (*Union of Cambridge*)⁶²².

Pomimo zachodzących zmian, Oksford i Cambridge zachowały wiele innych atrybutów, które łączyły te placówki ze środowiskiem arystokracji i klas rządzących. Ponieważ cieszyły się największym prestiżem, długo utrzymywały przywileje akademickie dla najlepiej urodzonych. Nie wystarczały same predyspozycje intelektualne, aby uzyskać miejsce w wybranym kolegium. Statuty tych placówek często określały z jakich środowisk, rodzin czy szkół należało przyjmować kandydatów⁶²³. O tym decydowali darczyńcy, którzy opłacali stypendia dla młodzieży z wybranych rodów lub hrabstw. Przykładowo, kolegium All Souls w Oksfordzie, założone przez biskupa Chichele w XV wieku dbało o potomków swojego założyciela. Z 113 członków towarzystwa naukowego wybranych w latach 1815 - 1857, 78 osób wywodziło swe korzenie z rodu fundatora placówki⁶²⁴. Jeszcze w połowie XIX wieku młodzież z Winchester, Westminster czy Eton zdobywała miejsca w kolegium Christ Church w Oksfordzie lub King's College w Cambridge automatycznie⁶²⁵. Taka forma selekcji studentów prowadziła do oligarchicznych praktyk. Wydawało się, iż elity brytyjskie bardziej dbały o zachowanie ładu społecznego niż inwestowanie w kapitał ludzki.

Wiele innych cech systemu kształcenia akademickiego podtrzymywało wielowiekowe tradycje elitaryzmu. Kapituły kolegiów, nadzorowane przez dawnych absolwentów, same inicjowały prawodawstwo placówek. Dopiero w latach pięćdziesiątych przełamano powoli monopol Kościoła anglikańskiego w szeregach profesorów, rad nadzorczych i nauczycieli, postępując według

⁶²⁰ Tamże, s. 172, 182.

⁶²¹ P. Mathias, *The Industrial Nation...*, s. 142.

⁶²² A. Briggs, *The Age of Improvement*, s. 194.

⁶²³ J. W. Adamson, *English Education...*, s. 172-3.

⁶²⁴ A. Roberts, *Salisbury...*, s. 22.

⁶²⁵ J. W. Adamson, *English Education...*, s. 173.

rekomendacji komisji królewskiej. System podziałów klasowych utrzymał się najdłużej, bo do 1870 r., na uniwersytecie oksfordzkim. Dzielił studentów na arystokratów, dżentelmenów i przedstawicieli niższych stanów⁶²⁶. Wciąż respektował wywodzące się z 1552 r. prawo, umożliwiające parom, baronetom i rycerzom ukończenie studiów w trzy lata. Ten honorowy przywilej, wraz z odrębnym ubiorem, pierwszeństwem nawet nad zdolniejszymi studentami, lepszym miejscem stołowania, mniej restrykcyjnym kodem zachowań, podkreślał stan społeczny i majątkowy potomków arystokratów, utrzymywał porządek społeczny. Przyznawane pokoje umożliwiały dobrze urodzonym zakwaterowanie służącego⁶²⁷. Także dobór kolegium nie pozostawał sprawą przypadku. Najbardziej prestiżowe, za sprawą kosztów i dodatkowych opłat, pozostawały poza zasięgiem niżej urodzonych. Tego rodzaju praktyki były mniej widoczne w Cambridge⁶²⁸. Arthur Balfour, premier Wielkiej Brytanii w latach 1902-5, swój pobyt w Trinity College wspomina bez sentymentów. Wskazuje na możliwość rozwoju pasji, muzyki, metafizyki, filozofii, lecz przede wszystkim podkreśla możliwość zawierania właściwych znajomości⁶²⁹.

Sytuacja studentów poprawiła się, gdy obalono wymóg zamieszkania w kolegium. To uwolniło młodych ludzi od przynależności do którejkolwiek placówki i ponoszenia dodatkowych kosztów. Trudniej przyszło kolegiom wyzwolić się od kurateli Kościoła anglikańskiego. Parlament brytyjski regularnie oddalał przesyłane petycje, domagające się obalenia testów religijnych. Dopiero od 1878 r. kolegia otrzymały prawo opracowywania własnych statutów, ale wymogiem pozostało ich zatwierdzenie przez komisję królewską⁶³⁰.

Inny czynnik, który kształtował konserwatywne środowisko akademickie kolegiów, to ich niezależność finansowa i programowa od instytucji uniwersytetu. Często dysponowały one środkami, o których uniwersytet mógł tylko marzyć. System sponsorowania sprawiał, że zarządy kolegiów pozostawały niechętne zmianom, choć pierwsze selekcje studentów wprowadzono już pod koniec XVII wieku. Wciąż dużą rolę odgrywał kler Kościoła anglikańskiego, przeciwny unowocześnieniu metod pracy. Komisje królewskie, badające funkcjonowanie poszczególnych placówek, ich standardy i jakość wykształcenia, nie miały łatwej pracy. Dziekan kolegium Christ Church, najbardziej elitarnego kolegium, kuźni kadr administracji rządowej, nawet nie odpowiadał na zapytania komisarzy⁶³¹. W 1850 r. podniesiono nawet kwestię zasadności i le-

⁶²⁶ Tamże, s. 416.

⁶²⁷ A. Hawkins, *The Forgotten Prime Minister...*, s. 19.

⁶²⁸ M. L. Bush, *The English Aristocracy...*, s. 23-5; E. G. Bulwer Lytton, *England and the English*, London, Butler 1833, s. 255-61.

⁶²⁹ B. E. C. Dugdale, *Arthur James Balfour*, s. 22-5.

⁶³⁰ J. W. Adamson, *English Education...*, s. 423.

⁶³¹ Tamże, 417–24.

galności działań komisji w Oksfordzie⁶³². Uniwersytet ten zbierał też zazwyczaj więcej negatywnych opinii niż Cambridge.

Osobą, która zaangażowała się w propagowanie zmian statutów kolegów, był lord Russell. Wspierała go komisja królewska, lecz największy opór stawały właśnie rody arystokratyczne, w tym markiza Salisbury'ego, gdyż plany modernizacji kolegów naruszały praktykę prywatnych dotacji i zapisów własnościowych, na które ani uniwersytet ani rząd nie miały wpływu⁶³³. Wprowadzanie zmian stanowiło jednakże nieodzowny warunek dalszego rozwoju akademickiego młodych ludzi. Aby sprostać wymaganiom epoki, zaczęto wprowadzać nowe przedmioty, w tym możliwość zdobycia dyplomu także z matematyki. Od 1851 r. zarówno Oksford jak i Cambridge, stopniowo umożliwiały studiowanie takich dziedzin jak fizyka, prawo, historia czy etyka. Ustanowiono katedry astrologii, fizyki, botaniki, chemii, anatomii, zoologii, a w latach osiemdziesiątych filologii⁶³⁴. Druga połowa XIX wieku zwiększyła apetyt społeczny na dostęp do wykształcenia i poprawę standardów nauczania. Rozwijający się rynek prasy, publiczny dyskurs polityczny i powstające placówki dydaktyczne sprawiały, że poprawiała się jakość nauczania, szczególnie w sferze humanistyki. Elity polityczne zostały niejako zmuszone do artykułowania swoich zamierzeń w sposób klarowny, nie tylko na forum parlamentu. Kwestia edukacji stała się nieodłącznym atrybutem polityka epoki wiktoriańskiej, oraz przedmiotem dialogu rywalizujących elit i pozostałych środowisk⁶³⁵.

Powiązania pomiędzy elitami arystokratycznymi a najbardziej prestiżowymi placówkami edukacyjnymi nie zanikły nawet po przeprowadzonych zmianach. Kanclerzami uniwersytetów nadal pozostawali czołowi reprezentanci rodów arystokratycznych i elit politycznych, wśród nich premierzy i ministrowie królestwa: książę Portland, lord Grenville, hrabia Derby, markiz Salisbury, wicehrabia Goschen, czy lord Curzon nadzorowali uniwersytet w Oksfordzie, zaś markiz Camden, książę Northumberland, małżonek królowej Wiktorii czy hrabia Balfour - uczelnię w Cambridge. Nowo powoływane uniwersytety podążały tą samą drogą. Społeczny prestiż arystokracji ziemskiej pozwalał im wytworzyć właściwe formy ceremoniału, nawiązać odpowiednie kontakty instytucjonalne⁶³⁶.

Sami arystokraci poczynili wiele dobrego na rzecz tych placówek. William Cavendish, książę Devonshire, kanclerz Cambridge (1861-91) oddał uniwersy-

⁶³² H. McDowall Clokie, J. W. Robinson, *Royal Commissions of Inquiry...*, s. 82-4.

⁶³³ A. Roberts, *Salisbury...*, s. 26.

⁶³⁴ J. W. Adamson, *English Education...*, s. 417-24.

⁶³⁵ P. Marsh, 'Conscience and the Conduct of Government in Nineteenth-Century Britain' w: P. Marsh (ed.) *The Conscience of the Victorian State*, s. 11-3.

⁶³⁶ D. Cannadine, *The Decline and Fall...*, s. 573-4, 720-2.

tetowi własną bibliotekę. Książę rozbudował też centrum badań, którym kierował lord Rayleigh, fizyk noblista. Rayleigh optował za utworzeniem państwowego laboratorium fizyki, które utworzono w 1902 r. pod patronatem księcia Walii⁶³⁷. Także inni lordowie fundowali laboratoria, czynili zapisy na cele edukacyjne. Ich działanie sprzyjało zakładaniu bibliotek, muzeów i laboratoriów. Wspomagało mateczniki elit⁶³⁸. Ponadto kadry w nowo powstających uczelniach zasilali przede wszystkim absolwenci Oksfordu i Cambridge. Świat nauki Wielkiej Brytanii pozostał pod patronatem elitarnych placówek do końca XIX wieku⁶³⁹.

W wielu monografiach kwestia wykształcenia, obok stanu majątkowego czy koligacji rodzinnych, postrzegana jest jako jedna z decydujących przy zdobywaniu wysokich posad i przynależności do elity rządzącej⁶⁴⁰. Gdy minister czy premier nie wywodził się ze stanu arystokratycznego, fakt, że uczęszczał on do elitarnych szkół, akcentowano tym dobitniej. Temu zwyczajowi przypisywano zdobycie przez osobę odpowiednich umiejętności argumentacji, wejście w odpowiednie kręgi towarzyskie i zrobienie kariery politycznej. Środowisko elit, zdaniem arcybiskupa Canterbury, potrafiło stworzyć dżentelmena⁶⁴¹. Przykładem mogą służyć premierzy Robert Peel czy William Gladstone⁶⁴². Jak przyznał ojciec Williama Gladstone'a, John Gladstone, celem opłacania przez niego edukacji synów w Eton, a następnie w Oksfordzie, było zapewnienie im wejścia w krąg establishmentu władzy. W przypadku, gdyby tak jak on, zamierzali zająć się handlem, wydatki na tak kosztowne wykształcenie uznałby za zbędne⁶⁴³.

Tak samo postępowali arystokraci szkoccy i irlandzcy. Studia na renomowanych uczelniach angielskich cenili sobie bardziej ze względów towarzyskich niż edukacyjnych. Henry John Temple, Irlandczyk, wykształcenie zdobył na Uniwersytecie w Edynburgu. Jego pobyt w St John's College, Cambridge, podyktowany był względami praktycznymi. Ściągnęła go tam chęć poznania elit arystokracji angielskiej. Młody lord Palmerston poznał w Cambridge wielu przyszłych kolegów, z którymi spotykał się w parlamencie czy gabinetach i to przebywanie w ich towarzystwie cenił sobie jako prawdziwą szkołę życia⁶⁴⁴.

O bezkonkurencyjnych możliwościach edukacyjnych przedstawicieli władzy wykonawczej XIX wieku świadczą liczby elitarnych szkół średnich oraz

⁶³⁷ M. Daunton, *Wealth and Welfare*..., s. 512.

⁶³⁸ J. W. Adamson, *English Education*..., s. 422-3.

⁶³⁹ R. C. K. Ensor, *England 1870-1914*, s. 320-2.

⁶⁴⁰ D. Cannadine, *Aspects of Aristocracy*, s. 21.

⁶⁴¹ J. Paxman, *The English. A Portrait of a People*, London, Penguin Books 1999, s. 137.

⁶⁴² G. Best, *Mid-Victorian Britain 1851-75*, London, Fontana Press 1990, s. 170.

⁶⁴³ R. Jenkins, *Gladstone*, s. 10.

⁶⁴⁴ D. Steele, 'Temple, Henry John, third Viscount Palmerston (1784-1865)', *DNB*, art., 27112.

kolegiów uniwersyteckich, których nazwy pojawiają się w opracowaniach dotyczących poszczególnych administracji rządowych w latach 1793-1902. Wśród szkół średnich, przygotowujących do dalszego kształcenie uniwersyteckiego i kariery politycznej największą renomą, podobnie jak w wieku XVIII, mogła się poszczycić szkoła Eton. Aż 40 ministrów spędziło w niej część swoich młodzieńczych lat⁶⁴⁵. Na drugim miejscu uplasowała się szkoła Harrow (28 osób), następnie Westminster i Winchester (po 12 osób), Rugby (5 osób), oraz Chaterhouse (4 osoby). Wielu przyszłych ministrów kształciło się w mniej renomowanych szkołach średnich w Anglii lub Szkocji. W przypadku dzieci książąt czy majątnych arystokratów, w grę wchodziło też kształcenie prywatne. Funkcję mentorów pełnili wówczas proboszczowie miejscowych kościołów, guwernantki czy przedstawiciele elit politycznych, którzy udzielali młodym aspirantom do świata polityki najlepszego z możliwych wykształcenia. Także w kolejnych dekadach tezy o wyjątkowości wspólnego kształcenia się znajdowały potwierdzenie w liczbach. W latach 1886-1916 ponad 60% ministrów zasiadających w gabinetach to wychowankowie szkół publicznych, w tym 34.7% z Eton. Radykałowie mówili o hołdowaniu i utrwalaniu konserwatywnych wartości Kościoła i państwa w najwyższych sferach społecznych⁶⁴⁶.

W przypadku kolegiów uniwersyteckich bezkonkurencyjny okazał się Christ Church College w Oksfordzie. Edward Geoffrey Stanley, hrabia Derby, trzykrotny premier Wielkiej Brytanii, członek Towarzystwa Eton i klubu debat Christ Church, to absolwent tegoż kolegium. Jak zauważa biograf Edwarda Stanley'a, Andreaw Hawkins, Christ Church był ulubionym miejscem absolwentów z Eton, aspirujących do członkostwa w Izbie Gmin. Aż 62 ministrów gabinetowych XIX wieku tam właśnie pobierało swe nauki⁶⁴⁷. Inne kolegia oksfordzkie w liczbie 36, a wśród nich Oriel College (9 osób), University College (8 osób) czy St John's College (7 osób), także spełniały swoje elitarne funkcje. Z kolegiów Cambridge największą popularność zdobył sobie Trinity College (37 osób), St John's i Emanuel College (po 12 osób) czy Oriel College (4 osoby). Razem aż sześćdziesiąt siedem życiorysów ministrów wskazuje na kolegia w Cambridge jako te, które przygotowywały ich do roli przyszłych ministrów. Równie dużym powodzeniem ze względu na swoją reputację cieszyły się średniowieczne uniwersytety szkockie. Dwunastu ministrów odbyło swoje studia w Szkocji: ośmiu na Uniwersytecie w Edynburgu, dwóch

⁶⁴⁵ Uczęszczanie do jakiegokolwiek szkoły średniej nie oznaczało ukończenia wszystkich oferowanych przez nią kursów. Niektórzy ministrowie spędzali w szkołach średnich kilka miesięcy, inni kilka lat. To samo dotyczy wykształcenia wyższego. Z życiorysów polityków XIX wieku wynika, że nie wszyscy uzyskiwali dyplomy ukończenia studiów. Inni zdobywali nie tylko magisterium, ale i stopnie doktora.

⁶⁴⁶ M. Daunton, *Wealth and Welfare...*, s. 502.

⁶⁴⁷ A. Hawkins, *The Forgotten Prime Minister...*, s. 16-9.

w Glasgow, po jednym w Aberdeen i St Andrews. Ministrowie wywodzący się z Irlandii studiowali w Dublinie (3 osoby) i Belfaście (1 osoba). Pięciu ministrów zdobywało wiedzę na innych uniwersytetach, m.in. w Londynie, Lipsku czy na Sorbonie w Paryżu (zob. aneks 5).

Odrębną drogą awansu dla młodych synów arystokracji i ziemiaństwa było wstąpienie do wojska lub marynarki wojennej i zdobycie niezbędnej wiedzy o strukturach i działaniach sił zbrojnych przed rozpoczęciem pełnienia niezależnych funkcji czy urzędów. William Carr Beresford, nieślubny syn irlandzkiego para, George'a de la Poer Beresford, markiza Waterford, został wysłany do elitarnej szkoły wojskowej w Strasburgu, aby rok później dołączyć do regimentu piechoty i rozpocząć wojskową przygodę w Nowej Szkocji. W 1822 r., gdy William Beresford rozpoczynał karierę polityczną, miał wszystko to, co pragnęli zdobyć młodzi adepci sztuki wojskowej. Walcząc u boku Arthura Wellesley'a, księcia Wellingtona, zdobywał doświadczenie, poznawał odpowiednich ludzi i awansował. W 1814 r. otrzymał tytuł barona Beresford, a kilka lat później, tj. w 1823 r. został wicehrabią Beresford i nabył posiadłość w Staffordshire. Kończąc służbę w wojsku, miał otwartą drogę do zdobywania intratnych stanowisk i posad. W roku 1825 otrzymał dystynkcje generalskie. W latach 1828-30 pełnił funkcję głównodowodzącego zaopatrzeniem wojsk w rządzie księcia Wellingtona, a w latach 1820-54 był gubernatorem wyspy Jersey. Liczne zaszczyty brytyjskich, portugalskich i hiszpańskich zakonów rycerskich sprawiły, że także awansował społecznie. W 1832 r. ożenił się z jedną z najbogatszych wdów Wielkiej Brytanii, swoją kuzynką Louisą, córką Williama Beresford, barona Decies, arcybiskupa Tuam⁶⁴⁸.

Kręgi wojskowość pozostały domeną arystokratów aż do czasów wojny krymskiej. W 1860 roku aż 54% zgłoszeń do prestiżowej szkoły w Sandhurst stanowili synowie arystokratów. Takie przywiązanie do oręża odzwierciedlało nieistniejącą już tradycję zapewnienia Koronie bezpieczeństwa. Pozostało godnym zawodem dla para⁶⁴⁹. Takie, lub mniej spektakularne kariery, były udziałem jeszcze dwudziestu pięciu innych ministrów XIX-wiecznych rządów brytyjskich, z których pięciu służbę swą odbyło w marynarce wojennej lub armii. Chyba najbardziej znanym z nich był, wspomniany wcześniej, Arthur Wellesley, który po usunięciu z Eton za słabe wyniki w nauce w 1784 r., został umieszczony przez matkę w akademii wojskowej w Angers, we Francji. Będąc trzecim dzieckiem w nienajzamożniejszej irlandzkiej rodzinie, został przydzielony właśnie do sił zbrojnych, jako jedynej możliwej drogi kariery. Jego późniejsze życie, dokonania i wysoka pozycja społeczna świadczą, że nie zmarnował danej mu szansy⁶⁵⁰. Kolejne tytuły arystokratyczne, w tym najwyższy,

⁶⁴⁸ G. L. Teffetteller, 'Beresford, William Carr, Viscount Beresford (1768-1854)', *DNB*, art., 2199.

⁶⁴⁹ M. L. Bush, *The English Aristocracy...*, s. 50-1.

⁶⁵⁰ N. Gash, 'Wellesley, Arthur, first duke of Wellington (1769-1852)', *DNB*, art., 29001.

księcia w 1814 r., nagrody przyznawane przez parlament, sprawiły, że ten nieobiecujący kiedyś chłopiec bez manier, także dołączył do elit.⁶⁵¹ Gdy zmarł w 1852 r. *The Times* pisał o stracie, której doznał cały naród⁶⁵².

Analizując życiorysy polityków XIX wieku, można wyciągnąć wniosek, że wiele przyznawanych urzędów departamentowych i ministerialnych zależało właśnie od zawiązanych w przeszłości przyjaźni i znajomości. Łączyła ich przynależność do wspólnych kół zainteresowań, uczestniczenie w zagranicznych wojażach oraz zaufanie. Nie sposób wymienić wszystkich powiązań polityków, które sięgają czasów szkolnych, gdyż praktycznie każda biografia ministra XIX wieku wspomina o formach patronatu sprawowanych przez czołowych przedstawicieli elit właśnie ze względu na zawiązane w przeszłości przyjaźnie. Czynili tak i premierzy i ministrowie. Współpraca ze znajomym kolegą z ław szkolnych i uniwersyteckich gwarantowała większą stabilność rządzenia, gdyż opierała się też na wieloletniej przyjaźni i zaufaniu.

Inną formą dokształcania, dostępną klasie politycznej, uzupełniającą jej możliwości edukacyjne, była przynależność do elitarnych kolegiów prawnych: Lincoln's Inn, Middle Temple, Gray's Inn oraz Inner Temple. Kolegia te, sięgające swoją historią czasów średniowiecza, przez wieki służyły zdolnej młodzieży chcącej zrobić karierę prawniczą. Ich powstanie zawdzięczamy profesorom prawa zwyczajowego, którzy niechętni klerowi, zakładali własne placówki na terenie Westminster w pobliżu siedziby sądu królewskiego. Z czasem towarzystwa te zyskały ochronę Korony i wyłączność na nauczanie prawa. Nadawane przez nie tytuły radców sądowych (*barristers*) i adwokatów (*sergeants*) odpowiadały uniwersyteckim stopniom licencjata i magistra⁶⁵³. Oferowały młodym prawnikom możliwość śledzenia wykładów przedstawicieli świata prawa, studiowanie kodeksów prawnych i dodatkowe szkolenia. W wieku XVIII system kształcenia poddano obostrzeniom, aby wykluczyć tych, którzy nie rokowali nadziei na osiągnięcie wysokich wyników. Pomocą służyła organizacja *Society of Gentlemen Practitioners*, powstała przy sądzie kancelerskim, *equity*, która od 1828 r. przyjmowała do izb adwokackich najlepszych prawników. Odtąd oba zawody, tj. radcy sądowego i adwokata cieszyły się uznaniem. O pozycji radcy decydowały lata żmudnej pracy, które z czasem umożliwiały głoszenie wykładów, zajęcie miejsca na ławie sędziowskiej i przyjęcie do adwokatury⁶⁵⁴.

W 1852 r. kolegia prawnicze przestały pełnić swoje funkcje edukacyjne, lecz nadal stanowiły ekskluzywne placówki, powołujące do swojego grona wybranych prawników, którym tym samym zapewniały możliwość przynale-

⁶⁵¹ E. S. Turner, *Amazing Grace...*, s. 194.

⁶⁵² *The Times*, Nov. 19, 1852, s. 2.

⁶⁵³ J. Wade, *The Extraordinary Black Book*, s. 627.

⁶⁵⁴ J. H. Baker, *An Introduction to English Legal History*, s. 160-5.

zenia do palestry lub zostania sędzią królewskim (*Queen's Counsel*). Kolegia Inner Temple, Middle Temple, Gray's Inn i Lincoln's Inn pozostały jedynymi, które liczyły się w świecie prawników, z możliwością nadawania uprawnień adwokackich. Ta ekskluzywność łączyła się z otrzymywaniem przez urzędujących prawników wysokich opłat sądowych, a piastowane posady miały znamiona synekur⁶⁵⁵.

Monopol w dostępie do władzy sądowniczej, a pośrednio wykonawczej, zaczęto ograniczać wraz z ustanowieniem wydziałów prawa. Pierwszy taki wydział, otwarty na Uniwersytecie Londyńskim w 1828 r., wywołał wielkie zainteresowanie. W latach 1849-50 Oksford i Cambridge wprowadziły kursy licencjackie z prawoznawstwa. W 1852 powołano do życia Radę wykształcenia prawniczego (*Council of Legal Education*). Pod koniec wieku już ponad dwa tysiące studentów prawa pobierało nauki na 16 uniwersytetach, zaś sława konstytucjonalistów Maitland, Dicey'a, Ansona czy Pollock'a sprawiła, że studia w tej dziedzinie stały się modne i mniej elitarne⁶⁵⁶.

Wielu ministrów XIX wieku miało przywilej uczęszczania na wykłady, zasiadania w ławach sędziowskich lub zdobycia uprawnień adwokackich. Łącznie 58 z nich część swojej edukacji, kariery prawniczej czy politycznej zawdzięcza tym instytucjom⁶⁵⁷. Najpopularniejszym wśród czterech kolegiów prawnych był Lincoln's Inn, do którego uczęszczało 38 osób, następnie Inner Temple (15 osób), Middle Temple (5 osób) oraz Gray's Inn (1 osoba). Dla wielu polityków, szczególnie tych wywodzących się z uboższych rodzin kupieckich czy ziemiańskich, a także młodszych synów arystokratów, kariera prawnicza otwierała drogę nie tylko do najwyższych stanowisk, ale i zapewniała godne życie. Richard Bethell, syn lekarza, tylko dzięki swoim zdolnościom osiągnął stanowisko prokuratora generalnego, a w latach 1861-5 pełnił funkcję lorda kanclerza zdobywając jednocześnie tytuł barona Westbury⁶⁵⁸. Inny lord kanclerz, syn kapitana, Hugh McCalmont Cairns pełnił tę samą funkcję dwukrotnie, a tytuł hrabiego zawdzięczał swym niespotykanym zdolnościom. Największy, jak się wydaje, awans społeczny był udziałem Johna Scotta, syna pośrednika w handlu węglem, który, zdobywając uznanie po przeprowadzeniu spornej sprawy sądowej, zyskał tak dobrą reputację, że aż pięciokrotnie w okresie od 1801 do 1827 roku pełnił funkcję lorda kanclerza. Osiągnięcia zawodowe pozwoliły mu też poprawić swoją sytuację finansową. W okresie

⁶⁵⁵ J. Wade, *The Extraordinary Black Book*, s. 628-9.

⁶⁵⁶ J. H. Baker, *An Introduction...*, s. 170-2.

⁶⁵⁷ Podobnie jak w przypadku wykształcenia średniego i wyższego, czas kształcenia, pracy lub studiowania w kolegiach prawniczych kształtował się różnorodnie. Nie wszystkie życiorysy polityków dokładnie precyzują też charakter pobytu przyszłego ministra w kolegium. Niektórzy pomimo długiego okresu uczęszczania na wykłady, nigdy nie zostali przyjęci do izby adwokackiej. Inni prowadzili tam swoją praktykę, jeszcze inni studiowali.

⁶⁵⁸ R. C. J. Cocks, 'Bethell, Richard, first Baron Westbury (1800-1873)', *DNB*, art., 2305.

studiów w Oksfordzie miał kłopoty z utrzymaniem się w środowisku akademickim. Gdy zmarł, pozostawił po sobie fortunę w wysokości £700.000⁶⁵⁹.

Innymi politykami niewywodzącymi się z arystokratycznych domów, którym studia prawnicze umożliwiły zdobycie wysokiej pozycji społecznej, są Hardy Gathorne, syn właściciela huty, późniejszy hrabia Cranbrook, Charles Christopher Pepys, młodszy syn baroneta, a następnie hrabia Cottenham, czy sir Roundell Palmer, młodszy syn proboszcza, późniejszy hrabia Selborne.

Istotnym elementem dopełniającym proces prestiżowego wykształcenia elit społeczno-politycznych XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii było odbycie podróży europejskiej, tzw. *Grand Tour*. Umożliwiała ona młodym adeptom polityki nie tylko poznanie świata, ale i doskonalenie znajomości języków obcych, w tym poznanie elit przywódczych innych krajów, niekiedy dworskich oraz zdobycie pewności siebie. Adnotacje o pobytach młodych arystokratów brytyjskich na dworach królewskich Europy zawiera wiele życiorysów. Wśród nich George’a Williama Howarda, późniejszego ministra w rządach wicehrabiego Palmerstona i lorda Russella, który, wraz z wujem, księciem Devonshire, udał się w 1826 r. z misją rządu Wielkiej Brytanii na uroczystości koronacyjne cara Mikołaja I do St Petersburga⁶⁶⁰. W przypadku podróży o charakterze typowo poznawczym, ważne było poznanie innych kultur i tradycji. Świat stawał się wtedy bardziej zrozumiały a umiejętność podejmowania decyzji łatwiejsza.

⁶⁵⁹ E. A. Smith, 'Scott, John, first earl of Eldon (1751-1838)', *DNB*, art., 24897.

⁶⁶⁰ I. Machin, 'Howard, George William Frederick, seventh earl of Carlisle (1802-1864)', *DNB*, art., 13902.

Zakończenie

Odejście ze sceny politycznej markiza Salisbury w 1902 r. zakończyło pewien rozdział w historii brytyjskich rządów. Już żaden inny premier Wielkiej Brytanii nie sprawował swojego urzędu będąc członkiem Izby Lordów. Śmierć królowej Wiktorii rok wcześniej sprawiła, że panowało ogólne przeświadczenie o końcu epoki dominacji arystokratów na scenie politycznej. Oba te wydarzenia nie zachwiały jednakże samym systemem politycznym i hierarchicznie ukształtowaną strukturą społeczną. Wraz z nastaniem XX wieku nie odrzucono istniejących rozwiązań instytucjonalnych ani też nie wprowadzono radykalnych reform w sferze rządzenia. Arystokratyczny etos służby państwowej przetrwał, choć znacznie uszczuplony awansem merytokratów, wywodzących się z klas średnich.

Trudno udzielić jednoznacznej odpowiedzi na zawarte we wstępie pytania o istotę pozycji dominującej arystokracji w społeczno-politycznym porządku królestwa XIX wieku. Jej aktywności w sferze władzy wykonawczej sprzyjało wiele czynników, w tym istniejące prawodawstwo powszechne i ustawowe, stan majątkowy, powiązania rodowe oraz elitarnie wykształcenie. Trudno jednakże wskazywać na przewagę któregośkolwiek z nich, gdyż ich mnogość musiała skutkować takim czy innymi rozwiązaniami prawnymi, faworyzującymi dotychczasowe elity władzy. Ponadto, kształtujący się ustrój monarchii konstytucyjnej królestwa oparto na konwenansach, tradycjach i niepisanej konstytucji. Pomógł on Wielkiej Brytanii dłużej zachować stabilność oraz te cechy ubiegłowiecznych instytucji państwowych i praktyk społecznych, które gdzie indziej postrzegamy jako anachroniczne. Sprzyjał też utrzymaniu wysokiego stanu osobowego elit arystokratyczno-ziemiańskich w strukturze własnościowej, prawnej i ustawodawczej, gdyż przesądził o zachowaniu przez tę grupę społeczną wysokich wpływów w życiu publicznym.

Ten sam system skutkował ponadto w miarę przewidywalną stabilnością zachowań społecznych oraz mentalnością przychylną konserwatywnym zapamiętaniom co do miejsca jednostki w społeczeństwie. Podkreślał wagę zwyczajów, wartości i norm arystokratycznego stylu życia w procesie identyfikacji

niższych grup społecznych. Wspomagał racjonalne tworzenie się określonego modelu kulturowego, będącego pochodną istniejącego modelu funkcjonowania państwa oraz aspiracji nowych środowisk, a nie wyniszczających konfliktów. Ewolucyjnemu procesowi reform sprzyjała w miarę stabilna sytuacja społeczno-polityczna królestwa. XIX-wieczna Wielka Brytania nie doświadczyła radykalizmu Rewolucji Francuskiej z 1789 r., czy Wiosny Ludów z 1848-9, które objęły niemal całą Europę. Nie była też obszarem prowadzonych wojen napoleońskich, które naruszyły istniejący porządek społeczny i polityczny, przyczyniając się m.in. do rozpadu imperium hiszpańskiego. Ruchy czartystów, radykałów i liberałów okazały się zbyt słabe, a liczne rozbieżności w proponowanych rozwiązaniach nowego porządku konstytucyjnego, prowadziły do porażki. Poza tym projekty zmian systemu wyborczego, dostępu do instytucji, w tym parlamentu i gabinetu, czy zniesienia wymogów własnościowych, wraz z upływem czasu stopniowo spełniały same elity skupione w parlamencie. Wprowadzane reformy sprawiały, że usuwano przyczyny konfliktów oraz otwierano struktury władzy królestwa Wielkiej Brytanii na żądania obywateli i ich rosnące aspiracje.

Rozbudowa struktur administracyjnych, autokratyczny styl uprawiania władzy przez niektórych polityków czy tradycje konstytucyjne, nie zagwarantowały jednakże równoważenia się obszarów władzy wykonawczej, ustawodawczej i sądowniczej. Ustrój gabinetowy, mianem którego określany jest system władzy wykonawczej, był raczej próbą dostosowania się istniejących urzędów do wymogów politycznych, a nie wynikiem szeroko zakrojonych i kompleksowych reform. Elity brytyjskie dokonywały modernizacji kraju na swój własny sposób, zaś sam proces decyzyjny był pochodną konkurujących z sobą podmiotów: monarchii, obu izb parlamentu i administracji rządowych. Ich rywalizacja i współdziałanie sprawiły, iż łączono normy i wartości *ancien régime* z nowymi wyzwaniem epoki. To skutkowało brakiem przejrzystości systemu władzy oraz dowolnością przyjmowanych rozwiązań. Swobodne stosowanie form rządzenia przesądziło o specyfice ustrojowej królestwa.

Wiek XIX dokonał znaczących przeobrażeń na scenie społeczno-politycznej Wielkiej Brytanii, lecz nie zdołał podważyć zasadności dominacji arystokracji brytyjskiej w sferach administracji rządowej. Pozycja społeczno-polityczna, jaką te elity osiągnęły w sferze ekonomicznej czy towarzyskiej w ubiegłych wiekach, długo pozwalały jej cieszyć się względami nieproporcjonalnie większymi niż wynikałoby to ze stanu osobowego tej grupy społecznej. Ponadto wyjątkowość wpływów arystokracji we władzy wykonawczej XIX wieku nie wynikała z przypadku. Stanowiła konsekwencję stanu prawnego i majątkowego rodów arystokratycznych oraz ziemiaństwa poprzednich stuleci. Sama arystokracja, jej aktywność w sferze publicznej, przyjęta filozofia

noblesse oblige, wielowiekowe tradycje rodzinne oraz staranne wykształcenie wzmacniały jej i tak już silne atrybuty.

Ważnym czynnikiem pomocnym w utrzymaniu stabilnych relacji społecznych w ewolucyjnym procesie rozwoju ekonomiczno-politycznego okazała się praktyka wprowadzania młodszych synów elit arystokratycznych do wszystkich struktur władzy państwa brytyjskiego: wojskowych, sądowniczych, parlamentarnych czy kościelnych. Rozwój Imperium Brytyjskiego i związana z tym wyjątkowa pozycja królestwa Albionu, otwierały następne obszary wpływów najbogatszym obywatelom, w tym arystokratom, ziemianom, kupcom i finansistom. Ideały wolnego handlu, mobilności i wolności jednostki stały się bliskie wszystkim tym, którym pozycja społeczno-polityczna pozwalała na działalność w sferze handlu czy administracji nowych terytoriów zamorskich. Wielka Brytania zdobyła miano kraju wolnego, pomimo nierówności w obszarze własności prywatnej oraz rozbudowanej dominacji rodów na scenie politycznej ze wszystkimi wyznacznikami wysokiej pozycji społecznej, tj. całym systemem tytułów i dystynkcji arystokratycznych.

Oparcie porządku konstytucyjnego królestwa na własności prywatnej, dążenie do powiększania majątków w przypadku elit ziemskich, spotęgowało dominację arystokracji ziemskiej w strukturze społecznej. Rozwijająca się sieć wymiany towarowej w kraju i poza jego granicami, przy mocnej pozycji elit arystokratycznych dominujących w parlamencie, sądownictwie i władzy wykonawczej, umożliwiały konsolidację i powiększanie własności prywatnej w rolnictwie, handlu i koloniach, a tym samym zdobywanie kapitału dla rozwijającego się przemysłu. Na nowych trendach gospodarczych korzystały nie tylko elity ziemiańskie, ale i środowiska skupiające się w dużych miastach, w tym w Londynie i jego centrum finansowym City. Przez cały XIX wiek, główne sfery wpływów gospodarki angielskiej: rolnictwo, handel oraz przemysł opierały się na swobodnej wymianie towarowej i dążeniu do maksymalizacji zysków.

Przy władzy wykonawczej zdominowanej przez przedstawicieli tych sektorów gospodarczych, przede wszystkim przez arystokrację ziemską, państwo oraz zasady jego funkcjonowania podporządkowano prywatnym interesom. Posiadacze majątków stali się bardziej widoczni w strukturach władzy niż w innych krajach, a ciągle poszerzanie obozu władzy o przedstawicieli innych stanów było czynnikiem scalającym społeczność Albionu. Liczne przywileje społeczne i dystynkcje przyznawane żadnym przynależności do elit przedstawicielom nowych środowisk, w tym przemysłowych, wzmacniały cały system władzy oparty na tradycji i akceptacji starego porządku. Tym samym etos brytyjskich instytucji i kontynuacja dotychczasowych rozwiązań systemowych okazały się nieporównanie większe niż na kontynencie, gdzie polityczne zawi-

rowania i walki klasowe doprowadziły do radykalnych zmian konstytucyjnych i ustrojowych.

Dokonujące się stopniowo zmiany osobowe w Izbie Gmin, utrudniły dotychczasowym elitom swobodne zarządzanie królestwem w izbie niższej, lecz nie zmieniły zasadniczo składu najważniejszych struktur władzy państwa, sfer rządu i gabinetu. Sam proces biurokratyzacji struktur państwa postępował powoli, gdyż praca administracyjna poszczególnych gabinetów nie była skoordynowana. Brak nadzoru i konsekwencji pracy sprawiał, że rozwiązania, które przyjmowano za standardowe w jednym ministerstwie, uznawano za całkowicie obce w innym nawet kilkadziesiąt lat później. Wydaje się zatem, że nie będzie przesadne stwierdzenie, że to osobowości XIX-wiecznych polityków tworzyły poszczególne gabinety i departamenty oraz ich prestiż w strukturze rządowej. Najwyższą rangą cieszyły się urzędy sekretarzy stanu królestwa i to tam kierowali swe kroki arystokraci, ich synowie i krewni. Mając zapewnione najwyższe dotacje państwowe, politycy tych departamentów przesądzali o polityce i tendencjach rozwojowych Wielkiej Brytanii. Wśród osób, piastujących urzędy sekretarzy spraw zagranicznych, departamentu ds. wojny i kolonii, Indii czy admiralicji w latach 1793-1902, większość stanowili arystokraci.

System patronatu sprawił, iż, podobnie jak w XVIII wieku, gdy rody Devonshire, Portland, Grenville zapewniały swoim synom i wnukom udział w administrowaniu królestwem Wielkiej Brytanii w XIX wieku, tak u progu następnego światu establishmentu kontynuował praktykę przyuczania kolejnych ministrów i przywódców. Ostatnia administracja premiera Gladstone'a wprowadziła w meandry polityki przyszłych premierów: lorda Rosebery'ego, Henry'ego Campbell-Bannermana i Herberta Henry'ego Asquitha. Podobnie premier Asquith przydzielił teki ministrów Davidowi Lloydowi George'owi i Winstonowi Churchillowi, szefom przyszłych rządów. Proporcjonalnie arystokraci lub ich krewni stanowili już mniejszość w gwałtownie rosnącym społeczeństwie, ale nie odsunięto ich od procesu decyzyjnego w królestwie. Jedyłą zauważalną różnicą jest fakt, iż do głosu dochodziła młoda arystokracja. Ponad 50% wykazanych w badaniach parów to nowi nominaci, którzy często zdobywali swe dystynkcje za osiągnięte wyniki. Wielu nowo mianowanych to prawnicy, urzędnicy administracyjni czy wojskowi. Zauważany jest wzrost udziału w piastowaniu urzędów arystokratów pieniądza: bogatych finansistów i przedsiębiorców.

Spoglądając na cały wiek XIX, można jednak zauważyć inne istotne zmiany w sposobie zarządzania Wielką Brytanią, a tym samym w strukturze samego gabinetu. Przede wszystkim niektóre posady gabinetowe związane z dworem królewskim czy tymi dziedzinami życia, które ważyły na XVIII-wiecznych stosunkach politycznych, a w wieku XIX stały się anachroniczne,

ustąpiły miejsca nowym, służącym szerszym grupom społecznym. Naczelnym sędzią ławy królewskiej, pierwszy zarządca lasów czy minister mennicy to urzędy, które jeszcze w pierwszej połowie XIX wieku wprowadzały swoich przedstawicieli do grona patrycjusza królestwa. W drugiej połowie ich miejsce zajęli minister opieki społecznej, minister edukacji, pierwszy komisarz pracy czy minister administracji lokalnej. Ważne dla dworu królewskiego i konstytucyjnego porządku królestwa posady, tj. lorda Księstwa Lancaster i lorda tajnej pieczęci, przetrwały. Już wtedy spełniały rolę dekoracyjną, a ich piastowanie nie wymagało ani wykonywania uciążliwych obowiązków, ani wykazywania się wiedzą czy doświadczeniem.

Trudniej przychodziło inicjatorom zmian działać efektywnie w budowie nowej struktury administracyjnej. Tam, gdzie w grę wchodziły wciąż silne prerogatywy królewskie związane z funkcjonowaniem królestwa, modernizacja postępowała powoli. Nowe departamenty sekretarzy stanu, tj. urząd stanu ds. Indii (1858 r.) i Szkocji (1885 r.) wprowadzono w momencie, gdy Wielka Brytania przeżywała kłopoty w administrowaniu tymi terytoriami. Bunt w Indiach w 1857 r. oraz radykalizacja nastrojów szkockich farmerów groziły kryzysem, który mógłby, bez należytej reakcji rządu, skutkować daleko idącymi konsekwencjami dla spójności państwa. Powstanie zatem nowych urzędów, wydaje się reakcją establishmentu na wymogi czasu. Ukazuje też, że politycy brytyjscy gotowi byli zaakceptować bardziej radykalne zmiany, gdy wymagała tego zewnętrzna i wewnętrzna sytuacja w kraju. Do podobnego wniosku skłania analiza przemian departamentowych związanych z siłami zbrojnymi i marynarką wojenną Wielkiej Brytanii. Tam też największe zmiany nastąpiły po kryzysowych sytuacjach, jakich doświadczyły wojska brytyjskie czy marynarka jej JKMości w wojnie krymskiej czy w następstwie wojny burskiej.

Nową jakość w uprawianiu polityki stanowiło przejście systemu patronatu, dotychczas nadzorowanego przez dwór królewski, rody magnackie i koterie arystokratów, przez partie polityczne. Gra partyjna, zawiązywanie aliansów i wymóg tworzenia większości parlamentarnej w Izbie Gmin wydają się decydujące w propagowaniu nowych wartości zarządzania królestwem. Wspomogły je system egzaminów sprawdzających przydatność kandydatów na obejmowane przez nich stanowiska wprowadzony w 1870 r., oraz działalność wielu komisji parlamentarnych i królewskich, które wzmocniły stosowanie zasady odpowiedzialności zbiorowej i indywidualnej. Nowe normy postępowania klasy politycznej, tj. debaty o funduszach publicznych, prowadzenie rocznych raportów czy audytu departamentów, stały się podstawą sprawniejszego systemu rządzenia, lecz wszystkie te rozwiązania proceduralne i systemowe potrzebowały czasu. Większą skuteczność zreformowanego systemu administracji osiągnięto dopiero w końcowych latach XIX wieku.

Niedostatki nie zawsze skutecznie prowadzonej polityki rządów brytyjskich i przyjętych przez nie rozwiązań proceduralnych ujawniła dobitnie ostatnia dekada XIX wieku, konflikty zbrojne i wyścig zbrojeń. W liczbach bezwzględnych Wielka Brytania nadal była dominującą potęgą świata, lecz inne kraje, w tym USA i Niemcy, rozwijały się szybciej. Królestwo traciło swój impet rozwoju także z powodu nie do końca spójnych rozwiązań administracyjnych. Rola arystokratycznych amatorskich rządów nie odpowiadała duchowi czasów.

Kończącym akcentem wszystkich podjętych wcześniej zmian i wysiłków reformatorów i polityków opowiadających się za modernizacją systemu władzy stanowiło powołanie do życia Sekretariatu Biura Premiera w 1916 r. Jego ustanowienie usprawniło cały proces decyzyjno-wykonawczy Wielkiej Brytanii. Działanie gabinetu nabrało skuteczności, a instrumentalne traktowanie spraw państwowych stało się niemożliwe. Premier i jego ministrowie nie stanowili już grona mężów stanu wtajemniczonych według niejasnych reguł czy układów towarzyskich funkcjonujących w samym gabinecie. XIX-wieczne rozstrzyganie spraw państwowych w wąskim gronie, często podczas obiadu, palenie dokumentów po zakończeniu dyskusji, stały się częścią barwnej historii arystokratycznych rządów. Także tradycja rządów gabinetowo-departamentowych, preferowana przez wielu premierów XIX wieku, musiała odejść w niepamięć. Wymogiem chwili stało się koordynowanie zamierzeń wielu ministerstw, a jedynym sposobem osiągnięcia skuteczności tak rozumianej administracji państwowej była biurokratyzacja procesu zarządzania królestwem.

Silna pozycja arystokratycznego establishmentu nie została jednakże podważona z dnia na dzień. Wielowiekowe tradycje państwowości brytyjskiej, łączącej dawne normy i wartości z nowymi rozwiązaniami i praktykami postępowania, okazały się czynnikiem determinującym przyszłe rozwiązania konstytucyjne. Sprawili, że lordowie pozostali w samym centrum ośrodka władzy wykonawczej, choć ich udział w procesie decyzyjnym królestwa został ograniczony. Wydawałoby się, iż cena, jaką arystokracja i ziemiaństwo zapłaciły za stopniowy proces demokratyzacji i biurokratyzacji królestwa Wielkiej Brytanii na przestrzeni całego XIX wieku i początków następnego, okazała się wysoka. Tendencje upadku tych monolitycznych silnych środowisk okazały się nieodwracalne. Przyczyn tego zjawiska należałoby upatrywać nie tylko w upadku rolnictwa, podstawy siły środowisk ziemiańskich, wzroście brytyjskich klas średnich i sile oddziaływania liberalnej myśli społeczno-politycznej. Z drugiej strony, w porównaniu z trendami społecznymi innych krajów europejskich, arystokracja brytyjska miała się dobrze. Uwarunkowania międzynarodowe, rosnąca rywalizacja elit innych nacji oraz nowe tendencje dominujące na kontynencie: budowanie potęgi gospodarek innych krajów wyłącznie

w oparciu o sektory przemysłowe, militarne oraz kolonialne podważały wpływy arystokratów tych krajów w stopniu dużo większym.

O sile i stabilności stworzonego przez elitę arystokratyczne układu polityczno-towarzyskiego w XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii stanowił zakres własności prywatnej, który sprawił, że w XX wieku nie było łatwo wyeliminować wciąż mocne wpływy tradycyjnych sił rządzących królestwem. Wprawdzie premier Lloyd George przyczynił się w 1911 r. do ograniczenia zakresu władzy ustawodawczej lordów, a premierzy, którzy obejmowali najwyższy urząd w państwie po ustąpieniu w 1902 r. ostatniego premiera arystokraty, markiza Salisbury, nie dopuszczali do władzy wykonawczej tylu reprezentantów tej grupy społecznej co ich XIX-wieczni poprzednicy, wiele jednak cech arystokratycznego państwa przetrwało w stopniu większym niż wynikałoby to z ogólnych tendencji rozwojowych krajów europejskich.

Wartości konserwatywne powszechnie respektowane przez różne grupy społeczne, stare instytucje państwowe, w tym parlament z anachroniczną Izbą Lordów, Kościół anglikański i dwór królewski oraz zasada tajności otaczająca proces sprawowania władzy, nie znikły ze sceny politycznej. Co prawda, władza wykonawcza przeszła w ręce klas średnich, lecz sojusz zawiązany pomiędzy arystokracją ziemską a środowiskami klas średnich i burżuazją przemysłową pod koniec XIX wieku, na długo pozwolił utrzymać dawny porządek społeczny szczególnie w środowiskach wiejskich. Ziemiański tryb życia, utrzymywanie rodowych siedzib, zachowanie majątków ziemskich i hołdowanie dawnym rozrywkom, m.in. polowaniom, ulubionemu zajęciu na terenach wiejskich majątków, nie odeszły wraz z nastaniem nowych trendów społeczno-politycznych

Przywiązanie do tradycyjnych wartości ustanowionego przez wieki porządku społecznego miało jednakże pozytywny wymiar. Wielka Brytania uniknęła losu wielu krajów europejskich, gdzie spustoszenia powstałe w wyniku prowadzonych wojen i rewolucji spowodowały nie tylko daleko idące przemiany ustrojowe, ale i zniszczenia dóbr materialnych, stanowiących bazę tradycji i ciągłości historycznej. I wojna światowa doprowadziła do ruiny wiele krajów, ustanowiła nowe granice państw oraz wprowadziła nowe formy państwowości. Wielkie dynastie królewskie, naturalni sprzymierzeńcy arystokratycznych elit, znikły ze sceny politycznej. Upadek dynastii Romanowów w Rosji (1917 r.), rozpad Austro-Węgier (1918 r.) detronizacja Habsburgów czy Hohenzollernów (1918 r.), a także konfiskata majątków ziemskich i zniesienie systemów tytularnych, zniszczyły potęgę dawnych mocarstw kontynentalnych. Monarchia brytyjska wyszła z zawirowań wojennych obronną ręką. Można to przypisywać jej malejącej władzy w królestwie oraz akceptacji wartości i norm, które wraz z arystokracją potrafiła utrzymać jako istotne w kształtowaniu się państwowości Wielkiej Brytanii do chwili obecnej.

—

|

|

—

—

|

|

—

CZĘŚĆ BADAWCZA
ANEKSY I-V

Aneks I

Ministrowie gabinetów brytyjskich w kolejności alfabetycznej według tytułów arystokratycznych i nazwisk pod jakimi występują w historiografii opisującej lata 1793-1902 ⁶⁶¹		
Ministrowie	Nazwisko, imię i tytuł	Dodatkowe informacje
Aberdeen, hrabia	George Hamilton Gordon, (1784-1860) 4 th E Aberdeen, (1801 S) 1 st Vt Gordon (1814 UK)	I.p. 78
Abercromby, J.	James Abercomby (1776-1858) 1 st Ld Dunfermline (1839 UK)	I.p. 1
Acland, A. H. D.	sir Arthur Herbert Dyke (1847-1926) 13 th Bt (1919)	I.p. 2
Addington, H.	Henry Addington (1757-1844) 1 st Vt Sidmouth (1805 UK)	I.p. 3
Akers-Douglas, A.	Aretas Akers-Douglas (1851-1926) 1 st Vt Chilston (1911 UK)	I.p. 4
Althorp, wicehrabia	John Charles Spencer (1782-1845) grzecznościowo wicehrabia Althorp (1783-1834) 3 rd E Spencer (1834 GB)	I.p. 186
Amherst, lord	Jeffrey Amherst (1717-1797) 1 st Ld Amherst of Holmesdale (1776 GB) 1 st Ld Amherst of Montreal (1788 GB)	I.p. 5
Anglesey, markiz	sir Henry William Paget (1768-1854) 2 nd E Uxbridge (1812 GB) 1 st M Anglesey (1815 UK)	I.p. 145
Argyll, książę	George Douglas Campbell (1823-1900) grzecznościowo markiz z Lorne (1837) 8 th D Argyll (1847 S) 1 st D Argyll (1892 UK)	I.p. 33
Ashbourne, lord	Edward Gibson (1837-1913) 1 st Ld Ashbourne (1885 UK)	I.p. 74
Asquith, H.H.	Herbert Henry Asquith (1852-1928) 1 st Ld Oxford & Asquith (1925 UK)	I.p. 6
Auckland, hrabia	George Eden (1784-1849) 2 nd E Auckland (1814 I) 1 st E Eden (1839 UK)	I.p. 58
Auckland, lord	William Eden (1744-1814) 1 st Ld Auckland (1789 I) 1 st Ld Auckland (1793 GB)	I.p. 59
Baines, M.T.	Matthew Talbot Baines (1799-1860)	I.p. 7
Balfour, A.J.	Arthur James Balfour (1848-1930) 1 st E Balfour & Vt Traprain (1922 UK)	I.p. 8
Balfour of Burleigh, lord	Alexander Hugh Bruce (1849-1921) 6 th Ld Balfour of Burleigh (1869 S)	I.p. 25
Balfour, G.W.	Gerald William Balfour (1853-1945) 2 nd E Hrabia Balfour (1930 UK)	I.p. 9
Barham, lord	Charles Middleton (1726-1813) 1 st Ld Barham (1805 UK)	I.p. 138
Baring, A.	Aleksander Baring (1774-1848) 1 st Ld Ashburton (1835 UK)	I.p. 10
Baring, sir F.T.	sir Francis Thornhill Baring (1796-1866) 3 rd Bt (1848) 1 st Ld Northbrook (1866 UK)	I.p. 11
Baring, W.B.	William Bingham Baring (1799-1864) 2 nd Ld Ashburton (1848 UK)	I.p. 13
Bathurst, C. Bragge	Charles Bragge Bathurst (c1754 -1831)	I.p. 14

⁶⁶¹ **Skróty i akronimy:** Tytuły: D (duke - książę); M (marquis – markiz); E (earl – hrabia); Vt (vice count – wicehrabia); Ld (lord – baron; Bt (baronet); sir (w tytulaturze szlacheckiej używany w stosunku do rycerza). **Parostwa:** UK (parostwo Zjednoczonego Królestwa); GB (parostwo Wielkiej Brytanii); S (parostwo Szkocji); I (parostwo Irlandii).

Bathurst, hrabia	Henry Bathurst (1762-1834) 3 rd E Bathurst (1794 GB)	I.p. 15
Beach, sir M.Hicks	sir Michael Edward Hicks Beach (1837-1916) 9 th Bt (1854) 1 st Vt Aldwyn (1906 UK) 1 st E Aldwyn (1915 UK)	I.p. 16
Beckett, sir J.	sir John Beckett (1775-1847) 2 nd Bt (1826)	I.p. 17
Beresford, wicehrabia	William Carr Beresford (1768-1854) 1 st Ld Beresford (1814 UK) 1 st Vt Beresford (1823 UK)	I.p. 18
Bexley, lord	Nicholas Vansittart (1766-1851) 1 st Ld Bexley (1823 UK)	I.p. 204
Bourne, W. Sturges	William Sturges Bourne (1769-1845)	I.p. 21
Bright, J.	John Bright (1811-1889)	I.p. 22
Brodrick, W St J.	William St John Brodrick (1856-1942) 9 th Vt Middleton (1907 I) 1 st E Middleton (1920 UK)	I.p. 23
Brougham & Vaux, lord	Henry Peter Brougham (1778-1868) 1 st Ld Brougham & Vaux (1830 UK)	I.p. 24
Bruce, H.A.	Henry Austin Bruce (1815-1895) 1 st Ld Aberdare (1873 UK)	I.p. 26
Bryce, J.	James Bryce (1838-1922) 1 st Vt Bryce (1914 UK)	I.p. 28
Buccleuch, książę	Walter Francis Scott (1806-1884) 5 th D Buccleuch & 7 th D Queensbury (1819 S)	I.p. 179
Buckingham, książę	Richard Plantagenet Campbell Temple Grenville (1823-1889) grzecznościowo markiz Chandos (1839-1861) 3 rd D Buckingham & Chandos (1861 UK)	I.p. 84
Buckingham, książę	Richard Plantagenet Temple Nugent Brydges Chandos Grenville (1797-1861) grzecznościowo markiz Chandos (1822-1839) 2 nd D Buckingham & Chandos (1839 UK)	I.p. 85
Buckinghamshire, hrabia	Hobart, Robert (1760-1816) 4 th Ld Hobart (1798 GB) 4 th E Buckinghamshire (1804 GB)	I.p. 105
Cadogan, hrabia	George Henry Cadogan (1840-1915) 5 th E Cadogan (1873 GB)	I.p. 30
Cairns, lord	Hugh McCalmont Cairns (1819-1885) 1 st E Cairns (1878 UK)	I.p. 31
Camden, lord	Jefferey John Pratt (1759-1840) 2 nd E Camden (1794 GB) 1 st M Camden (1812 UK)	I.p. 164
Campbell, lord	John Campbell (1779-1861) 1 st Ld Campbell (1841 UK)	I.p. 32
Campbell-Bannerman, H.	sir Henry Campbell-Bannerman (1836-1908) G.C.B (1895)	I.p. 34
Canning, wicehrabia	Charles John Canning (1812-1862) 2 nd Vt Canning (1837 UK) 1 st E Canning (1859 UK)	I.p. 35
Canning, G.	George Canning (1770-1827)	I.p. 36
Cardwell, E.	Edward Cardwell (1813-1886) 1 st Vt Cardwell (1874 UK)	I.p. 37
Carlisle, hrabia	George Howard (1773-1848) grzecznościowo wicehrabia Morpeth do 1825r. 6 th E Carlisle (1825 E)	I.p. 108
Carlisle, hrabia	George William Frederick Howard (1802-1864) grzecznościowo wicehrabia Morpeth do 1848r. 7 th E Carlisle (1848 E)	I.p. 109
Carnarvon, hrabia	Henry Howard Molyneux Herbert (1831-1890) grzecznościowo wicehrabia Porchester do 1849r. 4 th E Carnarvon (1849 GB)	I.p. 101

Carlingford, lord	Chichester Samuel Fortescue (1823-1898), 1 st Ld Carlingford (1874 UK) 2 nd Ld Clermont (1887 UK)	I.p. 69
Castlereagh, wicehrabia	Robert Stewart (1769-1822) grzecznościowo wicehrabia Castlereagh do 1821r. 2 nd M Londonderry (1821 I)	I.p. 195
Chamberlain, J.	Joseph Chamberlain (1836-1914)	I.p. 43
Chaplin, H.	Henry Chaplin (1840-1923) 1 st Vt Chaplin (1916 UK)	I.p. 44
Chatham, hrabia	sir John Pitt (1756-1835) K.G. (1790) 2 nd E Chatham (1778 GB)	I.p. 161
Chelmsford, lord	sir Friderick Thesiger (1794-1878) rycerz (1844) 1 st Ld Chelmsford (1858 UK)	I.p. 199
Childers, H.C.E.	Hugh Culling Eardley Childers (1827-1896)	I.p. 45
Churchill, lord R.	Randolph Henry Spencer Churchill (1849-1895) grzecznościowo lord Churchill	I.p. 46
Clancarty, hrabia	Richard le Poer Trench (1767-1837) 2 nd E Clancarty (1805 I) 1 st Ld Trench (1815 UK) 1 st Vt Clancarty (1823 UK)	I.p. 202
Clarence, książę	Hanover, William Henry (1765-1837) książę Clarence (1789-1830) Wilhelm IV (1830-37)	I.p. 94
Clarendon, hrabia	George William Frederick Villiers (1800-1870) 4 th E Clarendon (1838 GB)	I.p. 206
Clanricarde, markiz	Ulick John de Burgh (1802-1874) 14 th E Clanricarde (1808 I) 1 st M Clanricarde (1825 I) 1 st Ld Somerhill (1826 UK)	I.p. 29
Cornwallis, C.	Charles Cornwallis (1738-1805) grzecznościowo wicehrabia Brome do 1762r. 2 nd E Cornwallis (1762 GB) 1 st M Cornwallis (1792 GB)	I.p. 50
Corry, H.T.L.	Henry Thomas Lowry Corry (1803-1873)	I.p. 51
Cottenham, lord	Charles Christopher Pepys (1781-1851) 1 st Ld Cottenham (1836 UK) 3 rd BT (1845) 1 st E Cottenham (1850 UK)	I.p. 152
Cranborne, wicehrabia	Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil (1830-1903) grzecznościowo lord Cecil do 1865r. grzecznościowo wicehrabia Cranborne (1865-1868) 3 rd M Salisbury (1868 GB)	I.p. 42
Cranbrook, wicehrabia	Gathorne, Gathorne-Hardy (1814-1906) 1 st Vt Cranbrook (1878 UK) 1 st E Cranbrook (1892 UK)	I.p. 73
Cranworth, lord	Robert Monsey Rolfe (1790-1868) 1 st Ld Cranworth (1850 UK)	I.p. 172
Cross, R.A, wicehrabia	sir Richard Assheton Cross (1823-1914) G.C.B. (1880) 1 st Vt Cross (1886 UK)	I.p. 52
Dalhousie, hrabia	James Andrew Broun Ramsey (1812-1860) 2 nd Ld Dalhousie (1838 UK) 10 th E Dalhousie (1838 S) 1 st M Dalhousie (1849 UK)	I.p. 166
Derby, hrabia	Edward George Geoffrey Smith Stanley (1799-1869) 1 st Ld Stanley of Bickerstaffe (1844 UK) 14 th E Derby (1851 E)	I.p. 190
Derby, hrabia	Edward Henry Stanley (1826-1893) grzecznościowo lord Stanley (1851-1869) 15 th E Derby (1869 E)	I.p. 191

Devonshire, książę	Spencer Compton Cavendish (1833-1908) grzecznościowo markiz Hartington (1858-1891) 8 th D Devonshire (1891 E)	I.p. 38
Dilke, sir C.	sir Charles Wentworth Dilke (1843-1911) 2 nd Bt (1869)	I.p. 53
Disraeli, B.	Benjamin Disraeli (1804-1881) 1 st E Beaconsfield (1876 UK)	I.p. 54
Dodson, J.G.	John George Dodson (1825-1897) 1 st Ld Monk-Bretton (1884 UK)	I.p. 55
Donoughmore, hrabia	Richard John Hely-Hutchinson (1823-1866) 4 th E Donoughmore (1851 I)	I.p. 99
Dudley & Ward, wicehrabia Dudley, hrabia	John William Ward (1781-1833) 4 th Vt Dudley & Ward (1823 E) 1 st E Dudley (1827 UK)	I.p. 208
Duncannon, wicehrabia	John William Ponsonby (1781-1847) grzecznościowo wicehrabia Duncannon 1793-1834 1 st Ld Duncannon (1834 UK) 4 th E Bessborough (1844 I)	I.p. 163
Dundas, H.	Henry Dundas (1742-1811) 1 st Vt Melville (1802 UK)	I.p. 56
Dundas, R.	Robert Saunders Dundas (1771-1851) 2 nd Vt Melville (1811 UK)	I.p. 57
Durham, lord	John George Lambton (1792-1840) 1 st Lambton (1832 UK) 1 st E Durham (1833 UK)	I.p. 120
Eldon, lord	John Scott (1751-1838) 1 st Ld Eldon (1799 GB) 1 st E Eldon & Vt Eucombe (1821 UK)	I.p. 178
Ellenborough, lord	Edward Law (1750-1818) 1 st Ld Ellenborough (1802 UK)	I.p. 121
Ellenborough, lord hrabia	Edward Law (1790-1871) 2 nd Ld Ellenborough (1818 UK) 1 st E Ellenborough & Vt Southam (1844 UK)	I.p. 122
Ellice, E.	Edward Ellice (1781-1863)	I.p. 60
Elgin, hrabia	James Bruce (1811-1863) grzecznościowo Baron Bruce (1840-1) 8 th E Elgin & 12 th E Kincardine (1841 S)	I.p. 27
Erskine, lord	Thomas Erskine (1750-1823) 1 st Ld Erskine (1806 UK)	I.p. 63
Estcourt, T.H.S. Sothern	Thomas Henry Sutton Sotheron-Estcourt (1801-1876)	I.p. 64
Fitzgerald, W.V. lord	William Vesey Fitzgerald (1783-1843) 2 nd Ld Fitzgerald (1832 I) 1 st Ld Vesey (1835 UK)	I.p. 66
Fitzwilliam, hrabia	William Wentworth Fitzwilliam (1748-1833) grzecznościowo wicehrabia Milton do 1756r. 4 th E Fitzwilliam (1756 I) 2 nd E Fitzwilliam (1756 GB)	I.p. 67
Forster, W.E.	William Edward Forster (1818-1886)	I.p. 68
Fortescue, C.S.	Chichester Samuel Fortescue (1823-1898) 1 st Ld Carlingford (1874 UK) 2 nd Ld Cleemont (1887 UK)	I.p. 69
Fowler, H.H.	Henry Hartley Fowler (1830-1911) 1 st Vt Wolverhampton (1908 UK)	I.p. 70
Fox, C.J.	Charles James Fox (1749-1806)	I.p. 71
Gibson, E.	Edward Gibson (1837-1913) 1 st Ld Ashbourne (1885 UK)	I.p. 74
Gibson, T.M.	Thomas Milner Gibson (1806-1884)	I.p. 75
Gladstone, W.E.	William Ewart Gladstone (1809-1898)	I.p. 77
Goderich, wicehrabia	Frederick John Robinson (1782-1859) 1 st Vt Goderich (1827 UK) 1 st E Ripon (1833 UK)	I.p. 169

Gordon, wicehrabia	George Hamilton Gordon (1784-1860) 4 th E Aberdeen (1801 S) 1 st Vt Gordon (1814 UK)	l.p. 78
Goschen, G.J.	George Joachim Goschen (1831-1907) 1 st Vt Goschen (1900 UK)	l.p. 79
Goulburn, H.	Goulburn, Henry (1784-1856)	l.p. 80
Gower, lord	lord Granville Leveson-Gower (1773-1891) grzecznościowo lord Gower (1786-1815) 1 st Vt Granville (1815 UK) 1 st E Granville & Ld Leveson (1833 UK)	l.p. 126
Graham, sir J.	Graham, sir James Robert George (1792-1861) 2 nd Bt (1824)	l.p. 82
Grant, C.	Charles Grant (1778-1866) 1 st Ld Glenelg (1835 UK)	l.p. 83
Granville, hrabia	Granville George Leveson-Gower (1815-1891) 2 nd E Granville (1846 UK)	l.p. 127
Grenville, lord	William Wyndham Grenville (1759-1834) 1 st Ld Grenville (1790 GB)	l.p. 87
Grenville, T.	Thomas Grenville (1755-1846)	l.p. 86
Grey, C.	Charles Grey (1764-1845) grzecznościowo wicehrabia Howick do 1807r. 2 nd E Grey (1807 UK)	l.p. 88
Grey, hrabia	sir Henry George Grey (1802-1894) grzecznościowo wicehrabia Howick (1807- 1845) 3 rd E Grey (1845 UK)	l.p. 89
Grey, sir G.	sir George Grey (1799-1882) 2 nd Bt (1828)	l.p. 90
Grey, hrabia de	George Frederick Samuel Robinson (1827-1909) 3 rd E de Grey (1859 UK) 2 nd E Ripon (1859 UK) 1 st M Ripon (1871 UK)	l.p. 170
Grey, hrabia de	Thomas Philip Robinson (1781-1859) 3 rd Ld Grantham (1786 GB) 6 th Bt (1792) 2 nd E de Grey (1833 UK)	l.p. 171
Haddington, hrabia	Thomas Hamilton (1780-1858) 1 st Ld Melros (1827 UK) 9 th E Haddington (1828 S)	l.p. 92
Halifax, wicehrabia	sir Charles Wood (1800-1885) 3 rd Bt (1846) G.C.B (1856) 1 st Vt Halifax (1866 UK)	l.p. 216
Halsbury, lord	Hardinge Stanley Giffard (1823-1921) 1 st Ld Halsbury (1885 UK) 1 st E Halsbury (1898 UK)	l.p. 76
Hamilton, lord G.	George Francis Hamilton (1845-1927) grzecznościowo lord Hamilton	l.p. 91
Hanbury, R.W.	Robert William Hanbury (1845-1903)	l.p. 93
Harcourt, sir W.V.	sir William Vernon George Harcourt (1827-1904) rycerz (1873)	l.p. 95
Hardinge, sir H	sir Henry Hardinge (1785-1856) K.C.B (1815) 1 st Vt Hardinge of Lohore (1846 UK)	l.p. 96
Hardwicke, hrabia	Charles Philip Yorke (1799-1873) 4 th E Hardwicke (1834 GB)	l.p. 221
Hardy, G.	Gathorne Gathorne-Hardy (1814-1906) 1 st Vt Cranbrook (1878 UK) 1 st E Cranbrook (1892 UK)	l.p. 73
Hartington, markiz	Spencer Compton Cavendish (1833-1908) grzecznościowo markiz Hartington (1858-1891) 8 th D Devonshire (1891 E)	l.p. 38
Harrowby, hrabia	Dudley Ryder (1762-1847) 2 nd Ld Harrowby (1803 GB) 1 st E Harrowby & Vt Sandon (1809 UK)	l.p. 174

Harrowby, hrabia	Dudley Ryder (1798-1882) grzecznościowo wicehrabia Sandon (1809-1847) 2 nd E Harrowby (1847 UK)	I.p. 175
Harrowby, hrabia	Dudley Francis Stuart Ryder (1831-1900) grzecznościowo hrabia Sandon (1847-1882) 3 rd E Harrowby (1882 UK)	I.p. 176
Hatherley, lord	Wood, William Page (1801-1881) 1 st Ld Hatherley (1868 UK)	I.p. 217
Hawkesbury, lord	Charles Jenkinson (1729-1808) 1 st Ld Hawkesbury (1786 GB) 1 st E Liverpool (1796 GB)	I.p. 113
Hawkesbury, lord	Robert Banks Jenkinson (1770-1828) grzecznościowo lord Hawkesbury (1796-1808) 2 nd E Liverpool (1808 GB)	I.p. 114
Henley, J.W.	Joseph Warner Henley (1793-1883)	I.p. 100
Herbert, S.	Sidney Herbert (1810-1861) 1 st Ld Herbert of Lea (1860 UK)	I.p. 102
Herries, J.C.	John Charles Herries (1778-1855)	I.p. 103
Herschell, sir F.	Farrer Herschell (1837-1899) 1 st Ld Herschell (1886 UK)	I.p. 104
Hobart, lord	Robert Hobart (1760-1816) 1 st Ld Hobart (1798 GB) 4 th E Buckinghamshire (1804 GB)	I.p. 105
Hobhouse, sir. J.C.	sir John Cam Hobhouse (1786-1896) 2 nd Bt (1831) 1 st Ld Broughton (1851 UK)	I.p. 106
Holland, lord	Henry Richard Vassall Fox (1773-1840) 3 rd Ld Holland (1774 GB)	I.p. 72
Holland, sir H.T.	sir Henry Thurstan Holland (1825-1914) 2 nd Bt (1873) 1 st Ld Knutsford (1888 UK) 1 st Vt Knutsford (1895 UK)	I.p. 107
Howick, wicehrabia	Charles Grey (1764-1845) grzecznościowo wicehrabia Howick (1806-7) 2 nd E Grey (1807 UK)	I.p. 88
Howick, wicehrabia	sir Henry George Grey (1802-1894) grzecznościowo wicehrabia Howick (1807-1845) 3 rd E Grey (1845 UK)	I.p. 89
Hunt, G.W.	George Wand Hunt (1825-1877)	I.p. 110
Huskisson, W.	William Huskisson (1770-1830)	I.p. 111
Iddesleigh, hrabia	sir Stafford Henry Northcote (1818-1887) 8 th Bt (1851) 1 st E Iddesleigh (1885 UK)	I.p. 144
James of Hereford, lord	Henry James (1828-1911) 1 st Ld of Hereford (1895 UK)	I.p. 112
Kimberley, hrabia	John Wodehouse (1826-1902) 3 rd Ld Wodehouse (1846 GB) 1 st E Kimberley (1866 UK)	I.p. 215
Knatchbull, sir E.	sir Edward Knatchbull (1781-1849) 9 th Bt (1919)	I.p. 117
Labouchere, H.	Henry Labouchere (1798-1896) 1 st Ld Taunton (1859 UK)	I.p. 118
Lambton, J.G.	John George Lambton (1792-1840) 1 st Vt Lambton (1832 UK) 1 st E Durham (1833 UK)	I.p. 120
Lansdowne, markiz	sir Henry Petty-Fitzmaurice (1780-1863) 3 rd M Lansdowne (1809 GB)	I.p. 157
Lansdowne, markiz	Henry Charles Keith Petty-Fitzmaurice (1845-1927) grzecznościowo wicehrabia Clanmairice (1863-66) 5 th M Lansdowne (1866 GB)	I.p. 156
Lefevre, G.J. Shaw-	George John Shaw-Lefevre (1831-1928) 1 st Ld Eversley (1906 UK)	I.p. 181
Leonards, lord St	Edward Burtenshaw Sugden (1781-1875) 1 st Ld St Leonards (1852 UK)	I.p. 197

Lewis, sir G.C.	sir George Cornwall Lewis (1806-1863) 2 nd Bt (1855)	I.p. 128
Lincoln, hrabia	Henry Pelham Fiennes Pelham Clinton (1811-1864) grzecznościowo hrabia Lincoln do 1851r. 5 th D Newcastle (1851 UK)	I.p. 48
Liverpool, hrabia	Charles Jenkinson (1729-1808) 1 st Ld Hawkesbury (1786 GB) 1 st E Liverpool (1796 GB)	I.p. 113
Liverpool, hrabia	Robert Banks Jenkinson (1770-1828) grzecznościowo lord Hawkesbury (1796-1808) 2 nd E Liverpool (1808 GB)	I.p. 114
Londonderry, markiz	Robert Stewart (1769-1822) grzecznościowo wicehrabia Castlereagh do 1821r. 2 nd M Londonderry (1821 I)	I.p. 195
Long, W.	Walter Hume Long (1854-1924) 1 st Vt Long (1921 UK)	I.p. 129
Lonsdale, hrabia	William Lowther (1787-1872) 2 nd Ld Lowther (1841 UK) 2 nd E Lonsdale (1844 UK)	I.p. 131
Lothian, markiz	Schomberg Henry Kerr (1833-1900) 9 th M Lothian (1870 S)	I.p. 116
Loughborough, lord	Alexander Wedderburn (1733-1805) 1 st Ld Loughborough (1780 GB) 1 st E Rosslyn (1801 UK)	I.p. 209
Lowe, R.	Robert Lowe (1811-1892) 1 st Vt Sherbrooke (1880 UK)	I.p. 130
Lyndhurst, lord	John Singleton Copley (1772-1863) 1 st Ld Lyndhurst (1827 UK)	I.p. 49
Lytton, sir E Bulwer-	Edward George Earle Bulwer-Lytton (1903-1873) 1 st Bt (1838) 1 st Ld Lytton (1866 UK)	I.p. 132
Macauley, T.B.	Thomas Babington Macaulay (1800-1859) 1 st Ld Macaulay (1857 UK)	I.p. 133
Malmesbury, hrabia	James Howard Harris (1807-1889) grzecznościowo wicehrabia FitzHarris (1820-41) 3 rd E Malmesbury (1841 GB)	I.p. 97
Manners, lord J.	lord John James Robert Manners (1818-1906) grzecznościowo lord Manners (1818-1888) 7 th D Rutland (1888 E) 1 st Ld Roos (1896 UK)	I.p. 134
Mansfield, hrabia	David Murray (1727-1796) 7 th Vt Stormont (1748 S) 2 nd E Mansfield (1793 GB)	I.p. 142
Marlborough, książę	John Winston Spencer Churchill (1822-1883) grzecznościowo markiz Blandorf do 1857r. 7 th D Marlborough (1857 E)	I.p. 47
Maryborough, lord	William Wellesley-Pole (1763-1845) 1 st Ld Maryborough (1821 UK) 3 rd E Mornington (1842 I)	I.p. 212
Maule, F.	Fox Maule (1801-1874) 2 nd Ld Panmure (1852 UK) 11 th E Dalhousie (1860 S)	I.p. 137
Matthews, H.	Henry Matthews (1826-1913) 1 st Vt Llandaff (1895 UK)	I.p. 136
Melbourne, wicehrabia	Henry Lamb (1779-1848) 2 nd Ld Melbourne (1828 UK) 2 nd Vt Melbourne (1828 I)	I.p. 119
Melville, wicehrabia	Robert Saunders Dundas (1771-1851) 2 nd Vt Melville (1811 UK)	I.p. 57
Minto, hrabia	Gilbert Elliot (1782-1859) (uprzednio Murray Kynynmound) 2 nd E Minto (1814 UK)	I.p. 61
Moir, hrabia	Francis Rawdon-Hastings (1754-1826) 2 nd E Moira (1793 I) 1 st M Hastings (1817 UK)	I.p. 98

Molesworth, sir W.	sir William Molesworth (1810-1855) 8 th Bt (1823)	I.p. 139
Montrose, książę	James Graham (1755-1836) 3 rd D Montrose (1790 S)	I.p. 81
Morley, J.	John Morley (1838-1923) 1 st Vt Morley (1908 UK)	I.p. 140
Morpeth, wicehrabia	George William Frederick Howard (1802-1864) grzecznościowo wicehrabia Morpeth do 1848r. 7 th E Carlisle (1848 E)	I.p. 109
Mulgrave, hrabia	sir Constantine Henry Phipps (1797-1863) grzecznościowo wicehrabia Normanby (1812-1831) 2 nd E Mulgrave (1831 UK) 1 st M Normanby (1838 UK)	I.p. 158
Mulgrave, lord hrabia	Henry Phipps (1755-1831) 1 st Ld Mulgrave (1794 GB) 1 st E Mulgrave & 1 st Vt Normanby (1812 UK)	I.p. 159
Mundella, A J.	Anthony John Mundella (1825-1897)	I.p. 141
Murray, sir G.	sir George Murray (1772-1846) K.C.B (1813)	I.p. 143
Naas, lord	Richard Southwell Bourke (1822-1872) grzecznościowo lord Naas (1849-1867) 6 th E Mayo (1867 I)	I.p. 20
Newcastle, książę	Henry Pelham Fiennes Pelham Clinton (1811-1864) grzecznościowo hrabia Lincoln do 1851r. 5 th D Newcastle (1851 GB)	I.p. 48
Normanby, markiz	sir Constantine Henry Phipps (1797-1863) grzecznościowo wicehrabia Normanby (1812-31) 2 nd E Mulgrave (1831 UK) 1 st M Normanby (1838 UK)	I.p. 158
Northbrook, hrabia	Thomas George Baring (1826-1904) 4 th Bt (1866) 1 st E Northbrook (1876 UK)	I.p. 12
Northcote, sir S.	sir Stafford Henry Northcote (1818-1887) 8 th Bt (1851) 1 st E Iddesleigh (1885 UK)	I.p. 144
Northumberland, książę	sir Algernon Percy (1792-1865) 1 st Ld Prudhoe (1816 UK) 4 th D Northumberland (1847 GB)	I.p. 154
Northumberland, książę	Algernon George Percy (1810-1899) grzecznościowo lord Lovaine (1830-1865) grzecznościowo hrabia Percy (1865-1867) 6 th D Northumberland (1867 GB)	I.p. 155
Pakington, sir J.	sir John Somerset Pakington (1799-1880) 1 st Ld Hampton (1874 UK)	I.p. 146
Palmerston, wicehrabia	Henry John Temple (1784-1865) 3 rd Vt Palmerston (1802 I)	I.p. 198
Panmure, lord	Fox Maule (1801-1874) 2 nd Ld Panmure (1852 UK) 11 th E Dalhousie (1860 S)	I.p. 137
Peel, J.	Jonathan Peel (1799-1879)	I.p. 149
Peel, sir R.	sir Robert Peel (1788-1850) 2 nd Bt (1830)	I.p. 150
Pelham, lord	Thomas Pelham (1756-1826) grzecznościowo lord Pelham do 1805r. 2 nd E Chichester (1805 GB)	I.p. 151
Perceval, S.	Spencer Perceval (1762-1812)	I.p. 153
Petty, lord H.	sir Henry Petty-Fitzmaurice (1780-1863) grzecznościowo lord Petty do 1809r. 3 rd M Lansdowne (1809 GB)	I.p. 157
Pitt, W.	William Pitt (1759-1806)	I.p. 160
Planta, J.	Joseph Planta (1787-1847)	I.p. 162

Pole, W. Wellesley-	William Wellesley-Pole (1763-1845) 1 st Ld Maryborough (1821 UK) 3 rd E Mornington (1842 I)	I.p. 212
Portland, książę	William Cavendish-Bentick (1738-1809) grzecznościowo markiz Titchfield do 1762r. 3 rd D Portland (1762 GB)	I.p. 39
Portland, książę	William Henry Cavendish-Bentick (1768-1854) 4 th D Portland (1809 GB)	I.p. 40
Richmond, książę	Charles Lennox (1735-1806) grzecznościowo hrabia March do 1750r. 3 rd D Lennox (S) & Richmond (1750 E)	I.p. 123
Richmond, książę	Charles Gordon-Lennox (1791-1860) 5 th D Richmond (1819 E)	I.p. 124
Richmond, książę	Charles Henry Gordon Lennox (1818-1903) grzecznościowo hrabia March (1819-1860) 6 th D Richmond (1860 E) 1 st D Gordon (1876 UK)	I.p. 125
Ridley, sir M. White	sir Matthew White Ridley (1842-1904) 5 th Bt (1877) 1 st Vt Ridley (1900 UK)	I.p. 167
Ripon, hrabia	Frederick John Robinson (1782-1859) 1 st Vt Goderich (1827 UK) 1 st E Ripon (1833 UK)	I.p. 169
Ripon, hrabia markiz	George Frederick Samuel Robinson (1827-1909) 3 rd E de Grey (1859 UK) 2 nd E Ripon (1859 UK) 1 st M Ripon (1871 UK)	I.p. 170
Ritchie, C.T.	Charles Thomson Ritchie (1838-1906) 1 st Ld Ritchie (1905 UK)	I.p. 168
Robinson, F.J.	Frederick John Robinson (1782-1859) 1 st Vt Goderich (1827 UK) 1 st E Ripon (1833 UK)	I.p. 169
Rosebery, hrabia	Archibald Philip Primrose (1847-1929) grzecznościowo lord Dalmery (1851-1868) 1 st Ld Rosebery (1828 UK) 5 th E Rosebery (1868 S)	I.p. 165
Rosslyn, hrabia	sir James St Clair- Erskine (1762-1837) 2 nd E Rosslyn (1805 UK)	I.p. 62
Russel, lord J. hrabia	lord John Russell (1792-1878) do 1861r. znany jako lord John Russell 1 st E Russell & Vt Aberley (1861 UK)	I.p. 173
Rutland, książę	John James Robert Manners (1818-1906) grzecznościowo lord Manners (1818-1888) 7 th D Rutland (1888 E) 1 st Ld Roos (1896 UK)	I.p. 134
Ryder, R.	Richard Ryder (1766-1832)	I.p. 177
Salisbury, markiz	James Brownlow William Gascoyne-Cecil (1791-1868) 2 nd M Salisbury (1823 GB)	I.p. 41
Salisbury, markiz	Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil (1830-1903) grzecznościowo lord Cecil do 1865r. grzecznościowo wicehrabia Cranborne (1865-1868) 3 rd M Salisbury (1868 GB)	I.p. 42
Sandon, wicehrabia	Dudley Francis Stuart Ryder (1831-1900) grzecznościowo wicehrabia Sandon (1847-1882) 3 rd E Harrowby (1882 UK)	I.p. 176
Selborne, lord	sir Roundell Palmer (1812-1895) 1 st Ld Selborne (1872 UK) 1 st E Selborne (1882 UK)	I.p. 147
Selborne, hrabia	William Waldegrave Palmer (1859-1942) grzecznościowo wicehrabia Wolmer (1882-95) 2 nd E Selborne (1895 UK)	I.p. 148

Seymour, lord	Edward Adolphus Seymour (1804-1885) grzecznościowo lord Seymour do 1855r. 12 th D Somerset (1855 E) 1 st E St Maur (1863 UK)	I.p. 180
Sidmouth, lord	Henry Addington (1757-1844) 1 st Vt Sidmouth (1805 UK)	I.p. 3
Smith, R.V.	Robert Vernon Smith (1800-1873) 1 st Ld Lyveden (1859 UK)	I.p. 182
Smith, W.H.	William Henry Smith (1825-1891)	I.p. 183
Somerset, lord G.	Granville Charles Henry Somerset (1792-1848) grzecznościowo lord Granville	I.p. 184
Somerset, książę	Edward Adolphus Seymour (1804-1885) grzecznościowo lord Seymour do 1855r. 12 th D Somerset (1855 E) 1 st E St Maur (1863 UK)	I.p. 180
Sotherton-Escourt, T.H.S.	Thomas Henry Sutton Sotherton-Estcourt (1801-1876)	I.p. 64
Stanhope, E.	Edward Stanhope (1840-1893)	I.p. 189
Stanley, E.G. lord	Edward George Geoffrey Smith Stanley (1799-1869) grzecznościowo lord Stanley (1834-1851) 2 nd Ld Stanley of Bickerstaffe (1844 UK) - <i>writ of acceleration</i> 14 th E Derby (1851 E)	I.p. 190
Stanley, F.A. lord	Frederick Arthur Stanley (1841-1908) Ld Stanley of Preston (1886 UK) 16 th E Derby (1893 E)	I.p. 193
Stanley, lord hrabia	Edward Henry Stanley (1826-1893) grzecznościowo lord Stanley (1851-1869) 15 th E Derby (1869 E)	I.p. 191
Stanley, lord of Alderley	Edward John Stanley (1802-1969) 1 st Ld Eddisbury (1848 UK) 2 nd Ld Stanley of Alderley (1850 UK)	I.p. 192
Stansfeld, J.	sir James Stansfeld (1820-1898) G.C.B. (1895)	I.p. 194
Spencer, hrabia	George John Spencer (1758-1834) grzecznościowo wicehrabia Althorp (1765-1783) 2 nd E Spencer (1783 GB)	I.p. 185
Spencer, hrabia	John Poyntz Spencer (1835-1919) grzecznościowo wicehrabia Althorp do 1857r. 5 th E Spencer (1857 GB)	I.p. 187
Spring-Rice, T.	Thomas Spring-Rice (1790-1866) 1 st Ld Monteagle (1839 UK)	I.p. 188
Thomson, C.P.	Charles Edward Poulett Thomson (1799-1841) 1 st Ld Sydenham (1840 UK)	I.p. 200
Tierney, G.	George Tierney (1761-1830)	I.p. 201
Trevelyan, G.O.	sir George Otto Trevelyan (1838-1928) 2 nd Bt (1886)	I.p. 203
Truro, lord	sir Thomas Wilde (1782-1855) rycerz (1840) 1 st Ld Truro (1850 UK)	I.p. 213
Tweedmouth, lord	Edward Marjoribanks (1849-1909) 2 nd Ld Tweedmouth (1894 UK)	I.p. 135
Vansittart, N.	Nicholas Vansittart (1766-1851) 1 st Ld Bexley (1823 UK)	I.p. 204
Villiers, C.P.	Charles Pelham Villiers (1802-1898)	I.p. 205
Vincent, St hrabia	John Jervis (1735-1823) 1 st E St Vincent & Ld Jervis (1797 GB) 1 st E St Vincent (1801 UK)	I.p. 115
Walpole, S.	Spencer Horatio Walpole (1806-1898)	I.p. 207

Wellington, książę	Arthur Wellesley (1769-1852) 1 st Vt Wellington (1809 UK) 1 st E Wellington (1812 UK) 1 st M Wellington (1812 UK) 1 st D Wellington (1814 UK)	I.p. 210
Wellesley, lord markiz	Richard Colley Wellesley (1760-1842) 2 nd E Mornington (1781 I) 1 st Ld Wellesley (1797 GB) 1 st M Wellesley (1799 I)	I.p. 211
Wellesley-Pole, W.	William Wellesley-Pole (1782-1845) 1 st Ld Maryborough (1821 UK) 3 rd E Mornington (1842 I)	I.p. 212
Westmorland, hrabia	John Fane (1759-1841) 10 th E Westmorland (1774 E)	I.p. 65
Westbury, lord	Richard Bethell (1800-1873) 1 st Ld Westbury (1861 UK)	I.p. 19
Wharcliffe, lord	James Archibald Stuart-Wortley-Mackenzie (1776-1845) 1 st Ld Wharcliffe (1826 UK)	I.p. 196
Windham, W.	William Windham (1750-1810) odmówił przyjęcia tytułu w 1806r.	I.p. 214
Wood, sir C.	sir Charles Wood (1800-1885) 3 rd Bt (1846) G.C.B (1856) 1 st Vt Halifax (1866 UK)	I.p. 216
Wyndham, G.	George Wyndham (1863-1913)	I.p. 218
Wynn, C. W. Williams	Charles Watkin Williams Wynn (1775-1850)	I.p. 219
Yorke, C.P.	Charles Philip Yorke (1764-1834)	I.p. 220

Aneks II

Wykaz 1. Arystokraci i spadkobiercy tytułów arystokratycznych

hrabia **Aberdeen** (l.p. 78); markiz **Anglesey** (l.p. 145); książę **Argyll** (l.p. 33); lord **Ashburton** (l.p. 13); lord **Auckland**, późniejszy hrabia Auckland (l.p. 58); hrabia **Balfour** (l.p. 9); lord **Balfour of Burleigh** (l.p. 25); hrabia **Bathurst** (l.p. 15); William John **Brodrick**, późniejszy wicehrabia Midleton (l.p. 23); książę **Buccleuch** (l.p. 179); trzeci książę **Buckingham** (l.p. 84); drugi książę **Buckingham** (l.p. 85); hrabia **Buckinghamshire** (l.p. 105); hrabia **Cadogan** (l.p. 30); hrabia **Camden**, późniejszy markiz Camden (l.p. 164); szósty hrabia **Carlisle** (l.p. 108); siódmy hrabia Carlisle (l.p. 109); hrabia **Carnarvon** (l.p. 101); hrabia **Chatham** (l.p. 161); hrabia **Clancarty** (l.p. 202); markiz **Clanricarde** (l.p. 29); książę **Clarence** (l.p. 94); markiz **Cornwallis** (l.p. 50); hrabia **Dalhousie** (l.p. 166); piętnasty hrabia **Derby** (l.p. 191); hrabia **Donoughmore** (l.p. 99); wicehrabia **Dudley & Ward**, późniejszy hrabia Dudley (l.p. 208); lord **Duncannon**, późniejszy hrabia Bessborough (l.p. 163); hrabia **Elgin** (l.p. 27); lord **Ellenborough**, późniejszy hrabia Ellenborough (l.p. 122); hrabia **Fitzwilliam** (l.p. 67); William Vesey **Fitzwilliam**, późniejszy lord Vesey (l.p. 66); hrabia **Granville** (l.p. 127); drugi hrabia **Grey** (l.p. 88); trzeci hrabia **Grey** (l.p. 89); drugi hrabia **de Grey** (l.p. 171); hrabia **de Grey & Ripon**, późniejszy markiz Ripon (l.p. 170); hrabia **Haddington** (l.p. 92); hrabia **Hardwicke** (l.p. 221); markiz **Hartington**, późniejszy książę Devonshire (l.p. 38); lord **Harrowby**, późniejszy pierwszy hrabia Harrowby (l.p. 174); drugi hrabia **Harrowby** (l.p. 175); trzeci hrabia **Harrowby** (l.p. 176); lord **Holland** (l.p. 72); hrabia **Kimberley** (l.p. 215); piąty markiz **Lansdowne** (l.p. 156); książę **Lennox & Richmond** (l.p. 123); hrabia **Liverpool** (l.p. 114); hrabia **Lonsdale** (l.p. 131); hrabia **Malmesbury** (l.p. 97); hrabia **Mansfield** (l.p. 142); książę **Marlborough** (l.p. 47); Edward **Marjoribanks**, późniejszy lord Tweedmouth (l.p. 135); Fox **Maule**, późniejszy lord Panmure (l.p. 137); wicehrabia **Melbourne** (l.p. 119); wicehrabia **Melville** (l.p. 57); hrabia **Minto** (l.p. 61); hrabia **Moir** (l.p. 98); książę **Montrose** (l.p. 81); hrabia **Mulgrave**, późniejszy markiz Normanby (l.p. 158); lord **Mulgrave**, późniejszy hrabia Mulgrave (l.p. 159); lord **Naas**, późniejszy hrabia Mayo (l.p. 20); książę **Newcastle** (l.p. 48); książę **Northumberland** (l.p. 155); Thomas **Pelham**, późniejszy hrabia Chichester (l.p. 151); trzeci książę **Portland** (l.p. 39); czwarty książę **Portland** (l.p. 40); piąty książę **Richmond** (l.p. 124); szósty książę **Richmond** (l.p. 125); hrabia **Rosebery** (l.p. 165); hrabia **Rosslyn** (l.p. 62); drugi markiz **Salisbury** (l.p. 41); trzeci markiz **Salisbury** (l.p. 42); hrabia **Selborne** (l.p. 148); książę **Somerset** (l.p. 180); drugi hrabia **Spencer** (l.p. 185); trzeci hrabia **Spencer** (l.p. 186); piąty hrabia **Spencer** (l.p. 187); George Edward **Stanley**, późniejszy czternasty hrabia Derby (l.p. 190); Frederick Arthur **Stanley**, późniejszy szesnasty hrabia Derby (l.p. 193); lord **Stanley of Alderley** (l.p. 192); markiz **Wellesley** (l.p. 211); hrabia **Westmorland** (l.p. 65)

Razem 84 osoby (38%)

Wykaz 2. Ministrowie blisko spokrewnieni z rodami arystokratycznymi: młodszy synowie i wnukowie

John Charles **Canning**, trzeci syn rodziny Canningów. Tytuł wicehrabiego Canning odziedziczył po matce (l.p. 35); Randolph Henry Spencer **Churchill**, trzeci syn 7th D Marlborough, grzecznościowo Lord Churchill (l.p. 46); Henry Thomas Lowry **Corry**, drugi syn hrabiego Belmore (l.p. 51); Henry **Dundas**, czwarty syn lorda Arniston, (l.p. 56); Thomas **Erskine**, trzeci syn hrabiego Buchan. Zdobył tytuł lorda Erskine (l.p. 63); James Charles **Fox**, drugi syn Henrygo Foxa, lorda Holland i Lady Caroline Lennox, córki księcia Richmond, (l.p. 71); George Joachim **Goulburn**, syn Munbee Goulburna i Susannah Chetwynd, córki wicehrabiego Chetwynd, (l.p. 80); lord George Francis **Hamilton**, trzeci syn księcia Abercorn, (l.p. 91); Sidney **Herbert**, młodszy syn hrabiego Pembroke, późniejszy lord Herbert of Lea (l.p. 102); Schomberg Henry **Kerr**, syn markiza Lothian, odziedziczył tytuł markiza Lothian po starszym przyrodnim bracie (l.p. 116); John George **Lambton**, syn Williama Lambtona i Lady Anne Villiers, córki hrabiego Jersey. Zdobył tytuły wicehrabiego Lambton a następnie hrabiego Durham (l.p. 120); trzeci markiz **Lansdowne**, odziedziczył tytuł markiza po starszym przyrodnim bracie (l.p. 157); lord Granville **Leveson-Gower**, młodszy syn markiza Strafford, późniejszy hrabia Granville, (l.p. 126); lord John James Robert **Manners**, drugi syn księcia Rutland, odziedziczył tytuł markiza Rutland po zmarłym bracie, (l.p. 134); Spencer **Perceval**, drugi syn hrabiego Egmont, (l.p. 153); Algernon George

Percy, drugi syn księcia Northumberland, odziedziczył tytuł księcia Northumberland po starszym bracie. Wcześniej zdobył tytuł lorda Prudhoe, (l.p. 154); William **Pitt**, drugi syn hrabiego Chatham, (l.p. 160); Frederick John **Robinson**, drugi syn lorda Grantham, późniejszy wicehrabia Goderich, a następnie hrabia Ripon, (l.p. 169); Lord John **Russell**, trzeci syn lorda Johna Russella, późniejszy hrabia Russell (l.p. 173); Richard **Ryder**, drugi syn Nathaniela Ryder, posła Izby Gmin, od 1776r. pierwszego lorda Harrowby (l.p. 177); lord Granville Charles Henry **Somerset**, drugi syn księcia Beafort, (l.p. 184); Edward **Stanhope**, drugi syn hrabiego Stanhope, (l.p. 189); Frederick Arthur **Stanley**, drugi syn czternastego hrabiego Derby. Odziedziczył tytuł hrabiego Derby po starszym bracie (l.p. 193); Robert **Stewart**, drugi syn markiza Londonderry. Odziedziczył tytuł markiza po starszym przyrodnim bracie (l.p. 195); Charles Pelham **Villiers**, trzeci syn lorda Boringdon, (l.p. 205); George William Frederick **Villiers**, syn Georgea Villiers, odziedziczył tytuł hrabiego po przyrodnim bracie (l.p. 206); Spencer Horatio **Walpole**, drugi syn dyplomaty rządu brytyjskiego w Monachium, wnuk hrabiego Egmont (l.p. 207); Arthur **Wellesley**, trzeci syn hrabiego Mornington. Zdobyl tytuły: wicehrabiego, hrabiego, markiza i księcia Wellington (l.p. 210); William **Wellesley-Pole**, drugi syn hrabiego Mornington, odziedziczył tytuł hrabiego po starszym bracie (l.p. 212)

Razem: 28 osób (12.67%)

Powyższy wykaz najbliższych krewnych parów, 25 młodszych synów oraz 3 wnuków, zawiera nazwiska 9 osób, które w wyniku takich okoliczności jak, na przykład, śmierć starszego brata, odziedziczyły rodowe dystynkcje arystokratyczne. 7 innym osobom udało się zdobyć swoje własne tytuły arystokratyczne.

Wykaz 3. Arystokraci niższego szczebla – baroneci, z uwzględnieniem tych osób, którym udało się zdobyć tytuły arystokracji wyższej

sir Arthur Herbert Dyke **Acland** (l.p. 2); sir Francis Thornhill **Baring**, od 1866r. 1st Ld Northbrook (l.p. 11); sir Thomas George **Baring**, od 1876r. 1st E Northbrook (l.p.12); sir Michael Edward Hicks **Beach**, od 1915r. 1st E Aldwyn (l.p. 16); Sir John **Beckett** (l.p. 17); sir Charles Wentworth **Dilke** (l.p. 53); sir James Robert **Graham** (l.p.82); sir George **Grey** (l.p. 90); sir John Cam **Hobhouse**, od 1851r. 1st Ld Broughton (l.p. 106); sir Henry Thurstan **Holland**, od 1888r. 1st Ld Holland, a od 1895r. 1st Vt Knutsford (l.p. 107); sir Edward **Knatchbull** (l.p. 117); sir George Cornewall **Lewis** (l.p. 128); sir William **Molesworth** (l.p. 139); sir Stafford Henry **Northcote**, od 1885r. 1st Iddesleigh (l.p. 144); sir John Somerset **Pakington** (l.p. 146); sir Robert **Peel** (l.p. 150); sir Matthew White **Ridley**, od 1900r. 1st Vt Ridley (l.p. 167); sir George Otto **Trevelyan** (l.p. 203); sir Charles **Wood**, od 1866r. wicehrabia Halifax (l.p. 216)

Razem: 19 osób (8.6%)

Z powyższej grupy baronetów, 9 osobom udało się zdobyć tytuły arystokracji wyższej.

Wykaz 4. Synowie wywodzący się z rodzin baronetów z uwzględnieniem tych osób, którym udało się zdobyć tytuły arystokracji wyższej
William Eden, trzeci syn sir Roberta Edena. Od 1789 1st Ld Auckland (l.p. 59); William Ewart Gladstone, młodszy syn sir Johna Gladstona (l.p. 77); sir George Murray, najmłodszy syn sir Williama Murreya, od 1813r. K.C.B (l.p. 143); Jonathan Peel, piąty syn sir Roberta Peela (l.p. 149); Charles Christopher Pepys, drugi syn sir Williama Weller Pepysa. Od 1836r. 1st Ld Cottenham, a od 1850r. 1st E Cottenham (l.p. 152); James Archibald Stuart-Wortley-Mackenzie, wnuk sir Davida Conyngham. Od 1826r. 1st Ld Wharcliffe (l.p. 196); William Page Wood, drugi syn sir Matthew Wood. Od 1868r. 1st Ld Hatherley (l.p. 217); Charles Watkin Williams Wynn, drugi syn sir Walkina Williamsa Wynn (l.p. 219) Razem: 8 osób (3.6%) Powyższy wykaz najbliższych krewnych baronetów, 7 młodszych synów i 1 wnuka, zawiera nazwiska 4 osób, którym udało się zdobyć tytuły arystokracji wyższej i jednej, która zdobyła tytuł rycerski.

Wykaz 5. Arystokraci niższego szczebla – rycerze z uwzględnieniem tych osób, którym udało się zdobyć tytuły arystokracji wyższej
sir William Vernon George Harcourt (l.p. 95); sir Henry Harding od 1846r. 1st Vt Hardinge of Lahore (l.p. 96); sir Frederick The-siger, od 1858r. 1st Ld Chelmeford (l.p. 199); sir Thomas Wilde, od 1850r. 1st Ld Trudo (l.p. 213) Razem: 4 osoby (1.8%) Trzej rycerze z powyższej listy zdobyli tytuły arystokracji wyższej, jeden zaś dodatkowy tytuł rycerski.

Wykaz 6. Ministrowie, którzy zdobyli swoje własne tytuły arystokratyczne z uwzględnieniem środowisk, z których się wywodzili.
środowiska ziemiańskie: Aretas Akers-Douglas (l.p. 4); Arthur James Balfour, wnuk drugiego markiza Salisbury (l.p. 8); Henry Peter Brougham (l.p. 24); Walter Hume Long, najstarszy syn dżentelmena, posiadacza majątku ziemskiego (l.p. 129); Thomas Spring-Rice, starszy syn ziemianina irlandzkiego (l.p. 188)
środowisko prawnicze: Richard Assheton Cross (l.p. 52); John Jervis, drugi syn adwokata (l.p. 115); Henry Matthews, drugi syn prawnika niższej kategorii (l.p. 136); Alexander Wedderburn, syn prawnika i adwokata, posiadacza majątku ziemskiego (l.p. 209);
rodziny wojskowych: James Abercromby, trzeci syn oficera armii w randze generała (l.p. 1); Jefferey Amherst, drugi syn oficera marynarki wojennej (l.p. 5); Hugh McCalmont Cairns, drugi syn oficera w randze kapitana (l.p. 31); Chichester Samuel Fortescue, najmłodszy syn oficera armii w randze porucznika-pułkownika. (l.p. 69); Charles Jenkinson, najstarszy syn oficera marynarki wojennej (l.p. 113); Edward George Earle Bulwer-Lytton, trzeci syn pułkownika ze starej rodziny gentry. Odziedziczył posiadłość ziemską po matce (l.p. 132);

rodziny elit przemysłowych i kupieckich: Herbert Henry **Asquith**, drugi syn właściciela zakładu włókienniczego (l.p. 6); Alexander **Baring**, syn kupca i bankiera (l.p.10); Edward **Cardwell**, syn kupca (l.p. 37); Gathorne **Gathorne-Hardy**, trzeci syn właściciela huty i adwokata (l.p. 73); Joachim George **Goschen**, drugi syn kupca i bankiera (l.p. 79); Henry **Labouchere**, syn właściciela firmy handlowej (l.p. 118); Charles Thomson **Ritchie**, trzeci syn właściciela firmy handlowej związanej z Kompanią Wschodnioindyjską (l.p. 168); John **Scott**, trzeci syn pośrednika w handlu węglem (l.p. 178); Edward Burtenshaw **Sudgen**, syn producenta peruk (l.p. 197); Charles Edward Poulett **Thomson**, trzeci syn kupca handlującego z Rosją (l.p. 200)

rodziny duchownych: Henry Austin **Bruce**, syn proboszcza i właściciela majątku ziemskiego, dochody z minerałów (l.p. 26); John **Campbell**, syn pastora w Kościele Szkocji, potomek hrabiego Argyll i księcia Albany. Nabył własną posiadłość ziemską (l.p. 32); Henry **Chaplin**, najstarszy syn czcigodnego Henryego Chaplina, pastora i gentlemana. Powiązania z rodami arystokratycznymi (l.p. 44); Henry Hartley **Fowler**, syn wybitnego pastora (l.p. 70); Edward **Gibson**, syn Williama Gibsona, wnuk adwokata (l.p. 74); Farrer **Herschell**, syn czcigodnego Haima Herschella, kościoła dysydentów (l.p. 104); Edward **Law**, szóste dziecko biskupa Carlisle (l.p. 121); Robert **Lowe**, drugi syn proboszcza (l.p. 130); Thomas Babington **Macauley**, syn pastora (l.p. 133); sir Roundell **Palmer**, drugi syn pastora. Rodzice wywodzili się ze środowiska ziemiańskiego (l.p. 147); Robert Monsey **Rolfe**, najstarszy syn pastora. Wnuk hrabiego Caledon (l.p. 172); James **Stansfeld**, najstarszy syn w rodzinie dysydentów protestanckich, wnuk pastora (l.p. 194)

synowie polityków: William Wyndham **Grenville**, syn premiera Wielkiej Brytanii w latach 1763-5 (l.p. 87); Nicholas **Vansittart**, trzeci syn gubernatora Bengalu (l.p. 204)

inni: Henry **Addington**, syn lekarza wywodzącego się z drobnej gentry (l.p.3); William Carr **Beresford**, nieślubny syn irlandzkiego markiza Waterford (l.p. 18); Richard **Bethell**, syn lekarza (l.p. 19); James **Bryce**, syn nauczyciela i geologa (l.p. 28); sir Henry **Campell-Bennerman**, drugi syn sir Jamesa Campbella, burmistrza Glasgow (l.p. 34); John Singleton **Copley**, syn renomowanego malarza portretowego. Ze strony matki dochody z Kompanii Wschodnioindyjskiej (l.p. 49); Benjamin **Disraeli**, syn literata pochodzenia żydowskiego (l.p. 54); John George **Dodson**, syn Sir Johna Dodson, lingwisty i zastępcy spikera Izby Gmin (l.p. 55); Hardinge Stanley **Giffard**, trzeci syn doktora praw. Wnuk sędziego pokoju (l.p. 76); Charles **Grant**, brak informacji (l.p. 83); Henry **James**, najmłodszy syn chirurga (l.p. 112); Charles **Middleton**, drugi syn urzędnika *Civil Service* (l.p. 138); John **Morley**, drugi syn chirurga (l.p. 140); George John **Shaw-Lefevre**, syn urzędnika parlamentu, bratanek spikera Izby Gmin (l.p. 181); Robert Vernon **Smith**, syn pisarza i wnuk parlamentarzysty (l.p. 182)

Razem: 54 osoby (24.43%)

Wielu z tych polityków, bo 22 zdobyło swoje tytuły arystokratyczne jeszcze przed podjęciem się misji sprawowania urzędu w gabinecie, 9 osób w trakcie sprawowania swych funkcji, a 21 po zakończeniu kariery ministerialnej. Sir James Stansfeld (l.p. 194) i sir Henry Campell-Bennerman (l.p. 34) jako jedyni z tej grupy polityków zdobyli jedynie tytuły arystokracji niższej: rycerzy Zakonu Łaźni (G.C.B.).

Wykaz 7. Ministrowie nieposiadający żadnej dystynkcji arystokratycznej z uwzględnieniem środowisk, z których się wywodzili.
środowiska ziemiańskie: Charles Bragge Bathurst, syn właściciela ziemskiego (l.p. 14); George Canning, wywodzący się z drobnej szlachty irlandzkiej (l.p. 36); William Henry Hanbury, syn dżentelmena i właściciela ziemskiego, (l.p. 93); William Huskinson, syn właścicieli niewielkiej posiadłości ziemskiej (l.p. 111); William Windham, syn właściciela ziemskiego. Odmówił przyjęcia tytułu arystokratycznego w 1806r. (l.p. 214)
synowie wojskowych: Thomas Milner Gibson, syn oficera armii w randze majora (l.p. 75)
synowie duchownych: William Sturges Bourne, syn czcigodnego Johna Sturges, duchownego prebendy Winchester (l.p. 21); William Edward Forster, syn pastora wyznania kwakerskiego i filantropa (l.p. 68); George Ward Hunt, najstarszy syn czcigodnego Georgea Hunta (l.p. 110)
środowiska elit przemysłowych i kupieckich: John Bright, syn wytwórcy dywanów (l.p. 22); Joseph Chamberlain, syn wytwórcy metali (l.p. 43); Edward Ellice, trzeci syn kupca (l.p. 60); Joseph Warner Henley, syn znanego londyńskiego kupca, posiadacza majątku ziemskiego (l.p. 100); John Charles Herries, najstarszy syn kupca wywodzącego się z ziemiaństwa szkockiego (l.p. 103); George Tierney, trzeci syn kupca (l.p. 201)
synowie polityków: Thomas Grenville, trzeci syn polityka (l.p. 86); George Wyndham, najstarszy syn polityka i właściciela ziemskiego (l.p. 218); Charles Philip Yorke, drugi syn Charlesa Yorke, lorda kanclerza (l.p. 220)
inni: Matthew Talbot Baines, syn dziennikarza i polityka (l.p. 7); Hugh Culling Eardley Childers, prawnuk lorda Eardley (l.p. 45); Thomas Henry Sutton Sotheron-Estcourt, najstarszy syn lekarza. Młodszy brat uzyskał tytuł lorda Escort (l.p. 64); Anthony John Mundella, syn imigranta włoskiego. Matka wywodziła się z środowiska walijskich dysydentów religijnych (l.p. 141); Joseph Planta, syn bibliotekarza Muzeum Brytyjskiego (l.p. 162); William Henry Smith, syn właściciela firmy kolportującej prasę (l.p. 183)
Razem: 24 osoby (10.86%)

Aneks III

L.p.	Rząd Williama Pitta po rekonstrukcji 11 lipiec 1794 – 14 marzec 1801r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	William Pitt grudzień 1783 r.
2.	Kancelarz Skarbu	William Pitt grudzień 1783 r.
3.	Lord Kancelarz	lord Loughborough styczeń 1793 r.
4.	Lord Prezydent Rady	hrabia Fitzwilliam hrabia Mansfield hrabia Chatham lipiec 1794 r. grudzień 1794 r. wrzesień 1796 r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	hrabia Spencer hrabia Chatham hrabia Westmorland lipiec 1794 r. grudzień 1794 r. luty 1798 r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	książę Portland lipiec 1794 r.
	Sekretarz Spraw Zagranicznych	lord Grenville czerwiec 1791 r.
8.	Minister Handlu	lord Hawkesbury (od maja 1796r. 1 st E Liverpool)
9.	Minister ds. Wojny i Kolonii	Henry Dundas lipiec 1794r.
10.	Minister Kontroli	Henry Dundas czerwiec 1793r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	hrabia Chatham hrabia Spencer lipiec 1788 r. grudzień 1794 r.
12.	Kancelarz Księstwa Lancaster	lord Hawkesbury (od maja 1796r. 1 st E Liverpool)
13.	Głównodowodzący Zaopatrzeniem Wojsk	książę Richmond markiz Cornwallis styczeń 1784r. luty 1795 r.
14.	Skarbnik Marynarki Wojennej	Henry Dundas styczeń 1784r.
15.	Sekretarz Wojny	William Windham lipiec 1794r.
16.	Minister bez teki	hrabia Camden czerwiec 1798r.
17.	Głównodowodzący Wojsk	lord Amherst styczeń 1793-95r.

Analiza składu osobowego Rządu Williama Pitta po rekonstrukcji w 1793r.

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: lord Loughborough, hrabia Fitzwilliam, hrabia Mansfield, hrabia Chatham, hrabia Spencer, hrabia Westmorland, książę Portland, lord Grenville, książę Richmond, markiz Cornwallis, hrabia Camden, lord Amherst, lord Hawkesbury (13 osób); **synowie arystokratów:** Henry Dundas (od 1802 r. lord Melville); William Pitt (2 osoby); **baroneci:** ---; **synowie baronetów:** ---; **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** ---; **inni:** William Windham (1 osoba).

Razem: 16 osób

L.p.	Rząd Henry'ego Addingtona 17 marzec 1801 - 10 maj 1804r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	Henry Addington marzec 1801 r.
2.	Kancelarz Skarbu	Henry Addington marzec 1801 r.
3.	Lord Kancelarz	lord Loughborough styczeń 1793 r. lord Eldon kwiecień 1801 r.
4.	Lord Prezydent Rady	hrabia Chatham wrzesień 1796 r. książę Portland lipiec 1801 r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	hrabia Westmoreland luty 1798 r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	książę Portland lipiec 1794 r. lord Pelham lipiec 1801 r. Charles Philip Yorke sierpień 1803 r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	lord Hawkesbury luty 1801 r. (od grudnia 1808r. 2 nd E Liverpool)
8.	Minister Handlu	lord Hawkesbury sierpień 1786 r. (od maja 1796r. 1 st E Liverpool)
9.	Minister ds. Wojny i Kolonii	lord Hobart marzec 1801 r.
10.	Minister Kontroli	wicehrabia Castlereagh lipiec 1802 r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	hrabia St Vincent luty 1801 r.
12.	Kancelarz Księstwa Lancaster	lord Hawkesbury wrzesień 1786 r. (od maja 1796r. 1 st E Liverpool) lord Pelham listopad 1803 r.
13.	Głównodowodzący Zaopatrzeniem Wojsk	hrabia Chatham czerwiec 1801 r.
14.	Sekretarz Wojny	Charles Philip Yorke marzec 1801 r.

Analiza składu osobowego rządu Henry'ego Addingtona

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: lord Loughborough, lord Eldon, hrabia Chatham, hrabia Westmorland, książę Portland, lord Hawkesbury, lord Pelham, lord Hobart, hrabia St Vincent (9 osób); **synowie arystokratów:** lord Hawkesbury (od 1808r. hrabia Liverpool) wicehrabia Castlereagh (od 1821r. markiz Londonderry) (2 osoby); **baroneci:** ---; **synowie baronetów:** ---; **ministrowie spokrewnieni z rodzinami arystokratycznymi:** Charles Philip Yorke (1 osoba); **inni:** William Windham, Henry Addington (od 1805r. wicehrabia Sidmouth) (2 osoby).

Razem: 14 osób

L.p.	Rząd Williama Pitta Młodszego 10 maj 1804 - 23 styczeń 1806r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	William Pitt maj 1801 r.
2.	Kancelarz Skarbu	William Pitt maj 1801 r.
3.	Lord Kancelarz	lord Eldon kwiecień 1801 r.
4.	Lord Prezydent Rady	książę Portland lipiec 1801 r. Henry Addington styczeń 1805 r. (od 1805r. 1 st Vt Sidmouth) hrabia Cadmen lipiec 1805 r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	hrabia Westmorland luty 1798 r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	lord Hawkesbury maj 1804 r. (od 1808r. 2 nd E Liverpool)
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	lord Harrowby maj 1804 r. lord Mulgrave styczeń 1805 r.
8.	Minister Handlu	lord Hawkesbury sierpień 1786 r. (od maja 1896r. 1 st E Liverpool) książę Montrose czerwiec 1804 r.
9.	Minister ds. Wojny i Kolonii	hrabia Camden maj 1804 r.
10.	Minister Kontroli	wicehrabia Castlereagh czerwiec 1805 r. wicehrabia Castlereagh lipiec 1802 r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	wicehrabia Melville maj 1804 r. lord Barham kwiecień 1805 r.
12.	Kancelarz Księstwa Lancaster	lord Mulgrave czerwiec 1804 r. hrabia Buckinghamshire styczeń 1805 r. lord Harrowby lipiec 1805 r.
13.	Głównodowodzący Zaopatrzeniem Wojsk	hrabia Chatham czerwiec 1801 r.
14.	Minister bez teki	książę Portland styczeń 1805 r.

Analiza składu osobowego rządu Williama Pitta

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: lord Eldon, hrabia Chatham, hrabia Westmorland, książę Portland, lord Hawkesbury, hrabia Cadmen, lord Harrowby, lord Mulgrave, książę Montrose, wicehrabia Melville, hrabia Buckinghamshire, lord Barham (13 osób); **synowie arystokratów:** William Pitt, lord Hawkesbury (od 1808r. hrabia Liverpool), wicehrabia Castlereagh (od 1821r. markiz Londonderry) (3 osoby); **baroneci:**---; **synowie baronetów:**---; **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** ---; **inni:** Henry Addington (od 1805r. wicehrabia Sidmouth) (1 osoba).

Razem: 16 osób

L.p.	Rząd lorda Grenville'a 11 luty 1806 - 17 marzec 1807r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	lord Grenville luty 1806 r.
2.	Kancierz Skarbu	lord Henry Petty luty 1806 r.
3.	Lord Kancierz	lord Erskine luty 1806 r.
4.	Lord Prezydent Rady	hrabia Fitzwilliam luty 1806 r. wicehrabia Sidmouth październik 1806 r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	wicehrabia Sidmouth luty 1806 r. lord Holland październik 1806 r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	hrabia Spencer luty 1806 r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	Charles James Fox luty 1806 r. wicehrabia Howick wrzesień 1806 r.
8.	Minister Handlu	lord Auckland luty 1806 r.
9.	Minister ds. Wojny i Kolonii	William Windham luty 1806 r.
10.	Minister Kontroli	Thomas Grenville lipiec-wrzesień 1806 r. George Tierney październik 1806 r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	Charles Grey kwiecień 1806 r. (od kwietnia 1806r. grzecznościowo wicehrabia Howick) Thomas Grenville wrzesień 1806 r.
12.	Naczelnny Sędzia Ławy Królewskiej	lord Ellenborough luty 1806 r.
13.	Głównodowodzący Zaopatrzeniem Wojsk	hrabia Moira luty 1806 r.
14.	Minister bez teki	hrabia Fitzwilliam luty 1806 r.

Analiza składu osobowego rządu lorda Grenville'a

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: lord Grenville, lord Erskine, hrabia Fitzwilliam, wicehrabia Sidmouth, lord Holland, hrabia Spencer, lord Auckland, lord Ellenborough, hrabia Moira (9 osób); **synowie arystokratów:** Charles Grey (od 1806r. grzecznościowo wicehrabia Howick, a od 1807r. hrabia Grey); Charles James Fox; lord Henry Petty (od 1809r. markiz Lansdowne) (3 osoby); **baroneci:** ---; **synowie baronetów:** ---; **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** ---; **inni:** Thomas Grenville, William Windham, George Tierney (3 osoby).

Razem: 15 osób

L.p.	Rząd księcia Portlanda 31 marzec 1807 - 6 wrzesień 1809r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	książę Portland marzec 1807 r.
2.	Kancelarz Skarbu	Spencer Perceval marzec 1807 r.
3.	Lord Kancelarz	lord Eldon kwiecień 1807 r.
4.	Lord Prezydent Rady	hrabia Camden marzec 1807 r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	hrabia Westmorland marzec 1807 r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	lord Hawkesbury marzec 1807 r. (od grudnia 1808 2 nd E Liverpool)
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	George Canning marzec 1807 r.
8.	Minister Handlu	hrabia Bathurst marzec 1807 r.
9.	Minister ds. Wojny i Kolonii	wicehrabia Castlereagh marzec 1807 r.
10.	Minister Kontroli	hrabia Harrowby lipiec–listopad 1809 r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	lord Mulgrave kwiecień 1807 r.
12.	Kancelarz Księstwa Lancaster	Spencer Perceval marzec 1807 r.
13.	Głównodowodzący Zaopatrzeniem Wojsk	hrabia Chatham kwiecień 1807 r.
14.	Sekretarz Wojny	lord Gower czerwiec 1809 r.

Analiza składu osobowego rządu księcia Portlanda

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: książę Portland, lord Eldon, hrabia Camden, hrabia Westmorland, hrabia Bathurst, hrabia Harrowby, lord Mulgrave, hrabia Chatham (8 osób); **synowie arystokratów:** Spencer Perceval; lord Gower (od 1815r. wicehrabia Granville); lord Hawkesbury (od 1808r. hrabia Liverpool); wicehrabia Castlereagh (od 1821r. markiz Londonderry) (4 osoby); **baroneci:** ---; **synowie baronetów:** ---; **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** ---; **inni:** George Canning (1 osoba).

Razem: 13 osób

L.p.	Rząd Spencera Percevala 4 październik 1809 – 11 maj 1812r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	Spencer Perceval październik 1809 r.
2.	Kancelarz Skarbu	Spencer Perceval marzec 1807 r.
3.	Lord Kancelarz	lord Eldon kwiecień 1807 r.
4.	Lord Prezydent Rady	hrabia Camden wicehrabia Sidmouth kwiecień 1812 r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	hrabia Westmorland marzec 1807 r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	Richard Ryder listopad 1809 r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	hrabia Bathurst markiz Wellesley wicehrabia Castlereagh od 1821r. markiz Londonderry) październik 1809 r. grudzień 1809 r. marzec 1812 r.
8.	Minister Handlu	hrabia Bathurst marzec 1807 r.
9.	Minister ds. Wojny i Kolonii	hrabia Liverpool październik 1809 r.
10.	Minister Kontroli	Robert Dundas (od maja 1811r. wicehrabia Melville) listopad 1809 r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	lord Mulgrave Charles Philip Yorke wicehrabia Melville kwiecień 1807 r. maj 1810 r. marzec 1812 r.
12.	Kancelarz Księstwa Lancaster	Spencer Percerval marzec 1807 r.
13.	Głównodowodzący Zaopatrzeniem Wojsk	hrabia Chatham lord Mulgrave (od września 1812r. hrabia Mulgrave) kwiecień 1807 r. maj 1810 r.
14.	Sekretarz Wojny	wicehrabia Palmerston październik 1809 r.
15.	Minister Mennicy	hrabia Bathurst kwiecień 1807 r.
16.	Minister bez Teki	książę Portland hrabia Harrowby hrabia Camden październik 1809 r. październik 1809 r.- czerwiec 1812 r. kwiecień-czerwiec 1812 r.

Analiza składu osobowego rządu Spencera Percevala

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: książę Portland, lord Eldon, hrabia Camden, wicehrabia Sidmouth, hrabia Westmorland, hrabia Bathurst, markiz Wellesley, hrabia Liverpool, lord Mulgrave, hrabia Chatham, wicehrabia Palmerston, hrabia Harrowby (12 osób); **synowie arystokratów:** Spencer Perceval; Robert Dundas (od 1811r. wicehrabia Melville); Richard Ryder; wicehrabia Castlereagh (od 1821r. markiz Londonderry) (4 osoby); **baroneci:** ---; **synowie baronetów:** ---; **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** Charles Philip Yorke (1 osoba); **inni:** ---
Razem: 17 osób

L.p.	Rząd lorda Liverpoola 8 czerwiec 1812 - 10 kwiecień 1827r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	hrabia Liverpool czerwiec 1812 r.
2.	Kancelarz Skarbu	Nicholas Vansittart czerwiec 1812 r. Frederick John Robinson styczeń 1823 r.
3.	Lord Kancelarz	lord Eldon kwiecień 1807 r.
4.	Lord Prezydent Rady	hrabia Harrowby czerwiec 1812 r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	hrabia Westmorland marzec 1807 r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	wicehrabia Sidmouth czerwiec 1812 r. Robert Peel styczeń 1822 r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	wicehrabia Castlereagh marzec 1812 r. George Canning wrzesień 1822 r.
8.	Minister Handlu	hrabia Bathurst marzec 1807 r. hrabia Clancarthy wrzesień 1812 r. Frederick John Robinson styczeń 1818 r. William Huskisson styczeń 1823 r.
9.	Minister ds. Wojny i Kolonii	hrabia Bathurst czerwiec 1812 r.
10.	Minister Kontroli	hrabia Buckinghamshire kwiecień 1812 r. George Canning czerwiec 1816 r. Charles Bragge Bathurst styczeń 1821 r. Charles Watkin Williams Wynn luty 1822 r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	wicehrabia Melville marzec 1812 r.
12.	Kancelarz Księstwa Lancaster	Charles Bragge Bathurst czerwiec 1812 r. Nicholas Vansittart styczeń 1823 r. (od marca 1823r. lord Bexley)
13.	Głównodowodzący Zaopatrzeniem Wojsk	lord Mulgrave maj 1810 r. (od września 1812r. hrabia Mulgrave) książę Wellington styczeń 1818 r.
14.	Skarbnik Marynarki Wojennej	Frederick John Robinson luty 1818 r. William Huskisson luty 1823 r.
15.	Minister Mennicy	William Wellesley Pole wrzesień 1814- -sierpień 1823 r. (od lipca 1821r. lord Maryborough)
16.	Minister bez Teki	hrabia Camden czerwiec-grudzień 1812 r. hrabia Mulgrave styczeń-maj 1820 r. wicehrabia Sidmouth 1822-1824

Analiza składu osobowego rządu lorda Liverpoola

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: hrabia Liverpool, lord Eldon, hrabia Harrowby, hrabia Westmorland, wicehrabia Sidmouth, hrabia Bathurst, hrabia Buckinghamshire, wicehrabia Melville, lord Mulgrave, książę Wellington, hrabia Camden (11 osób); **synowie arystokratów:** Frederick John Robinson (od 1827r. wicehrabia Goderich, a od 1833r. hrabia Ripon); wicehrabia Castlereagh (od 1821r. markiz Londonderry) (2 osoby); **baroneci:** ---; **synowie baronetów:** Robert Peel, Charles Watkin Williams Wynn (2 osoby); **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** Charles Bragge Bathurst (1 osoba); **inni:** Nicholas Vansittart (od 1823r. lord Bexley); George Canning; William Huskisson (3 osoby).

Razem: 19 osób

L.p.	Rząd George'a Canninga 10 kwiecień – 8 sierpień 1827r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	George Canning kwiecień 1827 r.
2.	Kancelarz Skarbu	George Canning kwiecień 1827 r.
3.	Lord Kancelarz	lord Lyndhurst maj 1827 r.
4.	Lord Prezydent Rady	hrabia Harrowby czerwiec 1812 r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	hrabia Portland hrabia Carlisle kwiecień 1827 r. lipiec 1827 r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	William Struges Bourne markiz Lansdowne kwiecień 1827 r. lipiec 1827 r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	wicehrabia Dudley & Ward kwiecień 1827 r.
8.	Minister Handlu	William Huskisson styczeń 1823 r.
9.	Minister ds. Wojny i Kolonii	wicehrabia Goderich kwiecień 1827 r.
10.	Minister Kontroli	Charles Watkin Williams Wynn luty 1822 r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	książę Clarence kwiecień 1827.
12.	Kancelarz Księstwa Lancaster	lord Bexley luty 1823 r.
13.	Głównodowodzący Zaopatrzeniem Wojsk	markiz Anglesey kwiecień 1827 r.
14.	Skarbnik Marynarki Wojennej	William Huskisson luty 1823 r.
15.	Sekretarz Wojny	wicehrabia Palmerston kwiecień 1827 r.
15.	Minister Mennicy	George Tierney maj 1827 r.
16.	Minister bez Teki	markiz Lansdowne książę Portland maj-lipiec 1827 r. lipiec-sierpień 1827 r.

Analiza składu osobowego rządu George'a Canninga

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: lord Lyndhurst, hrabia Portland, hrabia Harrowby, hrabia Carlisle, markiz Lansdowne, wicehrabia Goderich, książę Clarence, lord Bexley, markiz Anglesey, wicehrabia Palmerston, wicehrabia Dudley & Ward (11 osób); **synowie arystokratów:** ---; **baroneci:** ---; **synowie baronetów:** Charles Watkin Williams Wynn (1 osoba); **ministrowie spokrewnieni z rodzinami arystokratycznymi:** ---; **inni:** George Canning, William Sturges Bourne, William Huskisson, George Tierney (4 osoby).

Razem: 16 osób

L.p.	Rząd wicehrabiego Goderich 31 sierpień 1827- 22 styczeń 1828r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	wicehrabia Goderich. sierpień 1827r.
2.	Kancelarz Skarbu	John Charles Herries wrzesień 1827r.
3.	Lord Kancelarz	lord Lyndhurst maj 1827r.
4.	Lord Prezydent Rady	hrabia Portland sierpień 1827r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	hrabia Carlisle lipiec 1827r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	markiz Lansdowne lipiec 1827r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	wicehrabia Dudley & Ward kwiecień 1827r.
8.	Minister Handlu	Charles Grant wrzesień 1827r.
9.	Minister ds. Wojny i Kolonii	Wiliam Huskisson wrzesień 1827r.
10.	Minister Kontroli	Charles Watkin Williams Wynn luty 1822r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	książę Clarence kwiecień 1827.
12.	Kancelarz Księstwa Lancaster	lord Bexley luty 1823r.
13.	Głównodowodzący Zaopatrzeniem Wojsk	markiz Anglesey kwiecień 1827r.
14.	Skarbnik Marynarki Wojennej	Charles Grant wrzesień 1827r.
15.	Sekretarz Wojny	wicehrabia Palmerston kwiecień 1827r.
15.	Minister Mennicy	George Tierney maj 1827r.
16.	Pierwszy Zarządca Lasów	William Sturge Bourne lipiec 1827r.

Analiza składu osobowego rządu wicehrabiego Goderich

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: wicehrabia Goderich, lord Lyndhurst, hrabia Portland, hrabia Carlisle, markiz Lansdowne, wicehrabia Dudley & Ward, markiz Anglesey, książę Clarence, wicehrabia Palmerston, lord Bexley (10 osób); **synowie arystokratów:** ---; **baroneci:** ---; **synowie baronetów:** Charles Watkin Williams Wynn (1 osoba); **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** ---; **inni:** John Charles Herries; Charles Grant (od 1835r. lord Glenelg); William Huskisson; George Tierney; William Struges Bourne (5 osób).

Razem: 16 osób

L.p.	Rząd księcia Wellingtona 22 styczeń 1828 - listopad 1830r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	książę Wellington styczeń 1828r.
2.	Kancelarz Skarbu	Henry Goulburn styczeń 1828r.
3.	Lord Kancelarz	lord Lyndhurst. maj 1827r.
4.	Lord Prezydent Rady	hrabia Bathurst styczeń 1828r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	lord Ellenborough hrabia Rosslyn styczeń 1828r. czerwiec 1829r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	Robert Peel styczeń 1828r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	wicehrabia Dudley & Ward wicehrabia Gordon kwiecień 1827r. czerwiec 1828r.
8.	Minister Handlu	Charles Grant William Vesey Fitzgerald John Charles Herries wrzesień 1827r. czerwiec 1828r. luty 1830r.
9.	Minister ds. Wojny i Kolonii	William Huskisson sir George Murray wrzesień 1827r. maj 1828r.
10.	Minister Kontroli	Charles Watkin Williams Wynn wicehrabia Melville luty 1822r. lipiec 1828r. lord Ellenborough wrzesień 1828r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	książę Clarence wicehrabia Melville kwiecień 1827. wrzesień 1828r.
12.	Kancelarz Księstwa Lancaster	wicehrabia Gordon styczeń 1828r.
13.	Głównodowodzący Zaopatrzeniem Wojsk	markiz Anglesey wicehrabia Beresford kwiecień 1827r. kwiecień 1828r.
14.	Skarbnik Marynarki Wojennej	William Vesey Fitzgerald luty 1828r..
15.	Sekretarz Wojny	wicehrabia Palmerston kwiecień 1827r. – -maj 1828r.
15.	Minister Mennicy	John Charles Herries luty 1828r.

Analiza składu osobowego rządu księcia Wellingtona

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: książę Wellington, lord Lyndhurst, hrabia Bathurst, lord Ellenborough, hrabia Rosslyn, wicehrabia Gordon, wicehrabia Dudley & Ward, markiz Anglesey, książę Clarence, wicehrabia Melville, wicehrabia Palmerston (11 osób); **synowie arystokratów:** ---; **baroneci:** ---; **synowie baronów:** Robert Peel, sir George Murray, Charles Watkin Williams Wynn (3 osoby); **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** Henry Goulburn; William Vesey Fitzgerald (od 1832 lord Fitzgerald & Vesey, a od 1835r. lord Vesey) (2 osoby); **inni:** Charles Grant (od 1835r. lord Glenelg); John Charles Herries; William Huskisson (3 osoby)

Razem: 19 osób

L.p.	Rząd hrabiego Grey'a 22 listopad 1830 – 9 lipiec 1834r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	hrabia Grey listopad 1830r.
2.	Kancelarz Skarbu	wicehrabia Althorp listopad 1830r.
3.	Lord Kancelarz	lord Brougham & Vaux listopad 1830r.
4.	Lord Prezydent Rady	markiz Lansdowne listopad 1830r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	lord Durham listopad 1830r. hrabia Ripon kwiecień 1833r. hrabia Carlisle czerwiec 1834r. hrabia Mulgrave lipiec 1834r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	wicehrabia Melbourne listopad 1830r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	wicehrabia Palmerston listopad 1830r.
8.	Minister Handlu	lord Auckland listopad 1830r. Charles Poulett Thomson czerwiec 1834r.
9.	Minister ds. Wojny i Kolonii	wicehrabia Goderich listopad 1830r. Edward George Stanley kwiecień 1833r. Thomas Spring-Rice czerwiec 1834r.
10.	Minister Kontroli	Charles Grant grudzień 1830r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	sir James Graham listopad 1830r. lord Auckland czerwiec 1834r.
12.	Kancelarz Księstwa Lancaster	lord Holland czerwiec 1831r.
13.	Głównodowodzący Zaopatrzeniem Wojsk	lord John Russell czerwiec 1831r.
14.	Główny Sekretarz ds. Irlandii	Edward George Stanley czerwiec 1831r.
15.	Sekretarz Wojny	Edward Ellice kwiecień 1833r.
16.	Minister Mennicy	lord Auckland listopad 1834r. James Abercromby lipiec-grudzień 1834r.
17.	Główny Zarządca Poczty	książę Richmond grudzień 1830r.
18.	Minister bez Teki	hrabia Carlisle listopad 1830r. - czerwiec 1834r.

Analiza składu osobowego rządu hrabiego Grey'a

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: hrabia Grey, lord Brougham & Vaux, markiz Lansdowne, lord Durham, hrabia Ripon, hrabia Carlisle, wicehrabia Melbourne, wicehrabia Palmerston, lord Auckland, wicehrabia Goderich, lord Holland, książę Clarence, hrabia Mulgrave (13 osób); **synowie arystokratów:** lord John Russell (od 1861r. hrabia Russell); Edward George Stanley (od 1851r. hrabia Derby), wicehrabia Althorp (od 1834r. hrabia Spencer) (3 osoby); **baroneci:** sir James Graham (1 osoba); **synowie baronetów:** ---; **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** ---; **inni:** Thomas Spring-Rice (od 1839r. lord Monteagle); Charles Grant (od 1835r. lord Glenelg); James Abercromby (od 1839r. lord Dunfermline); Edward Ellice (4 osoby).

Razem: 21 osób

L.p.	Rząd wicerebego Melbourne 16 lipiec 1834 - 14 listopad 1834r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	wicehrabia Melbourne lipiec 1834r.
2.	Kancelarz Skarbu	wicehrabia Althorp listopad 1830r.
3.	Lord Kancelarz	lord Brougham & Vaux listopad 1830r.
4.	Lord Prezydent Rady	markiz Lansdowne listopad 1830r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	hrabia Mulgrave lipiec 1834r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	wicehrabia Duncannon lipiec 1834r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	wicehrabia Palmerston listopad 1830r.
8.	Minister Handlu	Charles Poulett Thomson czerwiec 1834r.
9.	Minister ds. Wojny i Kolonii	Thomas Spring-Rice czerwiec 1834r.
10.	Minister Kontroli	Charles Grant grudzień 1830r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	lord Auckland czerwiec 1834r.
12.	Kancelarz Księstwa Lancaster	lord Holland listopad 1830r..
13.	Główny Płatnik Wojsk	lord John Russell czerwiec 1831r.
14.	Sekretarz Wojny	Edward Ellice czerwiec 1834r.
15.	Minister Mennicy	James Abercromby czerwiec 1834r.
16.	Pierwszy Zarządca Lasów	sir John Cam Hobhouse lipiec 1834r.

Analiza składu osobowego rządu wicehrabiego Melbourne

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: wicehrabia Melbourne, lord Brougham & Vaux, markiz Lansdowne, hrabia Mulgrave, wicehrabia Duncannon, wicehrabia Palmerston, lord Auckland, lord Holland (8 osób); **synowie arystokratów:** lord John Russell (od 1861r. hrabia Russell); wicehrabia Althorp (od 1834r. hrabia Spencer) (2 osoby); **baroneci:** sir John Cam Hobhouse (od 1851r. lord Broughton) (1 osoba); **synowie baronetów:** ---; **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** ---; **inni:** Charles Poulett Thomson (od 1840r. lord Sydenham); Thomas Spring-Rice (od 1839r. lord Monteagle); Charles Grant (od 1835r. lord Glenelg); Edward Ellice, James Abercromby (od 1839r. lord Dunfermline) (5 osób).

Razem: 16 osób

L.p.	Tymczasowy rząd księcia Wellingtona 17 listopad – 9 grudzień 1834r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu	
1.	Pierwszy Lord Skarbu	książę Wellington	listopad 1834r.
2.	Sekretarz Stanu	książę Wellington	listopad 1834r.
3.	Lord Kanclerz	lord Lyndhurst	listopad 1834r.
4.	Lord Komisarz	książę Wellington	listopad 1834r.
5.	Lord Komisarz	hrabia Rosslyn	listopad 1834r.
6.	Lord Komisarz	lord Ellenborough	listopad 1834r.
7.	Lord Komisarz	lord Maryborough	listopad 1834r.
8.	Lord Komisarz	Sir John Beckett	listopad 1834r.
9.	Lord Komisarz	Joseph Planta	listopad 1834r.

Analiza składu osobowego rządu księcia Wellingtona

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: książę Wellington, lord Lyndhurst, hrabia Rosslyn, lord Ellenborough, lord Maryborough (5 osób); **synowie arystokratów:** ---; **baroneci:** John Beckett (1 osoba); **synowie baronetów:** ---; **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** ---; **inni:** Joseph Planta (1 osoba).

Razem: 7 osób

L.p.	Rząd Sir Roberta Peela 10 grudzień 1834 – 8 kwiecień 1835r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu	
1.	Pierwszy Lord Skarbu	sir Robert Peel	grudzień 1834r.
2.	Kancelarz Skarbu	sir Robert Peel	grudzień 1834r.
3.	Lord Kancelarz	lord Lyndhurst	listopad 1834.
4.	Lord Prezydent Rady	hrabia Rosslyn	grudzień 1834r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	lord Whamcliffe	grudzień 1834r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	Henry Goulburn	grudzień 1834r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	książę Wellington	listopad 1834r.
8.	Minister Handlu	Alexander Baring	grudzień 1834r.
9.	Minister ds. Wojny i Kolonii	hrabia Aberdeen	grudzień 1834r.
10.	Minister Kontroli	lord Ellenborough	grudzień 1834r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	hrabia de Grey	grudzień 1834r.
12.	Główny Płatnik Wojsk	sir Edward Knatchbull	grudzień 1834r.
13.	Głównodowodzący Zaopatrzeniem Wojsk	sir George Murray	grudzień 1834r..
14.	Sekretarz Wojny	John Charles Herries	grudzień 1834r.

Analiza składu osobowego rządu sir Roberta Peela

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: hrabia Lyndhurst, hrabia Rosslyn, lord Whamcliffe, książę Wellington, hrabia Aberdeen, lord Ellenborough, hrabia de Grey (7 osób); **synowie arystokratów:** ---; **baroneci:** sir Robert Peel, sir Edward Knatchbull (2 osoby); **synowie baronetów:** sir George Murray (1 osoba); **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** Henry Goulburn (1 osoba); **inni:** Alexander Baring (od 1835r. lord Ashburton); John Charles Herries (2 osoby).

Razem: 13 osób

L.p.	Rząd wicehrabiego Melbourne 18 kwiecień 1835 – 30 sierpień 1841r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	wicehrabia Melbourne kwiecień 1835r.
2.	Kancierz Skarbu	Thomas Spring-Rice Francis Thornhill Baring kwiecień 1835r. sierpień 1839r.
3.	Lord Kancierz	zarząd komisaryczny lord Cottenham kwiecień 1835r. styczeń 1836r.
4.	Lord Prezydent Rady	markiz Lansdowne kwiecień 1835r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	wicehrabia Duncannon hrabia Clarendon kwiecień 1835r. styczeń 1840r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	lord John Russell markiz Normanby kwiecień 1835r. sierpień 1839r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	wicehrabia Palmerston kwiecień 1835r.
8.	Minister Handlu	Charles Poulett Thomson kwiecień 1835r. Henry Labouchere sierpień 1839r.
9.	Minister ds. Wojny i Kolonii	Charles Grant kwiecień 1835r. (od maja 1835r. lord Glenelg) markiz Normanby luty 1839r. lord Russell sierpień 1839r.
10.	Minister Kontroli	Sir John Cam Hobhouse kwiecień 1835r..
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	lord Auckland hrabia Minto kwiecień 1835r. wrzesień 1835r.
12.	Kancierz Księstwa Lancaster	lord Holland hrabia Clarendon czerwiec 1835r. październik 1840 sir George Grey czerwiec 1841r.
13.	Główny Sekretarz ds. Irlandii	wicehrabia Morpeth luty 1839r.
14.	Sekretarz Wojny	wicehrabia Howick Thomas Babington Macaulay kwiecień 1835r. wrzesień 1839r.
15.	Pierwszy Zarządca Lasów	wicehrabia Duncannon kwiecień 1835r.

Analiza składu osobowego rządu wicehrabiego Melbourne

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: wicehrabia Melbourne, lord Cottenham, markiz Lansdowne, wicehrabia Duncannon, hrabia Clarendon, markiz Normanby, wicehrabia Palmerston, lord Auckland, hrabia Minto, lord Holland (10 osób); **synowie arystokratów:** wicehrabia Morpeth (od 1848r. hrabia Carlisle); wicehrabia Howick (od 1845r. hrabia Grey); lord John Russell (od 1861r. hrabia Russell) (3 osoby); **baroneci:** sir John Cam Hobhouse (od 1851r. lord Broughton); sir George Grey (2 osoby); **synowie baronetów:** Francis Thornhill Baring (od 1866r. hrabia Northbrook) (1 osoba); **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi: ---; inni:** Thomas Babington Macaulay (od 1857r. lord Macaulay); Thomas Spring-Rice; Charles Edward Poulett Thomson; Henry Labouchere (od 1859r. lord Taunton); Charles Grant (od 1835r. lord Glenelg) (5 osób).

Razem: 21 osób

L.p.	Rząd sir Roberta Peel 30 sierpień 1841 – 27 czerwiec 1846r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	sir Robert Peel sierpień 1841r.
2.	Kancierz Skarbu	Henry Goulburn wrzesień 1841r.
3.	Lord Kancierz	lord Lyndhurst wrzesień 1841r.
4.	Lord Prezydent Rady	lord Wharcliffe książę Buccleuch wrzesień 1841r. styczeń 1846r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	książę Buckingham książę Buccleuch wrzesień 1841r. luty 1842r. hrabia Haddington styczeń 1846r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	Sir James Graham wrzesień 1841r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	hrabia Aberdeen wrzesień 1841.
8.	Minister Handlu	hrabia Ripon wrzesień 1841r. William Ewart Gladstone maj 1843r. hrabia Dalhousie luty 1845r.
9.	Minister ds. Wojny i Kolonii	lord Stanley wrzesień 1841r. William Ewart Gladstone grudzień 1845r.
10.	Minister Kontroli	lord Ellenborough wrzesień 1841r. (od 1844r. hrabia Ellenborough) lord Fitzgerald październik 1841r. hrabia Ripon maj 1843r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	hrabia Haddington wrzesień 1841r. hrabia Ellenborough styczeń 1846r.
12.	Kancierz Księstwa Lancaster	lord Granville Somerset maj 1844r.
13.	Główny Płatnik Wojsk	sir Edward Knatchbull wrzesień 1841r. William Bingham Baring marzec 1845r.
14.	Sekretarz Wojny	sir Henry Hardinge wrzesień 1841r. - -maj 1844r. Sidney Herbert maj 1845r.
15.	Pierwszy Zarządca Lasów	hrabia Lincoln luty 1845r. - -marzec 1845r.
16.	Minister bez Teki	książę Wellington wrzesień 1841r.

Analiza składu osobowego rządu sir Roberta Peela

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: lord Lyndhurst, lord Wharcliffe, książę Buccleuch, książę Buckingham, hrabia Haddington, hrabia Aberdeen, hrabia Ripon, hrabia Dalhousie, lord Ellenborough, lord Fitzgerald, książę Wellington (11 osób); **synowie arystokratów:** lord Stanley (od 1844r. lord Bickerstaffe, a od 1851r. hrabia Derby); lord Granville Somerset; William Bingham Baring (od 1848r. lord Ashburton); Sidney Herbert (od 1860r. lord Herbert of Lea); hrabia Lincoln (od 1851r. książę Newcastle) (5 osób); **baroneci:** sir Robert Peel; sir James Graham; sir Edward Knatchbull (3 osoby); **synowie baronetów:** William Ewart Gladstone (1 osoba); **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** Henry Goulburn (1 osoba); **inni:** sir Henry Hardinge (od 1846r. wicehrabia Hardinge) (1 osoba).

Razem: 22 osoby

L.p.	Rząd lorda Johna Russella 30 czerwiec 1846 – 21 luty 1852r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	lord John Russell czerwiec 1846r.
2.	Kancierz Skarbu	sir Charles Wood lipiec 1846r.
3.	Lord Kancierz	lord Cottenham lipiec 1846r. - -czerwiec 1850r. lord Trudo lipiec 1850r.
4.	Lord Prezydent Rady	markiz Lansdowne lipiec 1846r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	hrabia Minto lipiec 1846r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	sir George Grey lipiec 1846r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	wicehrabia Palmerston lipiec 1846r. hrabia Granville grudzień 1851r.
8.	Minister Handlu	hrabia Clarendon lipiec 1846r. lord Labouchere lipiec 1847r.
9.	Minister ds. Wojny i Kolonii	hrabia Grey lipiec 1846r.
10.	Minister Kontroli	sir John Cam Hobhouse lipiec 1846r. (od 1851r. lord Broughton) Fox Maule styczeń 1852r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	hrabia Auckland lipiec 1846r. sir Francis Thornhill Baring styczeń 1849r.
12.	Kancierz Księstwa Lancaster	lord Campbell lipiec 1846r. hrabia Carlisle marzec 1850r.
13.	Główny Skarbnik	Thomas Babington Macaulay lipiec 1846r.- -maj 1848r. hrabia Granville październik 1851
14.	Sekretarz Wojny	Fox Maule październik 1851r.
15.	Pierwszy Zarządca Lasów	wicehrabia Morpeth lipiec 1846r. (od października 1848r. hrabia Carlisle)
16.	Główny Sekretarz ds. Irlandii	Henry Labouchere lipiec 1846r. -lipiec 1847r.
17.	Główny Zarządca Poczty	markiz Clanricarde lipiec 1846r.
18.	Pierwszy Komisarz Pracy	lord Seymour październik 1851r.

Analiza składu osobowego rządu lorda Johna Russella

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: lord Cottenham, lord Trudo, markiz Lansdowne, hrabia Minto, wicehrabia Palmerston, hrabia Granville, hrabia Ripon, hrabia Dalhousie, hrabia Grey, hrabia Auckland, lord Campbell, markiz Clanricarde (12 osób); **synowie arystokratów:** lord John Russell; Fox Maule (od 1852r. lord Panmure, a od 1860 hrabia Dalhousie); lord Seymour (od 1855r. książę Somerset); wicehrabia Morpeth (od 1848r. hrabia Carlisle) (4 osoby); **baroneci:** sir Charles Wood (od 1866r. wicehrabia Halifax); sir George Grey; sir John Cam Hobhouse (od 1851r. lord Broughton); sir Francis Thornhill Baring (od 1866r. lord Northbrook) (4 osoby); **synowie baronetów:** William Ewart Gladstone (1 osoba); **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi: ---; inni:** Thomas Babington Macaulay (od 1857r. lord Macaulay); Henry Labouchere (od 1859r. lord Taunton) (2 osoby).

Razem: 23 osoby

L.p.	Rząd hrabiego Derby'ego 23 luty – 17 grudzień 1852r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	hrabia Derby luty 1852r..
2.	Kancelarz Skarbu	Benjamin Disraeli luty 1852r.
3.	Lord Kancelarz	lord St Leonards luty 1852r.
4.	Lord Prezydent Rady	hrabia Lonsdale luty 1852r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	markiz Salisbury luty 1852r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	Spencer Walpole luty 1852r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	hrabia Malmesbury luty 1852r.
8.	Minister Handlu	Joseph Warner Henley luty 1852r.
9.	Minister ds. Wojny i Kolonii	sir John Parkington luty 1852r.
10.	Minister Kontroli	John Charles Herries luty 1852r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	książę Northumberland luty 1852r.
12.	Główny Zarządca Poczty	hrabia Hardwicke luty 1852r.
13.	Pierwszy Komisarz Pracy	lord John Manners marzec 1852r.
14.	Sekretarz Wojny	wicehrabia Beresford luty 1852r.

Analiza składu osobowego rządu hrabiego Derby'ego

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: hrabia Derby, lord St Leonards, hrabia Lonsdale, markiz Salisbury, hrabia Malmesbury, książę Northumberland, hrabia Harwicke, wicehrabia Beresford (8 osób); **synowie arystokratów:** lord John Manners (od 1888r. książę Rutland) (1 osoba); **baroneci:** sir John Somerset Pakington (1 osoba); **synowie baronetów:** ---; **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** Spencer Horatio Walpole (1 osoba); **inni:** Benjamin Disraeli (od 1876r. hrabia Beaconsfield); Joseph Warner Henley, John Charles Herries (3 osoby).

Razem: 14 osób

L.p.	Rząd hrabiego Aberdeena 19 grudzień 1852 – 30 styczeń 1855r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu	
1.	Pierwszy Lord Skarbu	hrabia Aberdeen	grudzień 1852r.
2.	Kancierz Skarbu	William Ewart Gladstone	grudzień 1852r.
3.	Lord Kancierz	lord Cranworth	grudzień 1852r.
4.	Lord Prezydent Rady	hrabia Granville lord John Russell	grudzień 1852r. czerwiec 1854r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	książę Argyll	styczeń 1853r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	wicehrabia Palmerston	grudzień 1852r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	lord John Russell hrabia Clarendon	grudzień 1852r. luty 1853r.
8.	Minister ds. Wojny i Kolonii Minister Wojny Minister Kolonii	książę Newcastle książę Newcastle sir George Grey	grudzień 1852r. czerwiec 1854r. czerwiec 1854r.
9.	Minister Kontroli	sir Charles Wood	grudzień 1852r.
10.	Pierwszy Lord Admiralicji	sir James Graham	grudzień 1852r.
11.	Kancierz Księstwa Lancaster	hrabia Granville	czerwiec 1854r.
12.	Sekretarz Wojny	Sidney Herbert	grudzień 1852r.
13.	Pierwszy Komisarz Pracy	sir William Molesworth	styczeń 1853r.
14.	Minister bez Teki	markiz Lansdowne lord John Russell	grudzień 1852 luty 1853- -czerwiec 1854r.

Analiza składu osobowego rządu hrabiego Aberdeen

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: hrabia Aberdeen, lord Cranworth, hrabia Granville, książę Argyll, wicehrabia Palmerston, hrabia Clarendon, książę Newcastle, markiz Lansdowne (8 osób); **synowie arystokratów:** lord John Russell (od 1861r. hrabia Russell); Sidney Herbert (od 1860 lord Herbert of Lea) (2 osoby); **baroneci:** sir George Grey; sir Charles Wood (od 1866r. wicehrabia Halifax); sir James Graham; sir William Molesworth (4 osoby); **synowie baronetów:** William Ewart Gladstone (1 osoba); **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** --; **inni:** ---.

Razem: 15 osób

L.p.	Rząd wicehrabiego Palmerstona 6 luty 1855 – 21 luty 1858r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	wicehrabia Palmerston luty 1855r.
2.	Kancelarz Skarbu	William Ewart Gladstone sir George Cornwall Lewis grudzień 1852r. marzec 1855r.
3.	Lord Kancelarz	lord Cranworth grudzień 1852r.
4.	Lord Prezydent Rady	hrabia Granville grudzień 1855r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	książę Argyll hrabia Harrowby markiz Clanricarde styczeń 1853r. grudzień 1855r. luty 1858r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	sir George Grey luty 1855r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	hrabia Clarendon luty 1853r.
8.	Minister Wojny	lord Panmure luty 1855r.
9.	Minister Kolonii	Sidney Herbert lord John Russell sir William Molesworth Henry Labouchere luty 1855r. maj 1855r. lipiec 1855r. listopad 1855r.
10.	Minister Kontroli	sir Charles Wood Robert Vernon Smith grudzień 1852r. marzec 1855r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	sir James Graham sir Charles Wood grudzień 1852r. marzec 1855r.
12.	Kancelarz Księstwa Lancaster	hrabia Harrowby Matthew Talbot Baines marzec 1855r. grudzień 1855r.
13.	Minister Handlu	lord Stanley of Alderley listopad 1855r.
14.	Główny Zarządca Poczty	wicehrabia Canning książę Argyll luty-lipiec 1855r. lipiec 1855r.
15.	Pierwszy Komisarz Pracy	sir William Molesworth styczeń 1853r.
16.	Minister bez Teki	markiz Lansdowne grudzień 1852- -luty 1858r.

Analiza składu osobowego rządu wicehrabiego Palmerstona

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: wicehrabia Palmeston, lord Cranworth, hrabia Granville, książę Argyll, hrabia Harrowby, markiz Clanricarde, hrabia Clarendon, lord Panmure, lord Stanley of Alderley, wicehrabia Canning, markiz Lansdowne (11 osób); **synowie arystokratów:** Sidney Herbert (od 1860r. lord Herbert of Lea); lord John Russell (od 1861r. hrabia Russell) (2 osoby); **baroneci:** sir George Cornwall Lewis; sir George Grey; sir William Ewart Gladstone; sir Charles Wood (od 1866r. wicehrabia Halifax); sir James Graham (5 osób); **synowie baronetów:** William Ewart Gladstone (1 osoba); **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** ---; **inni:** Henry Labouchere (od 1859r. lord Taunton); Robert Vernon Smith (od 1859r. lord Lyveden); Matthew Talbot Baines (3 osoby).

Razem: 22 osoby

L.p.	Rząd hrabiego Derby'ego 21 luty 1858 – 11 czerwiec 1859r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	hrabia Derby luty 1858r.
2.	Kancierz Skarbu	Benjamin Disraeli luty 1858r.
3.	Lord Kancierz	lord Chelmsford luty 1858r.
4.	Lord Prezydent Rady	markiz Salisbury luty 1858r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	hrabia Hardwicke luty 1858r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	Spencer Walpole luty 1858r. Thomas Estcourt marzec 1858r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	hrabia Malmesbury luty 1858r.
8.	Minister Wojny	Jonathan Peel luty 1858r.
9.	Minister Kolonii	lord Stanley luty 1858r. sir Edward Bulwer-Lytton czerwiec 1858r.
10.	Minister Kontroli (od 02.08.1858r. Minister ds. Indii)	hrabia Ellenborough marzec 1858r. lord Stanley czerwiec 1858r. lord Stanley sierpień 1858r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	sir John Pakington marzec 1858r.
12.	Minister Handlu	Joseph Warner Henley czerwiec 1858r. hrabia Donoughmore luty 1859r.
13.	Pierwszy Komisarz Pracy	lord John Manners luty 1858r.

Analiza składu osobowego rządu hrabiego Derby'ego

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: hrabia Derby, lord Chelmsford, markiz Salisbury, hrabia Hardwicke, hrabia Malmesbury, hrabia Ellenborough, hrabia Donoughmore (7 osób); **synowie arystokratów:** lord Stanley (od 1869r. hrabia Derby); lord John Manners (od 1888r. książę Rutland) (2 osoby); **baroneci:** sir Edward Bulwer-Lytton (od 1866r. lord Lytton); sir John Pakington (2 osoby); **synowie baronetów:** Jonathan Peel (1 osoba); **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** Spencer Horatio Walpole (1 osoba); **inni:** Benjamin Disraeli (od 1876r. hrabia Beaconsfield); Thomas Estcourt; Joseph Warner Henley (3 osoby).

Razem: 16 osób

L.p.	Rząd wicehrabiego Palmerstona 12 lipiec 1859 – 18 paźdz. 1865r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu	
1.	Pierwszy Lord Skarbu	wicehrabia Palmerston	luty 1859r.
2.	Kancelarz Skarbu	William Ewart Gladstone	grudzień 1859r.
3.	Lord Kancelarz	lord Campbell lord Westbury lord Cranworth	czerwiec 1859r. czerwiec 1861r. lipiec 1865r.
4.	Lord Prezydent Rady	hrabia Granville	czerwiec 1859r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	książę Argyll	czerwiec 1859r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	sir George Cornwall Lewis sir George Grey	czerwiec 1859r. lipiec 1861r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	lord John Russell (od 1861r. hrabia Russell) hrabia Clarendon	czerwiec 1859r. listopad 1865r.
8.	Minister Wojny	Sidney Herbert (od 1860r. lord Herbert of Lea) sir George Cornwall Lewis hrabia de Grey & Ripon	czerwiec 1859r. lipiec 1861r. kwiecień 1863r.
9.	Minister Kolonii	książę Newcastle Edward Cardwell	czerwiec 1859r. kwiecień 1864r.
10.	Minister ds. Indii	sir Charles Wood	czerwiec 1859r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	książę Somerset	czerwiec 1859r.
12.	Kancelarz Księstwa Lancaster	sir George Grey Edward Cardwell hrabia Clarendon	czerwiec 1859r. lipiec 1861r. kwiecień 1864- -listopad 1865r.
13.	Minister Handlu	Thomas Milner Gibson	lipiec 1859r.
14.	Główny Zarządca Poczty	hrabia Elgin książę Argyll lord Stanley of Alderley	czerwiec 1859r. maj 1860r. sierpień 1860r.
15.	Główny Sekretarz ds. Irlandii	Edward Cardwell	czerwiec 1859- - lipiec 1861r.
16.	Minister Opieki Społecznej	Thomas Milner Gibson Charles Pelham Villiers	czerwiec 1859r. lipiec 1859r.

Analiza składu osobowego rządu wicehrabiego Palmerstona

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: wicehrabia Palmerston, lord Campbell, lord Westbury, lord Cranworth, hrabia Granville, książę Argyll, hrabia Clarendon, hrabia de Grey & Ripon, książę Newcastle, książę Somerset, hrabia Elgin, lord Stanley of Alderley (12 osób); **synowie arystokratów:** lord John Russell (od 1861r. hrabia Russell); Sidney Herbert (od 1860r. lord Herbert of Lea) (2 osoby); **baroneci:** sir George Cornwall Lewis; sir George Grey; sir Charles Wood (od 1866r. wicehrabia Halifax) (3 osoby); **synowie baronetów:** William Ewart Gladstone (1 osoba); **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** Charles Pelham Villiers (1 osoba); **inni:** Edward Cardwell (od 1874r. wicehrabia Cardwell); Thomas Milner Gibson (2 osoby).

Razem: 21 osób

L.p.	Rząd hrabiego Russella 29 paźdz. 1865 - 26 czerwiec 1866r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	hrabia Russell październik 1865r.
2.	Kancierz Skarbu	William Ewart Gladstone czerwiec 1859r.
3.	Lord Kancierz	lord Cranworth lipiec 1865r.
4.	Lord Prezydent Rady	hrabia Granville czerwiec 1859r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	książę Argyll czerwiec 1859r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	sir George Grey lipiec 1861r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	hrabia Clarendon listopad 1865r.
8.	Minister Wojny	hrabia de Grey & Ripon markiz Hartington kwiecień 1863r. luty 1866r.
9.	Minister Kolonii	Edward Cardwell kwiecień 1864r.
10.	Minister ds. Indii	sir Charles Wood hrabia de Grey & Ripon czerwiec 1859r. luty 1866r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	książę Somerset czerwiec 1859r.
12.	Kancierz Księstwa Lancaster	George Joachim Goschen styczeń 1866r.
13.	Minister Handlu	Thomas Milner Gibson lipiec 1859r.
14.	Główny Zarządca Poczty	lord Stanley of Alderley sierpień 1860r.
15.	Minister Opieki Społecznej	Charles Pelham Villiers lipiec 1859r.

Analiza składu osobowego rządu hrabiego Russella

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: hrabia Russell, lord Cranworth, hrabia Granville, książę Argyll, hrabia Clarendon, hrabia de Grey & Ripon, książę Somerset, lord Stanley of Alderley (8 osób); **synowie arystokratów:** markiz Hartington (od 1891r. książę Devonshire) (1 osoba); **baroneci:** sir George Grey; sir Charles Wood (od 1866r. wicehrabia Halifax) (2 osoby); **synowie baronetów:** William Ewart Gladstone (1 osoba); **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** Charles Pelham Villiers (1 osoba); **inni:** Edward Cardwell (od 1874r. wicehrabia Cardwell); George Joachim Goschen (od 1900r. wice hrabia Goschen); Thomas Milner Gibson (3 osoby).

Razem: 16 osób

L.p.	Rząd hrabiego Derby'ego 28 czerwiec 1866 – 25 luty 1868r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	hrabia Derby czerwiec 1866r.
2.	Kancierz Skarbu	Benjamin Disraeli lipiec 1866r.
3.	Lord Kancierz	lord Chelmsford lipiec 1866r.
4.	Lord Prezydent Rady	książę Buckingham książę Marlborough lipiec 1866r. marzec 1867r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	hrabia Malmesbury lipiec 1866r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	Spencer Horatio Walpole Gathorne Gathorne-Hardy lipiec 1866r. maj 1867r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	lord Stanley lipiec 1866r.
8.	Minister Handlu	sir Stafford Northcote książę Richmond lipiec 1866r. marzec 1867r.
9.	Minister Wojny	Jonathan Peel sir John Pakington lipiec 1866r. marzec 1867r.
10.	Minister Kolonii	hrabia Carnarvon książę Buckingham lipiec 1866r. marzec 1867r.
11.	Minister ds. Indii	vice hrabia Cranborne sir Stafford Northcote lipiec 1866r. marzec 1867r.
12.	Pierwszy Lord Admiralicji	sir John Pakington Henry Thomas Lowry Corry lipiec 1866r. marzec 1867r.
13.	Minister Opieki Społecznej	Gathorne Gathorne-Hardy lipiec 1866- -maj 1867r.
14.	Pierwszy Komisarz Pracy	lord James Manners lipiec 1866r.
15.	Główny Sekretarz ds. Irlandii	lord Nass lipiec 1866r. (od sierpnia 1867r. hrabia Mayo)
16.	Minister bez Teki	Spencer Horatio Walpole maj 1867

Analiza składu osobowego rządu hrabiego Derby'ego

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: hrabia Derby, lord Chelmsford, książę Buckingham, książę Marlborough, hrabia Malmesbury, książę Richmond, hrabia Carnarvon (7 osób); **synowie arystokratów:** lord Stanley (od 1869r. hrabia Derby); wicehrabia Cranborne (od 1868r. markiz Salisbury); lord John Manners (od 1888r. książę Rutland); lord Nass (od 1867r. hrabia Mayo) (4 osoby); **baroneci:** sir Stafford Northcote (od 1885r. hrabia Iddesleigh); sir John Pakington (2 osoby); **synowie baronetów:** Jonathan Peel (1 osoba); **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** Spencer Horatio Walpole, Henry Thomas Lowry Corry (2 osoby); **inni:** Benjamin Disraeli (od 1876r. hrabia Beaconsfield); Gathorne Gathorne-Hardy (od 1878r. wicehrabia Cranbrook) (2 osoby).

Razem: 18 osób

L.p.	Rząd Benjamin Disraeli'ego 27 luty 1868 - 1 grudzień 1868r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	Benjamin Disraeli luty 1868r.
2.	Kancelarz Skarbu	George Wind Hunt luty 1868r.
3.	Lord Kancelarz	lord Cairns luty 1868r.
4.	Lord Prezydent Rady	książę Marlborough marzec 1867r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	hrabia Malmesbury lipiec 1866r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	Gathorne Gathorne-Hardy maj 1867r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	lord Stanley lipiec 1866r.
8.	Minister Handlu	książę Richmond marzec 1867r.
9.	Minister Wojny	sir John Pakington marzec 1867r.
10.	Minister Kolonii	książę Buckingham marzec 1867r.
11.	Minister ds. Indii	sir Stafford Northcote marzec 1867r.
12.	Pierwszy Lord Admiralicji	Henry Thomas Lowry Corry marzec 1867r.
13.	Pierwszy Komisarz Pracy	lord James Manners lipiec 1866r..
14.	Główny Sekretarz ds. Irlandii	lord Nass lipiec 1866r- -wrzesień 1868r. (od sierpnia 1867r. hrabia Mayo)
15.	Minister bez Teki	Spencer Horatio Walpole maj 1867- -grudzień 1868r.

Analiza składu osobowego rządu Benjamin Disraeli'ego

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: lord Cairns, książę Marlborough, hrabia Malmesbury, książę Richmond, książę Buckingham, hrabia Mayo (6 osób); **synowie arystokratów:** lord Stanley (od 1869r. hrabia Derby) (1 osoba); **baroneci:** ---; **synowie baronetów:** sir John Pakington, sir Stafford Northcote (od 1885r. hrabia Iddesleigh) (2 osoby); **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** Henry Thomas Lowry Corry, Spencer Horatio Walpole (2 osoby); **inni:** Benjamin Disraeli (od 1876r. hrabia Beaconsfield); George Ward Hunt; Gathorne Gathorne-Hardy (od 1878r. wicehrabia Cranbrook, a od 1892r. hrabia Cranbrook) (3 osoby).

Razem: 14 osób

L.p.	Rząd Williama Gladstone'a 3 grudzień 1868 – 17 luty 1874r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	William Ewart Gladstone grudzień 1868r.
2.	Kancelarz Skarbu	Robert Lowe William Ewart Gladstone grudzień 1868r. sierpień 1873r.
3.	Lord Kancelarz	lord Hatherley lord Selborne grudzień 1868r. październik 1872r.
4.	Lord Prezydent Rady	hrabia de Grey & Ripon Henry Austin Bruce grudzień 1868r. sierpień 1873r. (od sierpnia 1873r. lord Aberdare)
5.	Lord Tajnej Pieczęci	hrabia Kimberley wicehrabia Halifax grudzień 1868r. lipiec 1870r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	Henry Austin Bruce Robert Lowe grudzień 1868r. sierpień 1873r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	hrabia Clarendon hrabia Granville grudzień 1868r. lipiec 1870r.
8.	Minister Wojny	Edward Cardwell grudzień 1868r.
9.	Minister Kolonii	hrabia Granville hrabia Kimberley grudzień 1868r.. lipiec 1870r.
10.	Minister ds. Indii	książę Argyll grudzień 1868r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	Hugh Culling Eardley Childers George Joachim Goschen grudzień 1868r. marzec 1871r.
12.	Kancelarz Księstwa Lancaster	Hugh Culling Eardley Childers John Bright sierpień 1872r. wrzesień 1873r.
13.	Minister Handlu	John Bright Chichester Samuel Fortescue grudzień 1868r. styczeń 1871r.
14.	Główny Zarządca Poczty	markiz Hartington grudzień 1868- -styczeń 1871r.
15.	Minister Opieki Społecznej	George Joachim Goschen James Stansfeld grudzień 1868r. marzec 1871r.
16.	Minister Edukacji	William Edward Forster lipiec 1870r.
17.	Główny Sekretarz ds. Irlandii	Chichester Samuel Fortescue markiz Hartington grudzień 1868r. styczeń 1871r.
18.	Minister Administracji Lokalnej	James Stansfeld sierpień 1871r.

Analiza składu osobowego rządu Williama Gladstone'a

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: lord Hatherley, lord Selborne, hrabia de Grey & Ripon, hrabia Kimberley, wicehrabia Halifax, hrabia Clarendon, hrabia Granville, książę Argyll (8 osób); **synowie arystokratów:** markiz Hartington (od 1891r. książę Devonshire) (1 osoba); **baroneci:** ---; **synowie baronetów:** William Ewart Gladstone (1 osoba); **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** Hugh Culling Eardley Childers (1 osoba); **inni:** Robert Lowe (od 1880r. wicehrabia Sherbrooke); Henry Austin Bruce (od 1873r. lord Aberdare); Robert Lowe (od 1880r. wicehrabia Sherbrooke); Edward Cardwell (od 1874r. wicehrabia Cardwell); John Bright; Chichester Samuel Fortescue (od 1874r. lord Carlingford, a od 1887r. lord Clermont); George Joachim Goschen (od 1900r. wicehrabia Goschen); James Stansfeld; William Edward Forster (9 osób).

Razem: 20 osób

L.p.	Rząd Benjamin Disraeli'ego 20 luty 1874 – 21 kwiecień 1880r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	Benjamin Disraeli luty 1874r. (od sierpnia 1876r. hrabia Beaconsfield)
2.	Kancierz Skarbu	sir Stafford Henry Northcote luty 1874r..
3.	Lord Kancierz	lord Cairns luty 1874r. (od września 1878r. hrabia Cairns)
4.	Lord Prezydent Rady	książę Richmond luty 1874r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	hrabia Malmesbury luty 1874r. Benjamin Disraeli sierpień 1876r. (od sierpnia 1876r. hrabia Beaconsfield) książę Northumberland luty 1878r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	Richard Assheton Cross luty 1874r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	hrabia Derby luty 1874r. markiz Salisbury kwiecień 1878r.
8.	Minister Handlu	wicehrabia Sandon kwiecień 1878r.
9.	Minister Wojny	Gathorne Gathorne-Hardy luty 1874r. (od maja 1878r. wicehrabia Cranbrook) Frederick Arthur Stanley kwiecień 1878r.
10.	Minister Kolonii	hrabia Carnarvon luty 1874r. sir Michael Hicks Beach luty 1878r.
11.	Minister ds. Indii	markiz Salisbury luty 1874r. wicehrabia Cranbrook kwiecień 1878r.
12.	Pierwszy Lord Admiralicji	George Wind Hunt luty 1874r. William Henry Smith sierpień 1877r.
13.	Główny Zarządca Poczty	lord James Manners luty 1874r.
14.	Główny Sekretarz ds. Irlandii	sir Michael Hicks Beach sierpień 1876- -luty 1878

Analiza składu osobowego rządu Benjamin Disraeli'ego

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: lord Cairns, książę Richmond, hrabia Malmesbury, książę Northumberland, hrabia Derby, markiz Salisbury, hrabia Carnarvon (7 osób); **synowie arystokratów:** wicehrabia Sandon (od 1882r. hrabia Harrowby); Frederick Arthur Stanley (od 1886r. lord Stanley of Preston, a od 1893r. hrabia Derby); lord James Manners (od 1888r. książę Rutland) (3 osoby); **baroneci:** sir Stafford Northcote (od 1885r. hrabia Iddlesleigh); sir Michael Hicks Beach (od 1906r. wicehrabia Aldwyn, a od 1815r. hrabia Aldwyn) (2 osoby); **synowie baronetów:** ---; **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** ---; **inni:** Benjamin Disraeli (od 1874r. hrabia Beaconsfield); Richard Assheton Cross (od 1886r. wicehrabia Cross); Gathorne Gathorne-Hardy (od 1878r. wicehrabia Cranbrook); George Ward Hunt; William Henry Smith (5 osób).

Razem: 17 osób

L.p.	Rząd Williama Gladstone'a 23 kwiecień 1880 – 9 czerwiec 1885r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Pierwszy Lord Skarbu	William Ewart Gladstone kwiecień 1880r.
2.	Kancelarz Skarbu	William Ewart Gladstone kwiecień 1880r. Hugh Culling Eardley Childers grudzień 1882r.
3.	Lord Kancelarz	lord Selborne kwiecień 1880r. (od grudnia 1882r. hrabia Selborne)
4.	Lord Prezydent Rady	hrabia Spencer kwiecień 1880r. lord Carlingford marzec 1883r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	książę Argyll kwiecień 1880r. lord Carlingford maj 1881r. hrabia Rosebery marzec 1885r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	sir William Vernon Harcourt kwiecień 1880r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	hrabia Granville kwiecień 1880r.
8.	Minister Wojny	Hugh Culling Eardley Childers kwiecień 1880r. markiz Hartington grudzień 1882r.
9.	Minister Kolonii	hrabia Kimberley kwiecień 1880r. hrabia Derby grudzień 1882r.
10.	Minister ds. Indii	markiz Hartington kwiecień 1880r. hrabia Kimberley grudzień 1882r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	hrabia Northbrook kwiecień 1880r.
12.	Kancelarz Księstwa Lancaster	John Bright kwiecień 1880r. hrabia Kimberley lipiec 1882r. John George Dodson grudzień 1882r. George Otto Trevelyan październik 1884r.
13.	Minister Handlu	Joseph Chamberlain maj 1880r.
14.	Główny Zarządca Poczty	George John Shaw-Leferve listopad 1884r.
15.	Główny Sekretarz ds. Irlandii	William Edward Forster kwiecień 1880- -maj 1882r.
16.	Lord Namiestnik Irlandii	hrabia Spencer maj 1882r.
17.	Pierwszy Komisarz Pracy	hrabia Rosebury luty 1885r.
18.	Minister Administracji Lokalnej	John George Dodson maj 1880r. sir Charles Dilke grudzień 1882r.

Analiza składu osobowego rządu Williama Gladstone'a

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: lord Selborne, hrabia Spencer, lord Carlingford, książę Argyll, hrabia Rosebery, hrabia Granville, hrabia Kimberley, hrabia Northbrook (8 osób); **synowie arystokratów:** markiz Hartington (od 1891r. książę Devonshire) (1 osoba); **baroneci:** sir Charles Dilke (1 osoba); **synowie baronetów:** William Ewart Gladstone, George Otto Trevelyan (2 osoby); **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** Hugh Culling Eardley Childers (1 osoba); **inni:** sir William Vernon George Harcourt; John Bright; John George Dodson (od 1884r. lord Monk-Bretton); Joseph Chamberlain; George John Shaw-Leferve (od 1906r. lord Eversley); William Edward Forster (6 osób).

Razem: 19 osób

L.p.	Rząd markiza Salisbury'ego 23 czerwiec 1885 - 28 styczeń 1886r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Premier	markiz Salisbury czerwiec 1885r.
2.	Pierwszy Lord Skarbu	Stafford Northcote czerwiec 1885r. (od czerwca 1885r. hrabia Iddlesleigh)
3.	Kanclerz Skarbu	sir Michael Hicks Beach czerwiec 1885r.
4.	Lord Kanclerz	lord Halsbury czerwiec 1885.
5.	Lord Prezydent Rady	wicehrabia Cranbrook czerwiec 1885r.
6.	Lord Tajnej Pieczęci	hrabia Harrowby czerwiec 1885r.
7.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	sir Richard Assheton Cross czerwiec 1885r.
8.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	markiz Salisbury czerwiec 1885r.
9.	Minister Wojny	William Henry Smith czerwiec 1885r.
10.	Minister Kolonii	Frederick Arthur Stanley czerwiec 1885r.
11.	Minister ds. Indii	lord Randolph Churchill czerwiec 1885r.
12.	Pierwszy Lord Admiralicji	lord George Hamilton czerwiec 1885r.
13.	Minister Handlu	książę Richmond czerwiec 1885r. Edward Stanhope sierpień 1885r.
14.	Główny Zarządca Poczty	lord John Manners czerwiec 1885r.
15.	Główny Sekretarz ds. Irlandii	William Henry Smith styczeń 1886r.
16.	Lord Namiestnik Irlandii	hrabia Carnarvon czerwiec 1885r.
17.	Lord Kanclerz Irlandii	lord Ashbourne czerwiec 1885r.
18.	Sekretarz Szkocji	książę Richmond sierpień 1885r.
19.	Minister Edukacji	Edward Stanhope czerwiec 1885- - sierpień 1885r.

Analiza składu osobowego rządu markiza Salisbury'ego

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: markiz Salisbury, lord Halsbury, wicehrabia Cranbrook, hrabia Harrowby, książę Richmond, hrabia Carnarvon, lord Ashbourne (7 osób); **synowie arystokratów:** Frederick Arthur Stanley (od 1886r. lord Stanley of Preston, a od 1893r. hrabia Derby); lord Randolph Churchill; lord Hamilton; Edward Stanhope; lord James Manners (od 1888r. książę Rutland) (5 osób); **baroneci:** sir Stafford Northcote (od 1885r. hrabia Iddlesleigh); sir Michael Hicks Beach (od 1906r. wicehrabia Aldwyn, a od 1815r. hrabia Aldwyn) (2 osoby); **synowie baronetów:** ---; **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** ---; **inni:** Richard Assheton Cross (od 1886r. wicehrabia Cross); William Henry Smith (2 osoby).

Razem: 16 osób

L.p.	Rząd Williama Gladstone'a 1 luty 1886 – 20 czerwiec 1886r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Premier	William Ewart Gladstone luty 1886r..
2.	Kancierz Skarbu	sir William Vernon Harcourt luty 1886r.
3.	Lord Kancierz	sir Farrer Herschell luty 1886r. (od lutego 1886r. lord Herschell)
4.	Lord Prezydent Rady	hrabia Spencer luty 1886r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	William Ewart Gladstone luty 1886r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	Hugh Culling Eardley Childers luty 1886r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	hrabia Rosebery luty 1886r.
8.	Minister Wojny	Henry Campbell-Bannerman luty 1886r.
9.	Minister Kolonii	hrabia Granville luty 1886r.
10.	Minister ds. Indii	hrabia Kimberley luty 1886r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	markiz Ripon luty 1886r.
12.	Minister Handlu	Anthony John Mundella luty 1886.
13.	Główny Sekretarz ds. Irlandii	John Morley luty 1886.
14.	Sekretarz Szkocji	George Otto Trevelyan luty-kwiecień 1886r.
15.	Minister Administracji Lokalnej	Joseph Chamberlain luty 1886r. James Stansfeld kwiecień 1886r.

Analiza składu osobowego rządu Williama Gladstone'a

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: hrabia Spencer, hrabia Rosebery, hrabia Granville, hrabia Kimberley, markiz Ripon (5 osób); **synowie arystokratów:** ---; **baroneci:** ---; **synowie baronetów:** William Ewart Gladstone, George Otto Trevelyan (2 osoby); **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** Hugh Culling Eardley Childers (1 osoba); **inni:** sir William Vernon George Harcourt; sir Farrer Herschell (od 1886r. lord Herschell); Henry Campbell-Bannerman, Anthony John Mundella; John Morley (od 1908r. wicehrabia Morley); Joseph Chamberlain; James Stansfeld (7 osób).

Razem: 15 osób

L.p.	Rząd markiza Salisbury'ego 25 lipiec 1886 – 11 sierpień 1892r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Premier	markiz Salisbury lipiec 1886r.
2.	Pierwszy Lord Skarbu	markiz Salisbury lipiec 1886r. William Henry Smith styczeń 1887r. Arthur James Balfour październik 1891r.
3.	Kancierz Skarbu	lord Randolph Churchill sierpień 1886r. George Joachim Goschen styczeń 1887r.
4.	Lord Kancierz	lord Halsbury sierpień 1886r.
5.	Lord Prezydent Rady	wicehrabia Cranbrook sierpień 1886r.
6.	Lord Tajnej Pieczęci	hrabia Cadogan kwiecień 1887r.
7.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	Henry Matthews sierpień 1886r.
8.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	hrabia Iddesleigh sierpień 1886r. markiz Salisbury styczeń 1887r.
9.	Minister Wojny	William Henry Smith sierpień 1886r. Edward Stanhope styczeń 1887r.
10.	Minister Kolonii	Edward Stanhope sierpień 1886r. sir Henry Thurstan Holland styczeń 1887r. (od 1888r. 1 st Ld Knutsford)
11.	Minister ds. Indii	vice hrabia Cross sierpień 1886r.
12.	Pierwszy Lord Admiralicji	lord George Hamilton sierpień 1886r.
13.	Minister Handlu	sir Frederick Arthur Stanley sierpień 1886r. (od 1886r. 1 st Ld Stanely of Preston) Michael Hicks Beach luty 1888r.
14.	Kancierz Księstwa Lancaster	wicehrabia Cranbrook sierpień 1886r. lord John James Manners sierpień 1886r. (od marca 1888r. 7 th D Rutland)
15.	Główny Sekretarz ds. Irlandii	sir Michael Hicks Beach sierpień 1886r. Arthur James Balfour listopad 1887- -listopad 1891r.
16.	Minister Rolnictwa	Henry Chaplin sierpień 1889r.
17.	Lord Kancierz Irlandii	lord Ashbourne sierpień 1886r.
18.	Sekretarz Szkocji	Arthur James Balfour listopad 1886- -marzec 1887r. markiz Lothian marzec 1887r.
19.	Minister Administracji Lokalnej	Charles Thomson Ritchie kwiecień 1887r.
20.	Minister bez Teki	sir Michael Hicks Beach marzec 1887- -luty 1888r.

Analiza składu osobowego rządu markiza Salisbury'ego

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: markiz Salisbury, lord Halsbury, wicehrabia Cranbrook, hrabia Cadogan, hrabia Iddesleigh, wicehrabia Cross, lord Ashbourne, markiz Lothian (8 osób); **synowie arystokratów:** lord Randolph Churchill, Edward Stanhope; lord George Hamilton; Frederick Arthur Stanley (od 1886r. lord Stanley of Preston, a od 1893r. hrabia Derby); lord John James Manners (1888r. 7th D Rutland) (5 osób); **baroneci:** sir Henry Thurstan Holland (od 1888r. lord Knutsford, a od 1895r. wicehrabia Knutsford); sir Michael Hicks Beach (od 1906r. wicehrabia Aldwyn, a od 1815r. hrabia Aldwyn) (2 osoby); **synowie baronetów:** ---; **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** Arthur James Balfour (od 1922 hrabia Balfour) (1 osoba); **inni:** William Henry Smith; George Joachim Goschen (od 1900r. wicehrabia Goschen); Henry Matthews (od 1895r. wicehrabia Llandaff); Henry Chaplin (od 1916r. wicehrabia Chaplin); Charles Thomson Ritchie (od 1905r. lord Ritchie) (5 osób).

Razem: 21 osób

L.p.	Rząd Williama Gladstone'a 15 sierpień 1892 – 2 marzec 1894r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Premier	William Ewart Gladstone sierpień 1892r.
2.	Kancierz Skarbu	sir William Vernon Harcourt sierpień 1892r.
3.	Lord Kancierz	lord Herschell sierpień 1892r.
4.	Lord Prezydent Rady	hrabia Kimberley sierpień 1892r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	William Ewart Gladstone sierpień 1892r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	Herbert Henry Asquith sierpień 1892r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	hrabia Rosebery sierpień 1892r.
8.	Minister Wojny	Henry Campbell-Bannerman sierpień 1892r.
9.	Minister Kolonii	markiz Ripon sierpień 1892r.
10.	Minister ds. Indii	hrabia Kimberley sierpień 1892r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	hrabia Spencer sierpień 1892r.
12.	Minister Handlu	Anthony John Mundella sierpień 1892r.
13.	Główny Sekretarz ds. Irlandii	John Morley sierpień 1892r.
14.	Sekretarz Szkocji	sir George Otto Trevelyan sierpień 1892r.
15.	Minister Administracji Lokalnej	Henry Hartley Fowler sierpień 1892r.
16.	Kancierz Księstwa Lancaster	James Bryce sierpień 1892r.
17.	Minister Edukacji	Arthur Herbert Dyke Acland sierpień 1892r.
18.	Główny Zarządca Poczty	John Morley sierpień 1892r.
19.	Pierwszy Komisarz Pracy	George John Shaw-Leferve sierpień 1892r.

Analiza składu osobowego rządu Williama Gladstone'a

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: lord Herschell, hrabia Kimberley, hrabia Rosebery, markiz Ripon, hrabia Spencer (5 osób); **synowie arystokratów:** ---; **baroneci:** sir George Otto Trevelyan (1 osoba); **synowie baronetów:** William Ewart Gladstone, Arthur Herbert Dyke Acland (2 osoby); **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** ---; **inni:** sir William Vernon Harcourt; Herbert Henry Asquith (od 1925r. hrabia Oxford & Asquith); Henry Campbell-Bannerman; Anthony John Mundella; John Morley (od 1908r. wicehrabia Morley); Henry Hartley Fowler (od 1908r. wicehrabia Wolverhampton); James Bryce (od 1914r. wicehrabia Bryce); George John Shaw-Leferve (od 1906r. lord Eversley) (8 osób).

Razem: 16 osób

L.p.	Rząd hrabiego Rosebery 5 marzec 1894 - 21 czerwiec 1895r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Premier	hrabia Rosebery marzec 1894r..
2.	Kanclerz Skarbu	sir William Vernon Harcourt sierpień 1892r.
3.	Lord Kanclerz	lord Herschell sierpień 1892r.
4.	Lord Prezydent Rady	hrabia Rosebery marzec 1894r.
5.	Lord Tajnej Pieczęci	lord Tweedmouth marzec 1894r.
6.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	Herbert Henry Asquith sierpień 1892r.
7.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	hrabia Kimberley marzec 1894r.
8.	Minister Wojny	Henry Campbell-Bannerman sierpień 1892r.
9.	Minister Kolonii	markiz Ripon sierpień 1892r.
10.	Minister ds. Indii	Henry Hartley Fowler sierpień 1894r.
11.	Pierwszy Lord Admiralicji	hrabia Spencer sierpień 1892r.
12.	Minister Handlu	James Bryce maj 1894r.
13.	Główny Sekretarz ds. Irlandii	John Morley sierpień 1892r.
14.	Sekretarz Szkocji	sir George Otto Trevelyan sierpień 1892r.
15.	Minister Administracji Lokalnej	George John Shaw-Leferve marzec 1894r.
16.	Kanclerz Księstwa Lancaster	Lord Tweedmouth maj 1894r.
17.	Minister Edukacji	Arthur Herbert Dyke Acland sierpień 1892r.
18.	Główny Zarządca Poczty	John Morley sierpień 1892r.

Analiza składu osobowego rządu hrabiego Rosebery

ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: hrabia Rosebery, lord Herschell, lord Tweedmouth, hrabia Kimberley, markiz Ripon, hrabia Spencer (6 osób); **synowie arystokratów:** ---; **baroneci:** sir George Otto Trevelyan (1 osoba); **synowie baronetów:** Arthur Herbert Dyke Acland (1 osoba); **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** ---; **inni:** sir William Vernon George Harcourt; Herbert Henry Asquith (od 1895r. hrabia Oxford & Asquith); Henry Campbell-Bannerman; Henry Hartley Fowler (od 1908r. wicehrabia Wolverhampton); James Bryce (od 1914r. wicehrabia Bryce); George John Shaw-Leferve (od 1906r. lord Eversley); John Morley (od 1908r. wicehrabia Morley) (7 osób).

Razem: 15 osób

L.p.	Rząd markiza Salisbury'ego 25 czerwiec 1895 – 11 lipiec 1902r.	Nazwisko ministra / Data objęcia urzędu
1.	Premier	markiz Salisbury czerwiec 1895r.
2.	Pierwszy Lord Skarbu	Arthur James Balfour czerwiec 1895r.
3.	Kancelarz Skarbu	sir Michael Hicks Beach czerwiec 1895r.
4.	Lord Kancelarz	lord Halsbury (od 1898r. hrabia Halsbury) czerwiec 1895r.
5.	Lord Prezydent Rady	książę Devonshire czerwiec 1895r.
6.	Lord Tajnej Pieczęci	wicehrabia Cross Markiz Salisbury czerwiec 1895r. listopad 1900r.
7.	Sekretarz Spraw Wewnętrznych	sir Matthew White Ridley Charles Thomson Ritchie czerwiec 1895r. listopad 1900r.
8.	Sekretarz Spraw Zagranicznych	markiz Salisbury Markiz Lansdowne czerwiec 1895r. listopad 1900r.
9.	Minister Wojny	markiz Lansdowne William John Brodrick lipiec 1895r. listopad 1900r.
10.	Minister Kolonii	Joseph Chamberlain czerwiec 1895r.
11.	Minister ds. Indii	lord George Hamilton lipiec 1895r.
12.	Pierwszy Lord Admiralicji	George Joachim Goschen Hrabia Selborne czerwiec 1895r. listopad 1900r.
13.	Minister Handlu	Charles Thomson Ritchie Gerald William Balfour czerwiec 1895r. listopad 1900r.
14.	Kancelarz Księstwa Lancaster	wicehrabia Cross Lord James of Hereford czerwiec 1895r. lipiec 1895r.
15.	Główny Sekretarz ds. Irlandii	George Wyndham listopad 1900r.
16.	Minister Rolnictwa	Walter Long Robert William Hansbury lipiec 1895r. listopad 1900r.
17.	Lord Kancelarz Irlandii	lord Ashbourne czerwiec 1895r.
18.	Lord Namiestnik Irlandii	hrabia Cadogan czerwiec 1895r.
19.	Sekretarz Szkocji	lord Balfour of Burleigh czerwiec 1895r.
20.	Minister Administracji Lokalnej	Henry Chaplin Walter Long czerwiec 1895r. listopad 1900r.
21.	Minister Edukacji	książę Devonshire marzec 1900r.
22.	Pierwszy Komisarz Pracy	Aretas Akers-Douglas lipiec 1895r.

Analiza składu osobowego rządu markiza Salisbury'ego

Ministrowie posiadający tytuły arystokratyczne w chwili objęcia urzędu: markiz Salisbury, książę Devonshire, wicehrabia Cross, markiz Lansdowne, hrabia Selbourne, lord James of Hereford, lord Ashbourne, hrabia Cadogan, lord Balfour of Burleigh (9 osób); **synowie arystokratów:** William John Brodrick (od 1907r. wicehrabia Midleton, a od 1920r. hrabia Midleton); lord George Hamilton; Gerald William Balfour (od 1930r. hrabia Balfour) (3 osoby); **baroneci:** sir Michael Hicks Beach (od 1898r. hrabia Halsbury), sir Matthew White Ridley (2 osoby); **synowie baronetów: ---;** **ministrowie spokrewnieni z rodami arystokratycznymi:** Arthur James Balfour, George Wyndham (2 osoby); **inni:** Charles Thomson Ritchie (od 1905r. lord Ritchie); Joseph Chamberlain; George Joachim Goschen (od 1900r. wicehrabia Goschen); Walter Hume Long (od 1921r. wicehrabia Long); Robert William Hansbury; Henry Chaplin (od 1916r. wicehrabia Chaplin); Aretas Akers-Douglas (od 1911r. wicehrabia Chilston) (7 osób)

Razem: 23 osoby

Aneks IV

L.p.	Nazwisko, imię, data urodzenia	Powiązania rodzinne pomiędzy członkami gabinetów w latach 1793-1902	
		powiązania w kręgu rodziny	powiązania rodzinne wynikłe ze związków małżeńskich
1	Abercromby, James 1776-1858		
2	Acland, sir Arthur Herbert Dyke 1847-1926		
3	Addington, Henry 1757-1844	kuzyn Nicholas Vansittart (l.p. 204) szwagier Charlesa Bragge Bathurst (l.p. 14)	-jego siostra, Charlotte Addington, wyszła za mąż za Charlesa Bragge Bathurst (l.p. 14)
4	Akers-Douglas, Aretas 1851-1926		
5	Anherst, Jeffrey 1717-1797		
6	Asquith, Herbert Henry 1852-1928		
7	Baines, Matthew Tabolt 1799-1860		
8	Balfour, Arthur James 1848-1930	brat Gerald William Balfour (l.p. 9) siostrzeniec 3 ^{ci} M Salisbury (l.p. 42) wnuk 2 ^{gi} M Salisbury (l.p. 41)	-jego brat Eustace James Balfour ożenił się z lady Frances Campbell, córką 8 th D Argyll (l.p. 33)
9	Balfour, Gerald William 1853-1945	brat Arthura Jamesa Balfour (l.p. 8) siostrzeniec 3 ^{ci} M Salisbury (l.p. 42) wnuk 2 ^{gi} M Salisbury (l.p. 41)	-jego brat Eustace James Balfour ożenił się z lady Frances Campbell, córką 8 th D Argyll (l.p. 33)
10	Baring, Alexander 1774-1848	ojciec William Bingham Baring (l.p. 13) siostrzy brat Francis Thornhill Baring (l.p. 11)	
11	Baring, sir Francis Thornhill 1796-1866	ojciec Thomasa George'a Baring (l.p. 12) bratanek Alexandra Baring (l.p. 10) szwagier sir George'a Grey'a (l.p. 90) szwagier Henry'ego Labouchere (l.p. 118)	-ożenił się z Jane Grey, bratanicą Charlesa Greya, 2 nd E Grey (l.p. 88), siostrą sir George'a Grey'a (l.p. 90) -siostra sir Francis Thornhill, Frances Baring, wyszła za mąż za Henry'ego Labouchere (l.p. 118)

12	Baring, Thomas George 1826-1904	syn sir Francis Thornhill Baring (l.p. 11) i Jane Grey, bratanicy Charlesa Grey'a (l.p. 88) siostrzeniec sir George'a Grey'a (l.p. 90) siostrzeniec Henry'ego Labouchere (l.p. 118) kuzyn Charlesa Wood (l.p. 216)	
13	Baring, William Bingham 1799-1864	syn Alexandra Baring (l.p. 10)	
14	Bathurst, Charles Bragge c1754-1831	kuzyn Henry'ego Bathurst (l.p. 15) szwagier Henry'ego Addington (l.p. 3)	-ożenił się z Charlotte Addington, siostrą lorda Sidmouth (l.p. 3)
15	Bathurst, Henry 1762-1834	kuzyn Charlesa Bragge Bathurst (l.p. 14)	-ożenił się z lady Georgią Lennox, siostrą 4 th D Richmond, który był dziadkiem Charlesa Henry'ego Gordon Lennox (l.p. 125), ojcem Charlesa Gordon-Lennox (l.p. 124) i przyrodnim bratem Charlesa Lennox (l.p. 123)
16	Beach, sir Michael Edward Hicks 1837-1916		-ożenił się z lady Lucy Catherine Fortesque, wnuczką Dudleya Ryder, 1 st E Harrowby (l.p. 174)
17	Beckett, sir John 1775-1847	wnuk Johna Fane, 10 th E Westmorland (l.p. 65) szwagier Williama Lowther, 2 nd E Lonsdale (l.p. 131)	-ożenił się z lady Anną Lowther, córką 1 st E Lonsdale, siostrą Williama Lowther, 2 nd E Lonsdale (l.p. 131)
18	Beresford, William Carr 1768-1854		
19	Bethell, Richard 1800-1873		
20	Bourke, Richard Southwell 1822-1872		
21	Bourne, William Sturges 1769-1845		
22	Bright, John 1811-1889		
23	Brodrick, William St John Fremantle 1856-1942		
24	Brougham, Henry Peter 1778-1868		-ożenił się z Mary Ann Spalding, bratanicą Williama Eden, 1 st Ld Auckland, kuzynką George'a Eden, 1 st E Auckland (l.p. 58)
25	Bruce, Alexander Hugh 1849-1921		-ożenił się z lady Katherine Elizą Gordon, wnuczką George'a Hamiltona Gordon, 4 th E Aberdeen (l.p. 78)
26	Bruce, Henry Austin 1815-1895		

27	Bruce, James 1811-1863	zięć Johna George'a Lambton, 1 st E Durham (l.p. 120)	-ożenił się z lady Mary Louise Lambton, córką Johna George'a Lambton, 1 st E Durham, (l.p. 120)
28	Bryce, James 1838-1922		
29	Burgh, Ulick John de 1802-1874	zięć George'a Canninga, premiera Wielkiej Brytanii w 1827r. (l.p. 36)	-ożenił się z Harriet Canning, córką George'a Canninga, premiera Wielkiej Brytanii (l.p. 36)
30	Cadogan, George Henry 1840-1915	siostrzeniec Richarda Colley'a Wellesley'a, 2 nd E Mornington (l.p. 211) i Arthura Wellesley'a, 1 st D Wellington (l.p. 210)	-ożenił się z lady Beatrix Jane Craven, wnuczką sir Charlesa Jenkinsona, 1 st E Liverpool (l.p. 113)
31	Cairns, Hugh McCalmont 1819-1885		-jego syn, Hon. Douglas Halyburton Cairns, ożenił się z lady Canstance Anne Scott, wnuczką Waltera Francisca Scotta, 5 th D Buccleuch (l.p. 179)
32	Campbell, John 1779-1861		
33	Campbell, George Douglas 1823-1900	zięć George'a Howarda, 6 th E Carlisle (l.p. 108) szwagier George'a Williama Fredericka Howarda, 7 th E Carlisle (l.p. 109) teść Eustace Balfour, brata Arthura Jamesa Balfour (l.p. 9)	-ożenił się z lady Elizabeth Georgina Howard, córką George'a Howard, 6 th E Carlisle (l.p. 108) -jego najstarszy syn, lord Lorne, ożenił się z Lousią Caroliną Albertą, córką królowej Wiktorii -jego córka lady Frances wyszła za mąż za Eustace Balfoura, brata Arthura Jamesa Balfour, premiera Wielkiej Brytanii (1902-5) (l.p. 8) i Geraldą Williama Balfour (l.p. 9)
34	Campbell-Bannerman, sir Henry 1836-1908		
35	Canning, Charles John 1812-1862	trzeci syn George'a Canninga (l.p. 36)	-ożenił się z Charlotte Stuart, wnuczką Philipa Yorke, 3 rd E Harwicke, kuzyna Charlesa Philipa Yorke, 4 th E Hardwicke (l.p. 221)
36	Canning, George 1770-1827	teść Ulicka Johna de Burga, 14 th E Clanricarde (l.p. 29)	-jego córka, Harriet, wyszła za mąż za Ulicka Johna de Burga, 14 th E Clanricarde (l.p. 29)
37	Cardwell, Edward 1811-1886		
38	Cavendish, Spencer Compton 1833-1908	wnuk George'a Howarda, 6 th E Carlisle (l.p. 108) ze strony matki lady Georginy Howard	
39	Cavendish-Bentick, William 1738-1809	ojciec Williama Henry'ego Cavendish-Bentick, 4 th D Portland (l.p. 40)	-ożenił się z lady Dorothy Cavendish, córką 4 th D Devonshire, przodka Spencera Compton Cavendish, 8 th D Devonshire (l.p. 38) -jego syn, lord William Charles Cavendish-Bentick, ożenił się z lady Anne Wellesley, córką Richarda Colley Wellesley'a, 2 nd E Mornington (l.p. 211), bratanicą Arthura Wellesley'a, 1 st D Wellington (l.p. 210)
40	Cavendish-Bentick, William Henry 1768-1854	syn Williama Cavendish-Bentick, 3 rd D Portland (l.p. 39)	

41	Cecil, James Brownlow William Gascoyne-1791-1868	ojciec Roberta Arthura Talbot Gascoyne-Cecil, 3 rd M Salisbury (l.p. 42) dziadek Arthura Jamesa Balfour (l.p. 8) dziadek Geralda Williama Balfour (l.p. 9)	
42	Cecil, Robert Arthur Talbot Gascoyne-1830-1903	syn Jamesa Brownlow Williama Gascoyne-Cecil, 2 nd M Salisbury (l.p. 41) wuj Arthura Jamesa Balfour (l.p. 8) wuj Geralda Williama Balfour (l.p. 9) teść Williama Waldegrave Palmera, 2 nd E Selborne (l.p. 148)	-jego najstarsza córka lady Beatrix Maud Cecil, wyszła za mąż za Williama Waldegrave Palmera, 2 nd E Selborne (l.p. 148) -jego macocha, lady Elizabeth Sackville, baronowa Buckhurst, wyszła za mąż za Edwarda Henrygo Stanleya, 15 th E Derby (l.p. 191)
43	Chamberlain, Joseph 1836-1914	ojciec Arthura Nelville Chamberlaina (1869-1940), premiera Wielkiej Brytanii w latach 1937-40.	
44	Chaplin, Henry 1840-1923	bratanek Edwarda Ellice (l.p. 60)	
45	Childers, Hugh Culling Eardley 1827-1896		
46	Churchill, Randolph Henry Spencer 1849-1895	trzeci syn Johna Winstona Spendera Churchilla, 7 th D Marlborough (l.p. 47) i lady Frances Vane, córki 3 rd M Londonderry, przyrodniego brata Roberta Stewarta, Vt Castlereagh (l.p. 195) szwagier Edwarda Marjoribanks, 2 nd Ld Tweedmouth (l.p. 135) ojciec Winstona Churchilla dwukrotnego premiera Wielkiej Brytanii (1940-5, 1951-5)	
47	Churchill, John Winston Spencer 1822-1883	ojciec Randolpha Henrygo Spencera Churchilla (l.p. 46) teść Edwarda Marjoribanks, 2 nd Ld Tweedmouth (l.p. 135)	-ożenił się z lady Frances Anne Emily Vane, córką 3 rd M Londonderry, przyrodniego brata Roberta Stewarta, 2 nd M Londonderry (l.p. 195) -jego córka, lady Fanny Octavia Louise Spencer-Churchill, wyszła za mąż za Edwarda Marjoribanks, 2 nd Ld Tweedmouth (l.p. 135)
48	Clinton, Henry Pelham Fiennes Pelham 1811-1864		
49	Copley, John Singleton 1772-1863		
50	Cornwallis, Charles 1738-1805		-ożenił się z Elizabeth Townshend, której dziadek ze strony matki był szwagrem sir Roberta Walpolea.
51	Corry, Henry Thomas Lowry 1803-1873		

52	Cross, Richard Assheton 1823-1914			
53	Dilke, sir Charles Wentworth 1843-1911			
54	Disraeli, Benjamin 1804-1881			
55	Dodson, John George 1825-1897			
56	Dundas, Henry 1742-1811	ojciec Roberta Saunders Dundas (l.p. 57), stanowił wraz z żoną, rodzinę zastępczą dla George'a Hamiltona Gordona, 4 th E Aberdeen (l.p. 78)		
57	Dundas, Robert Saunders 1771-1851	syn Henryego Dundas (l.p. 56)		
58	Eden, George 1784-1849	syn Williama Eden, 1 st Ld Auckland (l.p. 59) spokrewniony z sir Gilbertem Elliot (l.p. 61) szwagier Nicholasa Vassittart, 1 st Ld Bexley (l.p. 204) szwagier Roberta Hobart, 4 th D Buckinghamshire (l.p. 105)	-jego siostra Catharina Izabella Eden wyszła za mąż za Nicholasa Vassittart, 1 st Ld Bexley (l.p. 204)	
59	Eden, William 1744-1814	ojciec George'a Eden, 1 st E Auckland (l.p. 58) teść Nicholasa Vassittart, 1 st Ld Bexley (l.p. 204) teść Roberta Hobart, 4 th E Buckinghamshire (l.p. 105)	-ożenił się z Eleanor Elliot, krewną Gilberta Elliota, 2 nd E Minto (l.p. 61) -jego córka Catharine Isabella Eden wyszła za mąż za Nicholasa Vassittart, 1 st Ld Bexley (l.p. 204) -jego córka Eleanor Agnes Eden wyszła za mąż Roberta Hobart, 4 th E Buckin- ghamshire (l.p. 105)	
60	Elice, Edward 1781-1863	szwagier Charlesa Grey'a, 2 nd E Greya (l.p. 88)	ożenił się z lady Hannah Althea, córką 1 st E Grey'a i siostrą Charlesa Grey'a, 2 nd E Grey'a (l.p. 88)	
61	Elliot, Gilbert (Murray Kynyn- mound) 1782-1859	teść lorda Johna Russella (l.p. 173) spokrewniony z Williamem Edenem, 1 st Ld Aucklandem (l.p. 59) teść lorda Johna Russella (l.p. 173)	-jego córka lady Frances Anna Maria Elliot-Murray-Kynynmound, wyszła za mąż za lorda Johna Russella (l.p. 173)	
62	Erskine, sir James St Clair- 1762-1837	siostrzeniec Aleksandra Wedderburn, 1 st E Rosslyn (l.p. 209)		
63	Erskine, Thomas 1750-1823			

64	Estcourt, Thomas Henry Sutton Sotherton 1801-1876		
65	Fane, John 1759-1841	teść Johna Williama Ponsonby, 4 th E Bessborough (l.p. 163)	-jego córka lady Mary Fane wyszła za mąż za Johna Williama Ponsonby, 4 th E Bessborough (l.p. 163) -jego syn John Fane, 11 th E Westmorland, ożenił się z lady Priscillą Anne Wellesey, córką Williama Wellesey-Pole'a, 3 rd E Mornington, (l.p. 212)
66	Fitzgerald, William Vesey 1783-1843		
67	Fitzwilliam, William Wentworth 1748-1833		-ożenił się z lady Charlotte Ponsonby, córką Williama Ponsonby, 2 nd E Bessborough, córką Johna Williama Ponsonby, 4 th E Bessborough (l.p. 163)
68	Forster, William Edward 1818-1886		
69	Fortescue, Chichester Samuel 1823-1898		
70	Fowler, Henry Hartley 1830-1911		
71	Fox, Charles James 1749-1806	syn lady Caroline Lennox, córki 2 nd D Richmond stryj Henry'ego Richarda Vassall Foxa (l.p. 72) bratanek Charlesa Lennox, 3 rd D Richmond (l.p. 123)	
72	Fox, Henry Richard Vassall 1773-1840	bratanek Charlesa James Fox (l.p. 71)	
73	Gathorne, Gathorne-Hardy 1814-1906		-jego córka lady Margaret Evelyn Gathorne-Hardy wyszła za mąż za George'a Joachim Goschena, 2 nd Vt Goschen, syna George'a Joachima Goschena, 1 st Vt Goschen (l.p. 79)
74	Gibson, Edward 1837-1913		
75	Gibson, Thomas Milner 1806-1884		
76	Giffard, Hardinge Stanley 1823-1921		
77	Gladstone, William Ewart 1809-1898		
78	Gordon, George Hamilton 1784-1860		
79	Goschen, George Joachim 1831-1907		

80	Goulburn, Henry 1784-1856			
81	Graham, James 1755-1836			
82	Graham, sir James Robert George 1792-1861			
83	Grant, Charles 1778-1866			
84	Grenville, Richard Plantagenet Campbell Temple 1823-1889	syn Richarda Plantagenet Temple Nugent Brydges Chandos Grenville (l.p. 85)		
85	Grenville, Richard Plantagenet Temple Nugent Brydges Chandos 1797-1861	ojciec Richarda Plantagenet Campbell Temple Grenville (l.p. 84)		
86	Grenville, Thomas 1755-1846	syn George'a Grenville, premiera Wielkiej Brytanii w latach 1763-5 brat Williama Wyndham Grenville (l.p. 87) wuj George'a Wyndham (l.p. 218) kuzyn Williama Pitta (l.p. 160)		
87	Grenville, William Wyndham 1759-1834	syn George'a Grenville, premiera Wielkiej Brytanii w latach 1763-5 brat Thomasa Grenville (l.p. 86) kuzyn Williama Pitta (l.p. 160)		
88	Grey, Charles 1764-1845	ojciec sir Henry George Grey (l.p. 89) wuj sir George'a Grey (l.p. 90) teść Charlesa Wood, 1 st Vt Halifax (l.p. 216) teść Johna George'a Lambtona, 1 st E Durham (l.p. 120)	-jego córka Mary Grey wyszła za mąż za sir Charlesa Wood, 1 st Vt Halifax (l.p. 216) -jego córka Louisa Elizabeth Grey wyszła za mąż za Johna George'a Lambtona, 1 st E Durham (l.p. 120) -jego syn Francis Richard Grey ożenił się z Elizabeth Dorothy Howard, córką Geor- ge'a Howard, 6 th E Carlisle (l.p. 108)	
89	Grey, sir Henry George 1802-1894	najstarszy syn Charlesa Grey'a, 2 nd Earl Grey (l.p. 88)		
90	Grey, sir George 1799-1882	bratanek Charlesa Grey'a (l.p. 88) szwagier Francis Thornhill Baringa, 1 st Ld Northbrook (l.p. 11)		

91	Hamilton, lord George Francis 1845-1927			
92	Hamilton, Thomas 1780-1858			
93	Hanbury, Robert William 1845-1903			
94	Hanover, William Henry 1765-1837			
95	Harcourt, sir William Vernon George 1827-1904			-ożenił się Marią Theresą Lister, siostrzenicą George'a Williama Fredericka Villiers, 4 th E Clarendon (l.p. 206)
96	Hardinge, sir Henry 1785-1856	szwagier Roberta Stewarta, 2 nd M Londonderry (l.p. 195) i Edwarda Law, 1 st E Ellenborough (l.p. 122)		-ożenił się z lady Emily Jane Stewart, córką Roberta Stewarta, 1 st M Londonderry, przyrodnią siostrą Roberta Stewarta, 2 nd M Londonderry (l.p. 195)
97	Harris, James Howard 1807-1889			
98	Hastings, Francis Rawdon 1752-1826			
99	Hely-Hutchinson, Richard John 1823-1866			
100	Henley, Joseph Warner 1793-1883			
101	Herbert, Henry Howard Molyneux 1831-1890			-ożenił się z Elizabeth Catherine Howard, której ojciec spokrewniony był z rodziną sir Roberta Walpole
102	Herbert, Sidney 1810-1861			-jego córka Hon. Constance Gladys Herbert wyszła za mąż za Fredericka Olivera Robinson, syna George'a Fredericka Samuela Robinsona, 1 st M Ripon (l.p. 170)
103	Herries, John Charles 1778-1855			
104	Herschell, Farrer 1837-1899			
105	Hobart, Robert 1760-1816	szwagier George'a Edena, 1 st E Auckland (l.p. 58) teść Fredericka Johna Robinsona, 1 st E Ripon (l.p. 169)		-ożenił się z Eleanor Agness Eden, siostrą George'a Edena, 1 st E Auckland (l.p. 58) -jego córka Sarah Albina Hobart wyszła za mąż za Fredericka Johna Robinsona, 1 st E Ripon (l.p. 169)
106	Hobhouse, sir John Cam 1786-1896			

107	Holland, sir Henry Thurstan 1825-1914			
108	Howard, George 1773-1848	ojciec George'a Williama Frederick Howarda, 7 th E Carlisle (l.p. 109) teść Williama Cavendish, 7 th D Devonshire, ojca Spencer Campton Cavendish, 8 th D Devonshire (l.p. 38)	-jego córka, lady Blanche Georgina Howard, poślubiła Williama Cavendisha, 7 th Duke Devonshire, ojca Spencer Compton Cavendish, 8 th D Devonshire (l.p. 38) -jego córka Elizabeth Dorothy Howard wyszła za mąż za Francis Richarda Grey'a, syna Charlesa Grey'a 2 nd E Grey (l.p. 88) -jego siostra lady Elizabeth Howard wyszła za mąż za ojca lorda Johna Jamesa Manners, 7 th D Rutland (l.p. 134) -ożenił się z lady Georgią Dorothy Cavendish, córką 5 th D Devonshire, krewną 8 th D Devonshire (l.p. 38)	
109	Howard, George William Frederick 1802-1864	syn Georga Howarda, 6 th E Carlisle (l.p. 108)		
110	Hunt, George Ward 1825-1877			
111	Huskisson, William 1770-1830			
112	James, Henry 1828-1911			
113	Jenkinson, Charles 1729- 1808	ojciec Roberta Banks Jenkinson (l.p. 114)		
114	Jenkinson, Robert Banks 1770-1828	syn Charlisa Jenkinson (l.p. 113)		
115	Jervis, John 1735-1823			
116	Kerr, Schomberg Henry 1833-1900	zięć Waltera Francis Scott, 5 th D Buccleuch (l.p. 179)	-ożenił się z lady Victorią Alexandrą Scott, córką Waltera Francis Scotta, 5 th D Buccleuch (l.p. 179)	
117	Knatchbull, sir Edward 1781-1849			
118	Labouchere, Henry 1798-1869	szwagier Francis Thornhill Baringa, 1 st Ld Northbrooka (l.p. 11) szwagier George'a Williama Fredericka Howarda, 7 th E Carlisle (l.p. 109)	-ożenił się z Frances Baring, siostrą Francis Thornhill Baring (l.p. 11) i ciotką Williama Bingham Baring (l.p.13) -ożenił się z lady Mary Matildą Georgią Howard, córką George'a Howarda, 6 th E Carlisle (l.p. 108), siostrą George'a Williama Fredericka Howarda, 7 th E Carlisle (l.p. 109)	
119	Lamb, Henry 1779-1848	szwagier Johna Williama Ponsonby, 4 th E Bessborough (l.p. 163) szwagier Henry'ego Johna Temple, 3 rd Vt Palmerston (l.p. 198)	-ożenił się z lady Caroline Ponsonby, siostrą Johna Williama Ponsonby, 4 th E Bessborough (l.p. 163) -jego przyrodnia siostra Emily Mary Lamb wyszła za mąż za Henry'ego Johna Temple, 3 rd Vt Palmerston (l.p. 198)	

120	Lambton, John George 1792-1840	teść Jamesa Bruce, 8 th E Elgina (l.p. 27) zięć Charlesa Grey, 2 nd E Grey'a (l.p. 88) szwagier sir Charlesa Wooda, 1 st Vt Halifax (l.p. 216)	-ożenił się z Louisa Elizabeth Grey, córką Charlesa Grey'a, 2 nd E Grey'a (l.p. 88) -jego córka Mary Lousie Lambton poślubiła Jamesa Bruce, 8 th E Elgina (l.p. 27)
121	Law, Edward 1750-1818	ojciec Edwarda Law, 1 st E Ellenborough (l.p. 122)	
122	Law, Edward 1790-1871	syn Edwarda Law, 1 st Ld Ellenborough (l.p. 121) szwagier lorda Castlereagh, 2 nd M Londonderry (l.p. 195)	-ożenił się z lady Octavią Stewart, córką Roberta Stewart, 1 st M Londonderry, przyrodnią siostrą lorda Castlereagh, 2 nd M Londonderry (l.p. 195)
123	Lennox, Charles 1735-1806	brat dziadka Charlesa Gordon-Lennox, 5 th D Richmond (l.p. 124) wuj Charlesa Jamesa Focha (l.p. 71)	
124	Lennox, Charles Gordon- 1791-1860	spokrewniony z Charlesem Lennox 3 rd D Richmond (l.p. 123) ojciec Charlesa Henry'ego Gordon-Lennox, 6 th D Richmond (l.p. 125) zięć sir Henry'ego Williama Pageta, 1 st M Anglesey (l.p. 145)	-ożenił się z lady Caroline Elizabeth Paget, córką sir Henry'ego Williama Pageta, 1 st M Anglesey (l.p. 145)
125	Lennox, Charles Henry Gordon- don- 1818-1903	syn Charlesa Gordon-Lennox, 5 th D Richmond (l.p. 124)	-jego syn, sir Charles Henry Gordon-Lennox, 7 th D Richmond, ożenił się z córką Charlesa Philipa Yorke, 4 th E Hardwicke (l.p. 221)
126	Leveson-Gower, lord Granville 1773-1846	ojciec George'a Granville Leveson-Gower (l.p. 127) szwagier Dudley'a Rydler, 1 st E Harrowby (l.p. 174)	-jego przyrodnia siostra lady Margaret Leveson-Gower wyszła za mąż za Fredericka Howard, 5 th E Carlisle, ojca George'a Howarda, 6 th E Carlisle (l.p. 108) -jego siostra Susan Leveson-Gower, wyszła za mąż za Dudleya Rydler, 1 st E Harrowby (l.p. 174)
127	Leveson-Gower Granville George 1815-1891	syn lorda Granville Leveson-Gower (l.p. 126) i Harriet Elizabeth Cavendish, córki 5 th D Devonshire, spokrewnionej z Spencerem Compton Cavendish, 8 th D Devonshire (l.p. 38)	
128	Lewis, sir George Cornwall 1806-1863		
129	Long, Walter Hume 1854-1924		
130	Lowe, Robert 1811-1892		
131	Lowther, William 1787-1872	siostrzeniec Johna Fane, 10 th E Westmorland (l.p. 65)	

132	Lytton, Edward George Earle Bulwer- 1803-1873			
133	Macaulay, Thomas Babington 1800-1859			
134	Manners, lord John James Robert 1818-1906	wnuk 5 th E Carlisle , siostrzeniec George'a Howarda 6 th E Carlisle (l.p. 108)	-jego ojciec, John Henry Manners, 5 th D Rutland. ożenił się z lady Elizabeth Howard, siostrą George'a Howarda, 6 th E Carlisle (l.p. 108)	
135	Marjoribanks, Edward 1849-1909	zięć sir Johna Winstona-Churchill, 7 th D Marlborough (l.p. 47) szwagier sir Matthew White Ridley'a, 1 st Vt Ridley (l.p. 167)	-ożenił się z lady Fancy Octavią Louise Spencer-Churchill, córką sir Johna Winstona-Churchill, 7 th D Marlborough (l.p. 47) -jego siostra Hon Mary Georgina Marjoribanks wyszła za mąż za sir Matthew White Ridley'a, 1 st Vt Ridley (l.p. 167)	
136	Matthews, Henry 1826-1913			
137	Maule, Fox 1801-1874	kuzyn sir James Andrew Broun Ramsay, 10 th E Dalhousie (l.p. 166)		
138	Middleton, Charles 1726-1813			
139	Molesworth, sir William 1810-1855			
140	Morley, John 1838-1923			
141	Mundella, Anthony John 1825-1897			
142	Murray, David 1727-1796			
143	Murray, sir George 1772-1846	szwagier Henry'ego Williama Paget, 1 st M Anglesey (l.p. 145)	-ożenił się z lady Louisa Erskine, siostrą Henry'ego Williama Paget, 1 st M Anglesey (l.p. 145)	
144	Northcote, sir Stafford Henry 1818-1887			
145	Paget, sir Henry William 1768-1854	szwagier sir George'a Murray'a (l.p. 143) teść Charlesa Gordon-Lennox, 5 th D Richmond (l.p. 124)	-ożenił się z lady Charlotte Cadogan, córką pradiadka 1 st E Cadogan (l.p. 30) -jego siostra lady Louisa Erskine wyszła za mąż za sir George'a Murray'a (l.p. 143) -jego córka lady Caroline Elizabeth Paget wyszła za mąż za Charlesa Gordon-Lennox, 5 th D Richmond (l.p. 124)	
146	Pakington, sir John Somerset 1799-1880			

147	Palmer, sir Roundell 1812-1895	ojciec Williama Waldegrave Palmer (l.p. 148)	
148	Palmer, William Waldegrave 1859-1942	syn sir Roundella Palmer, (l.p. 147) zięć Roberta Arthura Talbot Gascoyne-Cecil, 3 rd M Salisbury (l.p. 42)	-ożenił się z lady Beatrix Maud, córką Roberta Arthura Talbot Gascoyne-Cecil, 3 rd M Salisbury (l.p. 42)
149	Peel, Jonathan 1799-1879	brat sir Roberta Peela, 2 nd Bt (l.p. 150)	
150	Peel, sir Robert 1788-1850	brat Jonathana Peela (l.p. 149) szwagier Charlesa Gordon-Lennox, 5 th D Richmond (l.p. 124)	-brat sir Roberta Peela, Laurence, ożenił się z lady Jane Lennox, siostrą 5 th D Richmond (l.p. 124)
151	Pelham, Thomas 1756-1826		
152	Pepys, Charles Christopher 1781-1851		
153	Perceval, Spencer 1762-1812	dziadek Spencera Horatio Walpole'a (l.p. 207)	-jego córka Margaret Perceval wyszła za mąż za Thomasa Walpole'a, ojca Spencera Horatio Walpole'a (l.p. 207)
154	Percy, sir Algernon 1792-1865	kuzyn Algernona George'a Percy, 6 th D Northumberland (l.p. 155)	
155	Percy, Algernon George 1810-1899	kuzyn sir Algernona Percy, 4 th D Northumberland (l.p. 154)	
156	Petty-Fitzmaurice, Henry Charles Keith 1845-1927	wnuk sir Henry'ego Petty-Fitzmaurice, 3 rd M Lansdowne (l.p. 157) praprawnuk Williama Petty Fitzmaurice, 1 st E Shelburne, premiera Wielkiej Brytanii w latach 1782-3	-jego córka, lady Evelyn Emily, wyszła za mąż za Victora Christiana Williama Cavendisha, bratanka Spencera Comptona Cavendisha, 8 th D Devonshire (l.p. 38)
157	Petty-Fitzmaurice, sir Henry 1780-1863	syn Williama Petty Fitzmaurice, 1 st E Shelburne, premiera Wielkiej Brytanii w latach 1782-3 dziadek Henry'ego Charles Keith Petty-Fitzmaurice, 5 th M Lansdowne (l.p. 156)	
158	Phipps, sir Constantine Henry 1797-1863		
159	Phipps, sir Henry 1755-1831		

160	Pitt, William 1759-1806	młodszy syn 1 st E Chatham, brat sir Johna Pitt, 2 nd E Chatham (l.p. 161) kuzyn Williama Wyndhama Grenville'a (l.p. 87)	
161	Pitt, sir John 1756-1835	syn 1 st E Chatham, brat Williama Pitt (l.p. 160)	
162	Plant, Joseph 1787-1847		
163	Ponsonby, John William 1781-1847	zięć Johna Fane, 10 th E Westmorland (l.p. 65) szwagier Henry'ego Lamb, 2 nd Vt Melbourne (l.p. 119)	-ożenił się z lady Marią Fane, córką 10 th E Westmorland (l.p. 65)
164	Pratt, Jeffreys John 1759-1840		
165	Primrose, Archibald Philip 1847-1929		-jego syn Neil James Primrose ożenił się z Victorią Alice Stanley, wnuczką Fredericka Arthura Stanley'a, 16 E Derby (l.p. 193)
166	Ramsay, sir James Andrew Broun 1812-1860	kuzyn Foxa Maule, 11 th E Dalhousie (l.p. 137)	
167	Ridley, sir Matthew White 1842-1904	szwagier Edwarda Marjoribanks, 2 nd Ld Tweedmouth (l.p. 135)	-ożenił się z Hon. Mary Georginą Marjoribanks, siostrą Edwarda Marjoribanks, 2 nd Ld Tweedmouth (l.p. 135)
168	Ritchie, Charles Thomson 1838-1906		
169	Robinson, Frederick John 1782-1859	ojciec George'a Fredericka Samuela Robinsona, 3 rd E de Grey Ripon (l.p. 170) brat Thomasa Philipa Robinsona (l.p. 171) zięć Roberta Hobarta, 4 th E Buckinghamshire (l.p. 105)	-ożenił się z lady Sarah Albiną Hobart, córką Roberta Hobarta, 4 th E Buckinghamshire (l.p. 105)
170	Robinson, George Frederick Samuel 1827-1909	syn Fredericka Johna Robinson, premiera Goderich (l.p. 169) i córki Roberta Hobarta, 4 th E Buckinghamshire (l.p. 105) bratanek Thomasa Philipa Robinson, 2 nd E de Grey (l.p. 171)	-jego syn Frederick Oliver ożenił się z lady Constance Herbert, córką Sidneya Herberta, 1 st Ld Herbert of Lea (l.p. 102)
171	Robinson, Thomas Philip 1781-1859	brat Fredericka Johna Robinsona, 1 st E Ripon (l.p. 169) wuj George'a Fredericka Samuela Robinsona, 3 rd E de Grey (l.p. 170)	
172	Roife, Robert Monsey 1790-1868		
173	Russell, lord John 1792-1878	zięć Gilberta Elliot, 2 nd E Minto (l.p. 61)	-ożenił się z Frances Anną Elliot-Murray-Kynynmound, córką Gilberta Elliot (l.p. 61)

174	Ryder, Dudley 1762-1847	brat Richarda Dudley (l.p. 177) szwagier lorda Leveson-Gower Granville'a, 1 st E Granville (l.p. 126)	-ożenił się z lady Susan Leveson-Gower, siostrą lorda Granville'a, 1 st E Granville's (l.p. 126) -jego córka Georgina Elizabeth wyszła za mąż za Johna Stuart-Wortley-Mackenziego, syna Jamesa Archibalda Stuart-Wortley-Mackenziego (l.p. 196)
175	Ryder, Dudley 1798-1882	najstarszy syn Dudley'a Ryder, 1 st E Harrowby (l.p. 174)	
176	Ryder, Dudley Francis Stuart 1831-1900	drugi syn Dudley'a Ryder, 2 nd E Harrowby (l.p. 175)	
177	Ryder, Richard 1766-1832	brat Dudley'a Ryder, 1 st E Harrowby (l.p. 174)	
178	Scott, John 1751-1838		
179	Scott, Walter Francis 1806-1884	teść Henry'ego Schomberga Kerr, 9 th M Lothian (l.p. 116)	-jego córka lady Victoria Alexandra Scott, wyszła za mąż za Henry'ego Schomberga Kerra, 9 th M Lothian (l.p. 116)
180	Seymour, Edward Adolphus Seymour 1804-1885		
181	Shaw-Lefevre, George John 1831-1928		
182	Smith, Robert Vernon 1800-1873		
183	Smith, William Henry 1825-1891		
184	Somerset, lord Granville Charles Henry 1792-1848		
185	Spencer, George John 1758-1834	ojciec Johna Charlesa Spencer, 3 rd E Spencer (l.p. 186)	-jego najstarsza siostra, lady Georgina, wyszła za mąż za 5 th D Devonshire, dalszego krewnego Spencera Compton Cavendish, 8 th D Devonshire (l.p. 38)
186	Spencer, John Charles 1782-1845	najstarszy syn George'a Johna Spencer, 2 nd E Spencer (l.p. 185) stryj Johna Poyntz Spencer, 5 th E Spencer (l.p. 187)	
187	Spencer, John Poyntz 1835-1910	bratanek Johna Charlesa Spencer, 3 rd E Spencer (l.p. 186)	
188	Spring-Rice, Thomas 1790-1866		

189	Stanhope, Edward 1840-1893			
190	Stanley, Edward George Geoffrey Smith 1799-1869	ojciec Edwarda Henry'ego Stanley, 15 th E Derby (l.p. 191)		
191	Stanley, Edward Henry 1826-1893	najstarszy syn Edwarda George'a Geoffrey'a Smitha Stanley, 14 th E Derby (l.p. 190) brat Fredericka Arthura Stanley, 16 th E Derby (l.p. 193) ojczym Roberta Arthura Tabolla Cecil, 3 rd M Salisbury (l.p. 42)	-ożenił się z lady Mary Catherine Sackville-West, wdową po sir Jamesie Brownlow Gascoyne-Cecil, 2 nd M Salisbury (l.p. 41)	
192	Stanley, Edward John 1802-1869		-jego córka Katherina Louisa Stanley wyszła za mąż za Johna Russell, Vt Amberrily, syna Johna Russella, 1 st E Russell (l.p. 173)	
193	Stanley, Frederick Arthur 1841-1908	drugi syn Edwarda George'a Geoffrey'a Smitha Stanley, 14 th E Derby (l.p. 190) brat Edwarda Henry'ego Stanley, 15 th E Derby (l.p. 191) zięć George'a Williama Villers, 4 th E Clarendon (l.p. 206)	-ożenił się z lady Constance Villiers, córką George'a Williama Villers, 4 th E Clarendon (l.p. 206)	
194	Stanfeld, sir James 1820-1898			
195	Stewart, Robert 1769-1822	szwagier Johna Winstona Churchilla, 7 th D Marlborough (l.p. 47) szwagier sir Henry'ego Hardinge, 1 st Vt Hardinge of Lahore (l.p. 96)		
196	Stuart-Wortley-Mackenzie, James Archibald 1776-1845	szwagier Dudleya Ryder, 2 nd E Harrowby (l.p. 175)	-jego syn John Stuart-Wortley-Mackenzie, 2 nd Vt Wharmcliffe, ożenił się z Georginą Elizabeth Ryder, córką Dudley'a Ryder, 1 st E Harrowby (l.p. 174), siostrą Dudleya Ryder, 2 nd E Harrowby (l.p. 175)	
197	Sudgen, Edward Burtenshaw 1781-1875			
198	Temple, Henry John 1784-1865	szwagier Henry'ego Lamb, 2 nd Vt Melbourne (l.p. 119)	-ożenił się z Emily Mary Lamb, przyrodnią siostrą Henry'ego Lamb, 2 nd Vt Melbourne (l.p. 119)	
199	Thesiger, sir Frederick 1794-1878			
200	Thomson, Charles Edward Poulett 1799-1841			
201	Tieney, George 1761-1830			

202	Trench, Richard le Poer 1767-1837			
203	Trevelyan, sir George Otto 1838-1928			
204	Vansittart, Nicholas 1766-1851	szwagier George'a Eden, 1 st E Auckland (l.p. 58) kuzyn Henry'ego Addington (l.p. 3)		-ożenił się z Catheriną Isabellą Eden, siostrą Georga Edena, 1 st E Auckland (l.p. 58)
205	Villiers, Charles Pelham 1802-1898	brat George'a William Frederick Villiers, 4 th E Clarendon (l.p. 206)		
206	Villiers, George William Frederick 1800-1870	brat Charlesa Pelhama Villiers (l.p. 205) teść Fredericka Arthura Stanley, 16 th E Derby (l.p. 193)		-jego córka lady Constance Villiers wyszła za mąż za Fredericka Arthura Stanleya, 16 th E Derby (l.p. 193)
207	Walpole, Spencer Horatio 1806-1898	praprawnuk brata sir Roberta Walpole wnuk Spencera Percevala, premiera Wielkiej Brytanii (l.p. 153)		-jego matką była lady Margaret córka Spencera Percevala, premiera Wielkiej Brytanii (l.p. 153)
208	Ward, John William 1781-1833			
209	Wedderburn, Alexander 1733-1805			
210	Wellesley, Arthur 1769-1852	brat Richarda Coleya Wellesley, 2 nd E Morningtona (l.p. 211) i Williama Wellesley-Pole'a, 3 rd E Morningtona (l.p. 212) szwagier Jamesa Gascoyne-Cecila, 2 nd M Salisbury		-jego brat sir Henry Wellesley ożenił się z lady Georgią Cecil, siostrą Jamesa Gascoyne-Cecila, 2 nd M Salisbury (l.p. 41)
211	Wellesley, Richard Colley 1760-1842	brat Arthura Wellesley'a, 1 st Duke Wellington (l.p. 210) i Williama Wellesley-Pole'a, 3 rd E Mornington (l.p. 212) szwagier Jamesa Gascoyne-Cecila, 2 nd M Salisbury (l.p. 41)		-jego córka lady Anne wyszła za mąż za lorda Williama Cavendish-Bentick, syna Williama Cavendish Bentick, 3 rd D Portland (l.p. 39) -jego brat sir Henry Wellesley ożenił się z lady Georgią Cecil, siostrą Jamesa Gascoyne-Cecila, 2 nd M Salisbury (l.p. 41)
212	Wellesley-Pole, William 1763-1845	brat Arthura Wellesley'a, 1 st D Wellington (l.p. 210) i Richarda Coley Wellesley'a, 2 nd E Mornington (l.p. 211) szwagier Jamesa Gascoyne-Cecila, 2 nd M Salisbury (l.p. 41)		-jego córka lady Priscilla Anne wyszła za mąż za 1 th E Westmorland, syna Johna Fane'a, 10 th E Westmorland (l.p. 65) -jego brat sir Henry Wellesley ożenił się z lady Georgią Cecil, siostrą Jamesa Gascoyne-Cecila, 2 nd M Salisbury (l.p. 41)
213	Wilde, sir Thomas 1782-1855			

214	Windham, William 1750-1810			
215	Wodehouse, John 1826-1902			
216	Wood, sir Charles 1800-1885	zięć Charlesa Grey'a, 2 nd E Grey (l.p. 88) szwagier Johna George'a Lambton, 1 st E Durham (l.p. 120)	-ożenił się z Mary Grey, córką Charlesa Grey'a, 2 nd E Grey (l.p. 88)	
217	Wood, William Page 1801-1881			
218	Wyndham, George 1863-1913			
219	Wynn, Charles Watkin Williams 1775-1850	wnuk George'a Grenville'a, premiera Wielkiej Brytanii w latach 1763-5 siostrzeniec Thomasa Grenville'a (l.p. 86) i Williama Grenville (l.p. 87)		
220	Yorke, Charles Philip 1764-1834	kuzyn Charlesa Philipa Yorke, 4 th E Hardicke (l.p. 221)		
221	Yorke, Charles Philip 1799-1873	kuzyn Charlesa Philipa Yorke (l.p. 220)		

Aneks V

L.p.	Nazwisko, imię, data urodzenia	Tytuły arystokratyczne: data dziedziczenia / przyznania	Wykształcenie	Posady gabinetowe	Majątek w chwili śmierci / inne uwagi
1	Abercromby, James 1776-1858	1 st Ld Dunfermline (1839 UK)	Edinburgh High School Christ Church Coll., Oxford Lincoln's Inn	1834 minister mennicy	£20,180 17s. 6d., posiadłość w Wiltshire £6950 4s. 6d., pozostały majątek £5,281 2s. 10d.
2	Acland, sir Arthur Herbert Dyke 1847-1926	13 th Bt (1919)	Rugby School Christ Church Coll., Oxford	1892-4 minister edukacji 1894-5 minister edukacji	£23,749 3s. 8d., pozostały majątek £175,800
3	Addington, Henry 1757-1844	1 st Vt Sidmouth (1805 UK)	Winchester Brasenose Coll., Oxford Lincoln's Inn	1801-4 pierwszy lord skarbu i kancierz skarbu 1804-6 lord prezydent Rady 1806 lord prywatnej pieczęci 1806-7 lord prezydent Rady 1812 lord prezydent Rady 1812-22 minister spraw wewnętrznych 1822-4 minister bez teki	brak informacji
4	Akers-Douglas, Aretas 1851-1926	1 st Vt Chilston (1911 UK)	Eton University Coll., Oxford Inner Temple Bar	1895-1902 pierwszy komisarz pracy	£21,841 17s. 6d., posiadłość ziemiska wraz z £111,162 6s. 1d.
5	Amherst, Jefferey 1717-1797	1 st Ld Amherst (1776 GB) 1 st Ld of Holmesdale (1776 GB) 1 st Ld Amherst of Montreal (1788 GB)	kariera wojskowa	1793-5 głównodowodzący wojsk	przybliżone dochody w 1760r. £3,100
6	Asquith, Herbert Henry 1852-1928	1 st E Oxford & Asquith (1925 UK)	City of London School Balliol Coll., Oxford Lincoln's Inn	1892-4 minister spraw wewnętrznych 1894-5 minister spraw wewnętrznych	£9,345 9s. 2d.
7	Baines, Matthew Tabolt 1799-1860	-----	Richmond Grammar School Trinity Coll., Cambridge	1855-8 kancierz Księstwa Lancaster	około £50,000

8	Balfour, Arthur James 1848-1930	1 st E Balfour & 1 st Vt Traprain (1922 UK)	Eton Trinity Coll., Cambridge	1886-7 sekretarz ds. Szkocji 1887-91 główny sekretarz ds. Irlandii 1891-2 pierwszy lord skarbu 1895-1902 pierwszy lord skarbu	£76.633 5s. 2d.
9	Balfour, Gerald William 1853-1945	2 nd E Balfour (1930 UK)	Eton Trinity Coll., Cambridge	1900-2 minister handlu	£23.369 15s. 5d.
10	Baring, Alexander 1774-1848	1 st Ld Ashburton (1835 UK)	wykształcenie prywatne	1834-5 minister handlu	posiadłość The Grange w Hampshire (wartość w 1817r. £136.000); inne posiadłości o szacunkowej wartości £1.000.000; dom Bath House na Piccadilly w Londynie
11	Baring, sir Francis Thornhill 1796-1866	3 rd Bt (1848) 1 st Ld Northbrook (1866 UK)	Winchester Christ Church Coll., Oxford Lincoln's Inn	1839-41 kancierz skarbu 1849-52 pierwszy lord admiralacji	około £16.000
12	Baring, Thomas George 1826-1904	4 th Bt (1866) 1 st E Northbrook (1876 UK)	wykształcenie prywatne Christ Church Coll., Oxford	1880-5 pierwszy lord admiralacji	£246.698 8s. 8d.
13	Baring, William Bingham 1799-1864	2 nd Ld Ashburton (1848 UK)	Oriel Coll., Oxford	1845-6 główny płatnik wojsk	około £180.000
14	Bathurst, Charles Bragge c1754-1831	-----	Winchester New Coll., Oxford	1812-23 kancierz Księstwa Lancaster 1821-2 minister kontroli	współwłaściciel posiadłości żony w Gloucestershire, od 1823r. do chwili śmierci utrzymywał się z renty rządowej
15	Bathurst, Henry 1762-1834	3 rd E Bathurst (1794 GB)	Eton Christ Church Coll., Oxford	1807-9 minister handlu 1809 minister spraw zagranicznych 1809-12 minister mennicy i handlu 1812 minister handlu 1812-27 minister wojny i kolonii 1828-30 lord prezydent Rady	posiadłość w Cirencester, dom w Londynie na Arlington St.
16	Beach, sir Michael Edward Hicks 1837-1916	9 th Bt (1854) 1 st Vt St Aldwyn (1906 UK) 1 st E St Aldwyn (1915 UK)	Eton Christ Church Coll., Oxford	1876-8 główny sekretarz ds. Irlandii 1878-80 minister kolonii 1885-6 kancierz skarbu 1886-7 sekretarz ds. Irlandii 1887-8 minister bez teki	£34.309 9s.4d.

						1888-92 1895-1902 1834	minister handlu kanclerz skarbu lord komisarz		brak informacji
17	Beckett, sir John 1775-1847	2 nd Bt (1826)			brak informacji				
18	Beresford, William Carr 1768-1854	1 st Ld Beresford (1814 UK) 1 st Vt Beresford (1823 UK)			Catterick Bridge School York School szkoła wojskowa w Strasburgu	1828-30 1852 1861-5	głównodowodzący zaopatrzeniem wojsk sekretarz wojny lord kanclerz	posiadłość w Beresford, Staffordshire; posiadłość Bedgebury Park, Kent około £3.000.000	
19	Bethell, Richard 1800-1873	1 st Ld Westbury (1861 UK)			Corsham School Wadham Coll., Oxford Middle Temple				
20	Bourke, Richard Southwell 1822-1872	grzechotnicowo lord Naas (1849-67) 6 th E Mayo (1867 I)			wykształcenie prywatne Trinity Coll., Dublin	1866-8 1868	główny sekretarz ds. Irlandii główny sekretarz ds. Irlandii	£5.000	
21	Bourne, William Sturges 1769-1845				Winchester Christ Church Coll., Oxford Lincoln's Inn	1827 1827-8	minister spraw wewnętrznych pierwszy zarządca lasów	około £60.000	
22	Bright, John 1811-1889				Quaker School	1868-71 1873-4 1880-2 1900-2	minister handlu kanclerz Księstwa Lancaster kanclerz Księstwa Lancaster minister wojny	£86.289 1s. 7d. £68.590	
23	Brodick, William St John Frenantle 1856-1942	9 th Vt Middleton (1907 I) 1 st E Middleton (1920 UK)			Eton Balliol Coll., Oxford				
24	Brougham, Henry Peter 1778-1868	1 st Ld Brougham & Vaux (1830 UK)			szkoła średnia w Edinburgh Edinburgh University	1830-4	lord kanclerz	około £2.000	
25	Bruce, Alexander Hugh 1849-1921	6 th Ld Balfour of Burleigh (1869 S)			Eton Oriel Coll., Oxford University Coll., Oxford	1895-1902	sekretarz Szkol	£49.308 11s. 2d.	
26	Bruce, Henry Austin 1815-1895	1 st Ld Aberdare (1873 UK)			St Omer School Swansea Grammar School Lincoln's Inn	1868-72 1873-4	minister spraw wewnętrznych lord prezydent Rady	£74.408 0s. 8d.	
27	Bruce, James 1811-1863	grzechotnicowo lord Bruce (1840-1) 8 th E Elgin & 12 th E Kincardine (1841 S)			Eton Christ Church Coll., Oxford	1859-60	główny zarządca poczty	£105.889 17s. 5.5d. posiadłości w Anglii i Szkocji; £12.599 6s. 6d.; £3.875 6s. 8d.; £727 4s.; £20.000; £7.300; £225.576 15s. 8d.; £13.515 6s 4d.; posia-	

							długość w Indiach; £ 1.1169 5s. 8.5d.; pozostałe ziemie; £612 10s.; £3.000 w akcjach
28	Bryce, James 1838-1922	1 st Vt Bryce (1914 UK)	Glasgow High School Belfast Academy Glasgow University Trinity Coll., Oxford Lincoln's Inn	1892-4 1894-5	kancelarz Księstwa Lancaster minister handlu	około £200.000	
29	Burgh, Ulick John de 1802-1874	14 th E Clanricarde (1808 I) 1 st M Clanricarde (1825 I) 1 st Ld Somerhill (1826 UK)	wykształcenie prywatne	1846-52 1858	główny zarządca poczty lord tajnej pieczęci	około £200.000	
30	Cadogan, George Henry 1840-1915	5 th E Cadogan (1873 GB)	Eton Christ Church Coll., Oxford	1887-92 1895-1902	lord tajnej pieczęci lord Namiestnik Irlandii	£354.207 0s. 8.	
31	Cairns, Hugh McCalmont 1819-1885	1 st Ld Cairns (1867 UK) 1 st E Cairns (1878 UK)	Belfast Academy Trinity Coll., Dublin Lincoln's Inn Middle Temple	1868 1874-80	lord kancelarz lord kancelarz	£148.168 14s.	
32	Campbell, John 1779-1861	1 st Ld Campbell (1841 UK)	Cupar Grammar School St Mary's Coll., St Andrews University Lincoln's Inn	1846-9 1859-61	kancelarz Księstwa Lancaster lord kancelarz	£120.000	
33	Campbell, George Douglas 1823-1900	grzechotnicowo markiz Lorne (1837-47) 8 th D Argyll (1847 S) 1 st D Argyll (1892 UK)	wykształcenie prywatne	1853-5 1855 1855-8 1859-65 1860 1865-6 1868-73 1880-1	lord tajnej pieczęci lord tajnej pieczęci główny zarządca poczty lord tajnej pieczęci główny zarządca poczty lord tajnej pieczęci minister ds. Indii lord tajnej pieczęci	£92.158 2s. 7d.	
34	Campbell-Bannerman, sir Henry 1836-1908	G.C.B (1895)	Glasgow High School Glasgow University Trinity Coll., Cambridge	1886 1892-4 1894-5	minister wojny minister wojny minister wojny	£54.908 10s. 6d.	
35	Canning, Charles John 1812-1862	2 nd Vt Canning (1837 UK) 1 st E Canning (1859 UK)	Prywatne szkół w Putney Eton Christ Church Coll., Oxford	1855	główny zarządca poczty	około £250.000	

36	Canning, George 1770-1827		Hyde Abbey, Winchester Eton Christ Church Coll., Oxford Lincoln's Inn	1807-9 1816-21 1822-7 1827	minister spraw zagranicznych minister kontroli minister spraw zagranicznych pierwszy lord skarbu i kanclerz skarbu	około £39,000
37	Cardwell, Edward 1813-1886	1 st Vt Cardwell (1874 UK)	Winchester Balliol Coll., Oxford Inner Temple	1859-60 1861-4 1864-6 1868-74	główny sekretarz ds. Irlandii kanclerz Księstwa Lancaster minister kolonii minister wojny	£55.431 19s. 2d.
38	Cavendish, Spencer Compton 1833-1908	grzechotńociowo markiz Hartington (1858-1891) 8 th D Devonshire (1891 E)	wyksztalcenie prywatne Trinity Coll., Cambridge	1866 1868-71 1871-4 1880-2 1882-5 1895-1902 1900-2	minister wojny główny zarządca poczty główny sekretarz ds. Irlandii minister ds. Indii minister wojny lord prezydent Rady minister edukacji	£1.164.960 14s. 9d.
39	Cavendish-Bentick, William 1738-1809	grzechotńociowo markiz Titchfield do 1762r. 3 rd D Portland (1762 GB)	Westminster Christ Church Coll., Oxford	1794-1801 1801 1801-4 1804-5 1805-6 1807-9 1809	minister spraw wewnętrznych minister spraw wewnętrznych lord prezydent Rady lord prezydent Rady minister bez teki pierwszy lord skarbu minister bez teki	pozostawił długi około £520.000 dochody około £17.000 rocznie
40	Cavendish-Bentick, William Henry 1768-1854	4 th D Portland (1809 GB)	kariera wojskowa	1827 1827 1827-8	lord tajnej pieczęci minister bez teki lord prezydent Rady	w chwili śmierci posiadał udziały w polisie na życie wartej £50.000, posiadał długość North Lynn przynosi- szącą £700 dochodu rocznie, i udziały w kon- trakcie wartości £6.600
41	Cecil, James Brownlow Wil- liam Gascoyne- 1791-1868	2 nd M Salisbury (1823 GB)	Eton Christ Church Coll., Oxford	1852 1858-9	lord tajnej pieczęci lord prezydent Rady	brak informacji

42	Cecil, Robert Arthur Talbot Gascoyne-1830-1903	grzechnościowo lord Robert Cecil do 1865r. grzechnościowo wicehrabia Cranborne (1865-1868) 3 rd M Salisbury (1868 GB)	Eton Christ Church Coll., Oxford	1866-7 minister ds. Indii 1874-8 minister ds. Indii 1878-80 minister spraw zagranicznych 1885-6 premier i minister spraw zagranicznych 1886-92 premier 1886-7 pierwszy lord skarbu 1887-92 minister spraw zagranicznych 1895-1902 premier 1895-1900 minister spraw zagranicznych 1900-2 lord tajnej pieczęci	£310.336 8s.
43	Chamberlain, Joseph 1836-1914	-----	Anglican school University College School	1880-5 minister handlu 1886 minister administracji lokalnej 1895-1902 minister kolonii	£126.019 1s 6d.
44	Chaplin, Henry 1840-1923	1 st Vt Chaplin (1916 UK)	Harrow Christ Church Coll., Oxford	1889-92 minister rolnictwa 1895-1900 minister administracji lokalnej	£4.886 17s 5d.
45	Childers, Hugh Culling Eardley 1827-1896	-----	Cheam Scool Wadham Coll., Oxford Trinity Coll., Cambridge	1868-71 pierwszy lord admiralicji 1872-3 kanclerz Księstwa Lancaster 1880-2 minister wojny 1882-5 kanclerz skarbu 1886 minister spraw wewnętrznych	£21.912 6s. 10d.
46	Churchill, Randolph Henry Spencer 1849-1895	grzechnościowo lord Churchill	Eton Merton Coll., Oxford	1885-6 minister ds. Indii 1886-7 kanclerz skarbu	£75.071 3s. 3d.
47	Churchill, John Winston Spencer 1822-1883	grzechnościowo markiz Blandorf do 1857r. 7 th D Marlborough (1857 E)	Eton Oriol Coll., Oxford	1867-8 lord prezydent Rady 1868 lord prezydent Rady	£146.660 13s. 10d.
48	Clinton, Henry Pelham Fienes Pelham 1811-1864	grzechnościowo hrabia Lincoln do 1851r. 5 th D Newcastle (1851 GB)	Eton Christ Church Coll., Oxford	1845 pierwszy zarządca lasów 1852-4 minister wojny i kolonii 1854-5 minister wojny 1859-64 minister kolonii	około £250.000
49	Copley, John Singleton 1772-1863	1 st Ld Lyndhurst (1827 UK)	Manor House, Chiswick Trinity Coll., Cambridge Lincol's Inn	1827 lord kanclerz 1827-8 lord kanclerz 1828-30 lord kanclerz	około £18.000

					1834 lord komisarz 1834-5 lord kanclerz 1841-6 lord kanclerz		
50	Cornwallis, Charles 1738-1805	grzecznościowo wicehrabia Brome do 1762r. 2 nd E Cornwallis (1762 GB) 1 st M Cornwallis (1792 GB)	Eton Clare Coll., Cambridge Akademia Wojskowa w Turynie		1795-1801 głównodowodzący zaopatrzeniem wojsk		brak informacji
51	Corry, Henry Thomas Lowry 1803-1873		Eton Christ Church Coll., Oxford		1867-8 pierwszy lord admiralicji 1868 pierwszy lord admiralicji		około £30.000
52	Cross, Richard Assheton 1823-1914	G.C.B. (1880) 1 st Vt Cross (1886 UK)	Rugby Trinity Coll., Cambridge Inner Temple		1874-80 minister spraw wewnętrznych 1885-6 minister spraw wewnętrznych 1886-92 minister ds. Indii 1895-1900 lord tajnej pieczęci		£91.617 6s. 4d.
53	Dilke, sir Charles Wentworth 1843-1911	2 nd Bt (1869)	Trinity Hall Coll., Cambridge		1882-5 minister administracji lokalnej		£130.878 8s.
54	Disraeli, Benjamin 1804-1881	1 st E Beaconsfield (1876 UK)	Higham Hall, Epping Forest		1852 kanclerz skarbu 1858-9 kanclerz skarbu 1866-8 kanclerz skarbu 1868 pierwszy lord skarbu 1874-8 lord tajnej pieczęci 1874-80 pierwszy lord skarbu 1876-8 lord tajnej pieczęci		£84.019 18s. 7d.
55	Dodson, John George 1825-1897	1 st Ld Monk-Bretton (1884 UK)	Eton Christ Church Coll., Oxford Lincoln's Inn		1880-2 minister administracji lokalnej 1882-4 kanclerz Księstwa Lancaster		£135.995 3s. 9d.
56	Dundas, Henry 1742-1811	1 st Vt Melville (1802 UK)	Edinburgh High School Edinburgh University		1793-1801 minister kontroli 1794-1801 minister wojny i kolonii 1794-1801 skarbnik marynarki wojennej 1804-5 pierwszy lord admiralicji		długi około £65.000
57	Dundas, Robert Saunders 1771-1851	2 nd Vt Melville (1811 UK)	Edinburgh High School Göttingen Univsity Edinburgh University Emmanuel Coll., Cambridge		1809-12 minister kontroli 1812 pierwszy lord administracji 1812-27 pierwszy lord admiralicji 1828 minister kontroli 1828-30 pierwszy lord admiralicji		brak informacji
58	Eden, George	2 nd Ld Auckland (1814 I)	Eton		1830-34 minister kontroli		£70.000

	1784-1849	1 st E Auckland (1839 UK)	Christ Church Coll., Oxford Lincoln's Inn	1834 minister handlu i mennicy 1834 pierwszy lord admiralicji 1834 pierwszy lord admiralicji 1835 pierwszy lord admiralicji 1846-9 pierwszy lord admiralicji	
59	Eden, William 1744-1814	1 st Ld Auckland (1789 I) 1 st Ld Auckland (1793 GB)	Durham School Eton Christ Church Coll., Oxford	1806-7 minister handlu	brak informacji
60	Ellice, Edward 1781-1863	-----	Winchester Marischal Coll., Aberdeen	1834 sekretarz wojny 1834 sekretarz wojny	około £160.000
61	Elliot, Gilbert (Murray Kynyn- mound) 1782-1859	2 nd E Minto (1814 UK)	Eton Edinburgh University St John's Coll., Cambridge	1835-41 pierwszy lord admiralicji 1846-52 lord tajnej pieczęci	£30.423 12s. 9d.; posiadłość w Szkocji £18.556 7s. 11d.; inna posiadłość w Anglii £11.867 4s. 10d.
62	Erskine, sir James St Clair- 1762-1837	2 nd E Rosslyn (1805 UK)	Eton szkoła średnia, Edinburgh kariera wojskowa	1829-30 lord tajnej pieczęci 1834 lord komisarz 1834-5 lord prezydent Rady	brak informacji
63	Erskine, Thomas 1750-1823	1 st Ld Erskine (1806 UK)	Trinity Coll., Cambridge	1806-7 lord kanclerz	testament do wglądu w PRO
64	Estcourt, Thomas Henry Sut- ton Sotherton 1801-1876	----	Harrow Oriol Coll., Cambridge	1858-9 minister spraw wewnętrznych	około £30.000
65	Fane, John 1759-1841	10 th E Westmorland (1774 E)	Westminster Charterhouse School Middle Temple Emmanuel Coll., Cambridge	1798-1801 lord tajnej pieczęci 1801-4 lord tajnej pieczęci 1804-6 lord tajnej pieczęci 1807-9 lord tajnej pieczęci 1809-12 lord tajnej pieczęci 1812-27 lord tajnej pieczęci	£61.500
66	Fitzgerald, William Vesey 1783-1843	2 nd Ld Fitzgerald & Veley (1832 I) 1 st Ld Vesey (1835 UK)	Christ Church Coll., Oxford	1828-30 minister handlu i skarbnik mary- narki wojennej 1841-3 minister kontroli	brak informacji
67	Fitzwilliam, William Wentworth 1748-1833	grzecznościowo wicehrabia Milton do 1756r.	Eton	1794 lord prezydent Rady 1806 lord prezydent Rady	brak informacji

		4 th E Fitzwilliam (1756 I) 2 nd E Fitzwilliam (1756 UK)			1806	minister bez teki	
68	Forster, William Edward 1818-1886	-----		Fishponds, Bristol Grove House, Tottenham	1870-4 1880-2	minister edukacji główny sekretarz ds. Irlandii	£81.574 2s. 11d.
69	Fortescue, Chichester Samuel 1823-1898	1 st Ld Carlingford (1874 UK) 2 nd Ld Clermont (1887 UK)		wykształcenie prywatne Christ Church Coll., Oxford	1868-71 1871-4 1881-5	główny sekretarz ds. Irlandii minister handlu lord tajnej pieczęci	£41.808 1s. 7d.
70	Fowler, Henry Hartley 1830-1911	1 st Vt Wolverhampton (1908 UK)		Woodhouse Grove School St Saviour's Grammar School, Southwark	1892-4 1894-5	minister administracji lokalnej minister ds. Indii	£93.967 14s.
71	Fox, Charles James 1749-1806	-----		Eton Hart Coll., Oxford	1806-7	minister spraw zagranicznych	długi około £10.000
72	Fox, Henry Richard Vassall 1773-1840	3 rd Ld Holland (1774 GB)		Eton Christ Church Coll., Oxford	1806-7 1930-4 1834 1835-40	lord tajnej pieczęci kanclerz Księstwa Lancaster kanclerz Księstwa Lancaster kanclerz Księstwa Lancaster	brak informacji
73	Gathorne, Gathorne-Hardy 1814-1906	1 st Vt Cranbrook (1878 UK) 1 st E Cranbrook (1892 UK)		Shrewsbury School Oriol Coll., Oxford	1866-7 1867-8 1874-8 1878-80 1885-6 1886-92	minister opieki społecznej minister spraw wewnętrznych minister wojny minister ds. Indii lord prezydent Rady lord prezydent Rady	£274.098 1s. 10d.
74	Gibson, Edward 1837-1913	1 st Ld Ashbourne (1885 UK)		Higham Hill School Trinity Coll., Dublin Irladzka Izba Adwokacka	1885-6 1886-92 1895-1902	lord kanclerz Irlandii lord kanclerz Irlandii lord kanclerz Irlandii	£44.329 2s. 1d.
75	Gibson, Thomas Milner 1806-1884	-----		Higham Hill School Charterhouse School Trinity Coll., Camb	1859 1859-65 1865-6	minister opieki społecznej minister handlu minister handlu	£32.619 0s. 6d.
76	Giffard, Hardinge Stanley 1823-1921	1 st Ld Halsbury (1885 UK) 1 st E Halsbury (1898 UK)		Merton Coll., Oxford Inner Temple	1885-6 1886-92 1895-1902	lord kanclerz lord kanclerz lord kanclerz	£25.009 11s. 6d.
77	Gladstone, William Ewart (1809-1898)	-----		Eton Christ Church Coll., Oxford	1843-5 1945-6 1852-5 1855	minister handlu minister wojny i kolonii kanclerz skarbu kanclerz skarbu	£59.506 17s 8d.

				1859-65 1865-6 1868-74 1873-4 1880-2 1880-5 1886 1892-4	kancierz skarbu kancierz skarbu pierwszy lord skarbu kancierz skarbu kancierz skarbu pierwszy lord skarbu pierwszy lord skarbu i lord tajnej pieczęci pierwszy lord skarbu i lord tajnej pieczęci	
78	Gordon, George Hamilton 1784-1860	grzechociowo lord Haddo (1791-1801) 4 th E Aberdeen (1801 S) 1 st Vt Gordon (1814 UK)	Harrow St John's Coll., Cambridge	1828-30 1834-35 1841-6 1852-5	kancierz Księstwa Lancaster i minister spraw zagranicznych minister wojny i kolonii minister spraw zagranicznych pierwszy lord skarbu	£90.212 2s. 8d.
79	Goschen, George Joachim 1831-1907	1 st Vt Goschen (1900 UK)	Rugby Oriel Coll., Oxford	1866 1868-71 1871-4 1887-92 1895-1900	kancierz Księstwa Lancaster minister opieki społecznej pierwszy lord admiralacji kancierz skarbu pierwszy lord admiralacji	£141.568 1s. 5d.
80	Goulburn, Henry 1784-1856	-----	Trinity Coll., Cambridge	1828-30 1834-5 1841-6	kancierz skarbu minister spraw wewnętrznych kancierz skarbu	brak informacji
81	Graham, James 1755-1836	3 rd D Montrose (1790 S)	Eton Trinity Coll., Cambridge	1804-6	minister handlu	brak informacji
82	Graham, sir James Robert George 1792-1861	2 nd Bt (1824)	Westminster Christ Church Coll., Oxford	1830-4 1841-6 1852-5 1855	pierwszy lord admiralacji minister spraw wewnętrznych pierwszy lord admiralacji pierwszy lord admiralacji	£35.000
83	Grant, Charles 1778-1866	1 st Ld Glenelg (1835 UK)	Magdalene Coll., Cambridge Lincoln's Inn	1827-8 1828 1830-4 1835-9	minister handlu i skarbnik marynarki wojennej minister handlu minister kontroli minister wojny i kontroli	około £5.000

84	Grenville, Richard Plantagenet Campbell Temple 1823-1889	grzecznościowo markiz Chandos (1839-1861) 3 rd D Buckingham & Chandos (1861 UK)	Eton Christ Church Coll., Oxford	1866-7 1867-8	lord prezydent Rady minister kolonii	£115.316 18s. 4d.
85	Grenville, Richard Plantagenet Temple Nugent Brydges Chandos 1797-1861	grzecznościowo markiz Chandos (1822-1839) 2 nd D Buckingham & Chandos (1839 UK)	Eton Oriol Coll., Oxford	1841-2	lord tajnej pieczęci	zbankrutował; pozostawił £200
86	Grenville, Thomas 1755-1846		Eton Christ Church Coll., Oxford	1806 1806-7	minister kontroli pierwszy lord admiralicji	brak informacji
87	Grenville, William Wyndham 1759-1834	1 st Ld Grenville (1790 GB)	East Hill School Eton Christ Church Coll., Oxford Lincoln's Inn	1891-1801 1806-7	minister spraw zagranicznych pierwszy lord skarbu	brak informacji
88	Grey, Charles 1764-1845	grzecznościowo wicehrabia Howick (1806-1807) 2 nd E Grey (1807 UK)	Eton Trinity Coll., Cambridge Middle Temple	1806 1806-7 1830-4	pierwszy lord admiralicji minister spraw zagranicznych pierwszy lord skarbu	brak informacji
89	Grey, sir Henry George 1802-1894	grzecznościowo wicehrabia Howick (1807-1845) 3 rd E Grey (1845 UK)	Trinity Coll., Cambridge	1835-9 1846-52	sekretarz wojny minister wojny i kolonii	£6.643 8s. 0d.
90	Grey, sir George 1799-1882	2 nd Bt (1828)	wykształcenie prywatne Oriol Coll., Oxford	1841 1846-52 1854-5 1855-8 1859-61 1861-5 1865-6	kancelarz Księstwa Lancaster minister spraw wewnętrznych minister kolonii minister spraw wewnętrznych kancelarz Księstwa Lancaster minister spraw wewnętrznych minister spraw wewnętrznych	£58.464 8s. 3d.
91	Hamilton, lord George Francis 1845-1927	grzecznościowo lord Hamilton	Harrow kariera wojskowa	1885-6 1886-92 1895-1902	pierwszy lord admiralicji pierwszy lord admiralicji minister ds. Indii	£53.568 15s. 5d.
92	Hamilton, Thomas 1780-1858	grzecznościowo lord Binning do 1827r.	Edinburgh University Christ Church Coll., Oxford	1841-6 1846	pierwszy lord admiralicji lord tajnej pieczęci	w 1843r. otrzymał od rządu £30.674 1s. 8d. za

		1 st Ld Melros (1827 UK) 9 th E Haddington (1828 S)				zrzeczenie się praw do dziedzicznego urzędu zarządcy Parku Holyrood, który przodkowie hrabie- go otrzymali w 1691r. £204.260 19s. 11d.
93	Hanbury, Robert William 1845-1903	-----	Rugby Corpus Christi Coll., Oxford	1900-2	minister rolnictwa	każde z jego ośmiorga dzieci odziedziczyło £2.000 i udział w polisie na życie wartej £40.000 £190.264 19s. 3d.
94	Hanover, William Henry 1765-1837	książę Clarence 1789-1830 Wilhelm IV Hanowerski 1830-37	kariera w marynarce wojennej	1827 1827-8 1828	pierwszy lord admiralicji pierwszy lord admiralicji pierwszy lord admiralicji	
95	Harcourt, sir William Vernon George 1827-1904	rycerz (1873)	Preston School Trinity Coll., Cambridge Lincoln's Inn	1880-5 1886 1892-4 1894-5 1841-4	minister spraw wewnętrznych kanclerz skarbu kanclerz skarbu kanclerz skarbu sekretarz wojny	
96	Hardinge, sir Henry 1785-1856	G.C.B. (1815) 1 st Vt Hardinge of Lahore (1846 UK)	kariera wojskowa Royal Military College, High Wy- combe			brak informacji
97	Harris, James Howard 1807-1889	grzecznościowo wicehrabia FitzHar- ris (1820-41) 3 rd E Malmesbury (1841 GB)	Eton Oriell Coll., Oxford	1852 1858-9 1866-8 1868 1874-6	minister spraw zagranicznych minister spraw zagranicznych lord tajnej pieczęci lord tajnej pieczęci lord tajnej pieczęci	£91.762 6d. 9d.
98	Hastings, Francis Rawdon 1754-1826	2 nd E Moira (1793 I) 1 st M Hastings (1817 UK)	Harrow University Coll., Oxford	1806-7	głównodowodzący zaopatrzeniem wojsk	szacowane dochody w 1793r. to około £18.000 rocznie; w 1807r. około £270.000 długów
99	Hely-Hutchinson, Richard John 1823-1866	4 th E Donoughmore (1851 I)	Harrow	1859	minister handlu	brak informacji
100	Henley, Joseph Warner 1793-1883	-----	Fulham School Magdalen Coll., Oxford	1852 1858-9	minister handlu minister handlu	£11.411 19s. 5d.
101	Herbert, Henry Howard Molyneux 1831-1890	grzecznościowo wicehrabia Porche- ster do 1849r. 4 th E Carnarvon (1849 GB)	Eton Christ Church Coll., Oxford	1866-7 1974-8 1885-6	minister kolonii minister kolonii lord Namiesnik Irlandii	£328.809 0s. 11d.

102	Herbert, Sidney 1810-1861	1 st Ld Herbert of Lea (1860 UK)	Harrow Oriel Coll., Oxford	1845-6 sekretarz wojny 1852-5 sekretarz wojny 1855 minister kolonii 1859-61 minister kolonii	£160.000
103	Herries, John Charles 1778-1855	-----	Cheam School Leipzig University	1827-8 kanclerz skarbu 1828-30 minister mennicy 1830 minister handlu 1834-5 sekretarz wojny 1852 minister kontroli	<i>pierwsza pensja urzędni- cza w 1798r £100 rocz- nie; posada głównego komisarza w1811r. £2000 rocznie</i>
104	Herschell, Farrer 1837-1899	1 st Ld Herschell (1886 UK)	University Coll., Oxford Lincoln's Inn	1886 lord kanclerz 1892-4 lord kanclerz 1894-5 lord kanclerz	£153.136 10s. 5d.
105	Hobart, Robert 1760-1816	4 th Ld Hobart (1798 GB) – <i>writ of acceleration</i> 4 th E Buckinghamshire (1804 GB)	Westminster Strasbourg Military Academy	1801-4 minister wojny i kolonii 1805 kanclerz Księstwa Lancaster 1812-16 minister kontroli	<i>brak informacji</i>
106	Hobhouse, sir John Cam 1786-1896	2 nd Bt (1831) 1 st Ld Broughton (1851UK)	Westminster Trinity Coll., Cambridge	1834 pierwszy zarządca lasów 1835-41 minister kontroli 1846-52 minister kontroli	około £250.000
107	Holland, sir Henry Thurstian 1825-1914	2 nd Bt (1873) 1 st Ld Knutsford (1888 UK) 1 st Vt Knutsford (1895 UK)	Harrow, Durham University Trinity Coll., Cambridge Inner Temple	1887-92 minister kolonii	£112.217
108	Howard, George 1773-1848	grzechotnicowo (1825-1825) 6 th E Carlisle (1825 E)	Eton Christ Church Coll., Oxford	1827 lord tajnej pieczęci 1827-8 lord tajnej pieczęci 1830-4 minister bez teki 1834 lord tajnej pieczęci	<i>brak informacji</i>
109	Howard, George William Fre- derick 1802-1864	grzechotnicowo (1825-1848) 7 th E Carlisle (1848 E)	Eton Christ Church Coll., Oxford Inner Temple	1839-41 główny sekretarz ds. Irlandii 1846-52 główny zarządca lasów 1850-2 kanclerz Księstwa Lancaster	około £160.000
110	Hunt, George Ward 1825-1877	-----	Eton Christ Church Coll., Oxford Inner Temple	1868 kanclerz skarbu 1874-7 pierwszy lord admiralacji	około £16.000
111	Huskisson, William 1770-1830	-----	prywatne wykształcenie w Paryżu	1823-7 minister handlu i skarbnik marynarki wojennej 1827 minister handlu i skarbnik marynarki wojennej 1827-8 minister wojny i kolonii	<i>brak informacji</i>

112	James, Henry 1828-1911	1 st Ld James of Hereford (1895 UK)	Cheltenham School Middle Temple	1828 1895-1902	minister wojny i kolonii kanclerz Księstwa Lancaster	£177.001 8s. 5d.
113	Jenkinson, Charles 1729- 1808	1 st Ld Hawkesbury (1786 GB) 1 st E Liverpool (1796 GB)	Charterhouse School University Coll., Oxford	1786-1801 1801-3 1801-4 1804	minister handlu i kanclerz Księstwa Lancaster kanclerz Księstwa Lancaster minister handlu minister handlu	brak informacji
114	Jenkinson, Robert Banks 1770-1828	grzecznościowo lord Hawkesbury (1796-1808) 2 nd E Liverpool (1808 GB)	Charterhouse School Christ Church Coll., Oxford	1801-4 1804-6 1807-9 1809-12 1812-27	minister spraw zagranicznych minister spraw wewnętrznych minister spraw wewnętrznych minister wojny i kolonii pierwszy lord skarbu	około £120.000
115	Jervis, John 1735-1823	1 st E St Vincent & Ld Jervis (1797 GB) 1 st Vt St Vincent (1801 UK)	Grammar School, Burton-on Trent Revd Samuel Swinden's Academy, Greenwich	1801-4	pierwszy lord admiralacji	około £29.700
116	Kerr, Schomberg Henry 1833-1900	9 th M Lothian (1870 S)	Trinity Coll, Glenalmond New Coll., Oxford	1887-92	sekretarz ds. Szkocji	£84.531 9s., inne posiadłości: £3.533 i £88.000
117	Knatchbull, sir Edward 1781-1849	9 th Bt (1819)	Winchester Christ Church Coll., Oxford Lincoln's Inn	1834-5 1841-5	główny płatnik sił zbrojnych główny płatnik sił zbrojnych	brak informacji
118	Labouchere, Henry 1798-1896	1 st Ld Taunton (1859 UK)	Winchester Christ Church Coll., Oxford Lincoln's Inn	1839-41 1846-7 1847-52 1855-8	minister handlu główny sekretarz ds. Irlandii minister handlu minister kolonii	około £140.000
119	Lamb, Henry 1779-1848	2 nd Vt Melbourne (1828 I) 2 nd Vt Melbourne (1828 UK)	Eton Trinity Coll., Cambridge Lincoln's Inn	1830-4 1834 1835-41	minister spraw wewnętrznych pierwszy lord skarbu pierwszy lord skarbu	około £35.000; oraz posiadłość wartą £200; przynoszącą w Derbyshire £19.000 dochodu rocznie
120	Lambton, John George 1792-1840	1 st Vt Lambton (1832 UK) 1 st E Durham (1833 UK)	Eton kariera wojskowa	1830-3	lord tajnej pieczęci	£250.000
121	Law, Edward 1750-1818	1 st Ld Ellenborough (1802 UK)	Charterhouse School Peterhouse Coll., Cambridge Lincoln's Inn	1806-7	naczelný sędzia ławy królewskiej	brak informacji

122	Law, Edward 1790-1871	2 nd Ld Ellenborough (1818 UK) 1 st E Ellenborough & Vt Southam (1844 UK)	Eton St John's Coll., Cambridge	1828-9 lord tajnej pieczęci 1828-30 minister kontroli 1834 lord komisarz 1834-5 minister kontroli 1841 minister kontroli 1858 minister kontroli	około £60.000
123	Lennox, Charles 1735-1806	grzecznościowo hrabia March do 1750r. 3 rd D Lennox (S) & Richmond (1750 E)	Westminster University of Leiden	1784-5 głównodowodzący zaopatrzeniem wojsk	dochód w 1799r. £28.550; odsprzedał rządowi prawa do złóż węgla za £728.333; w chwili śmierci: długi około £180.000
124	Lennox, Charles Gordon- 1791-1860	grzecznościowo lord March 5 th D Richmond (1819 E)	Westminster kariera wojskowa	1830-4 główny zarządca Poczty	około £120.000
125	Lennox, Charles Henry Gor- don- 1818-1903	grzecznościowo hrabia March 1819- 1860 6 th D Richmond (1860 E) 1 st D Gordon (1876 UK)	Westminster Christ Church Coll., Oxford	1867-8 minister handlu 1874-80 lord prezydent Rady 1885 minister handlu 1885-6 sekretarz Szkocji	£353.573 9s. 6d.
126	Leveson-Gower, lord Granville 1773-1846	grzecznościowo lord Gower (1786- 1815) 1 st Vt Granville (1815 UK) 1 st E Granville & Ld Leveson (1833 UK)	Christ Church Coll., Oxford	1809 sekretarz wojny	około £160.000
127	Leveson-Gower Granville George 1815-1891	grzecznościowo lord Leveson (1833- 1846) 2 nd E Granville (1846 UK)	Eton Christ Church Coll., Oxford	1851-2 minister spraw zagranicznych i główny skarbnik marynarki wojennej 1852-4 lord prezydent Rady 1854-5 kancierz Księstwa Lancaster 1855-8 lord prezydent Rady 1859-65 lord prezydent Rady 1865-6 lord prezydent Rady 1868-70 minister kolonii 1870-4 minister spraw zagranicznych 1880-5 minister spraw zagranicznych 1886 minister kolonii	£33.283 2s. 0d.
128	Lewis, sir George Cornewall 1806-1863	2 nd Bt (1855)	Eton Christ Church Coll., Oxford	1855-8 kancierz skarbu 1859-61 minister spraw wewnętrznych	około £20.000

129	Long, Walter Hume 1854-1924	1 st Vt Long (1921 UK)	Harrow Christ Church Coll., Oxford	1861-3 minister wojny 1895-1900 minister rolnictwa 1900-2 minister administracji lokalnej	£103.990 2s. 11d.
130	Lowe, Robert 1811-1892	1 st Vt Sherbrooke (1880 UK)	Winchester University Coll., Oxford Lincoln's Inn	1868-73 kanclerz skarbu 1873-4 minister spraw wewnętrznych	£15.768 8s.9d.
131	Lowther, William 1787-1872	2 nd Ld Lowther (1841 UK) 2 nd E Lonsdale (1844 UK)	Harrow Trinity Coll., Cambridge	1852 lord prezydent Rady	około £700.000
132	Lytton, Edward George Earle Bulwer- 1803-1873	1 st Bt (1838) 1 st Ld Lytton (1866 UK)	Trinity Coll., Cambridge	1858-9 minister kolonii	około £70.000
133	Macaulay, Thomas Babington 1800-1859	1 st Ld Macaulay (1857 UK)	Trinity Coll., Cambridge Lincoln's Inn	1839-41 sekretarz wojny 1846-48 główny skarbnik	około £70.000
134	Manners, lord John James Robert 1818-1906	grzecznościowo lord Manners (1818-1888) 7 th D Rutland (1888 E) 1 st Ld Roos (1896 UK)	Eton Trinity Coll., Cambridge	1852 pierwszy komisarz pracy 1858-9 pierwszy komisarz pracy 1866-8 pierwszy komisarz pracy 1874-80 główny zarządca poczty 1885-6 główny zarządca poczty 1886-92 kanclerz Księstwa Lancaster	£99.749 2s. 7d.
135	Marjoribanks, Edward 1849-1909	2 nd Ld Tweedmouth (1894 UK)	Harrow Christ Church Coll., Oxford Inner Temple	1894-5 lord tajnej pieczęci i kanclerz Księstwa Lancaster	£204.975 18s.
136	Matthews, Henry 1826-1913	1 st Vt Llandaff (1895 UK)	Sorbonne, Paris University Coll., London Lincoln's Inn	1886-92 minister spraw wewnętrznych	£259.749 2s. 7d
137	Maule, Fox 1801-1874	2 nd Ld Panmure (1852 UK) 11 th E Dalhousie (1860 S)	Chartershouse School Edinburgh University kariera wojskowa	1851 sekretarz wojny 1852 minister kontroli 1855-8 minister wojny	brak informacji
138	Middleton, Charles 1726-1813	1 st Ld Barham (1805 UK)	kariera w marynarce wojennej	1805-6 pierwszy lord admiralacji	brak informacji
139	Molesworth, sir William 1810-1855	8 th Bt (1823)	St John's Coll., Cambridge Trinity Coll., Cambridge Edinburgh University	1853-5 pierwszy komisarz pracy 1855 minister kolonii 1855-8 pierwszy komisarz pracy	brak informacji
140	Morley, John 1838-1923	1 st Vt Morley (1908 UK)	University College School, London Cheltenham Lincoln's Coll., Oxford	1886 główny sekretarz ds. Irlandii 1892-4 główny sekretarz ds. Irlandii i zarządca poczty 1894-5 główny sekretarz ds. Irlandii i	£59.765 19s. 9d.

					zarządca poczty		
141	Mundella, Anthony John 1825-1897	-----		St Nicholas School	1886 minister handlu 1892-4 minister handlu	£42.619 1s. 3d.	
142	Murray, David 1727-1796	7 th Vt Stormont (1748 S) 2 nd E Mansfield (1793 S)		Westminster Christ Church Coll., Oxford	1794-6 lord prezydent Rady	brak informacji	
143	Murray, sir George 1772-1846	K.C.B. (1813)		Edinburgh University kariera wojskowa	1828-30 minister wojny i kolonii 1834-5 głównodowodzący zaopatrzeniem wojsk	około £9.700	
144	Northcote, Sir Stafford Henry 1818-1887	8 th Bt (1851) 1 st E Idesleigh & Vt St Cyres (1885 UK)		Eton Balliol Coll., Oxford Inner Temple	1866-7 minister handlu 1867-8 sekretarz ds. Indii 1874-80 kanclerz skarbu 1885-6 lord skarbu 1886-7 minister spraw zagranicznych	£24.717 16s. 9d.	
145	Paget, sir Henry William 1768-1854	2 nd E Uxbridge (1812 GB) 1 st M Anglesey (1815 UK)		Westminster Christ Church Coll., Oxford	1827 głównodowodzący zaopatrzeniem wojsk 1827-8 głównodowodzący zaopatrzeniem wojsk 1828 głównodowodzący zaopatrzeniem wojsk	brak informacji	
146	Pakington, sir John Somerset 1799-1880	1 st Bt (1846) 1 st Ld Hampton (1874 UK)		Eton Oriell Coll., Oxford	1852 minister wojny i kolonii 1858-9 pierwszy lord admiralicji 1866-7 pierwszy lord admiralicji 1867-8 minister wojny	około £14.000	
147	Palmer, sir Roundell 1812-1895	1 st Ld Selborne (1872 UK) 1 st E Selborne (1882 UK)		Rugby Winchester Christ Church Coll., Oxford Trinity Coll., Cambridge Lincoln's Inn	1880-3 lord kanclerz 1880-5 lord kanclerz	£69.030 16s. 0d.	
148	Palmer, William Waldegrave 1859-1942	grzechociowice wicehrabia Wolmer (1882-95) 2 nd E Selborne (1895 UK)		Winchester University Coll., Oxford	1900-2 pierwszy lord admiralicji	£18.649 12s. 2d.	
149	Peel, Jonathan 1799-1879	-----		Rugby kariera wojskowa	1858-9 minister wojny 1866-7 minister wojny	około £40.000	

150	Peel, sir Robert 1788-1850	2 nd Bt (1830)	Harrow Christ Church Coll., Oxford Lincoln's Inn	1822-7 1828-30 1834-5 1841-6	minister spraw wewnętrznych minister spraw wewnętrznych pierwszy lord skarbu i kancelarz skarbu pierwszy lord skarbu	dochody około £40.000 rocznie z posiadłości wartej około £1.000.000
151	Pelham, Thomas 1756-1826	grzecznościowo lord Pelham do 1805r. 2 nd E Chichester (1805 UK)	Westminster Clare Hall, Cambridge	1801-3 1803-4	minister spraw wewnętrznych kancelarz Księstwa Lancaster	około £ 50.000
152	Pepys, Charles Christopher 1781-1851	1 st Ld Cottenham (1836) UK 3 rd Bt (1845) 1 st E Cottenham (1850 UK)	Harrow Trinity Coll., Cambridge Lincoln's Inn	1836-41 1846-50	lord kancelarz lord kancelarz	brak informacji
153	Perceval, Spencer 1762-1812	-----	Harrow Trinity Coll., Cambridge	1807-9 1809-12	kancelarz skarbu i kancelarz Księstwa Lancaster pierwszy lord skarbu, kancelarz skarbu i kancelarz Księstwa Lancaster	brak informacji
154	Percy, sir Algemon 1792-1865	1 st Ld Prudhoe (1816 UK) 4 th D Northumberland (1847 GB)	kariera w marynarce wojennej	1852	pierwszy lord admiralacji	około £500.000
155	Percy, Algemon George 1810-1899	grzecznościowo lord Lovaine (1830- 1865) grzecznościowo hrabia Percy (1865- 1867) 6 th D Northumberland (1867 GB)	Eton kariera wojskowa	1878-80	lord tajnej pieczęci	£96.833
156	Petty-Fitzmaurice, Henry Charles Keith 1845-1927	grzecznościowo wicehrabia Clan- mourice (1863-1866) 5 th M Lansdowne (1866 GB)	Eton Balliol Coll., Oxford	1895-1900 1900-2	minister wojny minister spraw zagranicznych	£1.044.613 5s. 11d.
157	Petty-Fitzmaurice, sir Henry 1780-1863	grzecznościowo lord Petty do 1809r. 3 rd M Lansdowne (1809 BG)	Westminster Edinburgh University Trinity Coll., Cambridge	1806-7 1827 1827 1827-8 1830-4 1834 1835-41 1846-52 1852-5 1855-8	kancelarz skarbu minister spraw wewnętrznych minister bez teki minister spraw wewnętrznych lord prezydent Rady lord prezydent Rady lord prezydent Rady lord prezydent Rady minister bez teki minister bez teki	około £350.000
158	Phipps, sir Constantine Henry	grzecznościowo wicehrabia Nor-	Harrow	1834	lord tajnej pieczęci	około £25.000

1797-1863	manby (1812-31) 2 nd E Mulgrave (1831 UK) 1 st M Normanby (1838 UK)	Trinity Coll., Cambridge	1839 minister wojny i kolonii 1839 minister spraw wewnętrznych	
159	Phipps, sir Henry 1755-1831	Eton Middle Temple kariera wojskowa	1804-5 kanclerz Księstwa Lancaster 1805-6 minister spraw zagranicznych 1807-9 pierwszy lord admiralacji 1809-10 pierwszy lord admiralacji 1810-12 głównodowodzący zaopatrzeniem wojsk 1812-19 głównodowodzący zaopatrzeniem wojsk 1820 minister bez teki	brak informacji
160	Pitt, William 1759-1806	Pembroke Hall, Cambridge Lincoln's Inn	1783-1801 pierwszy lord skarbu i kanclerz skarbu 1804-6 pierwszy lord skarbu i kanclerz skarbu	pozostawił po sobie długi pomimo dochodu szaco- wanego w latach 1784-92 na około £6.000 rocznie, a w 1792-1801 na około £10.000. Rząd przyznał rodzinie kwotę 40.000 funtów na ich spłatę
161	Pitt, Sir John 1756-1835	K.G. (1790) 2 nd E Chatham (1778 GB)	1788-1794 pierwszy lord admiralacji 1794-8 lord tajnej pieczęci 1796-1801 lord prezydent Rady 1801 lord prezydent Rady 1801-4 głównodowodzący zaopatrzeniem wojsk 1804-6 głównodowodzący zaopatrzeniem wojsk 1807-9 głównodowodzący zaopatrzeniem wojsk 1809-12 głównodowodzący zaopatrzeniem wojsk	brak informacji
162	Planta, Joseph 1787-1847	-----	1834 lord komisarz	brak informacji
163	Ponsonby, John William 1781-1847	Harrow Christ Church Coll., Oxford	1834 minister spraw wewnętrznych 1835-41 pierwszy zarządca lasów 1835-9 lord tajnej pieczęci	brak informacji

		4 th E Bessborough (1844 I)				
164	Pratt, Jeffreys John 1759-1840	grzechnościoro lord Camden od 1765r. 2 nd E Camden (1794 GB) 1 st M Camden (1812 UK)	Eton Trinity College, Cambridge Middle Temple	1798-1801 minister bez teki 1804-5 minister wojny i kolonii 1805-6 lord prezydent Rady 1807-9 lord prezydent Rady 1809-12 lord prezydent Rady 1812 minister bez teki 1812 minister bez teki 1885 lord tajnej pieczęci i pierwszy komisarz pracy 1886 minister spraw zagranicznych 1892-4 minister spraw zagranicznych 1894-5 premier i lord prezydent Rady	okolo £40.000 majątku osobistego i posiadłość w Kent	
165	Primrose, Archibald Philip 1847-1929	grzechnościoro lord Dalmer (1851-1868) 1 st Ld Rosebery (1828 UK) 5 th E Rosebery (1868 S)	Eton Christ Church Coll., Oxford		£1.396.577 4s. 11d.	
166	Ramsay, sir James Andrew Broun 1812-1860	2 nd Ld Dalhousie (1838 UK) 10 th E Dalhousie (1838 S) 1 st M Dalhousie (1849 UK)	Harrow Christ Church Coll., Oxford	1845-6 minister handlu	brak informacji	
167	Ridley, sir Matthew White 1842-1904	5 th Bt (1877) 1 st Vt Ridley (1900 UK)	Harrow Balliol Coll., Oxford Inner Temple	1895-1900 minister spraw wewnętrznych	£535.615 14s.	
168	Ritchie, Charles Thomson 1838-1906	1 st Ld Ritchie (1905 UK)	City of London School	1887-92 minister administracji lokalnej 1895-1900 minister handlu 1900-2 minister spraw wewnętrznych	£116.245 8s. 10d.	
169	Robinson, Frederick John 1782-1859	1 st Vt Goderich (1827 UK) 1 st E Ripon (1833 UK)	Harrow St John's Coll., Cambridge Lincoln's Inn	1818-23 minister handlu i skarbnik marynarki wojennej 1823-7 kanclerz skarbu 1827 minister wojny i kolonii 1827-8 pierwszy lord skarbu 1830-3 minister wojny i kolonii 1833-4 lord tajnej pieczęci 1841-3 minister handlu 1843-6 minister kontroli 1863-5 minister wojny 1865-6 minister wojny 1866 minister ds. Indii 1868-73 lord prezydent Rady	okolo £80.000	
170	Robinson, George Frederick Samuel 1827-1909	3 rd E de Grey (1859 UK) 2 nd E Ripon (1859 UK) 1 st M Ripon (1871 UK)	wykształcenie prywatne		£125.574 0s.8d.	

					1886 1892-4 1894-5	pierwszy lord admiralicji minister kolonii minister kolonii	
171	Robinson, Thomas Philip 1781-1859	3 rd Ld Grantham (1786 GB) 6 th Bt (1792) 2 nd E de Grey (1833 UK)	St John's Coll., Oxford		1834-5	pierwszy lord admiralicji	około £100.000
172	Rolfe, Robert Monsey 1790-1868	1 st Ld Cranworth (1850 UK)	Winchester Trinity Coll., Cambridge Lincoln's Inn		1852-5 1855-8 1865 1865-6	lord kanclerz lord kanclerz lord kanclerz	£40.000
173	Russell, lord John 1792-1878	grzechotniościowo lord Russell 1 st E Russell & 1 st Vt Amberley (1861 UK)	Westminster Edinburgh University		1831-4 1835-9 1839-41 1846-52 1852-3 1853-4 1854-5 1855 1859-65 1865-6	główny płatnik wojsk minister spraw wewnętrznych minister wojny i kolonii pierwszy lord skarbu minister spraw zagranicznych minister bez teki lord prezydent Rady minister kolonii minister spraw zagranicznych pierwszy lord skarbu	około £80.000
174	Ryder, Dudley 1762-1847	2 nd Ld Harrowby (1803 GB) 1 st E Harrowby & Vt Sandon (1809 UK)	Harrow St John's Coll., Cambridge		1804-5 1805-6 1809 1809-12 1812-27 1827	minister spraw zagranicznych kanclerz Księstwa Lancaster minister kontroli minister bez teki lord prezydent Rady lord prezydent Rady	około £60.000
175	Ryder, Dudley 1798-1882	grzechotniościowo wicehrabia Sandon (1809-1847) 2 nd E Harrowby (1847 UK)	Christ Church Coll., Oxford		1855 1855-8	kanclerz Księstwa Lancaster lord prywatnej pieczęci	£49.510 9s. 7d.
176	Ryder, Dudley Francis Stuart 1831-1900	grzechotniościowo wicehrabia Sandon (1847-1882) 3 rd E Harrowby (1882 UK)	Harrow Christ Church Coll., Oxford		1878-80 1885-6	minister handlu lord tajnej pieczęci	£183.848 1s. 2d.
177	Ryder, Richard 1766-1832	-----	Harrow St John's Coll., Cambridge Lincoln's Inn		1809-12	minister spraw wewnętrznych	brak informacji
178	Scott, John	1 st Ld Eldon (1799 GB)	University Coll., Oxford		1801-4	lord kanclerz	około £700.000

	1751-1838	1 st E Eldon & Vt Eucombe (1807 UK)	New Inn Hall, Oxford Middle Temple	1804-6 1807-9 1809-12 1812-27	lord kancierz lord kancierz lord kancierz lord kancierz	
179	Scott, Walter Francis 1806-1884	5 th D Buccleuch & 7 th D Queensberry (1819 S)	Eton St John's Coll., Oxford University Coll., Oxford	1842-6 1846	lord tajnej pieczęci lord prezydent Rady	brak informacji
180	Seymour, Edward Adolphus 1804-1885	grzecznościowo lord Seymour do 1855r. 12 th D Somerset (1855 E) 1 st E St Maur (1863 UK)	Eton Christ Chrch Coll., Oxford	1851-2 1859-65 1865-6	pierwszy komisarz pracy pierwszy lord admiralicji pierwszy lord admiralicji	£202.423 8s. 0d.
181	Shaw-Lefevre, George John 1831-1928	1 st Ld Eversley (1906 UK)	Eton Trinity Coll., Cambridge Inner Temple	1884-5 1892-4 1894-5	główny zarządca Poczty pierwszy komisarz pracy minister administracji lokalnej	£17.291 13s. 1d.
182	Smith, Robert Vernon 1800-1873	1 st Ld Lyveden (1859 UK)	Eton Christ Church Coll., Oxford Inner Temple	1855-8	minister kontroli	około £250.000
183	Smith, William Henry 1825-1891	-----	Travistock Grammar School praktyka w firmie ojca (News Agency)	1877-80 1885-6 1886 1886-7 1887-91	pierwszy lord admiralicji minister wojny główny sekretarz ds. Irlandii minister wojny pierwszy lord skarbu	£1.773.388 8s. 10d.
184	Somerset, lord Granville Charles Henry 1792-1848	grzecznościowo lord Granville	Christ Church Coll., Oxford	1844-6	kancierz Księstwa Lancaster	około £2.000
185	Spencer, George John 1758-1834	grzecznościowo wicehrabia Althorp (1765-1783) 2 nd E Spencer (1783 GB)	Harrow Trinity Coll., Cambridge	1794 1794-1801 1806-7	lord tajnej pieczęci pierwszy lord admiralicji minister spraw wewnętrznych	£95.791 10s. 6d.
186	Spencer, John Charles 1782-1845	grzecznościowo wicehrabia Althorp (1783-1834) 3 rd E Spencer (1834 GB)	Harrow Trinity Coll., Cambridge	1830-4 1834	kancierz skarbu kancierz skarbu	około £160.000; posiadłość ziemskie ponad 30.000 akrów w Northamptonshire, Warwickshire i Norfolk
187	Spencer, John Poyntz 1835-1910	grzecznościowo wicehrabia Althorp do 1857r.	Harrow Trinity Coll., Cambridge	1880-2 1882-4	lord prezydent Rady lord Namiesnik Irlandii	£642.454 10s. 2d.

		5 th E Spencer (1857 GB)			1886 1892-4 1894-5	lord prezydent Rady pierwszy lord admiralicji pierwszy lord admiralicji	
188	Spring-Rice, Thomas 1790-1866	1 st Ld Montague (1839 UK)		Trinity Coll., Cambridge	1834 1834 1835-9	minister wojny i kolonii minister wojny i kolonii kanclerz skarbu	około £16.000
189	Stanhope, Edward 1840-1893	----		Harrow Christ Church Coll., Oxford	1885 1885-6 1886-7 1887-92	minister edukacji minister handlu minister kolonii minister wojny	£51.878 18s. 5d.
190	Stanley, Edward George Geoffrey Smith 1799-1869	2 nd Ld Stanley of Bickerstaffe (1844 UK) 14 th E Derby (1851 E)		Eton Christ Church Coll., Oxford	1831-3 1833-4 1841-5 1852 1858-9 1866-8	sekretnarz ds. Irlandii minister wojny i kolonii minister wojny i kolonii pierwszy lord skarbu pierwszy lord skarbu pierwszy lord skarbu	około £250.000
191	Stanley, Edward Henry 1826-1893	grzechnościoowo lord Stanley (1851-69) 15 th E Derby (1869 E)		Rugby Trinity Coll., Cambridge	1858 1858-9 1866-8 1868 1874-8 1882-5	minister kolonii i kontroli minister ds. Indii minister spraw zagranicznych minister spraw zagranicznych minister spraw zagranicznych minister kolonii	£1.935.564 8s. 10d.
192	Stanley, Edward John 1802-1869	1 st Ld Eddisbury (1848 UK) 2 nd Ld Stanley of Alderley (1850 UK)		Eton Christ Church Coll., Oxford	1855-8 1860-5 1865-6	minister handlu główny zarządca Poczty główny zarządca Poczty	około £120.000
193	Stanley, Frederick Arthur 1841-1908	1 st Ld Stanley of Preston (1886 UK) 16 th E Derby (1893 E)		Eton kariera wojskowa	1878-80 1885-6 1886-8	minister wojny minister kolonii minister handlu	£917.349 17s. 8d.
194	Stansfeld, sir James 1820-1898	G.C.B (1895)		University Coll., London Inner Temple	1871-4 1886	minister opieki społecznej i administracji lokalnej minister administracji lokalnej	£89.176
195	Stewart, Robert 1769-1822	grzechnościoowo wicehrabia Castle- reagh (1796-1821) 2 nd M Londonderry (1821 I)		Royal School, Armagh St John's Coll., Cambridge	1802-4 1804-6 1805-6 1807-9 1812	minister kontroli minister kontroli minister wojny i kolonii minister wojny i kolonii minister spraw zagranicznych	£35.000

196	Stuart-Wortley-Mackenzie, James Archibald 1776-1845	1 st Ld Wharcliffe (1826 UK)	Charterhouse kariera wojskowa	1812-22 1834-5 1841-6	minister spraw zagranicznych lord tajnej pieczęci lord prezydent Rady	£8.394 17s. 9d.
197	Sudgen, Edward Burtenshaw 1781-1875	1 st Ld St Leonards (1852 UK)	wykształcenie prywatne Lincoln's Inn	1852	lord kanclerz	około £70.000
198	Temple, Henry John 1784-1865	3 rd Vt Palmerston (1802 I)	Harrow Edinburgh University St John's Coll., Cambridge	1809-12 1827 1827-8 1828-30 1830-4 1834 1835-41 1846-51 1852-5 1855-8 1859-65	sekretarz wojny sekretarz wojny sekretarz wojny sekretarz wojny minister spraw zagranicznych minister spraw zagranicznych minister spraw zagranicznych minister spraw wewnętrznych pierwszy lord skarbu pierwszy lord skarbu	około £120.000
199	Thesiger, sir Frederick 1794-1878	rycerz (1844) 1 st Ld Chelmsford (1858 UK)	Gosport Naval Academy Gray's Inn	1858-9 1866-8	lord kanclerz lord kanclerz	około £60.000
200	Thomson, Charles Edward Poulett 1799-1841	1 st Ld Sydenham (1840 UK)	wykształcenie prywatne	1834 1834 1835-9	minister handlu minister handlu minister handlu	brak informacji
201	Tierney, George 1761-1830	-----	Eton Peterhouse Coll., Cambridge Lincoln's Inn	1806 1827 1827-8	minister kontroli minister mennicy minister mennicy	około £2.000
202	Trench, Richard le Poer 1767-1837	2 nd E Clancarty (1805 I) 1 st Ld Trench (1815 UK) 1 st Vt Clancarty (1823 UK)	wykształcenie prawnicze Irish Bar	1812-8	minister handlu	brak informacji
203	Trevelyan, sir George Otto 1838-1928	2 nd Bt (1886)	Harrow Trinity Coll., Cambridge	1884-5 1886 1892-4 1894-5	kanclerz Księstwa Lancaster sekretarz ds. Szkocji sekretarz ds. Szkocji sekretarz ds. Szkocji	£556.933 17s. 11d.
204	Vansittart, Nicholas 1766-1851	1 st Ld Bexley (1823 UK)	Cheam School, Surrey Christ Church Coll., Oxford Lincoln's Inn	1812-23 1823-7 1827 1827-8	kanclerz skarbu kanclerz Księstwa Lancaster kanclerz Księstwa Lancaster kanclerz Księstwa Lancaster	brak informacji
205	Villiers, Charles Pelham	-----	East India Coll., Haileybury	1859-65	minister opieki społecznej	£355.337 17s. 4d.

	1802-1898		St John's Coll., Cambridge Lincoln's Inn	1865-6	minister opieki społecznej	
206	Villiers, George William Frederick 1800-1870	4 th E Clarendon (1838 GB)	St John's Coll., Cambridge	1840-1 1844-7 1853-5 1855-8 1864 1865 1865-6 1868-70	lord tajnej pieczęci i kancelarz Księstwa Lancaster minister handlu minister spraw zagranicznych minister spraw zagranicznych kancelarz Księstwa Lancaster minister spraw zagranicznych minister spraw zagranicznych minister spraw zagranicznych	około £250.000
207	Walpole, Spencer Horatio 1806-1898	-----	Eton Trinity Coll., Cambridge Lincoln's Inn	1852 1858 1866-7 1867-8 1868	minister spraw wewnętrznych minister spraw wewnętrznych minister spraw wewnętrznych minister bez teki minister bez teki	£38.664 13s. 4d.
208	Ward, John William 1781-1833	4 th Vt Dudley & Ward (1823 E) 1 st E Dudley (1827 UK)	Edinburgh University Oriol Coll., Oxford Corpus Christi Coll., Oxford	1827 1827-8 1828	minister spraw zagranicznych minister spraw zagranicznych minister spraw zagranicznych	około £350.000
209	Wedderburn, Alexander 1733-1805	1 st Ld Loughborough (1780 GB) 1 st E Rosslyn (1801 UK)	Dalkeith School, Edinburghshire Edinburgh University Inner Temple	1793-1801 1801	kancelarz skarbu kancelarz skarbu	brak informacji
210	Wellesley, Arthur 1769-1852	1 st Vt Wellington (1809 UK) 1 st E Wellington (1812 UK) 1 st M Wellington (1812 UK) 1 st D Wellington (1814 UK)	Eton Royal Military Academy, Angers, France	1818-27 1828-30 1834 1834-5 1841-6	głównodowodzący zaopatrzeniem wojsk pierwszy lord skarbu pierwszy lord skarbu minister spraw zagranicznych minister bez teki	w 1814r. parlament przyznał księciu £400.000 za zakup posiadłości w dowód wdzięczności za osiągnięcia wojskowe; książę wydał £263.000 na zakup posiadłości Stratfield Saye. Dochód roczny brutto z dzierżawy Stratfield Saye £16.873
211	Wellesley, Richard Colley 1760-1842	2 nd E Mornington (1781 I) 1 st Ld Wellesley (1797 GB) 1 st M Wellesley (1799 I)	Harrow Eton Christ Church Coll., Oxford	1809-12	minister spraw zagranicznych	nie pozostawił po sobie majątku; w 1837r. otrzymał od East India Company zapomogę w wysokości £2.000

212	Wellesley-Pole, William 1763-1845	1 st Ld Maryborough (1821 UK) 3 rd E Mornington (1842 I)	Eton kariera w marynarce wojennej St Paul's School, London	1814-23 1834	minister mennicy lord komisarz	brak informacji
213	Wilde, sir Thomas 1782-1855	rycerz (1840) 1 st Ld Trudo (1850 UK)	Inner Temple	1850-2	lord kanclerz	brak informacji
214	Windham, William 1750-1810	odmówił przyjęcia tytułu w 1806r.	Eton Glasgow University University Coll., Oxford	1794-1801 1806-7	sekretarz wojny minister wojny i kolonii	brak informacji
215	Wodehouse, John 1826-1902	3 rd Ld Wodehouse (1846 GB) 1 st E Kimberley (1866 UK)	Eton Christ Church Coll., Oxford	1868-70 1870-4 1880-2 1882 1882-5 1886 1892-4 1894-5	lord tajnej pieczęci minister kolonii kanclerz Księstwa Lancaster minister ds. Indii minister ds. Indii lord prezydent Rady i minister ds. Indii minister spraw zagranicznych	£253.313 12s. 6d.
216	Wood, sir Charles 1800-1885	3 rd Bt (1846) G.C.B. (1856) 1 st Vt Halifax (1866 UK)	Eton Oriel Coll., Oxford	1846-52 1852-5 1855-8 1859-65 1865-6 1870-4	kanclerz skarbu minister kontroli pierwszy lord admiralacji minister ds. Indii minister ds. Indii lord tajnej pieczęci	£55.478 7s. 0d.
217	Wood, William Page 1801-1881	1 st Ld Hatherley (1868 UK)	Winchester Eton Trinity Coll., Cambridge Lincoln's Inn	1868-71	lord kanclerz	£105.247 1s. 5d.
218	Wyndham, George 1863-1913		Eton Royal Military Academy, Sandhurst	1900-5	główny sekretarz ds. Irlandii	£205.584 3s. 8d.
219	Wynn, Charles Watkin Williams 1775-1850		Westminster Christ Church Coll., Oxford Lincoln's Inn	1822-7 1827 1827-8 1828	minister kontroli minister kontroli minister kontroli minister kontroli	£25.000
220	Yorke, Charles Philip 1764-1834		Harrow Lincoln's Inn St John's Coll, Cambridge Middle Temple	1801-3 1803-4 1810-12	sekretarz wojny minister spraw wewnętrznych pierwszy lord admiralacji	około £50.000
221	Yorke, Charles Philip 1799-1873	4 th E Hardwicke (1834 GB)	Harrow Royal Naval Coll., Portsmouth	1852 1858-9	główny zarządca Poczty lord tajnej pieczęci	około £120.000

Summary

The publication presents the issue of the British aristocracy, and more specifically, its role in political spheres in the nineteenth-century Britain. It bases on the author's own research done during the Ph.D. course. Due to the limited scope of the presented material, it does not discuss the subject of aristocracy at great length, with establishing all significant stages, trends and turning points in the development of this hereditary order. However, contrary to the standard treatment of this social group, which tends to operate within very narrow confines of a separate entity, the book aims at examining the British aristocracy in conjunction with the lesser nobility – baronets, knights and gentry. It assumes and underlines the oddity of the group among European nobilities. It characterises it as privileged, yet more commercially minded, more flexible in its dealing with the less privileged, relatively more open to newcomers. It identifies the membership structure of this hereditary order, its legal rights as well as the basic principles according to which it operated.

The book's primary concern though, besides defining aristocracy and presenting its elitist status in the kingdom, is to identify the most significant factors which determined its political position in governmental circles of the nineteenth-century Britain. It stresses all those aspects of the kingdom's statehood which enabled this social group to operate as a governing elite with a specific function in running the state. Furthermore, it underlines some crucial factors which allowed aristocracy to maintain a distinctive cohesive culture during the period, despite changes to the political system, social habits and the economic infrastructure of society. Finally, it presents a society where social and political elites functioned as interconnected spheres of prestige, power and influence for much of the time. The book can thus be seen both as a study of adaptation of the British ruling class to the new requirements but also as a study of society living in accordance with a set of precepts and understandings of the world more characteristic of the elite than new aspiring classes.

The part devoted to the political system of the nineteenth century Britain shows aristocracy as stout defenders of constitutional monarchy, interested in decreasing the crown's authority. Such a position exerted a profound impact on the developing political system in the kingdom. It enabled the elite to uphold and enlarge the powers of Parliament, at the same time though, to undermine the development of bureaucracy. Consequently, the slow realisation of democracy in Britain can be perceived as a result of aristocracy's powers of resistance to change as well as their inflexible political outlook. The dominant position in Parliament rendered this hereditary order a firm believer in representative institutions based on selection by birth and representation through lordship. This in turn it made aristocrats and other dependent lesser ranks the enemy of bureaucracy and professionalisation of the state's structures. Having monopolised Westminster and political offices in the executive, the ruling class members delayed the extension of the parliamentary franchise. Sharing a belief in the *noblesse oblige* ideal, they developed a capacity for complying with the inevitable. It became especially noticeable by the end of the century when they were forced to accept more political reforms.

On the other hand, the book can also be perceived as a critique of the British aristocracy. It illustrates the order as a group whose privileged status became inadequate especially in the last quarter the nineteenth century. The elite's coherence provided by their members' wealth, landedness and a narrow range of occupation stood in the way of a more dynamic development of the state. Their ability both to resist the crown and to withstand popular opposition may seem highly unusual, if not unique, however the very same factors resulted in a slow professionalisation of the British state. The aristocratic vision of the state seems to have represented a form of revitalised paternalism of the former centuries, which effectively marginalised the ascendant entrepreneurial ideal. The nineteenth century can thus be perceived as another variant of a traditional society, where the hereditary order modified the existing social and political institutions. These remained unchanged as long as the middle classes did not demand their share in their institutional structure

The research part of this book covers the years 1793-1902. The analysis of the ministerial class begins in the late eighteenth century and the later period of Pitt the Younger's administration. The way his government functioned exemplifies all the significant issues which help to define the major themes of the British society in the political field of the period, i.e. the political system, patronage and norms. The analysis ends at the beginning of the twentieth century with marquis Salisbury's prime-ministership, which symbolically signifies the end of dominant aristocratic involvement in running the British state.

Furthermore, the book's research data cover the whole ministerial class: 221 members holding posts in the British cabinets of the discussed period. They include information on ministers' aristocratic titles, social background, education, number of posts and wealth at death. Additionally, they present the governors' relationships due to marriage, which, in a way, helped strengthen the distinctiveness of the elite. Altogether, the collected information quantifies aristocrats' achievements in the field of executive power.

Indeed, the data seem to be a visible indicator of the cohesiveness and abilities which determined the British aristocracy's unique function as office holders in the nineteenth century. They illustrate the attributes of the group whose insistence on the old institutional arrangement has survived and is still reflected in the way the society is constructed in the present times.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Annual Register or a View of the History, Politics and Literature*, Otridge, Dodsley (eds.) London (1800-1902).
- Bagehot, W., *The English Constitution*, London, Nelson 1886.
- Bolingbroke H., *Letters on the Spirit of Patriotism*, London, Millar 1749.
- Brougham, H., *Political Philosophy of Aristocracy & Aristocratic Governments*, London, Bohn 1861.
- Burke's Genealogical and Heraldic History of the Peerage, Baronetage and Knightage, Privy Order and Order of Precedence*, 96 edn, P. Townend (ed.), London, Shaw Publishing, 1938.
- Burke's Genealogical and Heraldic History of the Peerage, Baronetage and Knightage, Privy Council and Order of Precedence*, 105 edn., Sir E. Burke (ed.) London, Burke's Peerage 1970.
- Burke's Peerage, Baronetage & Knightage*, 107 edn, Charles Mosley (ed.), Wilmington, 2003. Delaware, U.S.A, Burke's Peerage Genealogical Books 2003.
- Carlyle, T., *Past and Present*, London, Chapman and Hall 1845.
- The Cabinet Journal of Dudley Ryder, Viscount Sandon*, H. Howard, P. Gordon (eds.) London, London University Press 1974.
- The Constitutional History of England. A Course of Lectures Delivered by F.W. Maitland*, H. Fisher (ed.), Cambridge, Cambridge University Press 1919.
- Cook, C., B. Keith, *British Historical Fact, 1830-1900*, New York, St Martin's Press 1975.
- Cook, C., J. Stevenson, *British Historical Facts 1760-1830*, London, Macmillan 1980.
- Cook, C., J. Stevenson *British Historical Facts, 1688-1760*, London, Macmillan 1988.

- Cook, C., J. Stevenson, *The Longman Handbook of Modern British History 1714-1995*, Harlow, Longman, 1996.
- Cruise, W., *A Treatise on the Origin and Nature of Dignities or Titles of Honour*, London, Butterworth 1823.
- Greville, Ch.C.F., *Dziennik z czasów panowania króla Jerzego IV, króla Wilhelma IV i królowej Wiktorii*, przekł. M. Ronikier, Warszawa, Czytelnik 1974.
- Hayden J., H. Ockerby, *The Book of Dignities*, Lodon, Allen 1894.
- Konstytucje Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych, Belgii i Szwajcarii*, pod red. A. Burdy, M. Rybickiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1970.
- The Letters of Queen Victoria*, H. Bolitho, (ed.) New Haven, Yale University Press 1938.
- The Letters of Queen Victoria. A Selection from her Majesty's Correspondence between Years 1837-1861*, A.C. Benson, V. Esher (eds.) London, Murray, 1908.
- The Manual of Rank and Nobility or Key to the Peerage*, London, Saunders & Otley 1828.
- Namier, L., J. Brooke, *The House of Commons: 1754-1790*, London, HMSO 1964.
- The Peerage of the British Empire, as at Present Existing, Arranged and Printed from the Personal Communications of the Nobility by Edmund Lodge*, A.E. & M. Innes (eds.), London, Saunders & Otley 1843.
- Pine, L.G., *Tales of the British Aristocracy*, London, Burke Publishing 1956.
- The Real Property Statutes*, L. Shelford, (ed.), London, Sweet, Maxwell, Stevens & Haynes 1863.
- Russell, G.W.E., *Prime Ministers and Some Other. A Book of Reminiscences*, London, Fisher Unwin 1918.
- Sainty, J.C., *Peerage Creations 1649-1800. A Chronological List of Creations in the Peerage of England and Great Britain*, London, The Parliamentary History Trust 1998.
- Tedd, P., M. Clark (eds). *Portraits and Documents: later Nineteenth Century 1868-1919*, London, Hutchinson Educational 1969.
- Wade, J., *The Black Book, or Corruption Unmasked*, London, Fairburn 1820.
- Weber, M., *The Vocation Lectures*, D. Owen, T.B. Strong (eds.) Indianapolis, Hackett 2004.
- Whitehead, D., *The British Reformer's Advocate*, Edinburgh, Adam Black 1832.

Monografie i opracowania

- Adamson, J.W., *English Education 1789-1902*, Cambridge, Cambridge University Press 1964.
- Adelman, P., *Peel and Conservative Party 1830-1850*, Harlow, Pearson 1990.
- Adonis, A., S. Pollard, *A Class Act. The Myth of Britain's Classless Society*, London, Penguin Books 1998.
- Badeau, A., *Aristocracy in England*, New York, Harper 1886.
- Anson, W.R., *Law and Custom of the Constitution*, Vol. I, Oxford, Clarendon, 1909.
- Baker, J.H., *An Introduction to English Legal History*, Oxford, Oxford University Press 2002.
- Bateman, J. *The Great Landowners of Britain and Ireland*, Leicester: Leicester University Press 1883.
- Beckett, J.V., *Aristocracy in England, 1660-1914*, Oxford, Basil Blackwell 1989.
- Bédarida, F., *A Social History of England 1851-1990*, Routledge, London 1990.
- Bence-Jones, M., H. Montgomery-Massingberd, *The British Aristocracy*, London, Constable 1979.
- Bentley, M., *Politics Without Democracy, 1815-1914. Perception and Preoccupation in British Government*, Oxford, Blackwell 1999.
- Best, G., *Mid-Victorian Britain 1851-75*, London, Fontana Press 1990.
- Bigham, C., *The Prime Ministers of Britain, 1721-1921*, New York, Dutton 1922.
- Blake, R., 'Constitutional Monarchy' w: Butler, D., et al. (eds.) *The Law, Politics and the Constitution*, Oxford, Oxford University Press 1999, s. 19-31.
- Blake, R., *Disraeli*, London, Methuen 1969.
- Bloomfield, P., *Uncommon People: A Study of England's Elite*, London, Hamilton 1995.
- Bogdanor, V., *The Monarchy and the Constitution*, Oxford, Oxford University Press 1997.
- Bogdanor, V., *The New British Constitution*, Portland, Hart Publishing 2010.
- Bourne, J.M., *Patronage and Society in the 19-century England*, London, Arnold 1968.
- Boutmy, E., *Zarys psychologii politycznej narodu angielskiego w XIX wieku*, Lwów, Polskie Towarzystwo Naukowe 1906.
- Briggs, A., 'Sir Robert Peel' w: H. Van Thal, (ed.) *The Prime Ministers*, Vol. I, London, George & Unwin 1974, s. 171-84.
- Briggs, A., *The Age of Improvement*, Harlow, Pearson Education 2000.
- Brock, W.R., *Lord Liverpool and Liberal Toryism 1820-1827*, Cambridge, Cambridge University Press, 1941.

- Brougham, H., *The British Constitution: Its History, Structure and Working*, London, Griffin 1861.
- Brougham, H., *Political Philosophy. Of Democracy and Monarchy*, London, Chapman & Hall 1843.
- Brougham, H., *Political Philosophy of Aristocracy & Aristocratic Governments*, London, H.G. Bohn 1861.
- Bush, M.L., *The English Aristocracy. A Comparative Synthesis*, Manchester, Manchester University Press 1984.
- Bush, M.L., *Noble Privilege*, Manchester, Manchester University Press 1983.
- Bush, M., *The Cabinet and Policy Formation*, London, Longman 1984.
- Bulwer-Lytton, E.G., *England and the English*, London, Richard Butler 1833.
- Dundale, B.E.C., *Arthur James Balfour*, London, Hutchinson 1939.
- Cahill, K., *Who Owns Britain*, Edinburgh, Canongate 2001.
- Cannadine, D., *Aspects of Aristocracy. Grandeur and Decline in Modern Britain*, London, Penguin Books 1994.
- Cannadine, D., *Class in Britain*, London, Penguin 2000.
- Cannadine, D., 'The Context, Performance and Meaning of Ritual: The British Monarchy and the Invention of Tradition, c. 1820-1977', w: E. Hobsbawm, T. Ranger (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press 1996, s. 101-65.
- Cannadine, D., *The Decline and Fall of the British Aristocracy*, New Haven, Yale University Press 1990.
- Cannadine, D., *In Churchill's Shadow. Confronting the Past in Modern Britain*, Oxford, Oxford University Press 2003.
- Cannadine, D., *Lords and Landlords: The Aristocracy of the Towns, 1774-1964*, Leicester, Leicester University Press 1980.
- Cannadine, D., *Patricians, Power and Politics in Nineteenth-Century Towns*, Leicester, Leicester University Press 1982.
- Cannon, J., *Aristocratic Century: The Peerage of Eighteenth-Century England*, Cambridge, Cambridge University Press 1984.
- Carr, C.T., *Concerning English Administrative Law*, London, Oxford University Press 1941.
- Cecil, A., *Queen Victoria and her Prime Ministers*, London, Eyre & Spottiswoode 1953.
- Clark, J.C.D., *English Society, 1688-1832*, Cambridge, Cambridge University Press 1985.
- Clements, R., J. Kay, *Blackstone's Law Questions and Answers: Constitutional and Administrative Law*, London, Pearson 2001.
- Cohen, E.W., *The Growth of the British Civil Service 1780-1939*, London, Frank Cass 1965.

- Colley, L., *Britons: Forging the Nation, 1707-1832*, New Haven, Yale University Press 1992.
- Cox, G.W., *The Efficient Secret. The cabinet and the development of political parties in Victorian England*, Cambridge, Cambridge University Press 2005.
- Daunton, M., *Wealth and Welfare. An Economic and Social History of Britain 1851-1951*, Oxford, Oxford University Press 2007.
- Dicey, A.V., *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*, R. Michener (ed.), Indianapolis, LibertyClassics 1982.
- Drescher, S., *Tocqueville and England*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press 1964.
- Duckers, P., *British Orders and Decorations*, Princes Risborough, Shire Publications 2004.
- Emden, C.S., *Principles of British Constitutional Law*, London, Methuen 1925.
- Ensor, R.C.K., *England 1870-1914*, Clarendon Press, Oxford 1960.
- Erskine May, T., *The Constitutional History of England since the Accession of George Third 1760-1860*, Vol. I, Boston, Crosby & Nichols 1862.
- Erskine May, T., *The Constitutional History of England since the Accession of George Third 1760-1860*, Vol. II, Boston, Crosby & Nichols 1863.
- Erskine May, T., *A Treatise on the Law, Privileges, Proceedings and Usage of Parliament*, London, Butterworths 1851.
- Escott, T.H.S., *England: Its People, Polity and Pursuits*, London, Chapman & Hall, 1885.
- Evans, E.J., *The Forging of the Modern State. Early Industrial Britain 1783-1870*, Harlow, Pearson Education 2001.
- Foreman, A., *Georgina. Duchess of Devonshire*, London, HarperCollins 1998.
- Fraser, A., *The Life and Times of William IV*, London, Weidenfeld & Nicolson, 1993.
- Friar, S., *Heraldry*, Stroud, Stutton Publishing, 1992.
- Gamble, A., *Britain in Decline. Economic Policy, Political Strategy and the British State*, London, Macmillan 1990.
- Garvin, J.L., *The Life of Joseph Chamberlain*, Vol. I, 1836-1885, London, Macmillan 1935.
- Gash, N., *Aristocracy and People. Britain 1815-1865*, London, Arnold 1981.
- Given-Wilson, C., *The English Nobility in the Late Middle Ages: The Fourteenth-Century Political Community*, Routledge & Kegan Paul, London 1987.
- Grey, Earl, *Parliamentary Government*, London, Bentley 1858.
- Guttsman, W.L., (ed.), *The English Ruling Class*, London: Weidenfeld & Nicolson, 1969.
- Guttsman, W.L., *The British Political Elite*, London, MacGibbon & Kee 1963.

- Guttsman, W.L., 'The British Political Elite and the Class Structure', w: *Elites and Power in British Society*, P. Stanworth, A. Giddens (eds.), Cambridge, Cambridge University Press 1974, s. 22-44.
- Halévy, É., *A History of the English People in 1815*, London, Penguin Books 1938.
- Harrison, B., *The Transformation of British Politics, 1860-1995*, Oxford, Oxford University Press 1996.
- Harvey, J., I. Bather, *The British Constitution and Politics*, London, Macmillan 1987.
- Haseler, S., *The End of the House of Windsor. Birth of a British Republic*, London, Tauris 1993.
- Hawkins, A., *The Forgotten Prime Minister. The 14th Earl of Derby*, Vol. I, Oxford, Oxford University Press 2007.
- Hearn, W.E., *The Governmental of England: Its Structure and its Developments*, London, Longmans, Green & Dyer, 1867.
- Heasman, D.J., 'The Prime Minister and the Cabinet', w: A. King (ed.) *The British Prime Minister. A Reader*, London, Macmillan, 2000, s. 44-79.
- Hibbert, C., *George III*, New York, Basic Books 1998.
- Hill, C.P., *British Economic and Social History 1700-1975*, Bath, Arnold 1977.
- Hoppen, K.T., *The Mid-Victorian Generation, 1846-1886*, Oxford, Oxford University Press, 1998.
- James, R.R., *Lord Randolph Churchill*, London, Phoenix 1994.
- Jenkins, R., *The Chancellors*, London, Papermac 1999.
- Jenkins, R., *Gladstone*, London, Pan Books 2002.
- Jenkins, T.A., *Parliament, Party and Politics in Victorian Britain*, Manchester, Manchester University Press 1996.
- Jennings, I., *Cabinet Government*, Cambridge University Press, 1969.
- Johnson, N., 'Law, Convention and Precedent in the British Constitution', w: Butler, D., et al. (eds.) *The Law, Politics and the Constitution*, Oxford, Oxford University Press 1999, s. 131-52.
- Keith, A.B., *The British Cabinet System, 1830-1938*, London, Stevens 1939.
- Kirk, R., (ed.) *The Portable Conservative Reader*, New York: Penguin 1996.
- Koranyi, K., *Powszechna historia prawa*, oprac. K. Sójka-Zielińska, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1976.
- Landes, D.S., *Bogactwo i Nędza Narodów*, Warszawa, Wydawnictwo Literackie Muza 2007.
- Landes, D.S., *Dynastie. Wzloty i upadki największych firm rodzinnych*, Warszawa, Wydawnictwo Literackie Muza 2007.
- Lang, S., *Parliamentary Reform, 1785-1928*, London, Routledge 1999.

- Lee, C., *This Sceptred Isle. The Dynasties. Britain's Most Powerful Families*, London, BBC Worldwide 2002.
- Levive, P., *The British Empire: Sunrise to Sunset*, Harlow, Logman Pearson 2007.
- Lieven, D., *Aristocracy in Europe 1815-1914*, London, Macmillan 1992.
- Lively, J., A. Lively (eds.) *Democracy in Britain*, Oxford, Blackwell 1994.
- Lowell, A.L., *The Government of England*, Vol. I, New York, Macmillan 1908.
- Lowell, A.L., *The Government of England*, Vol. II, New York Macmillan 1919,
- Low, S., *The Governance of England*, London, Fisher Unwin 1904.
- Lyon, A., *Constitutional History of the United Kingdom*, London, Cavendish Publishing 2003.
- Macinnes, A.I., *Union and Empire. The Making of the United Kingdom in 1707*, Cambridge, Cambridge University Press 2007.
- Mackintosh, J. P., *The British Cabinet*, London, Methuen 1968.
- Marriott, A.R., *England since Waterloo*, London, Methuen 1962.
- Marsh P., 'The Conservative Conscience' w: P. Marsh (ed.) *The Conscience of the Victorian State*, New York, Syracuse University Press 1979, s. 215-42.
- Marshall, D., 'Viscount Melbourne' w: H. Van Thal, (ed.) *The Prime Ministers*, Vol. I, London, George & Unwin 1974, s. 353-71.
- Masters, B., *The Dukes. The Origins, Ennoblement and History of Twenty-six Families*, London, Pimlico 2001.
- Mathias, P., *The Industrial Nation. The Economic History of Britain 1700-1914*, London, Routledge 2001.
- Mayer, A.J., *The Persistence of the Old Regime. Europe to the Great War*, New York, Pantheon Books 1981.
- McDowall Clokie, J.W. Robinson, H., *Royal Commissions of Inquiry. Significance of Investigation in British Politics*, New York, Octagon Books 1969.
- McKenzie, R., *British Political Parties*, London, Mercury Books 1964.
- Meszorzer, A. *Brytyjski system parlamentarny w zarysie*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1962.
- Mitford, N., *Noblesse Oblige*, Oxford, Oxford University Press 2002.
- Mingay, G.E. *Rural Life in Victorian England*, Stroud, Sutton Publishing 1998.
- Mitchell, A., *Farewell My Lords*, London, Politico's 1999.
- Moore, J.S., *The House of Lords. A Thousand Years of British Tradition*, London, Smith's Peerage 1994.
- Namier, L., *The Structure of Politics at the Accession of George III*, London, Macmillan, 1961.
- Norton, P., *The British Polity*, London, Longman 1984.
- Norton, P., 'The Changing Constitution' w: Jones, B., et al. (eds.) *Politics UK*, London, Longman 2007, s. 357-80.

- O'Gorman, F., *The Long Eighteenth Century: British Political and Social History, 1688-1832*, London, Arnold 1997.
- O'Gorman, F., *Party Politics in the Early Nineteenth Century, 1742-1832*, London, Arnold 1982.
- Paxman, J., *The English. A Portrait of a People*, London, Penguin Books 1999.
- Paxman, J., *Friends in High Places. Who Runs Britain?*, London, Penguin Books 1999.
- Perkin, H., *The Origins of Modern English Society, 1770-1880*, London, Routledge, 2002.
- Perkin, H., *The Rise of Professional Society. England since 1880*, London, Routledge 1999.
- Perkin, J., *Marriage in the Nineteenth-Century England*, London, Routledge 1989.
- Pearce, R., R. Stern, *Government and Reform: Britain 1815-1918*, London, Hodder & Stoughton 2005.
- Pike, L.O., *A Constitutional History of the House of Lords*, London, Macmillan 1894.
- Pollard, A.F., *Evolution of Parliament*, London, Longmans & Green 1920.
- The Primrose League. Its Rise, Progress and Constitution*, London, Hatchards 1887.
- Price, R., *British Society 1680-1880. Dynamism, Containment and Change*, Cambridge, Cambridge University Press 1999.
- Reynolds, K.D., *Aristocratic Women and Political Society in Victorian Britain*, Oxford, Clarendon Press 1998.
- Ridges, E.W., *Constitutional Law of England*, London, Stevens 1905.
- Ridley, J., 'Viscount Palmerston' w: H. Van Thal (ed.) w: *The Prime Ministers*, London, Allen & Unwin 1975, s. 67-81.
- Roberts, A., *Salisbury. Victorian Titan*, London, Phoenix 2000.
- Robertson, C.G., *England under the Hanoverians*, London, Methuen 1962.
- Round, J.H., *Peerage and Pedigree*, London, Nisbet 1910.
- Royle, E., *Modern Britain. A Social History 1750-1985*, London, Bloomsbury 2010.
- Rush, M., *The Cabinet and Policy Formation*, Harlow, Longman 1984.
- Sanford, L., M. Townsend, *The Great Governing Families of England*, Vol. I., New York, Books for Libraries Press 1972.
- Sarnecki, P., *System konstytucyjny Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, Warszawa, Wydawnictwo Sejmowe 2009.
- Searby, P., *A History of the University of Cambridge 1750-1870*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
- Shaunon, R., *The Age of Disraeli, 1868-1881: The Rise of Tory Democracy*, London, Longman 1992.

- Shroobree, C., *Public School or Private Education: the Clarendon Commission, 1861-64, and the Public School Acts*, Tiptree, Essex, Anchor Brendon 1988.
- Smith, D.L., *The Stuart Parliaments 1603-1689*, London, Arnold 1999.
- Smith, E.A., *George IV*, New Haven, Yale University Press 1999.
- Smith, E.A., *The House of Lords in British Politics and Society, 1815-1911*, Harlow, Longman 1992.
- Somerest, A., *The Life and Times of William IV*, London, Weidenfeld & Nicolson 1980.
- Southerland, D., *The Landowners*, London, Muller 1988.
- Sanford, J.L., M. Townsend, *Great Governing Families of England*, New York, Library Press 1972.
- Stone, L., *Road to Divorce. England 1530-1987*, Oxford, Oxford University Press 2002.
- Stone, L. & J.C.F. Stone, *An Open Elite? England 1540-1880*, Oxford, Oxford University Press, 1986.
- Szerer, M., *Naród w parlamencie. Prawo i zwyczaje polityczne Anglii*, London, Kolin 1941.
- Taylor, A., *Lords of Misrule Hostility to Aristocracy in the Late Nineteenth and Early Twentieth-Century Britain*, London, Palgrave 2004.
- Taine, H.A., 'Government and Society in England and Wales, 1750-1914', w: F.M.L. Thompson (ed.) *The Cambridge Social History of Britain 1750-1950*, Vol. III, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, s. 1-63.
- Thompson, F. M. L., *English Landed Society in the Nineteenth Century*, London, Routledge & Kegan Paul 1963.
- Thoms, W.J., *The Book of the Court*, London, Bohn, 1946.
- Thornton, A.P., *The Habit of Authority, Paternalism in British History*, London, Allen & Unwin 1966.
- de Tocqueville, A., *Dawny ustrój i rewolucja*, przekł. H. Szumańska-Grossowa, Warszawa, Fundacja Aletheia 2005.
- Tillyard, S., *Aristocrats. Caroline, Emily, Louisa and Sarah Lennox 1740-1832*, London, Vintage 1995.
- Todd, A., *On Parliamentary Government in England: Its Origins, Development and Practical Operation*, London, Longmans & Green 1867.
- Trevelyan, G.M., *Historia Społeczna Anglii. Od Chaucera do Wiktorii*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1961.
- Trevelyan, G.M., *Historia Anglii*, przekł. A. Dębicki, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1965.
- Trevelyan, G.M., *The History of England*, London, Longman 1973.
- Trevelyan, G.M., *Historia Społeczna Anglii*, przekł. A. Klimowicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1961.

- Turkin, C., A., Tomkins, *British Government and the Constitution*, Cambridge, Cambridge University Press 2007.
- Turner, E.S., *Amazing Grace. The Great Days of Dukes*, Stroud, Stutton Publishing 2003.
- Turner, M.J., *The Age of Unease. Government and Reform in Britain, 1782-1832*, Stroud, Sutton Publishing 2000.
- Wade, J., *The Extraordinary Black Book*, London, Wilson 1832.
- Walker, R., R. Ward, *English Legal System*, London, Walker & Walker, Butterworths 1994.
- Wasson, E., *Born to Rule. British Political Elites*, Stroud, Sutton Publishing 2002.
- Watts, D., *Tories, Unionists and Conservatives 1815-1914*, London, Hodder & Stoughton 2002.
- Weiner, M.J., *English Culture and the Decline of Industrial Spirit, 1850-1980*, Cambridge, Cambridge University Press 2004.
- Weston, C.C., *The House of Lords and Ideological Politics: Lord Salisbury's Referendal Theory and the Conservative Party, 1846-1922*, Philadelphia, American Philosophical Society 1995.
- Williams, G., J. Ramsden, *Ruling Britannia. A Political History of Britain 1688-1988*, London, Longman 1999.
- Vincent, D., *The Culture of Secrecy. Britain, 1832-1998*, Oxford, Oxford University Press 1998.
- Witmer, H.E., *The Property Qualifications of Members of Parliament*, New York, AMS Press, 1968.
- Woods, R., *The Population of Britain in the Nineteenth Century*, Cambridge, Cambridge University Press 1995.
- Woodward, L., *The Age of Reform 1815-1870*, Oxford, Clarendon Press 1962.
- Worsthorne, P., *In Defence of Aristocracy*, London: HarperCollins 2004.
- Zajączkowski, A., *Szlachta polska*, Warszawa, Semper 1993.

Artykuły

- Anderson, O., 'The Wensleydale peerage case and the position of the House of Lords in the mid-nineteenth century', *EHR*, 1967, s. 486-502.
- Brown, D.J., 'The Government of Scotland under Henry Dundas and William Pitt', *History*, Apr. 98, Vol. 83, Issue 270, s. 265-279.
- Clay, C., 'Marriage, inheritance and the rise of Large Estates in England 1660-1815', *Economic History Review*, 1968, s. 505-60.
- Davis, R.W., 'Leaders in the Lords', *Parliamentary History*, 2003, Vol. 22, Issue 1, s. 1-12.

- Dymond, G., 'Ceremonial in the House of Lords', *LLN* 2010/007, s. 1-33.
- Foord, A.S., 'The Waning of The Influence of the Crown', *EHR*, Oct, 1947, s. 484-507.
- Fraser, P., 'The Growth of Ministerial Control in the Nineteenth-Century House of Commons', *EHR*, 1960, s. 444-63.
- Hart, J., 'Sir Charles Trevelyan at the Treasury', *EHR*, 1960, s. 92-110.
- Hawkins, A., 'Parliamentary Government and Victorian Political Parties, c. 1830-c.1880', *EHR*, 1989, s. 638-69.
- Latham, L., 'Season of goodwill', *Britain*, 2010, Vol. 78, Issue 2, s. 38-44.
- McCahill, M.W., 'Peerage creations and the changing character of the British Nobility, 1750-1830', *EHR*, 1981, s. 259-84.
- Melikan, R.A., 'The Judge and the Talents: An Episode in the History of Cabinet Government', *Parliamentary History*, Vol. XVIII, 1999, s. 131-143.
- Pionke, A.D., ' "I do swear": Oath-Taking among the Elite Public in Victorian England', *Victorian Studies*, Vol. 49, Issue 4, s. 611-33.
- Richards, G.C., 'The Creation of peers recommended by the Younger Pitt', *EHR*, Jan. 1975, s. 47-54.
- Sainty, J.C., 'The Tenure of Offices in the Exchequer', *EHR*, 1965, s. 449-475.
- Satvinder, J., 'Church of England Marriages: Historical Particularity or Anomaly?', *King's Law Journal*, 2009, Vol. 20, Issue 1, s. 155-67.
- Torrance, J.R., 'Sir George Harrison and the growth of bureaucracy in the early nineteenth century', *EHR*, Jan, 1968, s. 52-88.
- Williams, D., 'The Council of India and the Relationship between the Home and Supreme Governments', 1858-1870, *EHR*, 1966, s. 56-73.

Internet

- Burke's Peerage and Gentry. The Authentic Guide to the UK and Ireland's Titled and Untitled Families*, [http:// www.burkes-peerage.net](http://www.burkes-peerage.net)
- Oxford Dictionary of National Biography*, <http://www.oxforddnb.com>

PSW/PII
WYDAWNICTWO

ISBN: 978-83-61044-73-4